

INSTITUTUL DE STUDII ISTORICE SI SOCIAL-POLITICE
DE PE LINGA C.C. AL P.C.R.

TRASATURILE ISTORIOGRAFIEI
MATERIALIST-ISTORICE ROMANESTI
PRIVIND DECENIUL PATRU AL ROMANIEI INTERBELICE

-Teză de doctorat-

CONDUCATOR STIINTIFIC:

Prof.univ.dr.doc. TITU GEORGESCU,
membru corespondent al Academiei
de științe sociale și politice a
Republicii Socialiste România

Doctorand:

Livia Dandara

București

-1977-

TRASATURILE ISTORIOGRAFIEI MATERIALIST-
ISTORICE ROMANEȘTI PRIVIND DECENIUL PATRU AL
ROMÂNIEI INTERBELICE

	<u>Pag.</u>
I. <u>CONSIDERAȚII PRIVIND NECESITATEA CRITICII ISTORIO-</u> <u>GRAFICE</u>	1
A. Fundamentarea ideologică și teoretică a criticii istoriografice	4
B. Evoluția cercetării istorice și rolul cri- ticii istoriografice în perioada 1944-1976	16
II. <u>ISTORIOGRAFIA DECENIULUI PATRU CA PARTE INTEGRANTĂ</u> <u>ȘI ETAPA DISTINCTĂ ÎN ISTORIA ROMÂNIEI</u>	34
A. Locul rezervat deceniului patru în interpre- tările istoriografice privind periodizarea e- pocii moderne și contemporane	34
B. Caracterizări istoriografice privind stadiul economic atins de România	40
C. Oglindirea istoriografică a evoluției și profilului societății românești	57
D. Istoriografia consacrată analizei regimului și sistemului politic	76
1. Considerații și controverse privind pro- filul și sistemul politic al României	78
2. Aprecierea locului și rolului monarhiei sub Carol al II-lea	81
3. Evoluția sistemului parlamentar în trata- rea istoriei vieții politice interne	87
4. Istoriografia guvernărilor statului român în exercitarea funcțiilor sale interne și externe	94
5. Opinii istoriografice privind dinamica și structura sistemului partidist	126
III. <u>REFLECȚII ȘI CONCLUZII PRIVITOARE LA STADIUL ISTORIO-</u> <u>GRAFIEI ROMANEȘTI PRIVIND DECENIUL PATRU</u>	185
IV. <u>SISTEMATIZARE TEMATICĂ A SURSELOR BIBLIOGRAFICE</u>	196

"Valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel o oglindă a conștiinței de sine a poporului, a claselor, înmănunchind experiența de viață și de luptă a maselor și conducătorilor".

NICOLAE CEAUȘESCU

TRASATURILE ISTORIOGRAFIEI MATERIALIST-ISTORICE
ROMANEȘTI PRIVIND DECENIUL PATRU AL ROMÂNIEI INTERBELICE

De la istoricul August '44 s-au scurs peste trei decenii de muncă și luptă care au consfințit, pe multiple planuri, victoria unui popor hotărât să-și transforme viața și să-și făurească destinul în spiritul celor mai înalte năzuinți ale sale.

A fost firesc faptul că, în această epopee - pe care istoria o consemnează ca traversând revoluția democrat-populară, revoluția socialistă, trecerea la construirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism - și istoriografia românească, prin mijloacele-i specifice, să-și potrivească pasul, să-și revoluționeze menirea și să dedice roadele sale slujirii poporului român, creator de istorie. Istoriografia a străbătut, fără îndoială, un drum ascendent, stînd mărturie grăitoare la aceasta, bogatul patrimoniu pe care-l posedă astăzi. Dar, ca și în alte domenii ale revoluționării științei, drumul acesta n-a fost scutit de meandre, de greutăți, de erori, de căutări neostoite și de trecătoare sau îndelungate dificultăți interpretative.

Pentru ca să ajungă la stadiul de astăzi, istoriografia românească a trebuit să parcurgă un profund proces de clarificare teoretică și ideologică, să-și fundamenteze o metodologie științifică de cercetare a istoriei pe baza concepțiilor materialismului dialectic și istoric, să combată și să se detașeze de concepțiile istoricist-idealiste care au predominat, înainte, descrierea trecutului, să îmbogățească și să dezvolte filonul istoriografiei marxiste a mișcării socialiste și a partidului comunist, și, mai presus de toate, să fie la înălțimea răspunderilor și sarcinilor patriotice puse în fața frontului istoric de către revoluția în mers. Că acestea au fost rosturile, esența

și direcțiile de cercetare ale științei istorice din cei peste treizeci de ani de afirmare, ne-o dovedesc miile de titluri care alcătuiesc bibliografia istorică românească, sutele de volume existente în librării și biblioteci, interesul crescând al unor largi categorii de cititori pentru cartea de istorie. În acest proces de reconstituire istorică, trecutului i-a fost conferit dreptul de a servi nu numai ca "lecție" de istorie ci ca, prin existența-i explicată obiectiv-științific, prin concluziile general-umane pe care le oferă, să constituie, în același timp, izvor de meditație și învățăminte pentru generațiile prezente și viitoare.

Cercetate cu legitim și egal interes, marile epoci ale istoriei României și-au cucerit, treptat, o corespunzătoare reflectare, dezvăluind - prin argumentările istoricilor - coordonatele fundamentale care au marcat evoluția acestui popor. Fără a minimaliza întru nimic importanța cunoașterii tuturor epocilor de istorie românească, este ușor de explicat multiplul interes manifestat pentru așa-numita perioadă interbelică, în care destinul istoric al României a fost substanțial marcat de cele două conflagrații mondiale. În primul rând, cronologic, perioada a reprezentat trecutul cel mai apropiat, "transmițând" toate problemele economico-sociale și politice cu care s-a confruntat revoluția declanșată de poporul român, sub conducerea partidului comunist. În al doilea rând, hotărîrea poporului român de a transforma fundamental societatea românească, prin înlocuirea orînduirii capitaliste cu cea socialistă, era înfruntată, pe toate planurile și în toate resorturile organizării vieții politice și de stat, de îndârjită opoziție reacționară a exponenților vechiului regim. Cunoașterea și descifrarea unor momente și învățăminte din istoria României anilor 1918-1944 - cu tot ce a avut ea valoros sau nefast sub cîrma celor care, în noile împrejurări, refuzau să admită pierderea puterii în favoarea poporului muncitor - trebuiau să ofere o seamă de explicații și concluzii de care să se țină seama în construirea noului ev românesc. Cît, cum și în ce mod istoria militantă și-a îndeplinit misiunea activă în revoluție, subiectul ar reprezenta o interesantă temă de cercetare pentru un istoric al revoluției populare și socialiste, demers ce depășește însă sfera de cuprindere a lucrării de față.

Constituind, treptat, obiectul unei discipline distincte, care continuă, și astăzi, să fie intitulată istoria contemporană, fiind terehul cercetării predilecte al unei pleiade de istorici "contemporanești" - interbelicul românesc pare a fi, în general, cunoscut.

Într-adevăr, i-au fost dedicate zeci de mii de pagini de considerații istoriografice, de către specialiști diferiți (ca generație și formație științifică), în etape istoriografice sensibil deosebite (atât sub aspectul acumulării documentare cât și al interpretării), constituind un fond istoriografic utilizat atât în circuitul științific național și universal cât și în procesul de instruire și educație al unor largi categorii de cetățeni ai țării. Un bilanț al acestui conjugat efort istoriografic nu poate să apară decât prestigios și cu multiple virtuți informațional-educative. Ceea ce considerăm însă că s-a făcut în prea mică măsură (în raport cu importanța problematicii epocii) sînt studiile de critică istoriografică menite să decanteze - din această imensă sursă de informație istorică - valorile de nonvalori, durabilul de improvizatie, științificul de pseudostiințific, adevărul de fals sau eronat, viabilul de depășit ... într-un cuvînt, filtrarea cu discernămint și obiectivitate a producției istoriografice. Convinși că acest dificil demers științific poate fi eficient numai prin contribuția întregului front științific de specialitate, ne propunem, în cele ce urmează, să punem sub focarul analizei critice, istoriografia materialist-istorică românească din perioada 1944-1976, privind deceniul patru interbelic.

I. CONSIDERAȚII PRIVIND NECESITATEA CRITICII ISTORIOGRAFICE

Spre deosebire de celelalte domenii ale creației spirituale - beletristica, istoria literaturii, artele plastice, muzica, teatru ș.á.m.d.-științele sociale, în general, și istoria, în special, în-tîrzie să-și dirijeze o parte din eforturile cercetării spre ceea ce ar trebui să se constituie în disciplina criticii istoriografice de specialitate. Este unanim recunoscut faptul că ea este imperios necesară, că ar răspunde unor cerințe științifice ale timpului efervescent actual românesc, că ar fi merită să susțină, potrivit specificului său, punctul de vedere românesc în dialogurile internaționale. Cîteva studii și eseuri, dar, mai ales, dezbaterile științifice pe problemele istoriei, dovedesc că știința istorică și slujitorii săi sînt în stadiul de a-și asuma și această misiune.

A. Încălcarea ideolo-
gică și teoretică a
criticii istoriogra-
fică.

Înlăturând prejudecățile care nerău situarea istoriei în rândul științelor, înarmând-o cu o concepție unitară de cercetare și interpretare a fenomenelor social-politice, descoperindu-i suportul real al fenomenelor și faptelor pe care le analizează - substratul material al existenței umane determinat de modul de producție - dând cheia explicației, pe această bază, a evoluției civilizației, a revoluțiilor și războaielor, a transformărilor sociale și culturale, Marx și Engels au pus bazele concepției materialist-istorice din care și de la care, printr-un continuu proces creator, și-au fundamentat partidele revoluționare ale proletariatului concepția asupra istoriei. Nu intrăm în analiza unor certe și cunoscute realități care conferă Partidului Comunist Român, pe lângă marele merit de a fi condus poporul român la victoriile revoluției socialiste, și pe acela de a fi îmbogățit, neconținut, tezaurul gândirii materialist-istorice prin prisma analizării și teoretizării experienței multisekulare a poporului pe care l-a slujit și-l slujește cu devotament. Evoluția istoriografiei românești din cele peste trei decenii ale epocii trăind sub semnul revoluției socialiste, este, în acest sens, o vie mărturie a acestei permanente preocupări.

Prin conținutul ei profund înnoitor, perioada marcată de Congreșele IX, X și XI ale Partidului Comunist Român, capătă, din acest punct de vedere, o importanță deosebită. Enunțarea și întreprinderea unor profunde analize teoretice ale fenomenelor istorice din trecut și prezent, dezbateră temeinică a genezei, permanenței și originalității evoluției istorice ale poporului și statului român, îmbinarea spiritului științific cutezător în interpretare cu cunoașterea profundă a realităților, confruntarea continuă a premiselor teoretice cu exemplele oferite de experiența istorică, stimularea unui climat ideologic fecund, prin intensificarea și extinderea dialogurilor și dezbaterilor, prin confruntarea de opinii și cultivarea intransigenței și spiritului ofensiv împotriva concepțiilor neștiințifice retrograde - s-au manifestat plener și permanent în activitatea partidului, fiind indisolubil legate de activitatea multilaterală a secretarului său general, Nicolae Ceaușescu. În numeroase cuvântări și expuneri rostite în cadrul unor întruniri festive, la întîlnirile de lucru sau la tribuna congreselor, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pe lângă amplele evocări ale unor momente cruciale din istoria națiunii noastre, a argumentat științific și a subliniat stăruitor exigențele care trebuie să guverneze redarea

veridică a istoriei României, oferind, prin aceasta, critică și hio-riografice o solidă bază ideologică și teoretică. Faptul că Programul Partidului Comunist Român, Cartă a națiunii române socialiste, a fost precedat - pentru prima oară într-un document de o asemenea însemnătate - de o sinteză științifică de o inestimabilă valoare pentru istoria României, dă, pe de o parte, măsura înaltei prețuiri acordate de partidul comunist tradițiilor și trecutului de luptă ale poporului, pe de altă parte, indică înalta responsabilitate patriotică ce revine științei istorice și slujitorilor săi. Programul stipulează semnificativ: "Pornind de la caracterul universal al teoriei revoluției proletare, fundamentată pentru prima oară, în mod genial de Marx și Engels, de la experiența generală și practica construcției socialiste și de la generalizarea propriei experiențe, Programul Partidului Comunist Român trasează căile aplicării createoare a acestor legități la condițiile istorice, sociale și naționale concrete ale României"¹. Iată și motivația științifică, createoare, explicată de secretarul general al partidului la tribuna Congresului al XI-lea: "La elaborarea primului Program al partidului a fost necesar să pornim de la retrospectiva istoriei poporului nostru, a luptelor sale pentru progres social, împotriva asupririi naționale și sociale, împotriva dominației străine, pentru apărarea ființei naționale, a libertății, pentru o viață mai bună. Pe drept cuvânt se subliniază în Program că istoria poporului nostru confirmă pe deplin justetea tezelor teoretice ale lui Marx și Engels, potrivit cărora istoria societății omenești este istoria dezvoltării forțelor și relațiilor de producție, istoria luptelor de clasă"².

Sublinierea importanței și viabilității tezelor fundamentale ale socialismului științific, în activitatea ideologică și teoretică a partidului, exprimă neîndoios consecvența cu care F.C.R. i-a adâncit conținutul, i-a dezvăluit semnificațiile și i-a sporit caracterul militant. În acest sens, la Congresul educației politice și al culturii socialiste tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea, pe drept cuvânt, că în întreaga sa activitate, partidul pornește "de la concepția materialismului dialectic și istoric, de la adevărul, confirmat de însăși evoluția istorică a omenirii, conform căruia dezvoltarea forțelor de producție, condițiile existenței materiale determină atât caracterul relațiilor de producție, al muncii, întregul mod de producție, cât și concepțiile politice și filozofice, nivelul gândirii și conștiinței oamenilor, activitatea lor createoare, progresul general al societății umane". În același timp, interpretând nuanțat

teza rolului ce revine conștiinței, ideilor, nivelului de cunoaștere și cultură în transformarea revoluționară a societății, domnia sa a subliniat "Unitatea dialectică și condiționarea reciprocă a acestor două laturi ale activității umane" care determină întregul proces al dezvoltării economico-sociale.³

Nu mai constituie pentru nimeni o "surpriză" faptul că, în numele și pornind de la concepțiile materialist-istorice, anumite momente, procese și explicații cauzale de natură istorică au fost prezentate (de la o etapă istoriografică la alta) atât în istoriografia noastră cât și a altor țări socialiste, în interpretări dintre cele mai diverse, mergând pînă la total-opusul apreciativ^x. În această direcție trebuie apreciat rolul hotărîtor al ultimelor congrese ale partidului nostru, în mod deosebit al rapoartelor și expunerilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, care au avut meritul de a critica cu discernămint politic și curaj științific mai vechea manieră conjuncturistă, subiectivă de scriere a istoriei. "Istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții"¹⁹ - rostea, în 1966, mobilizator pentru frontul științei istorice, secretarul Partidului Comunist Român. Nu era, de altfel, prima oară cînd domnia sa sublinia aceste fundamentale exigențe științifice în reconstituirea veridică a trecutului. Referindu-se la sarcina trasată frontului istoric de către Congresul al IX-lea, în privința elaborării Istoriei partidului comunist, într-un interviu acordat unui grup de ziaristi italieni, tovarășul Ceaușescu declara, printre altele: "Noi am adus critici serioase practicilor vechi potrivit cărora activitatea ideologică era legată de formule stereotipe, de citate, de ignorarea realității. Noi cerem oamenilor noștri de știință, propagandiștilor, ca pe baza concepției materialismului dialectic și istoric, să se străduiască să interpreteze just schimbările care au loc în lume./.../ Elaborarea istoriei partidului va fi făcută în acest spirit, pe baza studierii faptelor, așa cum s-au petrecut ele, a rolului claselor sociale, a forțelor politice, a poziției pe care au adoptat-o în diferite momente ale dezvoltării

x Spre o momentană edificare, amintim: crearea și formarea poporului și limbii române; desăvîrșirea unității naționale de stat a României (1918); conținutul și direcțiile de manifestare ale politicii externe a României în perioada interbelică; diversele momente din trecutul de luptă al mișcării muncitorești și al P.C.R. ș.a.m.d.

României, a rolului mișcării muncitorești și al partidului comunist în cadrul dezvoltării social-generale a României"¹⁷.

Ca un fir roșu al ultimului deceniu răzbate în toate documentele de partid și de stat ale României, în toate luările de cuvânt ale secretarului partidului și președintelui republicii, preocuparea și argumentarea necesității de a respecta cu strictețe adevărul în prezentarea trecutului istoric național și universal (fie el îndepărtat sau apropiat în timp și spațiu). Adresându-se istoricilor români, spunea în 1976: "Cercetătorii noștri trebuie să dovedească în întreaga lor activitate un înalt spirit revoluționar, combativ, militând cu toată energia și forța împotriva curentelor reacționare, a tendințelor de falsificare și denaturare a adevărului istoric, a manifestărilor de cosmopolitism și nihilism național, promovînd cu fermitate principiul științific, marxist-leninist, al respectării adevărului obiectiv al vieții, al istoriei"⁵. Adresându-se participanților la Congresul educației politice și al culturii socialiste, relua și dezvolta, în alt context, aceeași idee: "Iată de ce înfățișarea profund obiectivă și interpretarea justă, corectă, principială a datelor și faptelor istorice au o importanță esențială pentru lichidarea surselor de neîncredere și animozitate create de-a lungul timpului între popoare. Tendințele de denaturare a datelor istorice, interpretarea lor subiectivă, eronată, în funcție de anumite conjuncturi sau potrivit unor interese unilaterale, nu slujesc cauzei prieteniei între popoare. Asemenea practici sînt străine principiilor materialismului dialectic și istoric - concepția științifică despre lume a proletariatului - spiritului de dreptate și adevăr al clasei muncitoare, poziției ei critice juste în valorificarea moștenirii trecutului"³. Transmitînd înaltul mesaj de succes în desfășurarea lucrărilor Congresului al XV-lea de bizantinologie (1971), printre altele, președintele republicii amintea: "În acest context, considerăm că un rol deosebit revine științelor istorice, savanților și cercetătorilor care lucrează în acest domeniu important al cunoașterii umane. Cercetarea istorică, departe de a constitui o investigație cu caracter strict documentar a trecutului, este în bună măsură - așa cum arată viața - și o știință a prezentului. Istoria oferă concluzii și învățăminte despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punînd în evidență ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cît și piedicile ridicte de-a curmezișul evoluției și care au costat scump umanitatea, au întîrziat progresul unor națiuni"⁹. Aceeași idee a exprimat-o și

în amintitul interviu acordat ziaristilor italieni: "Fără îndoială, trebuie să ținem seama de influențele exercitate de evenimentele internaționale, pentru că România nu a fost ruptă de aceste evenimente, să analizăm în mod obiectiv ceea ce au avut pozitiv sau negativ aceste influențe. Considerăm că trebuie să redăm istoria așa cum a fost ea, oferind astfel generațiilor de azi și de mâine învățăminte pentru activitatea lor" ¹⁷.

Respectarea și prezentarea adevărului istoric. Fără îndoială, această axiomă a istoriei autentic-științifice trebuie să constituie idealul spre care să năzuiască frontul istoric românesc contemporan. Desigur, simpla afirmare sau adeziune la exigențele acestui principiu sînt la îndemîna fiecărui istoric. Răspunsul prin fapte însă - în cazul acesta, cu scrierea unor file de istorie - este deosebit de complicat, dificil, dar, în același timp, pasionant. Din multiplele greutăți (obiective și subiective) cu care este confruntată cercetarea istorică, cea mai complexă este descoperirea adevărului esențial, care-și dezvăluie cu zgîrcenie tainele, într-un pănjenis de fapte și cauzalități. Iată de ce, într-un fel trebuie apreciată prezentarea eronată a unui adevăr pentru că încă nu s-a lăsat întru totul descoperit, alta trebuie să fie poziția față de falsificarea deliberată a lui. La cea din urmă accepție a cuvîntului, a concluziei istoriografice mistificatoare, tendențioasă, se referă cu insistență tovarășul Nicolae Ceaușescu. Atitudinea sa intransigentă, care caracterizează activitatea P.C.R. pe multiple planuri, trebuie investită cu semnificații politico-istorice majore, avînd în vedere că, nu de puține ori, minciuna "istorică" a pefațat, întovărășit și motivat (ulterior) războaiele de agresiune din istoria omenirii, inclusiv cele două conflagrații mondiale și conflictele militare care continuă să izbucnească pînă în zilele noastre.

Pentru perioada care face subiectul lucrării de față - deceniul patru interbelic - aprecierile cuprinzătoare conținute în documentele de partid constituie veritabile modele de analiză a fenomenelor istorice, căpătînd, prin aceasta, o certă valoare teoretică și metodologică. Așa se explică faptul că majoritatea lucrărilor apărute în anii jalonati de Congresele IX și XI, își datorează, în mare parte, înălțarea ștachetei științifice interpretative, laborioasei activități ideologice și teoretice a partidului. Pentru a ne păstra în nota respectării adevărului istoric, ținem să explicăm această apreciere. Desigur, faptul în sine - preluarea explicațiilor cuprinse în documentele de partid de către istoriografie - nu este o noutate. Dimpotrivă. Au

fost perioade cînd conținutul și spiritul lor constituiau singura interpretare admisă, orice abatere fiind susceptibilă de a fi taxată drept "erezie" și tratată ca atare^x. Critica istoriografică obiectivă trebuie să pătrundă dincolo de similitudinile aparente, căutînd justa sau deformanta manifestare a partinității în scrierea istoriei, în analiza esenței și mobilului explicației preluate. Orice istoric al României socialiste de astăzi poate prelua cu justificată mîndrie nu numai spiritul dar și expresia literară a unui asemenea adevăr: "Valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel o oglindă a conștiinței de sine a poporului, a claselor, înmănușind experiența de viață și de luptă a maselor și a conducătorilor"¹⁹.

Intr-o formă sintetică au fost cuprinse cîteva principii fundamentale care trebuie să călăuzească activitatea istoricului, măsura în care aceste elemente sînt adecvat surprinse, conferind valoarea științifică a scrierii istorice: înfățișarea obiectivă a faptelor (-adevărul istoric); justa lor interpretare (-adevărul explicat creator și nuanțat-); oglindirea conștiinței de sine a poporului (-cu ceea ce reprezintă permanență și salt progresist-); a claselor sale componente (-cu specificul și misiunea lor istorică-); înmănușirea experienței de viață și de luptă atît a maselor cît și a conducătorilor (-prezentarea echilibrată a rolului maselor și al personalităților-). Pe schema acestui enunț teoretic, supunînd judecății critice o anumită lucrare de istorie, se poate aprecia, după părerea noastră, în modul cel mai obiectiv valoarea ei ^{xx}.

Acest demers științific poate fi grăitor exemplificat - în aceasta constînd și substanța de fond a aprecierilor cuprinse în documentele partidului și în expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu din perioada 1964-1976 - prin criticile justificate și argumentate aduse mai vechilor practici dogmatice, subiectiviste, deformant-interpretative care s-au manifestat în munca ideologică a partidului, cît și metodologiei deficitare, adesea neștiințifice în cercetarea și prezentarea trecutului istoric. Pentru valoarea lor teoretică care le conferă statut de fundamentare ideologică și teoretică a criticii istoriogra-

x Tocmai datorită acestor "practici", nici nu putem proba, prin semnalări istoriografice, incontestabilele manifestări ale unor opinii diferite, așa cum sînt evocate în amintirile primelor generații de istorici marxști sau cum se lasă întrevăzute în unele dezbateri ideologice.

xx În critica istoriografică ce intenționăm să o întreprindem, vom uza de această schemă ca de un test valoric. Este lesne de înțeles că, în patrimoniul istoriografic românesc, nu trebuie păstrate (decît ca exemplificări negative) studiile și lucrările care ar răspunde cu nu acestor principii. Ce valoare poate avea o lucrare care: nu înfățișează obiectiv faptele; nu le interpretează just; nu oglindește...; nu înmănușează ș.a.m.d., chiar dacă vehiculează o serie de citate și date care sînt extrase din documentele timpului?

fice, și pentru a dovedi justificata receptivitate cu care au fost în-
sușite de întreg frontul istoric, vom ilustra aceste considerații cu
câteva concluzii sugestive.

Fixînd locul și rolul istoriei mișcării muncitorești, a parti-
dului său politic în epocă, documentele P.C.R. subliniază necesitatea
analizei întregului angrenaj social-politic, în determinările sale cau-
zale majore: "Istoria luptei clasei muncitoare, a mișcării socialiste,
a partidului comunist trebuie prezentată în contextul vieții economice
și sociale generale a țării, în strînsă legătură cu activitatea celor-
lalte forțe revoluționare, democratice și progresiste care au contri-
buit la dezvoltarea societății. Numai astfel putem avea o imagine rea-
lă, multilaterală a vieții sociale a României, putem înțelege în toată
aploarea sa lupta revoluționară a poporului român pentru democrație,
pentru pace și progres social, rolul jucat de clasa muncitoare, de par-
tidul său de avangardă, în desfășurarea vieții politice, în transfor-
marea revoluționară a societății" ¹⁹. Desigur, pentru epoca contempora-
nă, experiența istorică și lupta clasei muncitoare are o deosebită im-
portanță, de la ea și prin ea putîndu-se descifra multiple aspecte ale
României burgheze. Dar aceasta nu înseamnă, în nici un caz, că trebuie
ignorată condițiile concrete în care ea s-a manifestat: "/.../ trebuie
să ținem seama și de împrejurările grele în care s-a desfășurat această
luptă, de înrîurirea pe care au exercitat-o asupra mișcării revoluțio-
nare o serie de factori interni și externi din acea vreme" ¹⁹. Iată, de
altfel, surprins sintetic, unele din aceste aspecte majore (interne și
externe) care au înrîurit hotărîtor derularea evenimentelor care au
precedat izbucnirea războiului al doilea mondial: "Analiza evenimente-
lor din 1920-1940 demonstrează că în Europa fascismul a putut triumfa
într-un mare număr de state atît datorită unor cauze economico-sociale,
cît și lipsei de unitate a clasei muncitoare, a comuniștilor și socia-
liștilor, a celorlalte forțe democratice antifasciste. După cum se
știe, popoarele europene, ca de altfel întreaga omenire, au plătit
foarte scump faptul că n-au acționat cu fermitate, unite, pentru a se
împiedica dezlănțuirea celui de al doilea război mondial" și conferirea
dreptului istoriei de a fi "magistra vitae", prin sublinierea actuali-
tății acestor învățăminte pentru problemele cu care este confruntată
în prezent omenirea: "Iată de ce are o însemnătate vitală ca partidele

comuniste, socialiste, social-democrate, toate partidele și organizațiile muncitorești, democratice să nu uite nici un moment lecțiile istoriei, să tragă învățămintele corespunzătoare din greselile trecutului, întărind colaborarea și unitatea lor, intensificând lupta actuală pentru apărarea libertăților democratice ale popoarelor, a păcii mondiale" ³.

Pentru ca actul științific interpretativ să se debaraseze de perpetuarea însușirii mecanice a unor concluzii neconforme realităților existente în România acelor timpuri, documentele de partid, cu responsabil discernământ critic, atrag atenția că, în prezentarea activității partidului comunist în anii ilegalității, pe lângă împrejurările grele în care el a fost silit să-și desfășoare lupta, trebuie să se țină seama"/.../ de influența pe care a exercitat-o prezența în conducerea sa a unor elemente oportuniste, sectare, străine de clasa muncitoare și de poporul nostru, cât și de înfrigurarea exercitată de unele fenomene negative din mișcarea comunistă și muncitorească internațională din acea vreme". În acest scop, documentele de partid au recomandat istoricilor, implicit, necesitatea de a fi analizate "în spirit critic hotărârile congreselor și alte documente de partid din perioada respectivă, care, reflectând aceste stări de lucruri, cuprind idei și teze greșite într-o serie de aspecte importante ale tacticii și strategiei partidului, ale problemei agrare, naționale și altele"²⁰. Valoarea interpretativă a acestor considerații politico-istorice considerăm că nu mai trebuie demonstrată. Prea multă vreme fetișizarea acestor documente a însemnat un bumerang chiar și în manifestarea unor intenții de a le reinterpreta "creator". Ceea ce vrem să subliniem, din punctul de vedere al cercetării științifice propriu-zise - nu numai pentru studierea istoriei partidului comunist, ci pentru toate domeniile de investigație istorică - este primordialitatea acestui criteriu metodologic care impune folosirea cu înalt spirit critic a izvoarelor și documentelor istorice.

De mare importanță teoretică și metodologică trebuie considerată și explicarea dată cauzelor care au determinat existența și perpetuarea unor teze și afirmații deformate în documentele Partidului Comunist Român din perioada ilegalității. S-au remarcat, pe de o parte, cauze avîndu-și izvorul în limitele propriei capacități a parti-

rolului de a sesiza reala stare de lucruri din țară^x (fenomenul având, după părerea noastră, pe lângă explicații subiective, și limitele inerente cunoașterii proceselor istorice în plină desfășurare), pe de altă parte, în cunoscutele practici de impunere a unor puncte de vedere, ce se manifestau în mișcarea comunistă a timpului^{xx}. Exemplificând și explicând cauzele respective - "Tezele și lozincile eronate întîlnite în documentele partidului în această perioadă s-au datorat lipsei unei analize aprofundate a istoriei poporului român, a dezvoltării economice și sociale și a raportului de forțe din țara noastră, cât și însușirii mecanice a unor teze elaborate în afară, ca urmare a practicilor Cominternului care stabilea directive ce nu țineau seama de realitățile concrete din țara noastră, dădeau orientări tactice și indicații ce nu corespundeau condițiilor economice, social-politice, naționale ale României" - secretarul general al F.C.R. atrăgea atenția asupra necesității combaterii unor asemenea practici în viața și activitatea partidelor comuniste: "Consecințele negative ale acestor practici și metode aplicate în acea perioadă în mișcarea muncitorească din țara noastră demonstrează ce importanță uriașă are pentru lupta revoluționară respectarea neștirbită a dreptului fiecărui partid de a-și elabora politica de sine stătător, el singur fiind în măsură să cunoască realitățile din țara respectivă, să aprecieze în mod obiectiv sarcinile politice din fiecare etapă"¹⁹.

O problemă adesea adusă în dezbatere, atât în disputele ideologice și politice cât și în cele științific-istorice, este chestiunea rolului personalității în făurirea istoriei. Este cunoscută maniera în care istoricii - de la cei antici pînă la cei contemporani - au prezentat istoria popoarelor prin proiectarea luminilor cunoașterii asupra personalității și acțiunii conducătorilor, fie ei împărați, regi, șefi

x "Activitatea partidului a fost mult îngreuiată de lipsa unității, de neînțelegerea și necunoașterea aprofundată a realităților și proceselor social-politice ce aveau loc în România. Aceasta s-a reflectat în deosebi în adoptarea unor poziții greșite în legătură cu problema națională și colaborarea cu alte forțe muncitorești și democratice, ceea ce a avut o influență negativă asupra îndeplinirii rolului organizator al partidului în lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare. La toate acestea au contribuit și faptul că uneori în conducerea partidului s-au aflat oameni ce nu cunoșteau realitățile țării, inclusiv cetățenii ai altor state".

xx "La aceasta trebuie adăugate consecințele negative ale practicilor Cominternului de a numi cadrele de conducere ale partidului, inclusiv secretarul general, dintre oamenii din afara țării. Membrii mai vechi ai partidului își amintesc că la Congresele al IV-lea și al V-lea au fost desemnați ca secretari generali ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român doi militanți ai altor partide comuniste. Dacă amintim că și alți conducători ai partidului nostru au fost desemnați în acea vreme din rîndul unor oameni care nu trăiau în România și nu cunoșteau condițiile sociale și politice ale țării, ne dăm seama ce daune a provocat această practică luptelor revoluționare din țara noastră din acea perioadă"¹⁹.

militari sau capi de revoluție și răscoală. În concepția despre lume și viață a clasei muncitoare, locul și rolul personalității și-a găsit o valoroasă fundamentare teoretică. Dacă sistemul teoretic, ca atare, n-a fost contestat niciodată, ci, dimpotrivă, reafirmat și continuu îmbogățit, în practica politică și în elaborarea scrierilor istorice (de pe poziția partinică a clasei muncitoare) maniera abordării personalității în istorie a cunoscut ipostaze dintre cele mai diverse, atât în istoriografia marxistă românească cât și în cea a altor popoare frățesti^x. Având rădăcini politice în amintitele practici abuzive ale Cominternului, îmbrăcînd forme cu repercusiuni grave asupra activității unor partide comuniste și a unor militanți în timpul manifestării cultului stalinist (atît în perioada dintre cele două războaie cât și în primul deceniu postbelic) - fenomenul a avut ecouri istoriografice corespunzătoare epocilor traversate. În această lumină, considerăm de o inestimabilă valoare ideologică și metodologică rezolvarea acestei problematice de către documentele și hotărîrile adoptate sub semnul ultimelor trei congrese ale partidului nostru.

Expunînd consistenta evocare a istoriei partidului la cea de a 45-a aniversare a sa, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că marxism-leninismul ne învață calea de a evita atît exagerarea meritelor unor militanți, cât și negarea contribuției lor la luptă. și argumenta sugestiv: "Trebuie să ținem seamă de faptul că istoria este făcută de oameni, cu calitățile și defectele lor. În procesul luptei revoluționare /.../ s-au ridicat numeroși militanți care, într-o etapă sau alta, au îndeplinit sarcini de răspundere în conducerea partidului și statului democrat-popular. În decursul anilor, unii dintre aceștia, în virtutea legilor firești ale naturii, n-au mai putut continua munca și lupta; alții au săvîrșit greșeli care au atras îndepărtarea lor din funcțiile de răspundere pe care le dețineau, și, uneori, chiar din partid". Cu toate acestea "Aprecierea activității militanților revoluționari - spunea domnia sa - trebuie făcută ținîndu-se seamă de contribuția și de rolul pe care l-au jucat în fiecare

^x În cazul militanților din mișcarea muncitorească, de la negarea sau minimalizarea vulgarizatoare a rolului unora, la blamarea și condamnarea lor nedreaptă, pînă la cultul personalității; în cazul conducătorilor din epocile istoricemi vechi, de la ignorarea pînă și a pomenirii numelor unora, pînă la negarea oricăror merite sau prezentarea apologetică a altora.

perioadă a vieții lor, în fiecare etapă a mișcării muncitorești^x. Prezentarea locului pe care l-au ocupat decizia în lupta revoluționară din trecut trebuie făcută în funcție de realitate și nu de poziția pe care o ocupă azi în partid. Ar fi greșit să se exagereze meritele din trecut ale unor conducători numai pentru a pune istoria «de acord» cu prezentul; aceasta ar duce la denaturarea adevărului" 19.

Deși considerațiile se referă, cu precădere, la istoria partidului comunist, frecvențele evocări, prilejuate de comemorarea unor momente cruciale din istoria patriei, vădesc faptul că aceleași criterii de referință și judecați de valoare guvernează aprecierea dată, astăzi, de P.C.R. tuturor personalităților din trecut, în conformitate cu rolul efectiv pe care l-au avut în epocă 6, 10, 13 ș.a.

O dovadă grăitoare a interesului manifestat de partidul comunist pentru istoria patriei, este prezența activă a secretarului general la o serie de consfătuiri cu cadrele din domeniul științelor sociale și politice, ocazii cu care, în largi expuneri, s-a subliniat importanța instructiv-educativă a studiului istoriei, necesitatea legării științei istorice de problemele fundamentale ale dezvoltării poporului român, reliefării puternice a rolului forțelor înaintate în evoluția sa. Modul în care tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a referit, în repetate rânduri, la neajunsurile care s-au manifestat în domeniul științelor sociale și politice, oferă elocvente criterii științifice de analiză care trebuie să guverneze actul scrierii istorice și a criticii istoriografice.

Nu lipsesc din documentele partidului nostru recomandările directe, exprese, adresate frontului istoric românesc. "Ținând seama de neajunsurile la care m-am referit - atrăgea atenția domnia sa asupra unor priorități în cercetare - consider că ar fi necesar să se acorde o mai mare atenție aprofundării perioadei moderne a dezvoltării țării

^x Dovada cea mai grăitoare a faptului că între susținerile teoretice și practica politică a P.C.R. există o deplină concordanță, rezidă, printre altele, din hotărârile luate de Plenara C.C. din aprilie 1968, de a fi reabilitați post-mortem Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Foriș, Alx. Dobrogeanu-Gherea, Elena Filipovici, Dumitru Grofu, Marcel Pauker, Timotei Borin ș.a.m.d. căzuți victimele abuzurilor și samovolnicilor practicilor, în cazul primilor doi, în timpul lui Gh. Gheorghiu-Dej, în cazul celorlalți, de organele de partid și de stat staliniste¹⁴.

Pentru scrierea istoriei partidului comunist din perioada interbelică, acest act umanist de dreptate moral-politică a avut o deosebită importanță. O serie de momente și acțiuni de însemnătate majoră în istoria poporului român și a partidului comunist - care fuseseră falsificate, răstălmăcite sau trecute sub tăcere - au putut fi reanalizate și apreciate corespunzător.

noastre și în deosebi a istoriei contemporane a României"⁸ sau: "Sînt de acord cu criticile făcute aici în legătură cu modul cum este tratată problema istoriei populației de naționalitate germană din România. Într-adevăr, această problemă este tratată necorespunzător. Va trebui să ne preocupăm ca la Institutul de istorie să se creeze condiții care să dea posibilitate istoricilor de naționalitate germană ca, împreună cu istoricii români, maghiari, să-și aducă contribuția la realizarea unei istorii corespunzătoare, scrisă într-adevăr de pe poziții marxist-leniniste"¹². Indicații de înaltă ținută științifică au fost date privind maniera în care trebuiesc preluate, reconsiderate și valorificate tradițiile înaintașilor: "în ce privește trecutul, continuă să fie ignorate unele tradiții progresiste, rolul important jucat de diferite forțe sociale și politice în dezvoltarea țării, în timp ce se preiau necritic unele aspecte și teze greșite. Trebuie să preluăm ceea ce s-a creat bun în trecut, în toate domeniile de activitate, inclusiv în domeniul artei, literaturii, al concepțiilor filozofice. Dar trebuie să preluăm totul în mod critic, relevînd tezele greșite conținute în unele din aceste opere, chiar dintre cele mai valoroase, pentru a-i orienta în mod just pe cetățenii patriei noastre și, în special, tînăra generație"⁴; sau: "... Să lăsăm la o parte miturile, nostalgiile, prejudecățile și să vedem realitățile! Și aceste realități arată că oamenii muncii - români, maghiari, sîrbi, germani - au luptat și muncit întotdeauna împreună; tocmai datorită acestui fapt ei au putut să facă față furtunilor, să înfrîngă unele tendințe de dominație care ar fi lichidat pînă la urmă existența națională atît a unora, cît și a altora"¹¹.

Elaborarea unui complex suport ideologic și teoretic de către partidul nostru, contribuția remarcabilă adusă de tovarășul Nicolae Ceaușescu la prezentarea trecutului istoric, sînt armonios îmbogățite prin amplele referiri la evoluția interbelicului românesc, inclusiv a deceniului patru, din care istoricii și critica istoriografică pot să-și extragă temeuri pilduitoare întru exercitarea misiunii lor științifice și patriotice^x.

^x Cităm, spre o mai amplă edificare: "Mulți din cei prezenți la Congresul Frontului Unității Socialiste își mai amintesc de puternica reacție a forțelor antifasciste, a întregului nostru popor împotriva pactului de la Munchen. Înrolîndu-se în armată, comuniștii, socialiștii, celelalte forțe progresiste exprimau hotărîrea masei populare de a lupta cu arme în mînă împotriva Germaniei hitleriste. Marea demonstrație de la 1 Mai 1939, organizată pe baza Frontului unic între comuniștii și socialiștii, a constituit răspunsul ferm față de capitularea de la Munchen, față de politica forțelor reacționare din România de înfeudare a țării Germaniei hitleriste /.../ Înțelegînd pericolul pe care-l reprezenta Germania hitleristă pentru interesele poporului român, ca și ale tuturor popoarelor, Partidul Comunist Român a nesocotit recomandarea Cominternului de a nu îndrepta ascuțișul luptei împotriva Germaniei fasciste. Considerînd această recomandare ca greșită, contrară intereselor naționale ale României, cauzei democrației și păcii, Partidul Comunist Român⁷ a chemat masele populare la luptă hotărîtă împotriva hitlerismului".

Analiza profund științifică făcută epocii respective în cuprinsul sintezei istorice ce prefăcăză Programul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al XI-lea¹, vibrantele pagini evocatoare prilejuite de aniversarea partidului^{10, 19}, de sărbătorirea victoriei însurecției, a războiului antihitlerist^{6, 16} și centenarului independenței - constituie, din acest punct de vedere, un prestigios tezaur de fundamentare teoretică, ideologică și partinică a științei istorice românești.

Evoluția istoriografiei istorice și rolul criticii istoriografice în perioada 1944 - 1976.

Istoriografia materi list-istorică românească a parcurs, la fel ca și alte domenii din viața economică, socială, politică și spirituală a României, drumul ascendent pe care a înaintat revoluția

și edificarea socialismului. A avut și ea împlinirile și căutările sale creatoare, meritele și minusurile inerente, greșelile și îndrăznelile proprii perioadelor revoluționare, poticniri și ieșiri din împesuri grele, etape mai sărace sau mai fecunde de afirmare. Cele peste trei decenii care i-au marcat evoluția, o îndreptățesc să-și afirme existența unei "biografii" care, printr-o întâlnire neîntâmplătoare de termeni, ar trebui să se intituleze "istoria istoriografiei istoriei românești". Într-o asemenea istorie s-ăr găsi reflectate detaliat: cadrul general social-politic în care și-a înscris traiectoria; pionieratul și maturizarea sa ca știință; climatul științific și prestigiul de care s-a bucurat în opera de instruire și educație a poporului; evoluția instituțiilor de învățămînt care i-au asigurat cadrele și a celor de cercetare științifică specializată; generațiile de istorici care au slujit-o; editurile și revistele care au popularizat-o; sprijinul (pe multiple planuri) primit din partea organelor de partid și de stat; analiza critică a producției istoriografice ș.a.m.d. Nu pledăm pentru necesitatea stringentă a scrierii unei asemenea istorii. Am enumerat însă câteva doar din componentele de care trebuie să țină seama critica istoriografică cînd judecă nu producția istorică, ci etapele istoriografice. Pentru a conferi un contur cronologic și un conținut mai explicit expresiilor frecvent folosite în literatura de specialitate de "noua" și mai "vechea" istoriografie marxistă a României socialiste, am considerat necesară avansarea unei posibile periodizări a principalelor etape istoriografice din intervalul 1944-1976, fără ca, prin aceasta, să trasăm granițe radicale între ele.

I. 1944-1947. În ceea ce privește istoria deceniului patru interbelic, această primă etapă istoriografică a stat, fără îndoială, sub semnul noii ere istorice declanșate de victoriosul august '44. Descătușarea de sub dominația hitleristă și regimul dictaturii antonesciene, ieșirea din îndelungata ilegalitate a P.C.R. devenit, pentru meritele din trecut și imperativele prezentului, forță politică principală în revoluția democrat-populară, marile confruntări de natură social-economică și politică ce au cuprins societatea românească, situația externă a României în contextul desfășurării ultimei faze a războiului mondial^x și, apoi, a reglementărilor internaționale consacrate prin tratatul de pace - toate la un loc, și fiecare în parte, au influențat, desigur, și pionieratul istoriografiei marxiste românești. În mod firesc, etapa are un fond de titluri istoriografice relativ sărac, dacă excepțăm apariția unor articole cu vădit caracter propagandistic, de luptă cu forțele politice ale vechilor stări din România interbelică. Cu toate acestea, etapa își merită un justificat loc în patrimoniul istoriografic național, fie și numai prin contribuțiile lui Lucrețiu Pătrășcanu^{xx}. În general, deceniul patru, ca și întreg interbelicul românesc, era prezentat, cu precădere, prin prisma oglindirii luptelor politice interne care au dus la instaurarea regimurilor dictatoriale în România și la antrenarea ei în războiul mondial, descifrându-se cauzele, indicându-se vinovații și trăgându-se învățăminte, mai mult sau mai puțin realiste, pentru lupta politică în plin proces revoluționar. Erau relevate situații politice mult prea recente în conștiința opiniei publice românești, încât păstrau până și tonul comentariului politic cotidian. Se manifestau inerente limite de informație documentară, plătindu-se tribut unor interpretări eronate sau deformate, datorate, pe de o parte, perpetuării unor aprecieri conținute în documentele din epocă ale P.C.R., pe de altă parte, situației foarte complicate a României, aflată în plin proces de reșezare pe alte terenuri social-politice, economice și diplomatice.

x Semnalăm că însăși Convenția de armistițiu semnată de România la 12 septembrie 1944, prevedea, printre altele, clauze ce puneau sub controlul Înaltului Comandament Aliat (Sovietic) tipărirea, importul și răspândirea în România a literaturii periodice și neperiodice, prezentarea spectacolelor de teatru și a filmelor, funcționarea stațiilor de radio, poșta, telegraf și telefon. Cu reglementarea și controlul executării condițiilor Convenției de armistițiu până la încheierea păcii a fost însărcinată Comisia de Control Aliată care, după cum se știe, își desfășura activitatea sub directivele generale și ordinele Înaltului Comandament Aliat (Sovietic).

xx Elaborată, în cea mai mare parte, înainte de august '44, opera istorică a lui Pătrășcanu este cu atât mai valoroasă cu cât stabilește o legătură organică între istoriografia materialist-istorică românească din anii ilegalității P.C.R., cu cea care va evolua după eliberare. Asupra contribuțiilor sale istoriografice ne vom referi în cuprinsul următoarelor capitole ale lucrării.

Această situație complexă și-a găsit oglindirea și în documentele primei Conferințe Naționale a F.C.R. din octombrie 1945, la care s-au făcut ample referiri la trecutul istoric apropiat. Pentru faptul că anumite aprecieri conținute în documentele Conferinței au dominat interpretările istoriografice pe parcursul acestei prime etape, altele menținându-se și în următoarele două decenii, considerăm utilă prezentarea cadrului general istoric rezultat din considerațiile exprimate. Evocându-se activitatea și lupta dusă de partidul comunist în deceniul patru, se dădea un spațiu corespunzător prezentării acțiunilor sale social-economice în fruntea proletariatului: Lupeni '29; consecințele crizei economice, reflectate prin curbele de sacrificiu, creșterea șomajului, scăderea nivelului de trai; luptele revoluționare din ianuarie-februarie 1933. În ceea ce privește viața politică internă, prezentarea poziției diverselor forțe și personalități politice, deslușirile cuprinse în Raportul politic¹ al C.C. al F.C.R. (urmărite după criteriul cronologic al perioadelor evocate) dădeau următorul tablou: în 1929, I.N.Ț. i se destăinase, de către virfurile reacționare ale clasei dominante din România, rolul de catalizator al noului val de luptă populară ce urma să se deroule ca o consecință a noii crize; primul guvern național-tărănesc (Măniu) a venit la putere sprijinindu-se pe o largă mișcare populară dar marea dezamăgire n-a întârziat să-și facă loc în rîndul celor păcăliți; după înlăturarea regimului sîngeros al P.N.Ț. în frunte cu Vaida (cunoscut "naș" al Gărzii de fier), ca urmare directă a evenimentelor din ianuarie-februarie '33, "întregul curs al evenimentelor din România arăta că cercurile reacționare în frunte cu guvernul de pe atunci (N.B.: Gh. Tătărescu nu era nominalizat, numele său, apărînd, în alt context, apreciat pozitiv) se orientau categoric spre fascism"; în perioada respectivă, în deosebi în 1937, Măniu, prin încheierea pactului electoral cu Codreanu și prin declarațiile de preamărire a regimului lui Hitler și Mussolini, a indicat țării drumul Gărzii de fier, pactul respectiv constituind, "semnalul declanșării ofensivei fascismului în România"; citîndu-se declarația lui C.Z. Codreanu "în 48 de ore după biruința Legiunii etc. etc.", se demasca rolul nefast, de trădare a intereselor naționale, a acestei organizații fasciste; amintindu-se rolul jucat de guvernul Goga-Cuza, de a netezi drumul fascismului în România, se considera că ceea ce nu a reușit acesta în cele 44 zile de guvernare, "a luat asupra sa regimul dictaturii regale a lui Carol /.../ care urmărea să întruie să introducă un regim fascist deschis în România". De altfel, în aprecierea forțelor, partidelor și personalităților politice, se făcea evident simțită

tendința de a le caracteriza în raport cu poziția lor în conjunctura politică creată de transformările revoluționare ce surveniseră în intervalul august '44 - octombrie '45, și nu în funcție de rolul efectiv pe care ele l-au avut într-un moment sau altul al evoluției României deceniului patru. Sînt astfel semnificative atacurile înverșunate la adresa partidelor "istorice" și a unor lideri ai lor - Brătianu, Maniu, Mihalache, Hudiță, Pop - cărom li se demascau "trădările" din toate vremile și din toate domeniile; aprecierile diversificate la adresa P.S.D. - atacurile fiind îndreptate doar împotriva liderilor care colaboraseră cu dictatura regală; caracterizarea pozitivă a dizidențelor P.N.Ț. (A.Alexandrescu) și P.N.L. (Gh.Tătărescu) a căror colaborare la guvernare și în alte alianțe politice a dăinuit pînă spre sfîrșitul primei etape a revoluției democrat-populare (1947/48). Dacă din punctul de vedere al evoluției vieții politice prezente momentului, aceste orientări în politica de alianțe și-au avut justificata lor necesitate, pe planul oglindirii trecutului istoric, antebelic, aprecierile respective au influențat covîrșitor și deseori deformant optica de prezentare a deceniilor interbelice, mai ales a deceniului patru. În ceea ce privește politica externă dusă de guvernanții României, analiza era concentrată în explicarea poziției lor antisovietice, subliniindu-se caracterul just al războiului al doilea mondial odată cu intrarea în conflict a U.R.S.S., pentru România conchizîndu-se că "În timp ce dictatura regală trăda țara /prin Dictatul de la Viena/, iar Maniu și Brătianu erau complicii acestei vînzări, singurul partid care a luat o atitudine hotărîtă a fost partidul comunist". Subliniem faptul că atît în documentele Conferinței Naționale a partidului din octombrie '45, cît și în scrierile istorice elaborate în spiritul respectivelor comandamente politice, referirile la istoria generală a poporului și, în context, la lupta P.C.R. împotriva dușmanilor interni și externi, conțin, pe lîngă unele aprecieri eronate, o serie de teze realiste, lucide, în conformitate cu adevărul istoric (lupta antifascistă, antihitleristă; străduințele pentru crearea F.U.M. și F.P.A. ș.a.) care, în următoarea etapă istoriografică vor fi abandonate sau deformate.

Documentele partidului nostru din ultimul deceniu, elaborate în spiritul inaugurat de Congresul al IX-lea, cuprind, după cum se știe, analiza critică a opticii și aprecierilor neconforme cu realitățile conținute în documentele P.C.R. atît în perioada ilegalității sale, cît și în primele decenii ale revoluției. Asupra producției istoriografice din perioada respectivă însă, exceptînd reeditarea operei

lui Lucrețiu Pătrășcanu și repunerea în circuitul științific a unor teze și concluzii la care acesta ajunsese, critica istoriografică în foarte mică măsură și-a îndeplinit îndatoririle, deși demersul ar fi necesar, interesant și constructiv. Spunem aceasta deoarece producția istoriografică marxistă a etapei 1944-1947 se impune cu certe valori informative și interpretative, denotând un "început" promițător, sugerând convingerea că, dacă ar fi evoluat pe direcțiile cu care debutase în primii ani, și în deceniile următoare, altele i-ar fi fost roadele și încheierile.

II 1948-1964. Această a doua etapă istoriografică, în care este surprins și deceniul patru, cu problematica lui, s-a dezvoltat pe fundalul desfășurării impetuoase a revoluției socialiste care a produs radicale transformări în toate domeniile vieții economice, sociale și politice a tinerei republici populare românești. Din unghiul de analiză care face subiectul lucrării prezente, în mod firesc, perioada a marcat o valoroasă acumulare de experiență în domeniul cercetării istorice și o afirmare, pe multiple planuri, a istoriografiei marxiste românești. Restructurarea instituțională a învățământului și cercetării științifice, apariția unor publicații de specialitate și o intensă activitate editorială, pregătirea unui numeros detașament de cadre specializate - toate acestea au contribuit ca istoria să-și cucerească, treptat, statutul de știință iar slujitorii săi să se constituie într-un veritabil front istoric românesc. Procesul a fost îndelungat și a avut de întâmpinat o gamă largă de greutăți de ordin obiectiv și subiectiv.

. Datorită situației politico-diplomatice cunoscute, aproape în toată perioada s-au manifestat nefaste ingerințe sub forma impunerii unor directive și teze date de foruri științifice exterioare țării, care se erijaseră în tutori și cunoscători ai istoriei românești, dirigere care a căpătat un caracter pronunțat și abuziv în perioada exacerbării cultului personalității staliniste. Pe de altă parte, și în politica ideologică și culturală a partidului, s-au exagerat tendințele negativiste, de contestare fără discernământ a valorilor istorice naționale, tradiționale, sub imperiul unui dogmatism servil, determinat atât de situația în care se găsea România, dar și de lipsa de experiență și capacitate responsabilă a celor investiți cu sarcini în domeniile respective ^x.

^x Aceste deficiențe și greșeli au constituit subiectul unei analize critice substanțiale întreprinsă de tovarășul Nicolae Ceaușescu la încheierea dezbaterilor privind dezvoltarea învățământului de cultură generală, profesional, tehnic și superior, în cadrul desfășurării plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968¹⁴, cât și cu prilejul altor întâlniri de lucru cu cadrele din domeniile științelor sociale ^{4,8}.

Perioada 1948-1964, jalonată de proclamarea Republicii și de radicalele transformări determinate de revoluția socialistă, contribuția adusă de partidul de avangardă al proletariatului român în această grandioasă devenire istorică, prevederile și importanța celor trei congrese ale Partidului Nuncitoresc Român, sub toate aspectele vieții economice, sociale și politice, a fost și continuă să fie în atenția cercetării istorice a ultimului deceniu, beneficiind deja de o bibliografie istoriografică în plin proces de afirmare. Ca și în cazul istoricilor preocupați de cercetarea unor perioade mai îndepărtate sau mai recente, nici "contemporaneistii" revoluției populare și socialiste nu au manifestat, deocamdată, un interes deosebit față de evoluția istoriografiei perioadei, ca parte integrantă a sistemului ideologic și cultural al vieții spirituale și ca disciplină științifică de sine stătătoare. Departe de a constitui un scop în sine, deslușirea de către istoricii respectivi a felului în care istoriografia marxistă a prezentat realitățile istorice interbelice, ar ușura și clarifica, pe de o parte, multe din aspectele politice ale României primelor două decenii postbelice (1944-1964), pe de altă parte, ar contribui la clarificarea cauzelor obiective și subiective care au înfruntat evoluția istoriografiei. Din punctul de vedere al producției istoriografice propriuzise, etapa a fost dominată interpretativ de sinteza istoriei României elaborată, în ediții succesive (septembrie '47, iunie '48, '52), de un colectiv de istorici sub redacția academicianului Mihail Roller. Fără îndoială, manualul a reprezentat atunci linia istoriografică oficială pentru cercetare, pentru activitatea didactică, pentru orice studiu de istorie, popularizare sau evocare comemorativă, festivă. Orice lucrare, lecție universitară sau liceală trebuia să țină seama de conținutul și spiritul "înnoitor" ale acestei prime istorii "adevărate" a poporului român. Incercările de depășire a cadrului impus, izolate după 1950, mai frecvente după 1955, nu au avut ecouri notabile fiind blamate și anihilate^x. Nu ar fi înnota respectării adevărului istoric, promovât cu atîta fermitate de partidul nostru în ultimul deceniu, dacă am canaliza simplificator critica istoriografică asupra unor autori, lucrări, instituții de cercetare științifică și reviste de specialitate. Situația a fost mult mai complexă și a avut ca izvor

x În capitolele următoare ale lucrării vom exemplifica adesea această etapă istoriografică cu manualul respectiv, în jurul căruia vom cita și articole și studii care au dat expresie aceleiași maniere de interpretare.

principal însăși climatul ideologic, politic și științific promovat, o lungă perioadă, de conducerea și documentele de partid și de stat. Referirile la istoria națională, la istoria partidului, aprecierile și optica de judecată a unor forțe politice sau personalități care și-au prelungit activitatea după august 1944, tezele însușite dogmatic din istoriografia sovietică, folosirea fără discernământ a documentelor P.C.R. din perioada ilegalității sale - au avut o profundă înfrurire asupra conținutului și interpretărilor istoriografice. Este ușor de demonstrat faptul că, din moment ce în documentele de partid de la sfârșitul anului 1947 se spunea, de exemplu, că procesul trădătorilor din conducerea P.N.Ț. în frunte cu Maniu a dezvăluit faptul că în timpul celui de al doilea război mondial "P.N.Ț. și P.N.L. au practicat cel mai josnic colaboraționism politic și ideologic" arătând întregului popor că "trădarea națională este un element constant al politicii acestor straturi sociale pe care le reprezintă P.N.Ț. și P.N.L."; că Gh. Tătărescu, ca titular al Ministerului de Externe, transformase ministerul "într-un veritabil focar de spionaj și trădare" a interesele românești²² istoriografia a reflectat, ca un ecou, aceeași optică, străduindu-se chiar să "fundamenteze" cu noi dovezi tezele emise, abdicând de la principii de bază ale materialismului istoric marxist autentic. Nu a scăpat acestor "aranjări" nici deceniul al patrulea, unde, spre pildă, pe Tătărescu îl găsim trecut repede între învinuiri pentru etapa fascizării țării.

După o perioadă de câțiva ani (1944-1947) în care atacurile la adresa P.S.D. nu se mai exprimau în formulele cominterniste interbelice, ele au fost reluate în preajma unificării partidelor muncitorești, în condițiile istorice cunoscute, în aprecieri și teze ca: "și în România, pe planul politicii interne, s-a produs o regroupare a forțelor în două lagăre potrivnice: unul democratic și antiimperialist, format din forțele muncitorești unite, Frontul Plugarilor /.../ și altul reacționar și antidemocratic, format din rămășițele fasciste și clicile reacționare în descompunere, cărora li s-a alăturat și P.N.L.-Tătărescu./.../ Partidul Social-Democrat care a izgonit apoi din rîndurile sale clica de agenți și reacțiuni în frunte cu Titel Petrescu, combătînd pe societistii de dreapta, a hotărît la Congresul din octombrie a.c. ..." ²³. La acestea, s-au adăugat ulterior "demascarea" și condamnarea unor militanți din rîndurile partidului - care îndeplinisera funcții importante în perioada interbelică - ceea ce a avut repercusiuni istoriografice pe multiple planuri. Faptul că în Rezoluția Biroului Politic a C.C. al P.C.R. din decembrie 1948 se spunea, printre altele,

că "o manifestare a influenței șovine o constituie cazul Pătrășcanu care a devenit purtător al ideologiei și intereselor burgheziei românești, continuând vechea politică de învrăjbitură față de naționalități" ²⁴, adăugat la atâtea alte învinuiri care i s-au adus - se știe, s-a soldat nu numai cu exterminarea sa fizică ci și cu interzicerea lucrărilor sale ¹⁴. Asemenea fenomene s-au continuat apoi, într-o formă sau alta, și în cazul celorlalte frământări "deviaționiste" legate, de asemenea, de numele unor militanți ce activaseră în perioada interbelică: V.Luca, A.Pauker, M.Constantinescu, I.Chișinevschi ș.a. ²⁵. Se opera "corespunzător" și asupra celorlalte etape, de pildă, pentru deceniul patru, spre a argumenta cu rădăcini istorice poziția greșită, oportunistă sau deviaționistă.

Un eveniment care a marcat un moment deosebit în activitatea ideologică și politică a partidului a fost, fără îndoială, anul 1956, ca urmare a hotărîrilor adoptate în lumina Congresului al II-lea al F.M.R. (decembrie 1955), dar, mai ales, a Congresului XX al P.C.U.S. Spunem moment și nu cotitură pentru că dacă unele teze adoptate aveau darul unei eliberări ideologice de mult necesare, pasul următor, creator și eficient încă nu s-a făcut. Cităm din Hotărîrea C.C. al P.M.R. adoptată în august 1956: "Teze teoretice juste și valabile pentru anumite condiții istorice concrete erau prezentate adeseori în propaganda noastră ca valabile pentru toate timpurile și toate condițiile. /.../ Una din principalele surse ale dogmatismului în munca ideologică a constituit-o cultul personalității lui I.V.Stalin la a cărui răspîndire propaganda de partid a avut o însemnată contribuție /.../ Fiecare citat era luat drept literă de evanghelie, chiar dacă venea în contradicție cu faptele concrete ale realității noastre /.../ Probleme importante din istoria patriei noastre - formarea poporului și a limbii române, apariția și dezvoltarea capitalismului și a mișcării muncitorești în țara noastră și altele - au fost interpretate în unele materiale propagandistice în mod subiectivist, în lumina nevoilor greșit înțelese ale momentului, și nu după poziții științifice /.../ studierea problemelor de bază ale teoriei marxist-leniniste a fost limitată la studiul lucrării «Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice»" ²⁶ (sublinierea noastră). Cu toate acestea, aceeași hotărîre prevedea pentru viitor continuarea studierii temeinice a experienței istorice a P.C.U.S., în special a Congresului al XX-lea iar, la punctul 7 prevedea ca "În vederea îmbunătățirii predării științelor sociale /.../ se vor preda începînd din anul 1956/57 disciplinele: economia politică, istoria mișcării munci-

torești, materialismul dialectic și materialismul istoric", specificându-se ca la istoria mișcării muncitorești să fie cuprinse "teme privind experiența istorică a P.C.U.S., experiența partidului nostru" ș.a. Nu intrăm în explicații amănunțite. Istoria contemporană le are în atenția cercetării și, desigur, le va clarifica. Noi am vrut să exemplificăm sumar că istoriografia perioadei a pornit adesea de la spiritul documentelor de partid²⁷, și că este un merit incontestabil al conducerii partidului, personal al tovarășului Nicolae Ceaușescu, de a fi pus în dezbatere și de a fi analizat critic nu practica în sine - care este justificată pentru o istoriografie scrisă de pe pozițiile materialismului istoric, ale partidului comunist -, ci denaturarea sa în forme și din motive conjuncturiste, subiective și neștiințifice, cu consecințe dintre cele mai diverse. Iată, de altfel, câteva motivări teoretico-metodologice ades invocate în istoriografia perioadei. La o consfătuire pe țară organizată cu cadrele didactice din domeniile științelor sociale, în toamna anului 1949, atrăgându-se atenția că obiectivismul și cosmopolitismul burghez sînt formele cele mai periculoase ale abaterii de la spiritul de partid în știință, printre altele, se spunea că întrucît în epoca de dezvoltare capitalistă a României "întreaga politică externă și politica economică a guvernelor burghezo-moșierești au alimentat cosmopolitismul" istoricii au datoriat să descopere "izvoarele cosmopolitismului în toată istoria claselor exploatatoare ale țării noastre", să arate cum politica externă promovată de ele "purta pecetea blestemată a satelitismului și a cosmopolitismului", toate guvernele din perioada interbelică "indiferent de nuanțe politice" aflîndu-se întotdeauna "în slujba mării puteri care conducea în acel moment «cruciada» antisovietică". Analizîndu-se critic diversele domenii ale științelor sociale, se făcea un virulent rechizitoriu lucrărilor "trădătorului" Pătrășcanu, faptului că în unele biblioteci și librării mai circulau cărțile sale, deși partidul "l-a demascat de mult pe acest filozof mai mult decît dubios, ca purtător de cuvînt al concepțiilor dușmanului de clasă", fiindu-i descoperite "Caracterul diversionist al «teoriilor» strecurate" sub forma unei expuneri "imparțiale". Aducîndu-se critici aspre unor oameni de cultură și știință - G.Călinescu, Ș.Cioculescu, C.I.Ionescu-Gulian, M.Ralea, O.Crohmălniceanu, M.H.Maxy ș.a. - se recomanda ca o principală parte constitutivă a luptei împotriva cosmopolitismului "studierea tezaurului științific sovietic și popularizarea cît mai largă a științei sovietice", a științei ruse în general²⁸. Chiar dacă astăzi citirea unora dintre explicațiile date în epocă fenomenelor social-politice, susținerilor ideologice, ni se par fantasmagorice, întrebîndu-ne "cum a fost posibil?", influența lor sub formă unor directive categorice este de neîgăduit. În

prefața la ediția din 1952 a manualului de istorie a R.P.R. se explica că, spre deosebire de ediția I-a (1947), autorii s-au străduit să îmbunătățească, printre altele, "dezvăluirea rolului monopolistilor americani și englezi, dușmani de totdeauna ai poporului român; acțiunea social-democrației de dreapta ca agentură a burgheziei în sînul mișcării muncitorești", în analiza tuturor acestor probleme călăuzindu-se după învățătura lui I.V.Stalin în ce privește știința istoriei (citate din Cursul scurt al istoriei P.C.(b.) al U.S.) și avînd la bază Hotărîrile C.C. al P.M.R., articolele și cuvîntările lui Gh. Gheorghiu-Dej, în mod deosebit "fundamentală analiză științifică" din lucrarea "30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin și Stalin". Totodată se mai arăta că la revizuirea ediției s-a ținut seama de criticile aduse manualului "Istoria României" în prefața ediției în limba rusă, tipărită în anul 1950 la Moscova, de analiza critică făcută proiectului - program al cursului universitar de istorie de către revista "Lupta de clasă"^x și de alte observații critice²⁹. Asupra

x În lumina legii de reformă a învățămîntului din 1948, s-a hotărît elaborarea unui program unic al cursului universitar de istorie. Proiectul cursului a făcut subiectul unei consfătuiri inițiată de Secția de propagandă și agitație a C.C. al P.M.R., dezbateri la care au participat numeroși specialiști în domeniile științelor social-politice, îndeosebi istorici. Trecîndu-se în revistă realizările istoriografice din cei șase ani de după eliberare, greutățile întîmpinate, s-au remarcat și unele lipsuri manifestate, indicîndu-se calea înlăturării lor. Ținem să semnalăm cîteva din aceste critici și directive, deoarece ele explică, în mare măsură, cauzele subiective care au contribuit, ulterior, la generalizarea și impunerea unor interpretări tendențios deformate. La consfătuirea respectivă, a fost vehement combătută alunecarea pe o linie "obiectivă", care s-a manifestat mai ales prin neprecizarea conținutului de clasă al unor fapte din "Istoria Patriei", printre care faptul că nu s-a subliniat clar "caracterul imperialist al participării României la primul război mondial", "caracterul reacționar, burghezo-moșieresc, fătarnic, fals al Constituției din 1923" și al legislației agrare de după război. Partea programului care se referea la istoria contemporană era criticată că nu a dat o definiție a fascismului, că a evitat "să caracterizeze social-democrația dintre cele două războaie mondiale ca o agentură a burgheziei în rîndurile clasei muncitoare", că nu a combătut "capitolul cu capitol istoriografia burghezo-moșierească" ceea ce este absolut necesar în predarea istoriei. Semnalîndu-se manifestarea unor concepții antimarxiste, șovine, cosmopolite și antiștiințifice din partea unor istorici în chiar cadrul consfătuirii, s-a respins categoric afirmația "șovină" după care războiul purtat de România în anii 1916-1918 "n-ar fi avut un caracter imperialist", s-a combătut concepția cosmopolită cu privire la influența culturală a Apusului burghez asupra poporului nostru între anii 1848-1944, arătîndu-se că, dimpotrivă, tradițiile progresiste ale culturii naționale și-au găsit "hrană spirituală în mai mare măsură în valorile mișcării progresiste din Rusia", recomandîndu-se, pentru lichidarea acestor deficiențe, studierea atentă a cercetărilor istoricilor sovietici. Se conchidea: "Este imposibil să întocmim o istorie științifică a R.P.R. fără să ținem seama de aceste lucrări, care analizează ambianța și condițiile generale în care s-a dezvoltat poporul nostru" 30.

conținutului manualului vom reveni în capitolele următoare ale lucrării.

Articole și studii de critică istoriografică propriu-zisă, în etapa respectivă, nu s-au scris. Cu prilejul unor aniversări, apăreau, sub forma unor bilanțuri, treceri în revistă ale succeselor obținute³¹. Aceste studii le considerăm interesante deoarece, pe de o parte, reprezentau judecățile de valoare la adresa istoriografiei noastre, pe de altă parte, ele pot fi considerate ca articole oficioase, de directivă, prefigurând sarcinile și perspectivele ce se deschideau științei istorice în etapa următoare. În studiul "Dezvoltarea științei istorice românești după 23 august 1944"³², acad. Andrei Oțetea, făcând bilanțul celor 15 ani acumulați de istoriografia marxistă românească de la eliberare, aprecia că "după o scurtă perioadă de dezorientare pentru unii, între 1944-1948, marea majoritate a istoricilor noștri, înțelegând sensul vremii, au optat pentru viitor" părăsind pozițiile ideologice ale burgheziei și adoptând ideologia proletariatului. Autorul sublinia că la Conferința Națională din octombrie 1945, P.C.R. "a indicat direcția de urmat și a formulat limpede sarcinile principale ale noii istoriografii marxist-leniniste", considerând "Manualul de istoria R.P.R." ca o "primă aplicare a acestor indicații". Manualului - se spune - i-a urmat inițiativa publicării sistematice a documentelor interne ale țării noastre și campania neîncetată "împotriva ideilor dușmănoase și neștiințifice ale vechii istoriografii", noua orientare putându-se efectua repede datorită exemplului și ajutorului creator al științei istorice sovietice (de la lucrările teoretice puse la dispoziție, la dezbaterile asupra periodizării și a altor probleme cruciale din istoria patriei, până la modelul organizării muncii științifice și didactice). Articolul mai specifica importanța Congresului al II-lea al P.M.R. (decembrie 1955), care, prin raportul prezentat de Gh.Gheorghiu-Dej, a indicat istoricilor noștri sarcina de a elabora "o istorie a României care să sintetizeze, de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice" (Tratatul de Istoria României) și un manual de istorie a partidului. Considerând că istoriografia burgheză "a ignorat complet epoca contemporană sub pretextul că, din lipsă de documente și de perspectivă istorică, ea nu poate fi tratată științific", autorul scotea în evidență rolul hotărîtor al editării lucrărilor conducătorilor partidului^x și al documentelor privitoare la istoria partidului^{xx} în ela-

^x Erau numerotați Gh.Gheorghiu-Dej "Articole și cuvîntări", "Treizeci de ani de luptă a Partidului Comunist din România"; Chivu Blăgan "Eroicele lupte ale minelorlor ceferigă și petroligă în 1933".

^{xx} "Documente din Istoria Partidului Comunist din România" (4 volume); articolele publicate de "Analele de istorie a partidului", îndeosebi lecțiile privitoare la istoria partidului.

borarea studiilor de istorie contemporană de către istorici, enume-
rându-le și calificându-le drept reușite, scrise de pe pozițiile mar-
xism-leninismului (despre aceste volume de documente și studii ne vom
ocupa în paginile următoare ale lucrării).

Un alt exemplu, articolul "Cercetarea istoriei contemporane
a României în anii puterii populare" scris de acad. Petre Constanti-
nescu-Iași în numărul festiv închinat celei de a XV-a aniversări a
proclămării R.P.R.³³. Apreciind că știința istorică românească își are
fundamentarea teoretică marxistă în documentele de partid, autorul
scotea în evidență sprijinul de neprețuit dat istoriografiei prin
publicarea volumelor de "Articole și cuvântări" ale lui Gh. Gheorghiu-
Dej care "pe lângă lămurirea principalelor etape ale dezvoltării so-
cietății românești din istoria contemporană, prezintă aprecieri valo-
roase asupra diferitelor perioade istorice". Pornind de la aceste
teze, autorul pledează pentru o periodizare a istoriei contemporane ro-
mânești, în următoarea viziune:

- I. 1917-1921 - avântul mișcării revoluționare și a formării P.C.R.;
- II. 1922-1929 - perioada stabilizării relative a capitalismului, carac-
terizată prin "accentuarea subordonării economice și politice a țării
statelor capitaliste din Apus victorioase după primul război mondial
și transformarea României într-un avanpost împotriva primului stat
socialist, U.R.S.S.";
- III. 1929-1933 - perioada crizei economice (mondiale) capitaliste în
România.

După această perioadă, autorul delimita niște "faze", despre cea din-
tre 1933-1937 spunând că "/.../cercurile reacționare, pe timpul guver-
nării liberale, duc o politică de fascizare a țării, ajungând spre
sfârșitul perioadei la instaurarea dictaturii fasciste", conchizând că
"aceste fapte constituie capitolul care poate fi numit «Perioada as-
censiunii fascismului în România»". Cu declanșarea celui de al II-lea
război mondial - care pentru România a însemnat "dictatura deschisă,
regală și apoi legionară antonesciană" - poporul român, arăta autorul,
va fi treptat tîrît în războiul antinațional împotriva U.R.S.S. Știm
că respectiva periodizare și, mai ales, caracterizările date unor eta-
pe au trebuit să fie argumentate cu date și fapte care să justifice
aceste judecăți generalizatoare. Istoriografia noastră pînă prin 1964
(în cazul unor autori și după) a fost dominată de aceste teze și in-
terpretări. Iată de ce, pentru această etapă istoriografică, sînt ab-
solut necesare analizele critice competente, pentru a da posibilita-
tea unei trieri valorice care să vizeze păstrarea sau înlăturarea din
circuitul științific a lucrărilor respective.

III 1965 - pînă azi. Această perioadă ar trebui, pe drept cuvînt, să fie denumită etapa revoluționării științifice, a maturizării și afirmării prestigioase a istoriografiei românești. După cum am arătat în paragraful anterior, documentele partidului nostru din ultimul deceniu au pus în circuitul științific o serie de teze, judecăți teoretice, aprecieri istorice care au avut darul să deschidă noi și fecunde orizonturi în cercetarea și surprinderea veridică a realităților societății românești interbelice, inclusiv a deceniului patru. O autentică explozie istoriografică a onorat sarcina conferită frontului istoric de către Partidul Comunist Român. (In lucrare ne vom ocupa, la locul cuvenit, de această efervescență științifică înnoitoare).

Opinăm însă că, la fel ca și în etapele premergătoare, critica istoriografică a întîrziat să-și spună cuvîntul, deși era mai necesară ca oricînd o luare de poziție față de tot ceea ce s-a scris pînă atunci. Cîteva studii³⁴ datorate inițiativei Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., revistei "Anale de istorie", au deschis destul de promițător calea spre o dezbatere științifică, partinică a problematicii istoriografiei românești. Din păcate ele au fost puține, nu au reușit să pună în discuție întreaga gamă de probleme cu care a fost și este confruntată istoriografia noastră contemporană, încît, după părerea noastră, procesul a rămas suspendat și așteaptă o justificată reluare. Vom stăruii asupra studiului elaborat de Gh. Ioniță, - "Cercetarea istoriei contemporane a României în ultimul sfert de veac"³⁴ - deoarece el face referiri mai ample la perioada deceniului patru. Spațiul nu ne permite să detaliem calitățile și probitatea științifică de care, fără îndoială, autorul a dat dovadă în prezentarea sintetică a titlului enunțat. De altfel, el nici nu-și propunea o tratare exhaustivă a problemei ci doar să deschidă o necesară dezbatere, să propună cîteva interesante și controversate subiecte de clarificare științifică, să aducă în prim-planul atenției cercetătorilor o seamă de aspecte istoriografice demne de meditație critică, care se cer rezolvate cu un înalt spirit de responsabilitate.

În perioada care a urmat, nedîndu-se curs acestei inițiative, s-a creat după părerea noastră (atît în rîndul specialiștilor din alte domenii, dar mai ales al cititorilor neavizați) o oarecare derută, manifestată fie prin blamarea în bloc a istoriografiei scrise pînă atunci, fie prin mărirea susceptibilității față de posibilitatea istoriei - ca știință - de a oglindi în mod realist evoluția economică, socială și politică a unei anumite epoci. În articol se fac, de exemplu, unele

referiri care pot sugera ideea - cu care noi sîntem de acord - că istoriografia marxistă românească are ea însăși o istorie a ei, că poate fi și ea împărțită în perioade relativ distincte. Autorul vorbește astfel despre "trecut" și are în vedere anii precedenți, deci un trecut apropiat, fără a preciza însă care ar putea fi etapele, caracterizarea lor, și eventuala graniță de la care unele deficiențe au apărut ori s-au remediat. Trecînd în revistă munca depusă de istorici în elaborarea unor selecții tematice de documente, vorbind, de exemplu, despre seriile de "Documente din istoria P.C.R." (1917-1922; 1923-1928; 1929-1933; 1934-1937) și "Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist din România" (1917-1944)^x - singurele publicate totuși, pînă acum pentru perioada 1924-1944 - autorul considera, pe drept cuvînt, că unele dintre ele au avut de suferit "de pe urma unei munci neștiințifice de realizare". Critica dînd însă, în exclusivitate, răspunderea pe seama "muncii neștiințifice", nepunînd în discuție înseși carentele documentelor respective, cîteva probleme au rămas nerezolvate: pot fi folosite aceste documente? care? cu ce limite? cu excluderea căror erori sau date eronate? Enumerînd principalele cuceriri istoriografice, autorul a sesizat pertinent scăderile, erorile, lacunele și, implicit, sarcinile ce revin istoricilor în munca de cercetare, subliniind rolul pe care trebuie să-l joace, în această direcție, critica de specialitate, atît în viața științifică internă ("renunțarea la aerul festivist și la formulele incantatorii rostite invariabil la fiecare apariție editorială", "prezentarea deformată a unor probleme ale istoriei noastre naționale în creația, mai veche sau mai nouă, chiar a unor istorici și cercetători din țara noastră"), cît și în combaterea unor "concepții și idei întîlnite în lucrările de istorie provenite din școli și de la autori situați pe poziții nemarxiste" (numai la ei? - am adăuga noi).

Indemnul la necesitatea activizării criticii istoriografice era rostit în 1969. El avea la bază sarcinile puse în fața istoricilor de către partidul nostru, sarcini care apoi au fost mereu și succesiv reactualizate și îmbogățite, cu diverse prilejuri, de către secretarul general al partidului, Nicolae Ceaușescu. A răspuns critica istoriografică acestor imbolduri de exigență științifică creatoare? Considerăm că nu în măsura posibilităților și cerințelor. Dezbaterile științifice, din acest punct de vedere, s-au menținut pe o linie lipsită de combativitate, mai ales în cazul problematicei istoriei interbelice. Un studiu ³⁵ din revista "Anale" a reactualizat (adîncind

x Apărute între anii 1953-1958.

problematica specifică) o serie de aspecte interpretative contradictorii care ar trebui soluționate de istoriografia noastră, dar a rămas o întreprindere singulară care a enunțat anumite deziderate istoriografice privitoare, mai ales, la deceniul trei. S-a apreciat în mod just că exigențele puse în fața istoriografiei "reclamă cu necesitate atingerea unor nivele interpretative superioare", "reconsiderarea unor evenimente, momente sau perioade văzute altădată prin prisma unor orientări metodologice necorespunzătoare și a unor conjuncturi deformante"; că este necesară "revederea critică a unor formulări, aprecieri și concluzii care în deceniul 6 și în primii ani ai deceniului următor au avut o anumită circulație" datorate unor "orientări sectar-dogmatice și practici subiectiviste manifestate în domeniul muncii ideologice a partidului" care au creat impedimente cercetării istorice. Apreciindu-se, corespunzător realității, faptul că multă vreme istoriografia noastră a rămas "tributară unor aprecieri necorespunzătoare, eronate, înțelnite și în unele documente din anii activității ilegale a partidului, multe dintre ele emanând de la organe ale Internaționalei Comuniste", studiul respectiv semnala câteva probleme fundamentale asupra cărora istoricii trebuiau să-și concentreze atenția și direcțiile de cercetare.

Conținutul aproape a fiecărei expresii constituie o problemă demnă de analizat și explicat: "Reconsiderarea unor evenimente". Care și cum? "Altădată". Mai exact, când? pînă cînd? "Orientări necorespunzătoare" sau "sectar-dogmatice". În ce au constat? De cine erau date? Ce consecințe au avut? Cînd și cum au fost lichidate? "Practici subiectiviste". Ale cui? Manifestate cînd, cum și cu ce consecințe? "Impedimente... pentru cercetarea istorică". De ce natură? Cum s-au repercutat asupra adevărului istoric? Cum s-au înlăturat? "Aprecieri necorespunzătoare". Care au fost ele? Ce explicație și ce limite au avut? Șirul întrebărilor ar putea continua. Dar nu numărul lor are importanță.

Dacă un cititor (specialist sau nu) dorește să se documenteze într-o anumită problemă, de exemplu din deceniul patru, este normal să înceapă prin a căuta stadiul istoriografic în care se găsește tratată, suportul teoretic documentar, metodologic care o susține. Afînd despre lucrările de istorie că au fost tributare cutărilor și cutărilor lipsuri (vezi cele de mai sus), fiind avertizat că uneori s-au subestimat tradițiile românești, că unele probleme fundamentale au fost prezentate deformat, că unele momente privind tactica și strategia P.C.R. au fost tratate într-o viziune schematică, că activitatea unor remarcabili militanți a fost prezentată denigrator ș.a.m.d. - cititorul are imboldul,

În această situație, de a apela direct la documente. Dar află, din același studiu de critică istoriografică, că și în întocmirea volumelor de documente și-au croit drum "într-o măsură" o serie de procedee metodologice constând din "fetișizarea unor documente", "citate trunchiate și rupte din contextul operelor clasicilor marxism-leninismului", "ajustarea muncii de investigație, selecție și prelucrare a materialului faptic" etc. etc. Desigur, articolul amintit, în spațiul restrâns, caracteristic unui studiu publicat de o revistă, și în intenția declanșării unui început de dezbatere istoriografică, nu putea și nici nu și-a propus să clarifice toate aceste deziderate istoriografice. El cerea însă, invita explicit la răspunsuri și clarificări critice aduse din partea multor cercetători în istoria contemporană. Acest demers era necesar pentru a evita, pe de o parte, să se pună sub semnul întrebării întreaga noastră istoriografie, căzîndu-se într-o extremă criticistă dăunătoare, pe de altă parte, să nu furnizeze istoriografiei tendențioase sau răuvoitoare străine motive de polemică sterilă, în care să se facă uz de regretabilele noastre aprecieri eronate, iar pe istoricii de bună credință să-i pună în situația de a nu putea discerne cu ușurință în selectarea surselor de informație și a interpretărilor corespunzătoare. Demersul acesta mai era cerut și pentru înlăturarea unor dubii și incertitudini din care, altfel, se pot ivi noi tendințe subiective în interpretarea dată evenimentelor asupra cărora planează pecetea unor inconsecvențe sau controverse interpretative. Cu toate aceste stringente necesități, revistele de specialitate, exceptînd pentru unele inițiative "Anale de istorie"³⁶, istoricii perioadei nu promovează în măsura dorită acest gen de dezbateri științifică. Așa se face că sînt rarissime luările de poziție față de denaturarea istoriei noastre de către istoriografia străină deși, se știe, că fenomenul se manifestă destul de frecvent. Ori, printre cauzele care influențează negativ perpetuarea unor interpretări denaturate privind istoria interbelică a României, în special deceniul al patrulea al ei, trebuie să recunoaștem că este și faptul că înseși istoriografia noastră nu s-a pronunțat cu claritate asupra propriilor greșeli, deficiențe și limite manifestate pe parcursul celor peste trei decenii istoriografice de după august 1944. Faptul că istoricii M. Mușat și Gh. Ioniță au readus în dezbatere necesitatea acestor clarificări privind problemele fundamentale ale istoriei poporului român³⁷, că semnalează apariția unor lucrări despre istoria României în care adevărul istoric este deformat, scrise de pe poziții nemarxiste de către unii transfugi din România postbelică și din alte țări socialiste,

dar, mai întristător, chiar de unii istorici marxişti de peste hotare - nu poate constitui decât tot un început, un început şi un îndemn ce se cere continuat cu competenţă şi înaltă ținută ştiinţifică.

S-ar putea reproşa unei asemenea concluzii tendinţe exagerate şi, într-o oarecare măsură, negativiste. Noi o semnalăm în deplină cunoştinţă de cauză, probată de situaţia în care ne-am aflat în momentul în care ne-am decis să realizăm o lucrare privind istoriografia românească referitoare la deceniul patru interbelic. Lipsa unor culegeri de documente editate, obligă la o cercetare arhivistică pe un drum, de altfel, parcurs deja de mulţi alţi cercetători; absenţa unor antologii problematice extrase din bogata presă a timpului, obligă la parcurgerea unui imens fond publicistic, de factură istorică; puţinătatea lucrărilor de sinteză, impune apelul la articole şi studii cu apariţii cronologice distanţate şi dispersate în diverse reviste de specialitate; "petele albe" care aşteaptă încă atenţia cercetării, ridică, pe lângă dificultăţile amintite, "riscul" începutului interpretativ; raritatea studiilor, recenziilor şi atitudinilor de critică istoriografică, îngreunează clarificarea adecvată a unor probleme controversate sau prezentate diferit de la o etapă istoriografică la alta; în sfârşit, fără a epuiza dificultăţile inerente oricărei întreprinderi de investigaţie ştiinţifică, în cazul disciplinei criticii istoriografice se mai adaugă una esenţială, specifică: necesitatea de a cunoaşte atât epoca istorică - subiect (în cazul nostru, deceniul patru) cât şi epoca istorică în climatul ideologic şi politic al căreia s-a elaborat istoriografia analizată. Pe lângă aceste dificultăţi, există, în acelaşi timp, şi o serie de circumstanţe şi temeuri creatoare care au darul să uşureze realizarea unui atare demers. În primul rând, ambele epoci istorice care trebuiesc conectate interpretativ (deceniul patru interbelic şi evul socialist românesc) sînt luminate de consistentele analize conţinute de documentele partidului nostru şi expunerile tovarăşului Nicolae Ceauşescu din deceniul ultimelor trei congrese ale comuniştilor. În al doilea rând, după cum vom încerca să demonstrăm, un mare merit al istoriografiei româneşti sub semnul aceluiaşi deceniu creator, a fost că a răspuns cu înalt spirit patriotic şi responsabilitate ştiinţifică comandamentelor trasate de partid frontului istoric. Istoriografia materialist-istorică românească a îmbogăţit şi demonstrat justetea aprecierii cuprinse în Programul¹ Partidului Comunist Român adoptat la Congresul al XI-lea cu privire la ultima conflagraţie mondială - fenomenul istoric covîrşitor care a influenţat

evoluția istorică a popoarelor lumii în deceniul patru al secolului nostru - declanșată de Germania hitleristă și celelalte țări ale Axei în scopul dominației hitleriste: "... războiul a căpătat, prin lupta forțelor ce s-au ridicat împotriva acestei politici, și un caracter antifascist", transformându-se "într-o îndârjită ofensivă a omenirii pentru înfrângerea și lichidarea celui mai mare pericol ce amenințase vreodată civilizația umană - fascismul", demonstrând cu putere că "dacă forțele democratice, popoarele, acționează unite, ele își pot apăra libertatea, independența și suveranitatea, pot înfrânge orice agresor, oricât de puternic ar fi el, pot impune pacea și securitatea în lume". Meritul istoriografiei materialist-istorice românești este cu atât mai demn de subliniat, cu cât, atât în lucrările tratând aspecte ale vieții politice interne, cât și în cele care au abordat problematica diplomației și relațiilor internaționale, nu a urmărit numai reconstituirea istoricistă a trecutului, ci, în ipostaza de parte a "memoriei omenirii" și de autentică "magistra vitae", a readus în atenția omului epocii noastre o suită de inestimabile învățăminte din experiența poporului român, în lupta pentru progres economic și social, pentru păstrarea ființei, independenței și suveranității naționale, evocând pagini glorioase din eforturile care au caracterizat România în vederea asigurării păcii, a bunei înțelegeri între popoare, a evitării conflictelor și războaielor declanșate de forțele reacționare.

Pentru această cauză, scumpă poporului român de la ivirea sa pe scena istoriei, niciodată nu trebuie să sosească ceasul unui răgaz de odihnă pentru truditarii științei istorice.

II. ISTORIOGRAFIA DECENIULUI PATRU - PARTE INTEGRANTĂ ȘI ETAPEA DISTINCTĂ ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

A. Locul rezervat deceniului patru în interpretările istoriografice privind periodizarea epocii moderne și contemporane.

De ce deceniul patru? Considerăm că acești ani oferă pentru științele sociale, în general, și pentru istorie, în special, una dintre cele mai dense etape din viața poporului român, concentrând o experiență istorică încărcată de evenimente.

semnificații și învățăminte.

În ceea ce privește evoluția economică, se pot urmări, în acest interval, fenomene dintre cele mai diferite: de la ravagiile celei mai grave crize, până la redresarea și dezvoltarea fără precedent a economiei capitaliste românești; de la atingerea celui mai înalt nivel de dezvoltare, până la dezechilibrul generat de declanșarea actelor agresive hitleriste și revizioniste care au culminat cu izbucnirea celui de al doilea război mondial; de la existența economiei naționale unitare, până la diminuarea sa substanțială determinată de gravele cesiuni teritoriale din vara anului 1940.

Structura socială, fără a cunoaște schimbări spectaculoase, s-a caracterizat printr-o mai pronunțată delimitare a claselor și păturilor sociale în conformitate cu locul și interesele lor, conectate la evoluția societății în deceniul antebelic. Pe lângă antagonismele sociale fundamentale, generate de caracterul relațiilor economice, în această etapă au apărut și s-au accentuat conflicte economico-sociale adiacente care se vor reflecta pe planul vieții politice atât în sistemul guvernamental cât și în cel partidist. De asemenea, confruntarea cu pericolele fascismului intern și extern a operat o delimitare socio-politică specifică, originală, caracteristică epocii în care multor națiuni le-a fost periclitată ființa și existența de sine, pe lângă relațiile de luptă dintre clase, acționând și tendințe de alianță, de natură să păstreze și să întărească coeziunea națională.

În ceea ce privește viața politică, deceniul patru a fost scena unei complicate și contradictorii evoluții, cu repercusiuni asupra profilului și funcționării mecanismelor instituționale de stat și de partid. Poate fi astfel urmărită: metamorfozarea treptată a monarhiei de la un regim dinastic sub rigorile constituționale ale separațiunii puterilor în stat, până la instaurarea dictaturii regale, sub inspi-

rația și acțiunea aceluiși rege - Carol al II-lea; existența și evoluția la cîrma executivă a țării, a unor guverne reprezentînd tipurile fundamentale ale partidelor, aripilor și coalițiilor burgheze - P.N.Ț., P.N.L., guvernarea Iorga-Argetoianu și guvernele dictaturii carliste; metamorfozarea sistemului parlamentar, de la funcționarea sa constituțional-pluripartidistă, la cea monopartidistă, pînă la dispariția sa; un continuu proces de regrupări în sistemul de partide, de la pulverizare și disociere, la fuzionarea și concentrarea lor sub imperativul pericolelor de dictatură (fascistă și nefascistă), pînă la excluderea lor din cadrul legal și normal al vieții politice; tendința ascendentă de bifurcare și delimitare a forțelor sociale și politice, în confruntarea cu pericolele interne și externe, în forțe profasciste și antifasciste.

Sub aspectul conjuncturii externe în care s-a găsit implicată și antrenată România, în esență, se remarcă: o variație, contradictorie și tot mai agravantă situație privind statutul său internațional; o stare care a evoluat de la relativa stabilitate conferită de sistemul alianțelor sale, la degradarea treptată a diverselor verigi de securitate europeană, sub loviturile agresiunilor hitleristo-revizioniste, pînă la desăvîrșirea izolării sale, în preajma și după declanșarea războiului mondial, cu finalitatea pierderii independenței și suveranității naționale, la care s-au adăugat sacrificiile teritoriale din vara anului 1940.

Intr-un cuvînt, un deceniu cu o mare concentrare evenimentială care poate explica continuitățile și discontinuitățile de evoluție, permanențele și sincopile conjuncturale din dinamica dezvoltării societății românești interbelice. Pe de altă parte, această amplă și diversificată problematică a exercitat o evidentă atracție pentru cercetătorii istoriei interbelice românești, încît beneficiază de o vastă istoriografie.

Iată de ce, pentru investigatorul tentat să se preocupe de analiza cuceririlor științei istorice pentru o anumită perioadă, deceniul patru se impune ca fiind mai susceptibil unor bilanțuri și judecăți critice. Cu toate acestea, deceniului patru nu-i pot fi atribuite caracteristici particularizate care să conducă spre aprecierea lui ca o etapă distinctă în intervalul istoric 1918-1944. Depinde de criteriile care se au în vedere la stabilirea unei periodizări istorice: oîrînduirea social-economică, regimul politic, sistemul politic, evenimentele internaționale cu consecințe pe plan național ș.a.m.d. Ori, din acest punct de vedere, istoriografia românească încă nu a ajuns la un consens și la elaborarea unui cadru unanim acceptat al periodizării istoriei moderne și contemporane a României în întregul ei, im-

plicit a acestui deceniu sau, mai precis, a locului său într-o periodizare de ansamblu.

Cu titlu de exemplificare, dar și cu intenția demonstrării unei bogate diversități interpretative, considerăm elocventă relevarea unor considerații avansate de-a lungul timpului, mai ales după primul război mondial, cu privire la posibile criterii și problematizări vizând periodizarea istoriei moderne și contemporane. Sociologul D. Drăghicescu¹ aprecia că, în România, emanciparea politică a claselor a fost opera partidului liberal, proclamată la 1848 și desăvârșită în deceniile următoare. După el, primul război mondial a marcat sfârșitul unei perioade a istoriei universale și începutul unui ev nou, tranșând integral problema naționalităților (prin autodeterminare), abolind absolutismul politic și autocratic. Remarcăm deci o luare în considerare atât a unor factori interni cât și internaționali în explicarea trecerii României la noul ev, prin desăvârșirea unității naționale de stat. Doctrinarul neoliberalismului românesc, Șt. Zeletin², pornind de la criterii de ordin economic, considera Adrianopolul (1829) ca moment ce a marcat începutul procesului de dizolvare a vechiului regim și de declanșare a unei ere noi, burgheze, datorită intrării țărilor românești în orbita de interese a țărilor capitaliste europene dezvoltate. Cu reformele de după 1918, el aprecia revoluția burgheză ca pășind în faza de încheiere, prin înlăturarea ultimelor rămășițe ale regimului agrar-feudal. Încercând o integrare a societății românești în fazele specifice economiei capitaliste, el considera etapa 1866-1924 corespunzătoare erei mercantiliste, după care, fără a se mai trece prin faza clasică a liberalismului economic, prin acțiunea capitalismului (oligarhiei) financiar urma să se facă un salt direct în imperialism. Criticul literar Eug. Lovinescu³, în ipostaza de istoric al civilizației române moderne, pornind de la concepția culturală a imitației și sincronismului în istorie, considera că România, fără a trece prin fazele succesive ale revoluției burgheze, a adoptat ultima sa fază, după primul război mondial, traversând epoca civilizației moderne, solidă și sincron cu structura vieții europene. Doctrinarul social-democrat „erban Voinea⁴, polemizând cu Zeletin, considera începerea modernizării României odată cu Regulamentul organic și încheierea ei prin Unirea Principatelor, și, de pe pozițiile neoiobăgiste gheriste, aprecia sistemul politic-statal inaugurat de Constituția din 1866 ca un organism hibrid, rod al împerecherii monstruoase între feudalism și liberalism. L.D. Pătrășcanu⁵, apreciind începutul evoluției spre capitalism a societății românești la începutul secolului XIX considera că, până la 1864, în România a existat o epocă precapitalistă, dată după care regimul de muncă a devenit "ames-

tecat" (iobăgist-capitalist), dăinuind sub această formă pînă în 1907. Între 1907-1918 el semnala o evoluție specifică în raporturile de producție, concluzionînd că între 1918-1939 chiar dacă în agricultură nu sînt preponderente elementele capitaliste, ea a mers sub influența capitalismului, pe drumul dezvoltării capitalismului^x, această situație specifică României, durînd pînă în anul 1945^{xx}.

În 1947, prin consacrarea periodizării dată de prima sinteză a Istoriei R.F.R.⁶ (M. Roller), începutul orînduirii capitaliste era apreciat ca debutînd cu "răscoala" socială de sub conducerea lui Tudor (1821). Considerîndu-se prima etapă ca fiind burghezo-moșierească (1848-1900), urma epoca imperialistă (1900-1944), subîmpărțită în cîteva etape distincte, dintre care, cea contemporană era jalonată de victoria revoluției din octombrie și insurecția din august (1917-1944). În respectiva periodizare (care a dominat istoriografic deceniile cinci și șase), deceniului patru îi erau indicate următoarele faze: perioada crizei economice (1929-1933); perioada fascizării țării și a pregătirilor războiului antisovietic (1933-1940). Odată cu elaborarea Tratatului de istorie a R.F.R., orînduirea capitalistă a fost desemnată ca începînd cu revoluția burghezo-democratică din 1848, dăinuind pînă în august 1944 (etapele fiind, în esență, aceleași ca în lucrarea precedentă). În prima elaborare românească a unei cronologii istorice universale⁸, integrîndu-se istoria României în contextul internațional, a fost propusă, în mod convențional enunțat, următoarea periodizare: Lumea modernă (I) - 1648-1789; Țările Române (1602-1789);

Lumea modernă (II) - 1789-1914; România (1791-1914)

Frimul război mondial 1914-1917; România (intercalată)

Lumea contemporană - M.R.S.O., 1917-1939; România (nov. 1918-1939)

Războiul al II-lea mondial - 1939-1945; România (intercalată).

Lumea contemporană - după război, pînă azi; România (aug. '44 pînă azi).

O dată cu apariția compendiului de Istorie a poporului român⁹ (1970), s-a propus revenirea la anul 1821 ca eveniment care marchează începutul epocii moderne. După Unirea Principatelor (1859), prin compromisul dintre moșierime și burghezie, consolidat prin instaurarea dinastiei de Hohenzollern și Constituția din 1866, s-au pus bazele regimului politic care a dăinuit pînă la desăvîrșirea unității naționale a statului (1918). După 1918, România a intrat în epoca contemporană, parcurgînd perioada interbelică (1918-1939) și a războiului al doilea

x Iolemiza cu criteriile și aprecierile diversilor specialiști ca D. Schilier (care considera România după primul război mondial ca țară cu caracter predominant agrar); cu P. Wagemann (care o considera semi-capitalistă); cu V. Mudgearu (care o aprecia ca fiind stat semi-capitalist, cu ordine economică socială agrar-țărănească).

xx Acupre aprecierilor lui privind stadiul "imperialist" al României în timpul celui de al II-lea război mondial, vezi pag. 42-43 din prezenta lucrare.

mondial (1939-1945). Pentru deceniul patru, eșalonările cronologice indică: criza economică (1929-33); în fața pericolului fascist (1933-39); neutralitatea României (sept.1939 -sept.1940). Un alt compendiu al Istoriei României¹⁰ (1971), considerînd că anul 1848 nu poate constitui începutul epocii moderne, ci doar unul din momentele culminante ale ei, o situa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Autorii folosesc totuși formula unei prime etape a orînduirii capitaliste propriu-zise care s-a dezvoltat după 1848, statornicindu-se în timpul reformelor lui Cuza și încheiată cu 1918. Plasînd începutul epocii contemporane în 1918, se precizează că ea cuprinde a doua etapă a orînduirii capitaliste, cea a capitalismului monopolist (1918-1944). Pentru deceniul patru, folosindu-se aproximativ aceleași etape cronologice, perioada pericolului fascist este desemnată între anii 1934-1938, fiind urmată de cea a dictaturii regale (1938-1940). Lucrarea sintetică a Istoriei României în date¹¹ marchează istoria modernă cu anul 1821, iar pe cea contemporană cu 1919. Istoricii C.C. și D.Giurescu¹², adoptă pentru marcarea epocii moderne tot revoluția lui Tudor, iar pentru cea contemporană, anul 1918, caracterizînd faza în care se afla România ca o țară capitalistă în curs de dezvoltare, fază subîmpărțită în perioada interbelică (1919-1939) urmată de cele două dictaturi (regală și antonesciană). În dezbateră privind regimul politic din România interbelică¹³, A.Petric, considerînd periodizarea interbelică fărîmițată pe etape care nu au totdeauna o individualitate proprie, propune împărțirea sa în două etape, avînd la bază criteriul regimului și sistemului politic:

- I 1918-1933 - sistem parlamentar burghez, avînd la bază constituția din 1923
 - II 1933-1944 - tendința spre monopolismul politic, acapararea puterii de către camarila regală, proces sfîrșit prin dictatura regală și mai apoi cu cea militarofascistă.
- În schimb, în aceeași dezbateră, politologul Șt.Ioniță propunea:
- I 1918-1938 - regim politic capitalist democratic (conform Constituției), democrație burgheză limitată (conform realității)
 - II 1938-1940 - dictatura regală
 - III 1940-1944 - dictatura fascistă (legionar-antonesciană apoi militară fascistă).

Gh.I.Ioniță, apreciînd că periodizării actuale a istoriei României de după 1918 i se aplică mecanic niște delimitări nefirești, care **se** potrivesc mai ales istoriei mișcării muncitorești și a partidului comunist, propunea următoarea periodizare: România în anii interbelici (1918 - 1 sept.1939) sau poate ar fi mai bine 1918 -septembrie 1940; România în timpul celui de al doilea război mondial (pînă în august 1944)

ș.a.m.d. Exemplificările ar putea continua. Fână nu se vor aprofunda, soluționa și formula cu obiectivitate științifică multiplele elucidări reclamate de complexitatea fenomenelor social-economice și politice ale României anilor 1918-1944, concluziile unilaterale vor continua să domine contradictoriu literatura de specialitate.

Periodizarea pornind de la criteriul existenței orînduirilor economico-sociale, fără să se fi ajuns la un consens în ce privește caracterizarea și delimitarea lor; diversitatea contradictorie și inconsecventă manifestată prin intercalarea, în cadrul periodizărilor social-economice respective, fie a unor evenimente majore din istoria patriei, fie a unora care au marcat epoci de răscruce în istoria universală; folosirea unei terminologii cu sensuri dintre cele mai diferite și deseori exprimînd puncte de vedere opuse; o anumită inertie care a îngreunat abordarea temerară și critică a concepțiilor și tezelor dogmatice, șablonizate care au dominat multă vreme actul interpretativ al fenomenelor social-politice; în sfîrșit, și de importanță primordială, neinvestigarea aprofundată a variatelor ipostaze de manifestare a fenomenelor sociale - au concurat la această neîmplinire istoriografică. Oricum, procesul acestor clarificări rămîne deschis, istoricilor revenindu-le, în principal, sarcina cuvenitelor elucidări.

În general, considerăm ca fiind de o mare importanță conceptuală, integrarea în epoca modernă și a perioadei 1918-1944. În cadrul ei, interbelicul (în care, printr-o schimbare de termeni, se cer incluși și anii 1940-44) trebuie plasat ca o etapă distinctă, cu o serie de caracteristici specifice de natură economică, socială, politică și națională. De sigur, într-o atare periodizare, deceniului patru i-ar reveni rolul unei decade cu un conținut evenimential încărcat de semnificații și consecințe privind destinul ulterior al României.

Noi vom încerca, în cele ce urmează, ca, pornind de la analiza istoriografiei referitoare la deceniul patru, să ne exprimăm implicit punctul de vedere și în problema unor criterii privind periodizarea. Este firesc să începem această analiză prin abordarea evoluției structurii economice din perioada respectivă, latură esențială în concepția materialist-istorică privind caracterul modului de producție.

B. Caracterizări istorio-
grafice privind stadiul
economic atins de Româ-
nia.

Constituită ca disciplină de sine-
stătătoare în cadrul științelor
sociale, sau ca premisă și punct
de referință primordial în trata-
rea fenomenelor de natură socială,

culturală și politică, istoria economiei naționale abordează fenomenele, faptele, evenimentele economice dintr-o anumită perioadă. Cuprinzând analiza ramurilor producției materiale în care se creează produsul social (industrie, agricultură, meșteșuguri, construcții, transporturi, comunicații), a celor care deservește schimbul, repartiția, reproducția produsului social și redistribuirea venitului național (schimbul, circulația mărfurilor, comerțul, finanțele publice, circulația bănească, creditul) și evoluția structurii populației și consumului - istoria economiei cercetează însăși dezvoltarea producției sociale, a forțelor și relațiilor de producție în interacțiunea lor dialectică, fiind chemată, alături de alte științe sociale, să se pronunțe asupra periodizării, delimitării și caracterizării modului de producție și a orînduirii economico-sociale dintr-o anumită etapă istorică.

De sigur, o valoroasă istorie a economiei unei țări nu poate fi întocmită decât pe baza materialismului dialectic și istoric, concepție științifică de la care - prin introducerea noțiunii de formațiune social-economică - se poate purcede la o periodizare adecvată. Formind de la, și în numele acestui concept, specialiștii români din domeniul științelor sociale, în special cei cu preocupări în istoria economiei naționale, au avansat, pe parcursul ultimelor trei decenii, o serie de ipoteze, scheme de periodizare și caracterizare a diverselor etape ale economiei României interbelice. Abordând istoria patriei de pe pozițiile ideologice ale clasei muncitoare și partidului său revoluționar, istoricii români au acordat o mare atenție studierii aspectelor economice determinante în evoluția României din perioada interbelică și, în context, a celei din deceniul patru.

Urmind o traiectorie ascendentă, cunoscând etape de căutări și acumulări caracteristice întregului front al științelor sociale din anii prefacerilor socialiste românești, plătind, pe parcurs, tribut unor interpretări dogmatice neaferonate, dobîndind o siguranță conferită de rodnică investigație științifică în lumina adevărului istoric, știința istorică românească a ajuns într-un stadiu în care, în linii mari, poate și trebuie să aprecieze în mod adecvat evoluția economiei românești în perioada care a debutat cu cea mai gravă criză economică și s-a încheiat cu atingerea celei mai înalte cote de dez-

voltare la care a ajuns România capitalistă. Stadiul atins de istoriografia românească, în acest domeniu, îl considerăm demonstrat prin apariția unor sinteze în cadrul cărora istoria economiei naționale și-a găsit o tratare corespunzătoare. Atît prima lucrare monografică¹ unde se tratează unitar istoria economiei naționale, cît și compendiile dedicate istoriei României și poporului român² au ajuns la o serie de concluzii care, din unghiul de vedere analizat, pot servi ca bază de plecare spre analiza situației economice a României în deceniul patru.

Cîteva din aceste concluzii le considerăm notabile: anul 1918, prin înfăptuirea unității statului român, a marcat realizarea cadrului istoric-politic care a consacrat înmănuncherea resurselor materiale și umane ale teritoriilor românești, contopirea energiilor și capacităților creatoare ale poporului român, determinînd - cu toate contradicțiile inerente modului de producție capitalist - o integrare organică a circuitului economic național, un ritm rapid de evoluție și o amplă dezvoltare a întregii vieți economice, toate acestea contribuind la întărirea pozițiilor economice ale burgheziei românești și, implicit, la consolidarea independenței economice și politice a României; România întregită a determinat creșterea substanțială a potențialului economic, dublarea suprafețelor arabile și extinderea considerabilă a celei forestiere, accentuarea rolului industriei în ansamblul vieții economice, întărirea angrenajului bancar, comercial și de comunicații, complementarea rețelei de drumuri rutiere și feroviare - toate acestea contribuind, în ansamblu, la o dezvoltare economică organică, cu o dinamică fără precedent înaintea primului război mondial. Pe de altă parte, unele clauze ale tratatelor de pace postbelice, importantele avantaje de natură economică perpetuate sau impuse României de către marile puteri, cît și politica de concesi economice promovată de clasele dominante din România capitalistă - datorate, în mare parte, stadiului slab de dezvoltare în care se afla economia românească, în raport cu statele capitaliste avansate - au făcut ca în România să se continue, ba, în unele perioade, să se accentueze dependența de marile puteri imperialiste occidentale. Am evocat aceste aprecieri din istoriografia ultimilor ani, deoarece, pînă la aprofundarea și generalizarea lor, mai vechile lucrări consacrate istoriei economiei naționale acreditaseră în circuitul istoriografic o serie de aprecieri eronate, concluzii deformante care denaturau viziunea de ansamblu referitoare la problemele de natură economică ale societății românești interbelice. În esență, aceste contribuții istoriografice supralicitau, la burghezia și statul român, caracterul de jaf, de goană după înavuțire, de politică economică păgubitoare pentru interesele naționale, fără a lua în considerare și

evidentele progrese și salturi calitative în dezvoltarea generală a economiei naționale.

În general, deceniul patru s-a bucurat de o atenție sporită a istoricilor în ceea ce privește evoluția situației economice a țării⁶. Pornind de la perpetuarea periodizării consacrate în primele faze istoriografice³ de după 1944, folosind împărțirea în etape pe criteriul marilor faze guvernamentale⁴ sau a schimbărilor survenite în evoluția regimului politic⁵, multă vreme, istoria economiei naționale din deceniul patru a fost compartimentată în trei faze distincte: 1929-1933; 1934-1938; 1938-1940. În această manieră de tratare, dacă etapa crizei economice din 1929-1933 are o serie de trăsături care o deosează net de perioadele precedente și ulterioare, etapa 1938-1939 nu se deosebește de 1936-1937 după cum anul 1940 nu poate încheia etapa inaugurată de anul 1934 sau 1938. După opinia noastră, saltul interpretativ va trebui orientat spre regândirea periodizărilor din punctul de vedere al evoluției economice, fie spre înglobarea unor perioade mai mari, fie spre delimitarea lor obiectivă, în faze cu caracteristici general-asemănătoare.

La numai câteva luni de la eliberarea patriei, comunistul Lucrețiu Pătrășcanu publica două lucrări⁵ valoroase, rod al studierii unei epoci pe care a cunoscut-o atât ca om de știință, cât și în calitate de martor direct, implicat activ în desfășurarea evenimentelor. Economia lucrării nu ne permite o analiză detaliată a operelor scrise de Pătrășcanu. Subliniem doar că ele au avut parte de o epocă scurtă de difuzare, interdicția lor ulterioară lipsind istoriografia noastră de o serie de valoroase ipoteze de lucru. După reabilitarea autorului de către Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968, a revenit în centrul atenției cercetătorilor^x, unii preluând în mod științific o serie din tezele sale, alții căzând în extrema folosirii abuzive, necritice a lor. Problema analizării științifice a concepțiilor și concluziilor lui Lucrețiu Pătrășcanu își așteaptă încă rezolvarea. Va trebui astfel clarificată valabilitatea concepției lui privind stadiul de dezvoltare economică atins de România în ajunul celui de al doilea război mondial (după el un stadiu "imperialist" care a determinat, în ultimă instanță, declanșarea războiului antisovietic^{xx}),

x Acest lucru a fost facilitat de reeditarea, deocamdată, a trilogiei lui Lucrețiu Pătrășcanu: "Un veac de frământări revoluționare", "Sub trei dictaturi", "Curenți și tendințe în filozofia românească", "Texte social-politice. 1921-1938" (Editura politică, 1969, 1970, 1971, 1975). Ar fi deosebit de utilă continuarea reeditării celorlalte lucrări.

xx Vezi "Problemele de bază...", "Introducere. Cîteva cuvinte despre războiul României", pp. 9-21.

deoarece, dacă premisele analizei ce o face economiei românești sînt destul de obiective, nuanțate și pertinente, concluziile suferă de încorsetări teziste, determinate nu atît de deficiențele informaționale, cît de prejudecățile și conjunctura politică a momentului în care scria. Am mai adăuga la aceasta, efortul (de la un anumit punct în detrimentul respectării unor realități concrete) de a stabili analogii, cu orice preț, între teoria generală marxist-leninistă privind economia capitalistă și fenomenele manifestate în economia românească care l-au condus la concluzia că "Evoluția economiei românești se încadrează deci etapei în care a pășit, pe scară mondială, întregul regim capitalist: etapei sale imperialiste"^x. Dacă în primul capitol al lucrării citate el s-a oprit pe larg asupra sectorului industrial din economia României, în următorul a procedat la analiza celui agrar^{xx}, căruia i-a dedicat o minuțioasă radiografie, polemizînd cu doctrinarii burghezi, ajungînd la concluzia că, pentru agricultura românească este caracteristică "împletirea relațiilor de producție capitaliste cu relațiile de producție aparținînd trecutului pre-capitalist" și că coexistența în sectorul agricol a două forme de producție, aparținînd unor epoci istorice deosebite, dă "trăsătura specifică care deosebește economia românească de economia țărilor capitaliste apusene". Dacă multe din considerațiile lui sînt realmente valoroase în tratarea acestor aspecte, tot așa de adevărat este că vom găsi și o serie de exagerări negativiste^{xxx}, de absolutizări forțate cu scopul de a pune de acord premisele teoretice de la care pornea cu fenomenele existente^{xxxx}. Aceleași considerente și servituți îl vor conduce la reluarea problematicei și în lucrarea "Sub trei dictaturi" cu scopul, declarat în prefață, de a expune "cauzele de natură economică și socială care au promovat fenomenul dictaturii de tip fascist (subl.ns.) sub cele trei forme cunoscute" - carlistă, legionară și antonesciană⁵. Și în această lucrare, concluziile privind situația economică sînt uneori alterate sau ajustate pentru a servi demonstrației (cu substrat politic) caracterului fascist al regimurilor politice dictatoriale. Această părere ne-a întărit convingerea că repunerea în circuitul științific a unor lucrări mai vechi ar trebui în mod obligatoriu însoțită de adnotări și comentarii repre-

x Abordarea problemei monopolurilor, a concentrării capitalului, a rolului capitalului financiar în pregătirea și declanșarea războaielor din România, pp. 22-64.

xx Op.cit., Cap.II Aspecte vechi și noi ale problemei agrare, pp.65-120

xxx Vezi analiza conținutului și consecințelor reformei agrare din România (p. 72-74, 78-79; 82-84).

xxxx Vezi paragraful referitor la munca învoită și la relațiile iobage și semi-iobage (p.80-82) și tendințele de concentrare în cadrul mării proprietăți (p. 87-88).

sentind punctul de vedere actual, pentru a nu da loc la nedorite confuzii și interpretări eronate. Altfel, actul reconsiderării unor istorici sau al unor lucrări de istorie nu-și atinge scopul propus.

Spațiul nu ne permite să analizăm și alte lucrări de același gen (din perioadă) scrise sub forma unor articole, studii sau cărți. Ne referim de aceea la "Istoria R.F.R. Manual pentru învățământul mediu" sub redacția acad. Mihail Roller³, deoarece conținutul și tezele ei au dominat o lungă perioadă sensurile și direcțiile istoriografiei noastre^x. Capitolele XXX și XXXI ale acestui manual sînt dedicate problemelor economice. Se fac aprecieri largi și distincte privind economia țării în etapa crizei economice (1929-33) și în perioada fascizării țării și a pregătirilor războiului antisovietic (1934-40). Pentru prima etapă, tabloul descris urmărește prea puțin cauzele obiective și caracterul specific al crizei din România, accentul fiind pus pe aspectul consecințelor sociale ale ei, pe scăderea nivelului de viață al maselor - ceea ce nu-i greșit, dar nu-i suficient ! - pe politica de trădare a guvernelor care au înrobit țara imperialismului american, englez și francez - ceea ce, în parte, este conform realității dar și îngroșat tendențios. Pentru cea de a doua etapă, caracterizată ca o "depresiune economică de un fel deosebit" se sublinia că "Principalul în dezvoltarea economică industrială de după 1932 a constat nu în progresul industrial absolut, ci în deplasarea dezvoltării în direcția industriei de armament și în general a celei legate de furniturile de război/.../în dauna industriei alimentare și forestiere". Trăsătura caracteristică a perioadei era semnalată ca fiind "dezvoltarea rapidă a producției de război și pe această bază concentrarea industriei, dezvoltarea monopolurilor, creșterea enormă a băncilor", puternica dezvoltare și întărire a cartelurilor, accentuarea subordonării economice de către capitalul franco-anglo-american. În concepția autorilor manualului, cu anii 1937-1938, România intra într-o nouă criză economică, situația industriei românești înrăutățindu-se, cu toate eforturile depuse pentru înarmare. Accentuându-se aspectul orientării politice a guvernelor burghezo-moșierești către Germania hitleristă, a creșterii ponderii ei în subjugarea economică a țării, se tragea concluzia că, o dată cu instaurarea dictaturii regale fasciste, toată politica economică a fost îndreptată spre întărirea pozițiilor vîrfurilor capitalului monopolist (autohton și americano-englez) prin acapararea și exproprierea burgheziei neromâne

x Ediția I-a a apărut în 1947. A fost urmată de a II-a (1948). Noi folosim ediția a III-a (1957) pe care o putem considera ca încheind prima perioadă istoriografică (1944-47), și, mai ales, de a deschide pe cea următoare (1948-1964).

și a unor elemente românești. Ne limităm la aceste exemplificări. Le-am amintit deoarece le vom regăsi dezvoltate și "argumentate" în istoriografia apărută ulterior.

Există, astfel, o serie de sinteze datorate lui A. Vijoli, M. Maievski, N.N. Constantinescu, V. Axenciuc ș.a. care s-au ocupat de prezentarea diverselor compartimente ale economiei românești conținând, pe de o parte, o bogată bază documentară, interesante și valabile observații și concluzii privind fenomenele economice, pe de altă parte, aprecieri eronate, neconforme cu realitățile existente, asupra cărora specialiștii au început dar mai au încă a se pronunța⁸. Există, de asemenea, lucrări și studii în care autori ca I. Vesa, N. Marcu, I. Fuia ș.a. au avut în obiectivul cercetării o etapă mai scurtă (pentru diverse compartimente economice) despre care se pot emite aceleași observații ca și pentru categoria anterioară⁹. În sfârșit, există studii elaborate de C. Nurgescu, N.Z. Iupu, N.N. Constantinescu ș.a. care pun accentul pe relațiile economice externe ale României (de pildă, 1929-1933, 1939-1940 ș.a.), subliniind mai ales caracterul lor înrobitor și subordonarea politică, pierderea independenței naționale¹⁰.

Istoria a înregistrat că după intervalul cuprins între 1918-1929 (subdivizat într-o primă fază de refacere economică postbelică - 1918-1924, urmată de o perioadă de avânt și consolidare economică, cu punctul maxim în prima jumătate a anului 1929), în economia mondială și românească și-au făcut apariția, încă din 1928, simptomele unei puternice crize economice. Este, fără îndoială, perioada cea mai investigată din istoria economiei naționale a României capitaliste, beneficiind de o amplă oglindire istoriografică. Prima sinteză a istoriei României³, studiile și articolele scrise în diverse reviste de specialitate în toate etapele percorse de istoriografia marxistă⁶, amintitele sinteze din istoria poporului român², monografia⁷ dedicată luptelor din februarie '33 - toate au contribuit la elucidarea diverselor aspecte cu care a fost confruntată economia românească la timpul respectiv. În general, există un consens istoriografic în ceea ce privește încadrarea crizei economice din România în contextul crizei mondiale capitaliste. Maniera cea mai frecventă de abordare nu depășește însă o integrare mecanică, redusă la unele aprecieri și cifre comparative, din care cu greu pot fi sesizate implicațiile, formele de manifestare specifice crizei economice din România. În majoritatea acestor lucrări, sînt comentate și prelucrate date și aspecte oferite de investigații ce se dovedesc unilaterale și lacunare. Cităm, apro exemplificare, din Istoria României sub red. lui Miron Constantinescu: "Anii în care lumea capitalista s-a zbatut în cleștele crizei economice au constituit pentru U.S. o

perioadă de avînt /.../ Criza economică a dus la ascuțirea contradicțiilor dintre sistemul capitalist și prima țară a socialismului /.../ Vîltoarea crizei economice de supraproducție a cuprins și România burghezo-moșierească/.../ Incepînd din 1929 pînă în anul 1933 a avut loc un proces de reducere masivă a producției industriale"². (N.B.: se dă o singură cifră exprimînd reducerea producției industriei mari - cu 48% față de 1928). Sau, același fundal, în "Istoria poporului român" sub redacția lui A. Oțetea: "Efectele crizei economice mondiale ale cărei simptome au apărut în România încă din 1928/.../ volumul producției industriale, în ansamblu, s-a redus în anii crizei cu aproape 50%"² (N.B.: nu se dau nici un fel de cifre comparative, nu se prezintă sub nici un aspect situația României în angrenajul economic internațional). În locul evocării unui fundal al crizei economice mondiale, pe care să fie proiectată situația României, cel mai adesea criza a fost apreciată de istoriografia mai veche în raport cu situația economică a U.S., conflictele generate de luptele economice inter-imperialiste fiind prezentate sub unghiul tendințelor războinice anti-soviëtice. Explicația acestei maniere de abordare trebuie căutată atît în folosirea, cu precădere, a documentelor din epocă ale P.C.R., în care, într-adevăr, situația era tot astfel prezentată, cît și în oficializarea acestui punct de vedere în fazele istoriografice de început. Interesante dar mult prea sumare concluzii în analiza interacțiunii internațional-național în economia românească din timpul crizei au fost enunțate de istoricul economist C. Moisuc¹¹. Iată cîteva din aceste aprecieri pe care le considerăm demne de a reține atenția: faptul că anul 1929 a marcat în economia mondială interbelică, anul de vîrf al dezvoltării economice (care în unele țări nu va fi atins decît în 1949) și începutul celeii mai mari crize economice mondiale; că nivelul producției industriale mondiale a atins punctul cel mai de jos, în ansamblu, în anul 1932, fiind inferior cu 36% celui din 1929, scăzînd la nivelul anilor 1908-1909; că, enunțîndu-se creșterea costului vieții (cu 35% în S.U.A., cu 25% în Japonia, cu 24% în Germania, cu 20% în Italia), s-a indicat pentru România cea mai mare creștere - 47,2%; că, în opoziție cu lumea capitalistă, economia U.R.S.S. s-a dezvoltat cu 83%, menținîndu-se însă o serie de decalaje de nivel economic și industrial. O asemenea prezentare cere însă din partea cercetătorilor și realizarea de comparații ale nivelelor de la care s-a pornit.

O sinteză care tratează cu precădere fenomenele de natură economică, este Istoria economiei naționale a României¹ (sub red. lui M.A. Lupu). La fel de parcimonioasă în aprecierile privind integrarea

fenomenului economic românesc în sistemul mondial capitalist, monografia are meritul de a sistematiza problematic caracteristicile cantitative și calitative, tendințele evoluției economiei țării. Având la bază criteriile economice preponderent interne, autorii au avansat o împărțire a deceniului patru în două etape: 1929-1933 - etapa crizei economice și 1934-1940 - etapa consolidării economiei capitaliste românești, având în anul 1938 momentul de vîrf al evoluției sale, iar în 1940 - prin marile sacrificii teritoriale, economice și umane care i-au fost impuse - anul grelelor lovituri, cu consecințe din cele mai grave și pentru economia națională. Evidențind trăsăturile generale ale crizei (extinderea ei în toate ramurile de activitate - industrie, agricultură, comerț, finanțe, circulație monetară, sistem bancar), selectînd factorii interni și notele specific particulare care au constituit circumstanțe agravante pentru România (predominarea în economie a unei agriculturi înapoiate, care ocupa 78% din populația activă, asupra căreia grevau marile datorii făcute de țărănime înainte de criză; salariile, cîștigurile țărănimii, nivelul de trai general, la cote mult scăzute față de alte țări; căderea catastrofală a prețurilor produselor de export românești - cereale, petrol - și ridicarea la cele de import - produse industriale - decalaj resimțit și pe piața internă între prețurile industriale și cele agricole; deținerea, de către capitalul străin, a unor poziții puternice în economie, în deosebi în industria extractivă) - lucrarea analizează ramurile economice fundamentale, folosește indici cantitativi semnificativi, interpretează și detașează realist cauzele și consecințele obiective, de cele subiective, în procesul deteriorării mecanismelor economice.

Pentru perioada 1929-1933, un aspect economic, cărui istoricii i-au acordat o atenție deosebită a fost cel cu privire la situația materială a diverselor clase și pături sociale lovite de criză^{1,3,7}. Descrierea și exemplificarea cifrică a scăderii nivelului de trai al claselor exploatate, suportarea efectelor grave ale crizei de către țărănime, proletariat și alte categorii profesionale oprimate, și-au găsit o corespunzătoare tratare în majoritatea lucrărilor citate. La ele, trebuie adăugate numeroasele contribuții istoriografice dedicate luptelor muncitorilor din intervalul 1929-1933, momentelor de ridicare revoluționară (demonstrații, greve ș.a.) determinate, în mare parte, de viața plină de privațiuni economice și nedreptăți suportată de masele muncitoare⁶. Și totuși, din datele oferite de istoriografia dedicată problemelor economice, câteva aspecte fundamentale privind profilul economic al claselor societății românești (tratate de istoricii N.A. Constantinescu, Gh. Surpat, V. Axenciuc ș.a.¹²) nu pot fi încă sistema-

tizate și valorificate corespunzător realităților: evoluția numerică a diverselor categorii sociale atât productive cât și exploatatoare (pe perioade scurte sau mai îndelungate); creșterea (sau scăderea, în anumite etape) nivelului de salarizare și venituri, respectiv de profituri, a principalelor categorii sociale; statistici care să faciliteze tragerea unor concluzii realiste privind baza economică, repartiția și redistribuirea produsului social între membrii societății românești; reglementările legislative economice, în general, și, în special, cele privind regimul muncii (în industrie, meșteșuguri, agricultură, transporturi, cultură, învățământ și alte categorii profesionale) în contextul stadiului atins, în diverse etape, de dezvoltarea respectivelor ramuri ale economiei; fenomenul întrepătrunderii și metamorfozării cantitative și calitative ale diverselor clase, pături și categorii intermediare în procesul diversificării și consolidării economiei capitaliste. Emitem aceste constatări, pornind de la ideea că, pe de o parte, studiile ce s-au întreprins pînă acum în această direcție sînt deficitare și depășite din punctul de vedere al interpretării obiectiv-științifice, pe de altă parte, ele sînt cerute cu stringență pentru explicarea fenomenelor social-politice din epocă.

Pentru perioada ce a urmat crizei, dezvoltarea economică a României (tratată în unele lucrări, după cum am mai spus, pe etape diferite) considerăm a fi mai unitar și corespunzător rezolvată pentru intervalul 1934-1940. Perioada este cuprinzător și nuanțat caracterizată de diferiți autori, începînd de la enunțarea titulaturii capitolelor (A. Oțetea²: "România în fața pericolului fascist (1933-1939)"; M.A. Lupu¹ "Economia României de la ieșirea din criza economică pînă la instaurarea dictaturii militare-fasciste", deci, 1934-1940) pînă la definirea trăsăturilor generale (C.C. Giurescu²: "3. A treia perioadă /se înțelege perioada 1934-1940 - n.n./, din 1933 înainte, care înseamnă o activizare a procesului de industrializare, determinată atât de politica de înarmare și echipare cât și de o legislație încurajînd industria autohtonă"). Ca și pentru perioada precedentă, rarcordarea sistemului economic românesc la contextul mondial este realizată unilateral și neconcludent în mai toate lucrările. Pentru această epocă (fiind pînă la un punct, logic) s-a pus accentul pe relațiile politice între marile puteri, pe acțiunile agresive și războinice ale statelor fasciste și revizioniste, fără a se dozvălui cauzele și efectele economice ale acestor realități^{1,4}. Cum de problemele de conjunctură politică internațională și politică externă românească este de preferat lucrarea de istorie pe profil, necesitatea analizei conjuncturilor economice se impune ca un deziderat major de pers-

pectivă al istoriografiei economice românești.

Tabloul evoluției economice a României în perioada 1934-1940 este variat prezentat, fiind în atenția mai multor generații de istorici. Incepînd cu lucrările deja citate ale lui Lucrețiu Pătrășcanu⁵, continuînd cu cele ce pot fi considerate ca fiind sensibil influențate de interpretarea dată în sinteza colectivului condus de M. Roller^{3, 12}, și, terminînd cu cele din istoriografia bogată a ultimului deceniu istoriografic¹³⁻¹⁸, ele pot oferi un material substanțial pentru urmărirea și descifrarea principalelor direcții și tendințe ale economiei românești antebelice.

Demersul, de altfel, a fost realizat într-o primă variantă (didactică) de colectivul de autori ai Istoriei economiei naționale a României¹, care prezintă sintetic și sistematizat acest tablou. Sînt în măsură să îmbogățească această analiză, monografiile realizate pe subperioadele corespunzătoare evoluției politice românești, datorate istoricilor Gh. Ioniță¹³, M.F. Iovanelli⁴, Al. Gh. Savu¹⁴ și o serie de studii elaborate de V. Axenciuc, Em. Dobrescu, B. Constantinescu, C. Botez ș.a. care au în centrul analizei evoluția unor ramuri economice sau funcționarea unor mecanisme intereconomice¹⁵. Găsirea și sublinierea unor caracteristici fundamentale ale evoluției economiei românești ni se pare cea mai mare cucerire interpretativă din istoriografia ultimilor ani, ținînd cont că pe acest teren s-au vehiculat teze din cele mai contradictorii. Dintre acestea, rețin atenția următoarele concluzii: în preajma anului 1938, economia României reprezenta cel mai înalt nivel la care a ajuns țara în timpul orînduirii capitaliste; cu excepția perioadei crizei economice, industria - cu rol hotărîtor în definirea structurii și profilului economiei de tip capitalist - a cunoscut o dezvoltare evidentă, avînd un ritm mediu de cca 5%, ajungînd în 1938 să se dubleze față de 1924; s-a evidențiat dezvoltarea mai accelerată a producției mijloacelor de producție, în raport cu aceea a bunurilor de consum, ceea ce indică un atribut al industrializării avansate; datorită unui complex de măsuri legislative, vamale, valutare, protecționiste, după 1933, industria grea a obținut creșteri mai mari în raport cu industria ușoară, mărindu-și ponderea și în industria prelucrătoare; s-a remarcat un raport mai favorabil între industria materiilor prime (extractivă și forestieră) și cea prelucrătoare, denotînd un grad mai ridicat de prelucrare a materiilor prime interne. Cu toate aceste evidente progrese economice, istoriografia românească a enunțat și, în mare parte, a și demonstrat: că insuficiența dezvoltare industrială a țării a rămas în continuare o caracteristică specifică, industria fiind departe de a corespunde unei înalte dezvoltări, avînd o structură inegală pe grupe și ramuri (în 1938, grupa A dădea 45,5% din totalul producției, grupa B

54,5%) și în profil teritorial; că industria României în ajunul războiului mondial acoperă, în mare, consumul intern de produse industriale (în proporție de 80%, față de 48% în 1922), ceea ce reprezenta un progres evident, care, în condiții normale, ar fi putut determina diminuarea dependenței pieței românești de țările capitaliste mai dezvoltate; dar că, România, și în anul 1938, cu toate progresele semnalate, rămânea dependentă de monopolurile străine, mai ales în ce privește utilajele de înaltă tehnicitate; că în România, de abia în 1938, se poate aprecia încheierea primei faze a industrializării capitaliste (cea a industriei ușoare), după care ar fi trebuit să urmeze faza industrializării industriei grele, care era într-un stadiu incipient (o dovadă, în plus, a acestui stadiu, era slaba valorificare a resurselor naturale, petrolul, lemnul fiind utilizate drept combustibil sau destinate exportului).

Valoroase sînt concluziile istoriografice la care au ajuns istoricii O.Parpală, S.Pop. N.Marcu, V.C.Nechita, Tr.Udrea și alții, cu privire la celălalt important sector al economiei României - agricultura. Subliniindu-se ponderea însemnată ce a avut-o în evoluția țării, s-a demonstrat că ea a fost departe de ceea ce ar fi trebuit să însemne o agricultură dezvoltată de tip capitalist. Mai ales în ultimii ani, istoricii au abordat "problema agrară" din România într-o viziune mai largă și obiectiv-științifică, căutîndu-i și analizîndu-i caracteristicile specifice¹⁶, cauzele dezvoltării lente a agriculturii în raport cu ritmul dezvoltării industriei, scoțînd în evidență caracterul ei de exploatare extensivă, parcelară¹⁷, cu o dotare tehnică înapoiată¹⁸, cu o țărănime cu nivel material și cultural scăzut și o suprapopulație agricolă latentă. Avînd una din cele mai scăzute productivități și producții la hectar din Europa, agricultura românească era condamnată să fie acerb concurată pe piața mondială de produsele străine, iar pe piața internă să fie mult defavorizată de produsele industriale.

Se știe că unul din indicii gradului de dezvoltare al unei țări este dat de venitul național pe cap de locuitor. Din acest punct de vedere, în 1938, România a ajuns la 94 dolari pe locuitor, asemănător situației din Polonia, în urma Ungariei și Iugoslaviei, cu mult în urma Cehoslovaciei, Germaniei și Franței (141, 235, 246 dolari) întrecînd cu cîteva unități Bulgaria, Portugalia, Grecia, Turcia (89, 81, 76, 62 dolari). Pornind de la aceste concluzii cantitative și calitative privind dezvoltarea economiei românești, istoricii economici români, nu au reușit să ajungă la o concluzie definitivă privind poziția deținută de România în clasificarea generală a țărilor,

după criteriul consacrat al științelor economice - ponderea producției industriale în produsul social total. Caracterizările de genul stat "agrar-industrial", "industrial-agrar", "agrar" sau "industrial" nu întrunesc unanimități. Ceea ce se recunoaște ca real este depășirea caracterului predominant agrar al economiei românești. Departe de a fi definitiv soluționate și aprofundate, istoria perioadei ar face un important pas înainte dacă aceste aspecte complexe și neelucidate și-ar găsi rezolvarea.

Un alt "capitol" tratat contradictoriu de istoriografia românească este cel privitor la formarea, ponderea și rolul monopolurilor industriale și al capitalului financiar autohton, de clarificarea acestor aspecte, depinzând, în mare măsură, de definirea corespunzătoare a statutului economic al României în circuitul mondial capitalist. Tezele exagerate, frecvente în istoriografia mai veche, privind România "imperialistă", cu tendințe expansioniste de "cucerire" a piețelor de desfacere externe ^{3,5}, sînt căzute în desuetudine. Renunțîndu-se la aceste aprecieri exagerate, nu mai este vehiculată în istoriografia noastră așa-zisa tendință imperialistă, războinică manifestată de România în ajunul și în timpul celui de la II-lea război mondial, continuînd însă să fie tratată sporadic și neaprofundat problema ca atare,

Se consideră cu justete faptul că, în România, monopolurile și capitalul financiar, prin dimensiunile, aria de cuprindere și puterea lor economică, întruneau calitățile unor formațiuni locale, fără tendințe de dominație sau de luptă pentru piețele de desfacere externe, urmărind cucerirea pieței interne de desfacere, a exploatării resurselor naturale și a plasării capitalurilor din propria țară (concurate și contracarate puternic de monopolurile și capitalurile străine)¹⁵. S-a ajuns astfel la concluzia realistă că, și în perioada celei mai înalte dezvoltări economice a sa - 1938 -, România continua să fie o țară importatoare de capital, obiect și nu subiect în lupta pentru împărțirea și reîmpărțirea piețelor de desfacere. Sub unghiul acestor reconsiderări ale interpretării fenomenelor economice, istoriografia din ultimul deceniu a reușit să abordeze complicatele probleme ale politicii externe românești din perioada 1939-1940, într-o lumină corespunzătoare ^x.

O perioadă care încă își așteaptă clarificările, din punctul de vedere al evoluției economice, este anul 1940 (continuat, bineînțeles cu următorii, pînă la 1944), an în care prin cesiunile teritoriale din trupul țării, s-a ajuns la micșorarea și dezorganizarea unor importante ramuri economice ale economiei naționale. Din unitatea economică-națio-

x Asupra acestor aspecte care s-au agravat după primăvara anului 1939, ne vom referi cu precădere la capitolul privitor la politica externă a României.

nală s-au rupt zone de materii prime, cu întreprinderi și piețe care au dereglat ansamblul vieții economice. Deocamdată, datele oferite de istoriografie¹ sînt sumare: scăderea producției industriale prelucrătoare cu cca 13,5%; pierderile mari ale terenurilor agricole, care au influențat producția scăzută a industriei uleiului, zahărului, textilă, a lemnului ș.a.; ieșirea din impas prin "mobilizarea agricolă" din 1939 și 1940, prin introducerea muncii obligatorii, prin stabilirea unui program general al culturilor agricole pe întreaga țară, aprovizionarea marilor gospodării cu semințe și reproducători necesari. La acest tablou, pe care îl considerăm neconcludent, se insistă, fiind justificată atenția acordată, asupra penetrației Germaniei în economia României.

Fără îndoială, este un merit al istoriografiei economice că, în ultimul deceniu, a trecut la tratarea mai adecvată a fenomenelor economice, că apelează la o analiză complexă, urmărind angrenajul dinamicii economiei românești în context internațional, extrăgîndu-și concluziile din datele oferite de statisticile și documentele vremii. Cu toate acestea, respectivele împliniri istoriografice nu pot fi decât un început care se cere continuat cu perseverență.

Semnalăm introducerea, relativ recentă, în circuitul științific a unui concept cuprinzător dar mai puțin folosit pînă acum - organismul social de producție - categorie economico-socială generală, care include întreg ansamblul economic de funcționare a unei colectivități umane, fiecărei formațiuni sociale, corespunzîndu-i un anumit tip de organism social de producție¹⁹. După aprecierea istoricului economist V. Axenciuc, conceptul exprimă, pe lîngă elementele modului de producție, și o serie de elemente de natură structurală și suprastructurală: populația, sub aspectul demografic al densității și influenței asupra evoluției societății; rolul și importanța teritoriului, sub raportul poziției geografice, a resurselor naturale, a reliefului; elemente de organizare statală, de politică și legislație economică. El poate să cuprindă, în același timp, pe lîngă modul de producție dominant și determinant, și alte moduri de producție în fază de supra-viețuire, dispariție sau de formare. În virtutea acestei sfere de cuprindere, cadrul formei moderne de organizare și comunitate social-istorică a națiunilor și a statelor naționale cu orînduire burgheză, ar trebui desemnat prin conceptul de organism capitalist al economiei naționale, prescurtat O.C.E.N. Pledoaria teoreticianului economist pentru introducerea acestui termen, dar, mai ales, apelul la reconsiderarea problemei obiectivelor progresului României moderne, ni se par demne de luat în considerare, fiind de natură a contribui,

printre altele, la clarificarea atîtor probleme neelucidate încă, legate de C.C.E.R. în perioada interbelică, și, implicit, de regimul economic, social și politic al societății românești.

Spunem aceasta deoarece dacă au apărut diverse studii în revistele de specialitate și cîteva monografii pe ramurile economiei naționale ¹⁵⁻¹⁸, întîrzie încă seria unor sinteze și monografii problematice în acest domeniu.

După cum se observă, atenția noastră s-a îndreptat cu precădere, asupra lucrărilor exclusiv economice. În general, pentru deceniul patru, există în circuitul științific lucrări cu conținut contradictoriu, cele mai recente ignorînd tratarea critică a mai vechilor păreri (chiar în cazul aceluiași autor care, în etape diferite, a tratat aceleași probleme^x); există o preocupare mai accentuată pentru aspectele din domeniul industriei, cele din alte ramuri economice (agricultură, comerț), fiind rar abordate; atît pentru întreaga perioadă interbelică, cît și pentru anii 1930-1940, lipsesc sintezele problematice, cele cîteva apărute sînt fie depășite, fie destinate învățămîntului universitar, neputînd fi folosite ca lucrări fundamentale de referință; există mai multă preocupare pentru studierea crizei economice din 1929-1933, etapele următoare fiind mai rar tratate; se observă lipsa unor colaborări interdisciplinare (atît în elaborarea unor sinteze cît și în cunoașterea reciprocă, la zi, a cuceririlor celorlalte științe sociale) care determină perpetuarea unor interpretări depășite în ceea ce privește fenomenele social-politice în lucrările cu conținut economic și, invers, tratarea aspectelor economice într-o manieră de asemenea depășită, în lucrările de istorie social-politică; în sfîrșit, decurgînd din aprecierea anterioară dar, mai ales, din sporadicele încercări teoretice de aplicare a marxism-leninismului la situația specifică a României, literatura noastră istorică este încă deficitară în a demonstra complexa paletă a fenomenelor social-politice din acest interval, din punctul de vedere al bazei economice care a generat-o. Așa se explică faptul că, după o perioadă îndelungată cînd istoriografia a folosit, cu precădere, izvoarele oferite de presa și documentele F.C.R. din perioada interbelică și orientările neconforme cu adevărul istoric, ignorînd (sau denaturînd!) ceea ce arhivele sau istoriografia "burgheză" puteau oferi, a urmat o perioadă cînd, pînă la originale reconsiderări și reevaluări, s-a apelat masiv la Lucrețiu Pătrășcanu, care, în raport cu ceea ce s-a scris în deceniul șase, avansase interesante și curajoase puncte de vedere în deceniul cinci. Se observă, în ultimii ani, o lansare în cercetarea complexă, arhivistică și istoriografică,

x Vezi V. Axenciuc, N.N. Constantinescu, M.A. Lupu ș.a. 8-10.

care nu poate fi apreciată decât de bun augur, și de fecundă preocupare tradițională și înnoitoare. Se știe că în cultura românească s-a manifestat, în epoca modernă, un constant interes al multor generații de istorici, economiști, sociologi, doctrinari, orientat spre rezolvarea uneia din problemele vitale ale devenirii societății românești: calea pe care trebuia s-o urmeze România pentru a-și asigura în context universal și european locul cel mai corespunzător intereselor sale, loc care urma să-i chezășuiască prosperitatea, independența și suveranitatea de stat. Constituind subiectul unei monografii ample, tema a stat în atenția unei lucrări de doctorat meritorie, datorată Olgăi Constantinescu²⁰, care a evocat evoluția soluțiilor preconizate, cristalizate în cele două mari curente doctrinare: cel agrarian și cel industrialist. De pe pozițiile de clasă pe care le-au apărut, gânditorii români s-au străduit să răspundă la câteva întrebări fundamentale: era de dorit ca România să rămână o țară consacrată exclusiv, sau cu precădere, agriculturii? menirea ei trebuia să fie păstrarea unei stări esențialmente sau eminentemente agricolă, renunțând la dezvoltarea totală sau parțială a industriei? Sau: era necesar și posibil ca România să devină o țară industrială? putea și trebuia să se dezvolte industria în țara noastră? Aceste întrebări au declanșat, pe parcursul unei lungi perioade (care a acoperit, în timp, trecerea țării noastre de la feudalism la capitalism și apoi, de la capitalism la socialism), răspunsuri teoretice și practice din partea fiecărei clase sau grup social potrivit intereselor lor, constituind subiectul unei lupte înverșunate atât pe plan ideologic cât și pe planul politicii economice. În istoriografie, o primă lucrare didactică având ca subiect istoria doctrinelor economice, a prezentat un cadru general pentru această problemă²¹. S-a subliniat astfel faptul că "sustinerea eminenței" agricole a României a avut din totdeauna un caracter reacționar, opunându-se progresului economic și social obiectiv al poporului nostru, generând teorii neștiințifice, îmbrăcând numeroase forme, modelându-se și completându-se cu noi "argumente" pe măsura evoluției societății românești. În același timp, s-a demonstrat că, pe parcursul epocii moderne, forțele progresiste, care se pronunțau pentru industrializare, au avut grade diferite de maturitate economică, socială și politică, generând o mare varietate de poziții, adesea contradictorii, în problema dezvoltării industriale. Subordonate celor două puncte de vedere, evoluind în paralel și în concordanță cu poziția esențială, pe planul relațiilor cu celelalte țări, respectivele doctrine au făcut uz fie de teoria liberalismului economic - "liber-schimbismul" (principiu fundamental al științei economice burgheze

pentru țările care atinseseră un înalt grad de dezvoltare industrială, teorie care pleda pentru crearea unei diviziuni internaționale capitaliste a muncii, menită să rezerve cîtorva țări rolul de mari puteri industriale, iar majorității lor rolul de anexă agrară furnizoare de materii prime), fie de principiul sprijinirii active, chiar exclusivistă, a dezvoltării industriei naționale în fața concurenței străine, prin doctrina economică a protecționismului. Lupta pentru realizarea unirii, a formării statului național modern, a abolirii iobăgiei, a obținerii independenței ș.a.m.d., a fost organic împletită cu problema perspectivelor economiei românești, a orientării ei, declanșînd o înfruntare permanentă între curentele favorabile industrializării și cele îmbrăcînd concepția României "agricole". Dacă în primele două decenii ale secolului XX, cele două curente doctrinare și-au găsit exprimarea fie în programele și acțiunea principalelor partide de guvernămînt (partidul conservator, respectiv cel liberal) și ale doctrinarilor lor, fie în curentul poporanist (exponentul cel mai de seamă fiind C.Stere), sau în partidul și curentul socialist (P.M.S.D.R., respectiv C.Dobrogeanu-Gherea, C.Racovaski etc.), între cele două războaie mondiale se vor regăsi, în alte variante, aceleași preocupări fundamentale privind ea-
lea și modalitățile prin care România trebuia să-și făurească destinul economic. Și, mergînd mai departe, din această dispută va ieși învingătoare, după cel de al doilea război mondial, concepția cea mai revoluționară, progresistă, privind locul și rolul pe care poporul român trebuia să-l aibă în context european și universal: concepția partidului comunist.

Este, fără îndoială, îmbucurător faptul că în ultimul deceniu istoriografie, știința românească "redescoperă" acest tezaur al gîndirii economice românești^x. Se construiește - ca și în alte domenii - o punte de legătură între tradiție și contemporaneitate. Această integrare constructivă este însă una din cele mai dificile operații spirituale, fiind expusă riscului preluării necritice, fără discernămînt științific, ceea ce ar avea consecințe la fel de dăunătoare ca și renegarea valorii înaintașilor. Tocmai de aceea, pentru faza în care se găsește știința istoriei economiei naționale, după părerea noastră, se impun cîteva cerințe primordiale. În primul rînd se simte nevoia cercetării, sistematizării

x Avem în vedere programele diverselor partide politice și lucrările dedicate problemelor istoriei și doctrinelor economice aparținînd lui N.Iorga, Șt.Zeletin, Virgil Madgearu, Vintilă Brătianu, I.Ch.Duca, M.Manoilescu, Mitiță Constantinescu, I.N.Angelescu, Mihai Popovici, Gh.Taşcă, Șerban Voinea, Lucrețiu Pătrășcanu ș.a.m.d.

și publicării unor volume de documente - statistici, grafice, sinteze pe ramuri și globale, indici anuali și periodici, recensăminte ș.a.m.d. - care să oglindească evoluția economiei naționale românești în diverse perioade. De asemenea, apariția unor antologii problematice care să conțină cele mai valoroase contribuții ale gândirii economice românești. Efortul ar trebui apoi continuat cu reeditarea celor mai reprezentativi și valoroși istorici și doctrinari economiști în ediții științifice comentate și adnotate corespunzător. În sfârșit, de o mare acuitate este realizarea unor studii de critică istoriografică, pe specificul disciplinei, menite să dea o orientare (sau să deschidă controverse științifice) care să contribuie la clarificarea și îmbogățirea literaturii economice. În orice caz, în felul acesta, contribuția istoriei economiei naționale ar depăși interesul strict istoriografic, pătrunzând pe terenul, atât de actual, al dezbatărilor de politică economică națională și internațională, inclusiv privind noua ordine economică, pentru care militează statul și partidul comunist al României.

. Din acest punct de vedere, istoriografia românească nu și-a găsit încă o cale eficientă de colaborare interdisciplinară. Istoricii se complac în preluarea sau așteptarea analizelor economice respective de la specialiștii în istoria economiei, aceștia le preferă, cu unele excepții, pe cele "analizate" de istorici. Impasul există și are ca principal efect imposibilitatea demonstrării principiului materialismului dialectic și istoric conform căruia, la baza fenomenului social și politic, trebuie să stea explicația economică. Având în vedere prestigioasa rețea de cercetare științifică cu profil economic - institutele specializate și cele ale învățământului superior -, având în vedere interesul și preocuparea permanentă al atâtor categorii de specialiști în problemele istoriei economiei, se impune conjugarea acestor eforturi atât în planurile de cercetare cât și în publicistica științifică cu profil economic, sociologic, istoric sau politologic. Pentru realizarea unor sinteze de înaltă ținută științifică - și avem în vedere, în mod deosebit, elaborarea Tratatului de istorie a României - această corelare interdisciplinară se impune ca o imperioasă necesitate.

C. Reflectarea istorio-
grafică a evoluției și
profilului societății
românești.

Studierea aspectelor sociale, în strînsă dependență cu realitățile economice și politice românești, s-a bucurat de o largă și cuprinzătoare oglindire în literatura de specialitate din toate etapele istoriografice analizate.

Zonă interdisciplinară investigată, în multiplele ei ipostaze și forme de manifestare, de către istorici, sociologi și economiști - de calitatea interpretării corecte a structurii sociale dintr-o anumită etapă, depind, în mare măsură, judecățile adecvate cu care operează toate științele sociale. Așa cum în domeniul istoriei economiei naționale, aportul cel mai avizat în istoriografie trebuia să vie din partea specialiștilor în istoria economică, în domeniul studierii aspectelor sociale rolul respectiv trebuia să revină, într-o însemnată măsură, istoriei și sociologiei.

S-a întîmplat însă ca prin reforma și reorganizarea învățămîntului (1948), pe lîngă măsurile pozitive (de creare a catedrelor de materialism dialectic și istoric, de marxism-leninism, socialism științific, economie politică ș.a.) să se ia și una dăunătoare, care nu a folosit nici științelor sociale nici învățămîntului: lichidarea învățămîntului sociologic^x, preocupările în acest domeniu fiind blamate și etichetate a fi chiar "pseudostiințifice". Cercetările sociologice au continuat sporadic, în diverse forme organizatorice instabile, întîmpinînd serioase dificultăți, fiind prohibite prin 1959, reluate ulterior, mai mult sau mai puțin camuflat. Nici una din celelalte științe sociale nu a avut de întîmpinat asemenea obstacole în perioada primelor două decenii postbelice^{xx}. Aceste circumstanțe instituțional-organizatorice particulare, pe lîngă cele comune tuturor științelor sociale, au avut grele consecințe în direcțiile și maniera spre care au fost îndrumate studiile de natură socială privind trecutul istoric al României.

Firul unei tradiții valoroase din perioada interbelică a fost rupt cu desăvîrșire. Avem în vedere atît filonul burghezo-democratic cît și cel marxist, care și înainte, și după 1918, se afirmaseră ca autentice și prestigioase școli sociologice pe plan intern și internațional, cunoscînd epoci de mari confruntări și cristalizări doctrinare.

x Sursa acestei greșeli nu era de origină internă, concepția fiind impusă, într-o viziune dogmatică și sectară, în toate țările socialiste.
xx Sociologul și istoricul Miron Constantinescu explica aceste măsuri discriminatorii nu numai din temeiuri teoretice, ideologice ci și din motive practice, pentru că "anumite personalități nu doreau ca în fața lor să li se arate tabloul real, adevărat, al situației sociale, ci căutau să o infrumusețeze într-o viziune proprie..." (p. 127).

Concepția materialist istorică despre societate s-a impus în mișcarea spirituală românească cu o serie de lucrări de sociologie marxistă avînd ca subiect problemele de evoluție și perspectivă ale României, problemele sociale contemporane, devenind, ca știință militantă, o călăuză în acțiunea proletariatului. Între cele două războaie mondiale, apărînd păreri diferite despre perspectiva edificării socialismului în România, s-au conturat, din punctul de vedere al apartenenței la partidul politic al clasei muncitoare, cele două mari tendințe în interpretarea sociologiei marxiste: cea reprezentată de un Șerban Voinea, L. Ghelerter, Ilie Moscovici sau Lothar Rădăceanu (la social-democrați) și cea reprezentată de un Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu ș.a. (la comuniști). A fost perioada marilor debateri la cercurile de știință și reformă socială sau la cluburile partidelor politice burgheze, care vor impune pe sociologii Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Henry Stahl, Mihail Ralea și mulți alții, în rîndul oamenilor de știință și cultură de mare originalitate. Este semnificativ faptul că, în perioada dintre cele două războaie mondiale, problemele sociologice și de istorie socială au suscitat aprigi dispute, că în jurul lor și pentru ele, s-au declanșat polemici teoretice virulente. Pornind de la teorii care negau total existența claselor sociale și a luptei de clasă, trecînd la cele care o recunoșteau ca reală, atribuind însă unei anumite clase - respectiv a celei ale căror interese erau reprezentate - rolul de promotor al progresului societății, ajungînd pînă la recunoașterea luptei de clasă ca motor al devenirii istorice, aceste controverse purtau în intimitatea lor dorința de a legitima, de a minimaliza sau de a infirma acest fundamental principiu al materialismului istoric.

Evocăm, spre o grăitoare exemplificare, cîteva din susținerile politico-sociologice ale lui D. Drăghicescu² emise la începutul deceniului trei. Apreciînd că elaborarea unei conduite politice trebuie să aibă ca esență "arta de a adapta structura societății, în toate ramurile ei de activitate, la idealul de dreptate, de moralitate și de progres /.../ în care se oglindesc aspirațiile mulțimii ca și meditațiile cugetătorilor" el a propus atenției doctrinarilor epocii cîteva din prioritățile de studiere ale acestor fenomene. Printre acestea, el delimita: lupta economică între clase "în sînul aceluiași popor și între popoare", raporturile dintre diferitele partide politice existente și clasele sociale "care formează structura societății", partidele politice, programele ce determină activitatea lor și doctrinele în care ele își fixează "atitudinea față de problemele mari ale vremii", modul cum ele răspund la "aspirațiile mulțimii" și

satisfac "interesele mari ale Statului". Sub semnul acestor priorități de analiză, el împărțea și caracteriza clasele sociale din România în mari proprietari funciari, clasa burgheziei, clasa țărăneasă și proletariatul industrial. Recunoscând că "inovația partidelor și politicii de clasă au adus-o socialiștii", că înainte de apariția mișcării și doctrinei socialiste noțiunea claselor și a luptei de clasă nu fusese concepută și teoretizată, autorul își exprima neaderența la marxism, a cărui epocă de glorie o considera apusă, ca dovadă invocând o serioasă reacțiune ce "s-a produs și este în curs de a se produce împotriva marxismului" (exemplele erau furnizate de teoriile neomarxiste ale lui Bernstein, Sorel, Adler și Laskine - care ar fi pus într-o lumină "foarte vie și limpede contradicțiile și descompunerea sistemului marxist"). Este totuși grăitor faptul că efortul său doctrinar se îndrepta spre găsirea unor căi (evident, nemarxiste!) prin care chestiunea claselor și a luptei de clasă să nu fie ignorată, existînd altfel pericolul (și în această direcție, previziunea lui este demnă de remarcat) ca într-u viitor apropiat "primul rol de progres și de guvernare îl va fi cîștigat clasa muncitoare, care va fi depășit faza sovietului și va fi început era cooperăției și a sindicatelor". Despre marii proprietari funciari rurali și urbani, D. Drăghicescu considera că, prin exproprierea celor 2 1/2 milioane hectare și acordarea votului universal, firul vieții acestei clase sociale a fost curmat. Clasei burgheze, considerată o clasă de bază căreia i s-a datorit tot progresul și prosperitatea României moderne, autorul îi conferea dreptul și datoria de a păstra și pe viitor această superioritate (întrebîndu-se, totuși, "cît timp?") dacă va reuși să-și formeze o conștiință solidară de sine, dacă va putea evita sciziunile, luptele intestinale și rivalitățile de tot felul care o măcinau, fiind o clasă foarte eterogenă. Clasei țărănești autorul i-a dedicat pagini de profundă înțelegere psihico-istorică, considerînd că dacă "pămîntul, obținut prin reformă, a scăpat-o de exploatarea proprietarilor latifundiari", votul universal "o dispune a fi prada exploatării politice a țărăniștilor de meserie" constituind un teren de acțiune politică în mîinile altor clase, și la remorca lor. Cum autorul scotea din "competiția" de cîștigare a țărănimii proletariatul, prevăzînd chiar un iminent conflict între aceste două clase producătoare, țărăni, după părerea lui, "inspirați forțamente de spiritul agrarian", vor fi moștenitorii politicii agrariene conservatoare. Este de înțeles dificultatea ideologică în care s-a găsit autorul cînd a ajuns să analizeze clasa proletariatului industrial. Spunem "dificultate" deoarece: deși recunoștea că în viața social-economică și politică ea este în conflict direct cu burghezia; că importanța ei nu-

merică va crește covârșitor - el aproxima la cel puțin 50% din populație - în perspectiva industrializării; că este clasa cea mai conștientă de sine; cea mai solidară, cu o coeziune evidentă; că în lupta ei "câștigă o putere de inițiativă excepțională și o promptitudine napoleoniană de acțiune și reacțiune, care fac din ea un admirabil instrument de evoluție progresivă"; că "valoarea politică a proletariatului este considerabilă" și că devine "în perspectiva viitorului, cu adevărat covârșitoare" - nu trăgea nici o concluzie asupra rolului istoric pe care proletariatul trebuia să-l îndeplinească. Am stăruit asupra acestei lucrări, pentru că la nici un alt teoretician burghez nu vom găsi abordată în această manieră problema claselor sociale și a expresiei lor doctrinare, manifestată în substratul partidelor.

Dacă programele partidelor burgheze, în majoritatea lor, oculeau evidența existenței unor interese de clasă și, implicit, a luptei de clasă, doctrinarii partidelor s-au străduit să teoretizeze (polemizînd de obicei cu marxismul) aceste principii. Spațiul nu ne permite să intrăm în prea multe detalii. Spicuiem cîteva din "argumentările" cele mai semnificative din cadrul dezbaterilor organizate de Institutul social român, în anul 1922-1923 cu tema "Doctrinile partidelor politice" la care lideri marcantî ai partidelor politice și-au expus doctrina. N.Iorga a explicat că în concepția sa, toate clasele, toate elementele națiunii sînt concepute "ca un singur corp, avînd o singură viață, din care pornește viața tuturor organelor". Apreciînd că "doctrina economică a lui Karl Marx, trecută din cercul de atenție al științei serioase, cu o echilibristică de silogisme care dă bietului popor muncitor mai mult cuvinte pe care le interpretează după instincte decît convingeri" se poate mai mult sfărîma decît a se menține "o solidaritate mai necesară ca oricînd"^x. Virgil Madgearu, și-a construit întreaga expunere pornind de la tezele marxiste ale existenței claselor sociale, ale luptei de clasă, adaptîndu-le însă demonstrării viabilității lor pentru clasa țărănească - căreia se străduia să-i găsească toate posibilitățile, potențele și perspectivele de a deveni forță politică primordială în stat. Opinăm că Virgil Madgearu profesa un marxism "altoit" pe necesitățile țărănismului, luînd din această doctrină "felii", stabilind analogii forțate între clasa proletară și cea țărănească, excluzînd concepțiile neconvenabile, rătălmăcînd pe cele susceptibile de rătălmăcire^{xx}. Cu alte cuvinte, făcea din țărănism, ceea ce a făcut și Șt.Zeletin/^{di} liberalism antimarxism. I.Gh.Duca prezentînd doctrina liberală considera posibilitatea

^x Prelegerea "Doctrina naționalistă"³, p. 31-46.
^{xx} Idem, Prelegerea "Doctrina țărănistă", p. 65-87.

merică va crește covârșitor - el aproxima la cel puțin 50% din populație - în perspectiva industrializării; că este clasa cea mai conștientă de sine; cea mai solidară, cu o coeziune evidentă; că în lupta ei "câștigă o putere de inițiativă excepțională și o promptitudine napoleoniană de acțiune și reacțiune, care fac din ea un admirabil instrument de evoluție progresivă"; că "valoarea politică a proletariatului este considerabilă" și că devine "în perspectiva viitorului, cu adevărat covârșitoare" - nu trăgea nici o concluzie asupra rolului istoric pe care proletariatul trebuia să-l îndeplinească. Am stăruit asupra acestei lucrări, pentru că la nici un alt teoretician burghez nu vom găsi abordată în această manieră problema claselor sociale și a expresiei lor doctrinare, manifestată în substratul partidelor.

Dacă programele partidelor burgheze, în majoritatea lor, oculeau evidența existenței unor interese de clasă și, implicit, a luptei de clasă, doctrinarii partidelor s-au străduit să teoretizeze (polemizînd de obicei cu marxismul) aceste principii. Spațiul nu ne permite să intrăm în prea multe detalii. Spicuiem cîteva din "argumentările" cele mai semnificative din cadrul dezbaterilor organizate de Institutul social român, în anul 1922-1923 cu tema "Doctrinile partidelor politice" la care lideri marcantî ai partidelor politice și-au expus doctrina. N. Iorga a explicat că în concepția sa, toate clasele, toate elementele națiunii sînt concepute "ca un singur corp, avînd o singură viață, din care pornește viața tuturor organelor". Apreciînd că "doctrina economică a lui Karl Marx, trecută din cercul de atenție al științei serioase, cu o echilibristică de silogisme care dă bietului popor muncitor mai mult cuvinte pe care le interpretează după instrințe decît convingeri" se poate mai mult sfărîma decît a se menține "o solidaritate mai necesară ca oricînd"^x. Virgil Madgearu, și-a construit întreaga expunere pornind de la tezele marxiste ale existenței claselor sociale, ale luptei de clasă, adaptîndu-le însă demonstrării viabilității lor pentru clasa țărănească - căreia se străduia să-i găsească toate posibilitățile, potențele și perspectivele de a deveni forță politică primordială în stat. Opinăm că Virgil Madgearu profesea un marxism "altoit" pe necesitățile țărănismului, luînd din această doctrină "felii", stabilind analogii forțate între clasa proletară și cea țărănească, excluzînd concepțiile neconvenabile, rătălmăcînd pe cele susceptibile de rătălmăcire^{xx}. Cu alte cuvinte, făcea din țărănism, ceea ce a făcut și Șt. Zeletin, ^{din liberalism} antimarxism. I. Gh. Duca prezentînd doctrina liberală considera posibilitatea

^x Prelegerea "Doctrina naționalistă"³, p. 31-46.
^{xx} Idem, Prelegerea "Doctrina țărănistă", p. 65-87.

realizării progresului doar "în cadrul concepției proprietății individuale numai prin ordine, prin democrație, prin naționalism, și prin armonie socială", prin lupta de clasă fiind amenințat. Sublinia chiar că deosebirea dintre doctrina liberală și doctrina țărănistă consta din faptul că "țărănismul e bazat pe ideea luptei de clasă, pe când liberalismul pe armonia socială" și că partidele bazate pe concepția luptei de clasă, în loc să fie sprijinitoare ale evoluției, sînt partide revoluționare, în rîndul lor incluzînd și partidele socialiste^x. Șerban Voinea^{xx}, delimitîndu-și net concepțiile de cele ale antevorbitorilor săi (conservatori, liberali, țărăniști, naționaliști etc.), în amintita confruntare doctrinară organizată sub direcția lui D. Gusti, a subliniat superioritatea doctrinei socialiste în ceea ce privește interpretarea și metoda de cercetare a fenomenelor social-politice: "Nici liberalismul, nici țărănismul și nici una din doctrinele burgheze, n-au o metodă proprie de cercetare, n-au o filozofie a istoriei propriie lor; singur socialismul se călăuzește de o filozofie istorică proprie: concepția materialistă a istoriei", marxismul, apărut ca o știință intim legată de toate cuceririle științifice ale epocii. El a dat un răspuns fără echivoc criticilor aduse la adresa marxismului, arătînd că se pot comite greșeli de către marxist dar nu de marxism, de către cercetător, dar nu de metoda de cercetare, respingînd ca deformante părerile care acreditaseră neglijarea, de către marxism, a factorilor ideologici, a rolului personalității în istorie ș.a.m.d. Nu intrăm în amănunte. Ne oprim asupra unui aspect concret, avansat de el în polemică, pentru a putea puncta cîteva caracteristici ale ceea ce am putea numi marxismul în varianta sa social-democrată românească: "Dar mai presus de obiecțiile aduse superiorității marei exploatare, crizelor sau degenerării - argumente împotriva socialismului ajunse clasice - ni se aduce azi un argument hotărîtor: Rusia sovietică. Bolșevismul, credințele și metodele sale sînt identificate cu marxismul, iar rezultatele sale practice ne sînt înfățișate ca o supremă dovadă a utopiei socialiste", După Voinea, bolșevismul rus, în încercarea sa de a trece direct din feudalism la socialism, era o tăgăduire categorică a marxismului, o revoluție socială izvorîată din nevoile agriculturii și țărănimii, o travestire a ideologiei sale neevoluate în formele socialismului marxist. "Nu din orientul apropiat, ci din apusul industrial așteptăm noi realizarea socialismului", de acolo unde clasa muncitoare "a atins un nivel intelectual îndeajuns de ridicat spre a face față

x Idem, Prelegerea "Doctrina liberală", p. 103-110.

xx Idem, Prelegerea "Socialismul marxist și evoluția socială", p. 119-140.

tuturor problemelor". Exagerările și greșelile sale, de altfel, l-au dus ulterior la ostilitate față de partidul comunist și la poziții politice opuse revoluției democratice și populare după 1944. Teza este cunoscută și deși a fost fundamentată și expusă teoretic în deceniul trei, spiritul ei va domina doctrinar social-democrația românească și în deceniul patru. În lucrarea sa polemică, Marxism oligarhic, la adresa concepției lui Șt. Zeletin, Ș. Voinea preciza: "De unde pînă aici /pînă la revoluția bolșevică -n.n./, social-democrația română își întemeiasse așteptarea realizării socialismului pe o înrăurire a Apusului, condiționată în primul rînd de gradul dezvoltării economice, Lenin și Zinoviev afirmau dimpotrivă că socialismul țărilor înapoiate va fi rodul unei influențe răsăritene, de natură politică. De dezlegarea acestei probleme atîrnă înfățișarea viitoare a mișcării proletare din România" ⁴. Descifrînd în lucrările lui Zeletin pronunțatul accent polemic anti-gherist ("cea mai eficace armă de luptă a social-democrației românești") autorul a combătut pe doctrinarul burghez, găsindu-i o serie de contradicții, inexactități, deformări ale marxismului și punctele vulnerabile ale sistemului său doctrinar, după părerea noastră, cu argumente convingătoare. Apreciînd că "orice politică menită a stînji, necum a împiedica, dezvoltarea capitalistă a țării, trebuie considerată ca reacționară", el considera că, socialismul va putea fi realizat în România numai dacă "dezvoltarea capitalistă a țării va crea elementele obiective și subiective indispensabile pentru aceasta". Dar de la această recunoaștere, la respectarea "îndrumărilor" lui Zeletin - spune Voinea - cum că nu e firesc ca proletariatul, respectiv partidul socialist, să lupte împotriva propriei burghezii - este o mare ipocrizie care ar reedita trădarea generoșilor, renunțarea la acțiunea revoluționară proprie proletariatului. "Interesele lor /ale burgheziei și proletariatului -n.n./ sînt, armonice, numai atît timp cît e vorba de lupta împotriva elementelor anticapitaliste; în sînul capitalismului însuși, interesele lor sînt antagonice". Pornind de la părerea că în Europa centrală țărănimea a asigurat victoria burgheziei asupra revoluției proletare, că muncitorimea are doar în proletariatul agricol un aliat credincios, Voinea considera ca o preocupare teoretică de bază a socialismului găsirea mijloacelor de a face din țărănime un aliat al proletariatului. "Dacă cu privire la viitor ne despart de țărăniști profunde deosebiri teoretice - spunea el - în privința practicii politice imediate, ne aflăm în deplin acord. Ambele organizațiuni politice urmăresc înlăturarea sistemului oligarhic de guvernare". Increderea lui Voinea în această alianță poli-

tică era atât de puternică încât considera inevitabilă, necesară și obiectiv posibilă acțiunea de răsturnare a oligarhiei printr-o revoluție democratică^x (era în februarie 1926, când fuziunea P.Ț. cu P.N.R. nu fusese încă perfectată!). Aceleași preocupări de asigurare a alianței proletariatului cu țărănimea l-au animat și pe Lothar Rădăceanu când a scris în "Mișcarea socială" serialul de articole pe problema agrară^{xx} din care spicuim o idee plină de semnificație: "Soarta țărănimii este deci strâns legată de soarta muncitorimii din orașe și așa precum aceasta apără și sprijină lupta țărănimii, tot astfel și țărănimea trebuie să fie solidară cu lupta muncitorimii orășenești. Țărănimea nu va putea fi salvată decât prin biruința socialismului în țară și în străinătate /.../ Numai socialismul poate scăpa țările agrare din impasul mizeriei lor de azi".

După insurecția din august 1944, în domeniul sociologiei și istoriei a existat un început promițător prin lucrarea lui Lucrețiu Pătrășcanu: Problemele de bază ale României⁵. Concepută în deceniul patru, cu idei avîndu-și sorgintea în articolele sale, elaborată în anii 1942-1943, atât prin apariția editorială cât și pentru deschiderea pe care trebuia să o provoace în cîmpul cercetării sociologice și istorice, o considerăm potrivit situată în faza istoriografică de care ne ocupăm. Deși unele din tezele lui Pătrășcanu sînt astăzi depășite și discutabile (motiv pentru care valorificarea operelor lui trebuie făcută, așa cum arătăm, cu discernămint critic) există în ele dovada unui travaliu remarcabil și originalitatea unor judecăți pertinente privind evoluția socială a națiunii române, structura și înfățișarea ei în perioada interbelică, implicit în deceniul patru. Pornind de la teoria materialismului istoric, el considera că "Deși evoluția stărilor din România prezintă o serie întreagă de trăsături proprii, în linii generale ea se încadrează evoluției regimului capitalist european, intrat și el în stadiul său ultim, imperialist", propunînd pentru România ace-

x După 1928, dezamăgirea P.S.D. față de P.N.Ț. va fi adesea invocată: "Nu credeam ca național-țărăniștii să părăsească atât de brusc punctul de vedere pe care l-au adoptat în anul de opoziție" (I. Horodniceanu, Social-democrația și partidul național-țărănesc în "Mișcarea socială" octombrie 1929, p.15); De ce opoziție dîrză? este titlul unui articol semnat de Lothar Rădăceanu în aceeași revistă din noiembrie 1929: "Fiindcă național-țărăniștii și-au îndeplinit numai misiunea istorică pe care o aveau în mod obiectiv, nu și pe aceea pe care ei și-o atribuiau singuri la întruniri /.../ fiindcă această misiune nu este identică cu a noastră" (p. 66).

xx Lothar Rădăceanu, Din evoluția țărilor înapoiate (I, II, III, respectiv nr.4, 5, 11-12/1930); Politica agrară practică în România (nr.2-3/1931); Perspectivile socialismului în țările agrare (nr.8-9/1931); Socializarea agriculturii țărănești (nr.10-12/1932).

lei epoci următoarea structură socială fundamentală: clasa capitalistă (burghesia industrială și cea comercială; elementele agrariene capitaliste din marea proprietate; chiaburimea satelor) și clasa muncitoare (proletariatul industrial și agrar, funcționările particulare în elementele ei proletariene; semiproletariatul agricol)^x. Considerând poziția și interesele acestor clase fundamentale de natură antagonică, el vedea în muncitorimea românească "principala forță socială în procesul schimbării fundamentale" a regimului economic, social și politic capitalist, iar în proletariat rolul de factor conducător nu numai în raport cu masa muncitoare, dar și cu alte păături sociale interesate în schimbarea regimului. Cel de al doilea factor social important al societății românești, considera el, era țărănimea (în toate păăturile ei componente, inclusiv chiaburimea). "Marea moșierime - țărănimea, acestea sînt cele două elemente sociale care se înfruntă și ocupă, în sectorul agricol, poziții antagonice", ultima fiind interesată, în întregul ei, în desființarea mării proprietăți funciare. Pătrășcanu vedea în această solidaritate țărănească anti-moșierească o particularitate specifică a vieții sociale românești (în raport cu aceeași clasă din țările capitaliste dezvoltate) care-i conferă atributul de forță dinamică de bază, apropiată, prin această poziție, de clasa muncitoare^{xx}. Alături de aceste clase și interese fundamental-antagoniste, el sesiza nuanțat existența unor categorii și păături sociale cu trăsături care le apropiau sau le depărtau pînă la opoziție de țărănime sau proletariat; mica burghezie orășenească, intelectualitatea, corpul funcționăresc tehnic-administrativ din marile întreprinderi și din aparatul de stat^{xxx}. El a demonstrat discernămint interpretativ în analiza micii burghezii, considerînd că activitatea și rolul politic al acesteia în perioada interbelică ar putea confirma, în aparență, că marxismul s-a grăbit atunci cînd a prezis decăderea ei^{xxxx}. Subliniind că, în structura socială a României, mica burghezie a alcătuit elementul precumpănitor, imensa rezervă umană care a alimentat toate celelalte clase și păături sociale, el a caracterizat-o drept o păătură "de mijloc", "intermediară", cu o evidentă lipsă de omogenitate (meșteșugari, mici industriași, negustori, antreprenori, țărănimea mică proprietară de pămînt), desfășurînd

x Capitolul "Clasa muncitoare din România și sarcinile ei", subcapitolul "Între capital și muncă", p. 282-287.

xx Idem, subcapitolul "Între marea proprietate și țărănime", p. 298-301.

xxx Subcapitolele "Muncitorimea și mica burghezie"; "Muncitorimea și celelalte categorii sociale orășenești", p. 304-312.

xxxx Capitolul "Mica burghezie și celelalte păături orășenești din România", p. 121-142.

o activitate tipic pre-capitalistă, luptînd cu cerbicie pentru a ajunge la situația burgheziei mari și a nu cădea în proletariat. (Idea a fost reluată de Fătrășcanu și în "Sub trei dictaturi"⁶ atunci cînd a analizat fenomenele politice, substratul social al aderenței diverselor clase și categorii sociale la curentele sau partidele politice din epocă). Mai mult, el a tras o concluzie cu mari implicații în disputa privind stadiul, locul și profilul societății românești: "Inglobînd în rîndurile micii burghezii și țărănimea mică, proprietară de pămînt, România este o țară prin excelență mic-burgheză". Este interesant de remarcat faptul că teoreticianul comunist nu includea funcționarea în rîndul acestei burghezii, deoarece, aprecia el, rolul pe care ea îl juca din punct de vedere economic, precum și elementele comune pe care le avea cu proletariatul "împiedică confundarea ei cu mica burghezie" (excepție făcînd ierarhiile superioare funcționărești)^x. Concluzia pe care o trage după analiza acestei categorii sociale este relevantă pentru spiritul său de suplă interpretare: "funcționarea suferă influența micii burghezii în măsura în care încearcă să se distanțeze de proletariat; o suferă tocmai în acele domenii în care, alături de mica burghezie, se găsește sub directa influență a marei burghezii"^{xx}. Semnalăm o notă aparte în aprecierile sale despre intelectualitate, care "încadrează" mica burghezie, fără să i se "integreze", fiind, ierarhic, "deasupra micii burghezii" (dedesuptul căreia situează lumpenproletariatul). Lipsită de omogenitate, cu ocupații multiple și diferențiate, cu origini sociale din cele mai diverse, intelectualitatea este, după el, o categorie lipsită de "orice unitate structurală", din care cauză clasele posedante s-au străduit cu perseverență să o capteze. Iată, în concepția sa, cîteva din considerațiile esențiale privind intelectualii: numărul intelectualilor care au găsit drumul mișcărilor opoziționiste "a fost totdeauna infim"; chiar dacă unii din ei s-au alăturat mișcării muncitorești "au dovedit o lipsă de consecvență, un oportunism, o rapidă oboseală și uzare", încît au făcut "mai mult rău mișcării, decît trecătorul bine cu prezența lor"; regimurile dictatoriale au găsit cu ușurință o "masivă aderență tocmai în

x Sub trei dictaturi, subcapitolul "Cîteva cuvinte despre mica burghezie în general...", "... și despre cea românească în special", p. 216-220.

xx Problemele de bază..., p. 129-134, capitolele "Ce despărte funcționarea de mica burghezie? Ce o apropie de proletariat?", "Categorii și diferențieri în rîndurile funcționării", p. 129-134.

rîndurile intelectualilor" ș.a.m.d.^x. Fără să împărtășim punctul său de vedere în aprecierea intelectualității (în raport cu celelalte categorii sociale) îl consemnăm deoarece aceste considerații s-au perpetuat ulterior în istoriografia românească, cu atât mai mult cu cât, sub aspect interpretativ, documentele F.C.R. din epoca interbelică conțineau aprecieri similare.

Subliniind profilul și tendințele claselor și categoriilor sociale, rolul lor în evoluția societății, Pătrășcanu a elaborat un suport teoretic de o deosebită franchețe (chiar dacă are limite inerente timpului în care emitea aceste judecăți) în explicarea mecanismului social al luptei de clasă, a alianțelor organice sau conjuncturale manifestate, a rolului ce revenea clasei muncitoare, proletariatului, în lupta sa social-politică. După ce a remarcat puterea covârșitoare a micii burghezii, după ce a subliniat masiva majoritate numerică țărănească, recunoscînd minoritatea, tot numerică, a proletariatului, el a reușit să demonstreze cu argumente științifice rolul de factor hotărîtor, istoricește-obiectiv, pe care proletariatul trebuia să-l aibă, și l-a avut, în societatea românească.

Economia lucrării nu ne permite să intrăm în detalii. Am stăruit asupra considerațiilor lui Lucrețiu Pătrășcanu, pentru că, din păcate, lor nu le-au urmat, în istoriografia noastră, analize de profunzimea și subtilitatea lui, pe de altă parte, pentru că, în ultimul deceniu, chiar dacă se încearcă reluarea acestor analize, demersul este încă sporadic și, de obște, are ca sursă exegezele lui. Aceasta nu înseamnă nicidecum că istoria socială românească a bătut pasul pe loc. Lucrători pe frontul științelor sociale, de diferite formații universitare și disciplinare (economisti, istorici, filozofi, sociologi) și-au unit eforturile de cercetare și interpretare științifică în domeniul atât de complex al structurilor și relațiilor sociale ale României interbelice.

Intr-o primă etapă, acest efort a fost îndreptat, cu precădere, spre analiza clasei muncitoare, în mod deosebit a proletariatului, ceea ce, pînă la un punct, era explicabil și firesc. Sintetizînd aceste rezultate, mai bine-zis, "ajustînd" aceste cercetări la o serie de teze și tipare vehiculate în epocă, "Istoria R.P.R."⁷ de sub redacția lui M. Roller a consacrat largi spații problematicei sociale. Pentru deceniul patru, tratarea viciei sociale este compartimentată și subordonată ideatic titlaturilor generice ale perioadelor.

x Idem, Capitolul "Clasele guvernante românești și intelectualitatea", p. 155-160.

Pentru intervalul 1929-1933, accentul a fost pus pe aspectele economice legate de scăderea nivelului de trai, a salariilor, a curbelor de sacrificii, a șomerilor - în ceea ce privește proletariatul -, și pe înrăutățirea vieții țăranilor. În rest, nici un fel de considerații privind celelalte clase sociale sau relațiile dintre ele. Pentru intervalul 1934-1937, pe lângă reluarea tabloului privind situația precară economică a muncitorilor și țăranilor, s-au dat și o serie de exemple privind profiturile și caracterul "de natură colonialistă" ale claselor exploatoare. În sfârșit, pentru perioada 1938-1940, capitolul special lipsește, fiind făcute considerații generale cu privire la gradul exacerbant al exploatării poporului de către imperialiștii autohtoni și anglo-americani. Sensul care se dădea tratării aspectelor sociale ale colectivității românești (sens imprimat o lungă perioadă de vreme tuturor studiilor de acest gen, practicat, de altfel, sporadic, și la ora actuală) avea, pe lângă o serie de interpretări eronate și îngroșate până la nihilism național (care au dispărut, în mare parte, din istoriografia ultimului deceniu) un viciu metodologic de fond: de fapt nu se întreprindea analiza structurilor și relațiilor sociale ci a suportului lor economic, ceea ce constituia o parte integrantă a vieții economice, și punct de plecare în analiza fenomenului social. Problema ca atare, merită o dezbatere în care specialiștii să se pronunțe cu privire la criteriile, modalitățile, granițele și zonele de interferență în clarificarea riguroasă a analizei fenomenelor sociale. S-ar putea desigur obiecta că nu are importanță unde sînt plasate aceste analize. Desigur, important este ca ele să se înfăptuiască. Situația devine dăunătoare însă cînd, analizei respective i se substituie, în exclusivitate, considerațiile de ordin economic (salarizare, compoziție numerică) sau legislativ, iar cele specific structurale sînt, fie ignorate, fie tratate unilateral. De altfel, procedînd la o selectare a studiilor⁹ - atît de istorie generală cît și de istorie locală sau de ramură economică - care prin enunțarea titlului sugerează analize de ordin social, cîteva cuvinte-subiect se impun prin frecvență: clasa muncitoare, pauperizarea, greva și șomajul⁸. Constatarea o remarcăm nu în intenția de a bagateliza sau minimaliza, în sine, respectivele contribuții istoriografice, ci pentru a semnala unilateralitatea sau petele albe din istoriografia românească privind organismul societății românești interbelice.

Prezentarea claselor și a luptei de clasă în România pentru perioada interbelică s-a făcut, cel mai adesea, invocînd un partener relativ concret - clasa muncitoare și țăranimea - și unul abstract - capitaliștii, moșierii. La primul îi sînt analizate numărul, tăria și

interesele, la celălalt, aproape exclusiv, nepotolita sete de înavuțire și exploatare¹⁰. Investigînd, în literatura de specialitate, a testarea tematică și analiza structurii, caracteristicilor și tendințelor burgheziei și moșierimii românești (spre exemplu), exceptînd unele referiri tangențiale folosite în elucidarea unor fenomene și momente politice, ele lipsesc aproape total. Și totuși știința istorică în general, și cea politică în special, resimte ca pe o vitală necesitate cunoașterea vieții sociale atît în părțile sale componente cît și în întregul ei. Acestor deziderate i se datorează efortul rodnic al unor istorici, cu precădere în ultimul deceniu istoriografic, întru abordarea complexă a problematicei sociale.

Pentru deceniul supus analizei de față, cîteva exemple vor fi edificatoare. Propunîndu-și prezentarea rolului și activității F.C.R. în perioada 1929-1933, Ilie Ceaușescu în cîteva capitole și subcapitole din structura generală a lucrării sale monografice, pe lîngă rezolvarea temei propriu-zise, face o serie de incursiuni colaterale, dar de organică integrare, relevînd: consecințele social-economice ale crizei economice pentru oamenii muncii, încercările claselor dominante de a stăpîni situația și de a consolida regimul burghezomoșieresc, poziția diverselor partide politice (implicit a claselor) față de măsurile antipopulare luate de clasele dominante ș.a.m.d.¹¹. O abordare adecvată a evenimentelor și fenomenelor social-politice se întîlnește și în monografia realizată de Gh. Ioniță, avînd ca temă raportul militant de acțiune realizat între F.C.R. și masele populare în intervalul 1934-1938. Masele populare, văzute în întregul și părțile lor componente - clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea progresistă -, în diverse ipostaze ale luptei economice, sociale și politice, capătă conturul întregului popor român angajat și implicat în făurirea destinului său istoric. Tezele și aprecierile deformante, existente în istoriografia românească din faza începuturilor sale, sînt corectate și reanalizate critic, în lumina adevărului istoric obiectiv. Tabloul societății românești capătă atributul veridicității convingătoare¹².

Urcînd cronologic (fără să se limiteze strict) în perioada imediat următoare (1938-1940) Al. Gh. Savu, prin a sa "Dictatură regală" dar, mai ales, prin teza de doctorat care a făcut subiectul lucrării "Sistemul partidelor politice", a redeschis, într-un mai evident efort de cuprindere și interpretare, problematica conexiunilor și interdependențelor fenomenelor economico-social-politice cu care debutase, atît de promițător, Lucrețiu Pătrășcanu¹³. Spunem că "redeschide" pentru că, spre deosebire de Pătrășcanu care în "Problemele de bază..."

a elaborat, prin excelență, o monografie cu caracter economic și sociologic, la Al. Gh. Savu explicația sociologică și economică este subordonată intenției de a realiza o monografie politică^x. Una din ideile interesante avansate de Al. Gh. Savu, care ar putea constitui o pistă valoroasă de investigație a condiționării social-economice a fenomenelor istorice, este cea a analizei bazei sociale a partidelor politice. Sistemul partidelor politice din România - consideră el - sub impulsul factorilor economici și politici generali, a tins continuu spre o reazăzare, spre o polarizare, potrivit contradicției fundamentale a societății românești: contradicția dintre proletariat și burghezie, căreia îi erau subordonate și conexe, într-o formă sau alta, celelalte contradicții economice, sociale și politice. O serie de factori, acționând în același sens, în sens contrar sau interferându-se, au imprimat acestei tendințe un curs sinuos, anarhic, contradictoriu și, uneori, convulsiv, o influență puternică exercitând dinamica structurii sociale. Dacă dezvoltarea ascendentă a economiei capitaliste în perioada interbelică a acționat în direcția acestei polarizări (burghezie-proletariat), unii factori (menținerea clasei moșierești, întărirea numerică și economică a micii proprietăți țărănești) au complicat și uneori au covârșit această contradicție fundamentală. Considerăm veridică interpretarea avansată de Savu în sensul că însăși nivelul slab de dezvoltare capitalistă a României avusese ca produs social o clasă burgheză prea slabă pentru a ține sub influența ei păturile mijlocii, și un proletariat încă nu suficient de puternic pentru a capta și influența cea parte a păturilor mijlocii care se îndepărtau, prin interese, de burghezie. El apreciază că menținerea unor importante resturi moșierești, balansarea între proletariat și burghezie a păturilor mijlocii, diferențierile produse în rîndurile burgheziei și țărănimii, raportul concret de forță între proletariat și burghezie (care reflecta plenar faptul că dinamica societății românești era reglată de contradicția dintre aceste clase) a determinat sistemul specific al partidelor politice românești, diferite de cel tipic țărilor capitaliste avansate. Așa se explică, după părerea sa, că în locul creerii unui sistem bipartidic (burghez și muncitoresc), în România a existat tendința creerii unui sistem pluripartidist.

O primă tratare a evoluției societății românești în arcul istoric jalonat de revoluțiile nașoniste ale românilor la mijloc de

^x Formația primului (economist-sociolog-jurist) și a celui de al doilea (filozof-istoric) este o dovadă a fericitei întîlniri inter-disciplinare, de care istoriografia beneficiază rarori.

veacul trecut și cel prezent (1848, 1948) întâlnim în sinteza de largă cuprindere cronologică și meditație asupra destinului României datorată lui Titu Georgescu¹⁴. La capitolele dedicate luptelor muncitorești revoluționare din 1933, apropierii țărănimii de clasa muncitoare, contribuției intelectualității progresiste și activității pentru înființarea Frontului Popular Antifascist, el se oprește cu stăruință nuanțată la descifrarea unor resorturi intro- și inter-sociale în măsură să lumineze, să sublinieze sau să reevalueze unele caracteristici ale organismului societății românești. Exemplificăm, ca o replică peste timp dată uneia din tezele eronate ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, aprecierile la adresă intelectualității românești "progresiste prin tradiție", care, în condițiile pericolului reprezentat de fascism și hitlerism, s-a înregimentat antifascismului românesc nu în mod stăhnic, fără orizonturi și în izolare, ci împreună cu celelalte forțe patriotice, antifasciste, în funcție de apartenența la grupările politice și de optica clasei din care făceau parte (p.266-281). Exemplificările ar putea continua. Le-am selectat pe cele mai semnificative, urmărind și cuprinderea cronologică corespunzătoare.

Așa după cum am semnalat, deja, clasa căreia istoriografia românească i-a acordat o deosebită atenție este proletariatul. Există pentru această problemă volume de documente din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești (din păcate, cu un conținut neconcludent, selectat într-o viziune depășită și neștiințifică)¹⁵; o suită importantă de articole și studii în revistele de specialitate (mai ales în "Anale de istorie")¹⁶; o serie de lucrări cu conținut monografic tratând diverse aspecte ale organizării și manifestării clasei muncitoare, ca forță socială. O bogată și diversificată literatură istorică a fost consacrată, astfel, fenomenului și luptelor greviste din deceniul patru interbelic, din capitală și din cele mai importante centre muncitorești ale țării (Cluj, Timișoara, Arad, Brașov, Anina, Reșița ș.a.m.d.)¹⁷. Tabloul mișcării greviste a fost completat cu seria monografiilor județene, orășenești sau de fabrică care a apărut, în special, în ultimul deceniu istoriografic. Se poate conchide, în linii mari, că istoriografia dedicată grevelor cuprinde un valoros fond documentar, o acoperire geografică și cronologică aproape deplină, și evocarea, mai mult sau mai puțin realizată, a conflictelor de muncă respective. Ceea ce dăunează însă înțelegerii adecvate a fenomenului grevist este dispersarea acestor materiale în reviste și lucrări cu ani de apariție foarte îndepărtați (1955-1976), fenomen ce a determinat prezentarea fundalului social-politic pe care s-au produs respectivele greve în viziuni diferite și contradictorii. Cazul

cel mai elocvent poate fi urmărit în prezentarea luptelor din februarie 1933. Incepînd cu prezentarea situației politice interne, cu relatarea efectelor crizei economice, continuînd cu rolul partidelor politice muncitorești (P.C.R. și P.S.D.) și al unor conducători sau "trădători" ai grevelor, sfîrșind cu derularea epică a evenimentelor - în istoriografia noastră circulă diverse variante și interpretări privind această mare ridicare la luptă a proletariatului român¹⁸.

Apariția, în 1971, a prestigioasei monografii dedicate aceluiași eveniment, elaborată de un colectiv de istorici coordonat de I. Popescu-Fuțuri, a avut meritul de a sintetiza și înlătura, în mare parte, erorile, inadvertențele și interpretările subiectivist-conjuncturiste ale luptelor revoluționare din 1933¹⁹. Lipsa unui capitol sau a unor considerații de critică istoriografică referitoare la ceea ce s-a pus în circulația științifică pînă la apariția editorială respectivă, determină însă perpetuarea mai vechilor teze, mai ales în predarea istoriei în școli și în preluarea sau "prelucrarea" artistică în beletristică și cinematografie. Această carență istoriografică poate fi generalizată și este un argument în plus la cerința elaborării monografiilor-sinteză avînd ca subiect fenomenul grevist în România. Intr-o dezbateră organizată pe această temă de revista "Anale de istorie" în 1970, cîțiva specialiști au sesizat și pus în discuție caracteristicile fenomenului grevist, în general, cu referiri speciale la perioada interbelică și deceniul care a premers războiului²⁰. Se sublinia, cu acest prilej, că grevele din perioada 1929-1933 au avut o serie de trăsături specifice: caracterul organizat (alcătuirea unor delegații și comitete permanente, a unor comitete de acțiune locale, pe ramură sau pe regiuni, alese în conferințele reprezentanților muncitorilor); gradul înalt de combativitate (demonstrat prin metodele folosite cu elasticitate - ocuparea întreprinderii, combinată cu puternice demonstrații de stradă și mobilizarea familiilor sau ale altor colective muncitorești); îmbinarea armonioasă a revendicărilor economice imediate cu cele de ordin general și politic (care au cuprins interesele generale ale muncitorimii și ale altor pături și categorii sociale) ceea ce a determinat impunătoare acțiuni de solidaritate din partea muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, studenților și elevilor; faptul că ele au fost organizate și conduse de F.C.R., care a reușit să organizeze multe acțiuni pe bază de front unic muncitoresc cu muncitorii înregimentați în celelalte partide și organizații profesionale muncitorești - P.S.D., P.S.I., C.G.M.; că deci au fost reprimate brutal sau sîngeros, au determinat cercurile guvernante să accepte unele revendicări (renunțarea la

"curbele de sacrificiu", șeprirea concediaților, mărirea salariilor la unele categorii de lucrători, abrogarea "Acordului de la Geneva" în 1935, retragerea "experților" străini ș.a.m.d.). Analiza comparativă a grevei din 1920 (unică, prin amploare, dar cu rezultate nu pe măsura sferei de cuprindere, stării de spirit și voinței clasei muncitoare, avînd ca semnificație și consecință fundamentală grăbirea zămisirii P.C.R.) cu grevele din 1933 (care au răscumpărat principalele neajunsuri și erori din 1920) a dus la concluzia valoroasă a demonstrării unei continuități și ascensiuni istorice care au determinat ridicarea prestigiului și rolului clasei muncitoare românești.

În aceeași dezbateră, pentru perioada 1934-1937, se aprecia, pe bună dreptate, că revendicările de ordin economic au luat forma luptei pentru apărarea cuceririlor înscrise în contractele colective de muncă încheiate în urma luptelor din 1933-1934 (sporirea salariilor în raport cu scumpirea nivelului de viață, respectarea regimului de muncă de 8 ore, plata orelor suplimentare, acordarea concediilor de odihnă și medicale, respectarea demnității omenești, protecția femeilor și copiilor, repausul duminical etc.) și a unor evolute deziderate de ordin social-politic (recunoașterea delegaților de fabrică, a sindicatelor, eliberarea muncitorilor arestați, reangajarea celor concediați pentru activitate revoluționară, autonomia asigurărilor sociale, respectarea dreptului de întrunire și organizare ș.a.m.d.). Subliniindu-se diversificarea metodelor și desfășurărilor greviste (tratative conform legii conflictelor colective de muncă, apelul la Inspectoratul muncii și arbitraj, recurgerea la conflicte colective latente care duceau, după tratative, la încheierea unor noi contracte colective de muncă ș.a.) se remarcă și intervenția promptă a autorităților polițienesti (sub pretextul apărării "ordinii de stat" a regimului stării de asediu). Evidențiindu-se creșterea rolului sindicatelor (unitatea de acțiune în timpul grevelor fiind asigurată de unitatea organizatorică și de acțiune sindicală), se trăgea concluzia argumentată a sporirii numărului grevelor "cîștigate" față de cel al grevelor "pierdute", ceea ce contribuise la ameliorarea condițiilor de muncă și de trai ale muncitorilor, încheierea și respectarea contractelor colective de muncă, majorarea salariilor, respectarea legilor muncii ș.a.m.d.

Pentru perioada 1938-1940, în afară de caracteristici valabile și pentru perioadele precedente, se sublinia caracterul preponderent politic al mișcării greviste, ea afirmîndu-se sub semnul apărării libertăților democratice, în interior, și a independenței și inte-

grităţii ţării în faţa pericolelor hitleriste şi revizioniste. Dezbaterea din revista "Anale", interesantă prin multe din aprecierile şi concluziile sale, a însemnat numai avansarea unor posibile şi necesare investigaţii ştiinţifice, a plătit şi ea, după părerea noastră, tribut unor teze preconceptuate (vezi aprecierea dată măsurilor şi legislaţiei "fasciste" sau "profasciste" din timpul dictaturii regale; tratarea sporadică şi neconformă cu realitatea a rolului P.S.D. şi P.S.U. şi a sindicatelor conduse de ele în mişcarea grevistă ş.a.). Tocmai de aceea se impune frontului istoric continuarea cercetării şi elaborarea unor lucrări care să surprindă fenomenul grevist în conexiunea şi interdependenţa tuturor fenomenelor economico-social-politice şi legislative ale vremii. Realizărilor istoriografice privind legislaţia muncii²¹ din România ar trebui să li se adauge studierea şi prezentarea legislaţiei social-economice, în general, problemă rar şi deficitar tratată în literatura de specialitate.

Incorporată în lupta generală a poporului român pentru dezideratele social-economice şi politice ale epocii, studierea profilului şi acţiunii ţărănimii a stat şi ea în atenţia cercetării ştiinţelor sociale. Despre unele am amintit deja în preocupările lui L.Pătrăşcanu, Gh.Ioniţă, T.Georgescu ş.a.^{5, 12, 14}. Există câteva contribuţii istoriografice ale lui L.Banyai, T.Georgescu, L.Fodor care analizează, cu precădere, formele îmbrăcate de lupta ţărănimii în deceniul patru²²; altele care, abordând o problematică politică - cum ar fi cea a alianţei muncitoreşti-ţărăneşti²³ -, fac largi referiri la situaţia ţărănimii, la problema conversiunilor agricole care a dominat preocupările atât ale maselor populare şi ale partidelor politice, cât şi ale guvernurilor din perioadă. Departe de a epuiza sau de a clarifica plener problematica legată de chestiunea agrară şi ţărănească, există un început promiţător în această direcţie. Din păcate, pentru alte categorii sociale sau profesionale studiile sînt rare, sau denotă o necunoaştere avizată a cadrului economic-social-politic al ţării. Spre exemplu, Cniţa Gligor, urmărind (într-un efort demn de toată stima în ceea ce priveşte materialul documentar) realizarea unei monografii privind organizaţiile profesionale ale cadrelor didactice din România, pentru deceniul patru, este departe de a sesiza contextul respectiv, preluînd în mod necritic o serie de aprecieri depăşite din lucrările de istorie mai vechi²⁴. S-au făcut eforturi remarcabile şi în tratarea, în context naţional, a situaţiei sociale a naţionalităţilor conlocuitoare din România. De la lansarea acestei problematice în lucrările lui Iucretiu Pătrăşcanu^{5, 6} pînă la realizarea unor sinteze datorate lui

L. Banyai și C. Göllner privind conviețuirea multiseclară a poporului român cu populația maghiară²⁵ și cea germană²⁶ se poate urmări o evoluție interesantă în însăși modul și optica de abordare a problemei. Cu toate aceste împliniri istoriografice, cercetarea riguroasă a perioadei interbelice prin prisma clarificării complexe "probleme naționale", continuă să fie un teritoriu abordat cu timiditate, sau tratat unilateral. Așa se explică faptul că, în unele lucrări, se pune accentul, în exclusivitate și necorespunzător realității istorice, pe lipsa de drepturi a naționalităților conlocuitoare, pe dubla exploatare - socială și națională - a populațiilor neromânești de pe teritoriul țării, fără a se lua în considerație, pe de o parte, reala și manifesta atitudine de înțelegere și bună conviețuire a poporului român cu ele, pe de altă parte, tendințele și acțiunea centrifugă, speculată de revizionismul extern, manifestate de anumite cercuri reacționare ale acestor naționalități, mai ales în deceniul care a premers și a culminat cu izbucnirea războiului al II-lea mondial^x.

Din trecerea în revistă a istoriografiei materialist-istorice românești, care a avut ca principală arie de investigație structura și formele de manifestare ale fenomenelor sociale românești, se impun câteva concluzii generalizatoare. Ea dovedește, în primul rând, nivelul calitativ pe care l-a atins (procesul nefiind încheiat), parcurgând etape de rodnică acumulare de informație și de evoluție interpretativă. Vădește și justifică argumentat interesul pentru clasa progresistă fundamentală a societății românești interbelice - clasa muncitoare - fără a fi ajuns însă să o prezinte în toate articulațiile și determinările sale economico-sociale. Acordând o mare atenție problemei cimentării alianței muncitorești-țărănești, ca forță socială hotărâtoare în evoluția progresistă a României, istoriografia este încă deficitară în cunoașterea clasei țărănești în sine și a formelor specifice de trai și luptă ale ei, ceea ce determină tratarea necorespunzătoare a tendințelor manifestate de țărănime și orientării sale spre alianțele politice în epocă.

Una din marile deficiențe ale literaturii de gen constă în ignorarea, ocolirea sau tratarea superficială a structurii, profilului și manifestărilor celorlalte clase și pături sociale - burghezie, moșierime, funcționărimă, intelectualitate ș.a. - dovedind o optică neștiințifică, cu reminiscențe proletcultiste, având ca rezultat inconsistența argumentărilor în fixarea bazei social-economice a acțiunii lor politice, nesesizarea factorilor obiectivi care le-a imprimat o

^x Izvorul acestei tratări neobiective se află, în cea mai mare măsură, în folosirea fără discernământ a unor documente elaborate de PCR în epoca respectivă, domeniu în care exagerările și interpretările tendențioase au fost supralicite din indicațiile Cominternului.

anumită conduită în problemele cu care a fost confruntată societatea românească pe plan intern și extern. În virtutea acestei "indiferențe" dogmatice manifestată pentru analiza claselor exploatoare, nu sînt tratate, decît accidental, structura, relațiile, alianțele și ciocnirile de interese dintre diversele grupuri socio-economice capitaliste sau agrariene, atît de importante pentru explicarea unor fenomene și momente politice interbelice. Este firesc ca în lucrările de istorie socială accentul să fie pus pe reflectarea faptelor și argumentelor menite să redea mecanismul burghez și formele de exploatare a maselor muncitoare. Prezentarea nenuanțată a acestor resorturi specifice modului de producție capitalist, negarea sau minimalizarea unei ascensiuni generale pe scara progresului obiectiv-istoric, tendința de a "îngroșa" latura sumbră a vieții celor mulți, o anumită reticență în remarcarea și a unor îmbunătățiri economico-sociale (datorate fie stadiului de dezvoltare economică, fie repurtării unor succese ale revendicărilor muncitorești) - poate crea falsa impresie a manifestării unei involuții social-economice, a unei crize cronice^x. În contrast cu acest tablou, situația claselor dominante este urmărită (ceea ce este, pînă la un punct, justificat) cu predilecție sub aspectul prezentării îmbogățirii sale continue, a exploatării hemiloase cu scopul stoarcerii de profituri cît mai mari. De aceea este necesar ca acest tablou să cuprindă și creșterea și diversificarea avuției naționale, realizările obținute în domeniile sociale de interes general, pornind de la baza materială a nivelului de trai, pînă la progresele din domeniul științei, învățămîntului, culturii ș.a.m.d. Prin prezentarea adecvată și critică a inițiativelor și înfăptuirilor economico-sociale inițiate (e adevărat, de pe poziții de clasă!) de către cercurile guvernante, s-ar ajunge la concluzii realiste în ce privește rolul jucat de burghezia românească în istoria națională pînă la înlăturarea ei din viața societății românești. Numai prin tratarea fenomenelor sociale în toată complexitatea lor s-ar putea garanta științei istoriei siguranța unor concluzii științifice în elucidarea cîtorva componente fundamentale ale materialismului istoric creator: orînduirea capitalistă și fazele ei în istoria României, regimul și sistemul politic al societății românești între cele două războaie mondiale.

^x Contribuie, la această impresie, pe de o parte, folosirea unor documente din epocă ale partidelor muncitorești, în special ale P.C.R., în care se subliniau, cu precădere, aceste aspecte pentru a întări legitimitatea dezideratelor proletariatului, pe de altă parte, maniera, limbajul și forma de realizare literară a acestor lucrări, cu descrieri încărcate de cifre și factologie, cu un discurs monoton și neatractiv.

D. Istoriografia consacrată analizei regimului și sistemului politic.

Analiza fenomenelor economico-sociale ale României deceniului patru interbelic a condus istoriografia românească spre tratarea complexă a regimului, sistemului, particularităților și direcțiilor de evoluție ale vieții politice interne. Drumul parcurs de cercetarea științifică a respectivei problematice a fost un drum sinuos, trecînd, în general, prin același proces de acumulare, decantare și clarificare metodologică și interpretativă. Spunem "în general", pentru că a fost normal ca domeniul de manifestare a fenomenelor politice să cadă, mai mult ca celelalte componente ale istoriei societății, sub incidența unor variate și diversificate puncte de vedere, să poarte pecetea opticii subiective (realiste sau deformate) ale factorilor direct responsabili sau implicați în destinul României în epocă, să fie judecate de pe poziții diferite ideologice, de clasă și crez politic. În desfășurarea revoluției populare, rînd pe rînd, eșafodajul politic burghez antebelic s-a prăbușit. Poporul român a luptat și a obținut treptat înlocuirea guvernelor formate din exponenții politici ai trecutului; a fost martorul decăderii, destrămării și dispariției partidelor burgheze și a liderilor lor din viața politică; a participat la campanii electorale și la crearea primului parlament democratic popular; a înfăptuit republica și a determinat părăsirea tronului și a României de către ultimul monarh de Hohenzollern. În aceste condiții, a scrie istoria deceniului care a precedat pe cel al eliberării și al revoluției populare, era o întreprindere anevoioasă și cu mari semnificații politice pentru revoluția în curs de desfășurare. La această complexitate istorică, s-au mai adăugat, în anii de după 1944, amintitele practici neștiințifice, dogmatice, care au complicat travaliul istoricilor. Trebuia să se scrie istoria guvernelor, parlamentelor, a partidelor și dinastiei care cîrmuiseră România pînă la catastrofa națională din 1940-1944. Și s-a scris.

Și în cazul cercetării și scrierii istoriei politice, s-a întrerupt, temporar, continuitatea istoriografică precedentă^x apelînd

^x Ne referim la specialiștii în științe sociale care au oglindit epoca în care trăiau în dubla lor ipostază de cercetători și martori, unii implicați direct, mai mult sau mai puțin, în însăși dinamica vieții politice românești. În general, știința timpului considera scrierea istoriei "prezente", în plină și neîncheiată desfășurare, mai mult ca gen de literatură politică angajată, doctrinară, sociologică, decît de scriere istorică propriu-zisă. Așa se explică, sporadică abordare a problemelor respective în lucrări declarate ca atare. Un șir de ani după 1944, pleada istoricilor, sociologilor, economistilor dinaintea războiului și-a pierit mult rîndurile, fie prin săvîrșirea din viață a unora, fie datorită unor circumstanțe care au pus cerul temporar sau definitiv, activității lor creatoare. Dintre ei, enumerăm pe istoricii N. Iorga, C.C. Giurescu, Gh. Brătianu ș.a.; pe economistii V. Madgearu, M. Manollescu, Mt. Constantinescu ș.a.; pe sociologii Andrei, D. Gusti ș.a.

du-se documentar și interpretativ la documentele elaborate de P.C.R. în deceniul patru^x, la articolele din presa comunistă sau de sub influența sa, care furnizau informații privind epoca respectivă ^{xx}.

Pentru problematica istoriei politice este evident că s-a manifestat dintotdeauna un vădit interes. Diversificarea formației profesionale a cercetătorilor, frecventarea unor unilaterale surse bibliografice specializate, direcția imprimată cercetării și elaborărilor editate, nesincronizarea unor eforturi care să vizeze convergența - n-au determinat însă fructuoase colaborări și interferențe interdisciplinare. Este demn de subliniat, sub acest aspect, situația științei istorice silită, o bună perioadă de vreme, să se lipsească de concluziile și contribuțiile specifice altor științe sociale (sociologie, istoria doctrinelor politice, politologie, filozofia istoriei etc.). Sau, răsturnând termenii, câte discipline sociale au trebuit să fie "suplinite" de istorie până la ivirea sau redescoperirea "surorilor" sale! Faptul că în primele două decenii istoriografice știința istoriei a trebuit să-și asume, în cea mai mare măsură, răspunderea și riscurile abordării tuturor componentelor vieții social-politice (în condițiile absenței quasi-totale a unui sistem teoretic - metodologic competent constituit), a avut, pe de o parte, avantajul concentrării pluridisciplinare, pe de altă parte, explicabila imposibilitate a unei "supliri" calificate pentru toate domeniile. În ultimii ani, impasul este pe cale de a fi depășit. Aportul celorlalte științe sociale la clarificarea trecutului istoric nu se arată însă pe măsura necesităților. Cauzele sînt multiple. "Acuzațiile" și "scuzele", de asemenea, în mare parte, îndreptățite. Toate științele sociale traversează un important salt calitativ, își investighează și-și precizează statutul științific, fundamentarea teoretică și metodologică a direcțiilor de cercetare mono- sau pluridisciplinare. Necesități stringente, reclamate de cunoașterea și explicarea fenomenelor social-economice și politice contemporane, obligă o serie de științe sociale (economia, sociologia, filozofia, politologia etc.) spre cantonarea predilectă în realitățile prezente, și în mai mică măsură spre cele "petrecute". Fista cronologică parcursă de ele este de la prezent spre trecutul apropiat și, în măsura

x Este vorba, în principal, de documentele Congresului V (1931), de plenarele și conferințele C.C. sau ale comitetelor regionale și județene ale P.C.R. din intervalul respectiv.

xx Seria de articole și studii ale comunistilor cu preocupări în domeniul științelor sociale: Lucrețiu Pătrășcanu, P. Constantinescu-Lași, I. Roller, Șt. Voicu, Valter Roman ș.a. apărute în "Scînteia", "Lupta de clasă" și diverse alte ziare și reviste de sub influența partidului comunist.

în care unele demonstrații o cer, spre sondarea trecutului mai îndepărtat. Istoria, dimpotrivă!... pornește de la trecut spre prezent, căruia îi explică și-i luminează astfel geneze, permanențe, tradiții, continuități ș.a. Desigur, salutar va fi momentul când și primele și a doua vor fi reușit să parcurgă întregul drum. Deocamdată, științele sociale "neistorice" suplinesc, în bună măsură, ceea ce istoria contemporană (în sensul de disciplină științifică) încă nu a produs, iar știința istorică continuă, în mare măsură "suplinirea" lor pentru trecut.

1. Considerații și controverse privind profilul și sistemul politic al României.

Concluziile consacrate de istoriografia românească cu privire la sistemul politic în principalele sale conexiuni și substructuri, ar fi trebuit

să înlesnească și să conducă la enunțarea unor trăsături definitorii ale regimului politic din România interbelică, implicit ale deceniului patru. Este domeniul în care, totuși, istoriografia întârzie să aducă un aport substanțial și, când spunem istoriografie, avem în vedere întreaga constelație a științelor sociale. Răzlețe și singulare "începuturi", nesincronizate interdisciplinar, nu depășesc încă faza unor incertitudini și ipoteze, începând cu cele de natură metodologică, teoretică sau de "competență" (în sensul științei care i-ar reveni sarcina acestor clarificări), pînă la cele de ordin conceptual sau lingvistic. Pregătirea unei fuziuni interdisciplinare creatoare - pentru că efectiv acesta este stadiul actual - se cere asigurată temeinic și cu reciprocă responsabilitate.

Deocamdată, pornind de la analiza unor concepte esențiale de interes și competență pluridisciplinară - ca cele desemnînd regimul, sistemul, structura și relațiile politice - politologii români abordează problemele, cel mai adesea, cu exemplificări din istoria politică a unor alte țări (de obicei, a celei la care se referă politologul străin cu care se află în polemică sau ale cărei susțineri le împărtășesc), fără ca, atunci când demonstrația o cere, să apeleze la tezaurul experienței politice românești¹. Pe de altă parte, istoricii vădesc o anumită indiferență, ba chiar o nepricepere în vehicularea unei terminologii adecvate pentru a surprinde esența anumitor fenomene și procese politice. Procesul poate fi depistat în diverse lucrări de istorie în care fiecare autor folosește propriul său sistem terminologic, mai mult sau mai puțin consacrat-științific. Pentru demonstrarea acestei situații existente am ales, nu întâmplător, una din puținele dezbateri avînd ca subiect trăsăturile regimului politic din România în perioada anilor 1918-1944². În dezbaterea respectivă,

istoricul A. Petric aprecia că regimul politic desemnează, în principal, esența puterii politice, indicând forțele social-politice care dețin și exercită această putere în viața de stat. Formele, mijloacele, instituțiile (deci, mecanismul de funcționare a aparatului de stat), prin care se exercită puterea politică, după părerea sa, alcătuiesc sistemul politic care cuprinde forma de stat (monarhie, oligarhie, dictatură), sistemul de guvernare (mono sau pluripartidist), sistemul parlamentar, constituțional, electoral ș.a.m.d. Relația dintre regimul și sistemul politic se exprimă cel mai elocvent în sistemul partidelor și grupărilor politice. Regimul, sistemul politic și formele sale de manifestare alcătuiesc viața politică dintr-o anumită perioadă. El concluzionează că, în România interbelică, pe fondul orînduirii capitaliste, a existat un regim politic burghezo-moșieresc, într-un sistem monarhic-constituțional. Pînă în 1938, sistemul s-a bazat pe constituția din 1923 și sistemul legislativ decurgînd din ea, cu un parlament bicameral, exprimînd separarea puterii de stat, în realitate executivul avînd controlul asupra legislativului. Politologul A. Huszár¹ opinează însă că indiferent de nuanțele date și de criteriile clasificărilor, regimul politic reprezintă anumite relații politice, cu un conținut esențial de clasă, manifestîndu-se în forma raporturilor dintre cei care guvernează și cei guvernați. După el, relațiile politice trebuie studiate în tripla lor cauzalitate și manifestare, urmărindu-se obiectivul al acțiunii politice, purătorii acestui mobil și formele pe care le îmbracă în sfera sistemului politic. Va putea fi astfel urmărit sensul relațiilor de ordine (dintre comandamentele guvernării și supunerea față de ele), de opinie (dintre interesul public și privat) și de luptă (care îmbracă forma unor conflicte de interese în sînul aceleiași clase sau a luptei dintre clase). În societatea românească interbelică, hotărîtoare și determinante au fost relațiile de luptă. Ele însă se completează cu diferite relații de alianță, atât a celor fundamentale, cît și a celor de grup, ale diferitelor pături existente în clasele neomogene, ba chiar și între persoane - nu neapărat "personalități"! -, de exemplu, între capitalist și salariatul său, între muncitor și țăran, între individ și stat. Deceniul patru ar oferi, sub acest aspect, conchidea el, interesante concluzii privind relațiile politice. În dezbaterea publicată de "Revista de istorie"², politologul Șt. Ioniță considera că esența unui regim politic o cunoaștem avînd în vedere clasa care deține puterea, dar tipul de regim politic (democrat, fascist) trebuie stabilit în raport cu o serie de criterii (respectarea drepturilor constituționale, raportul dintre executiv și legislativ,

sistemul electoral, locul și rolul organelor represive, rolul organelor nestatale, mai ales al partidelor ș.a.). Avînd în vedere aceste criterii conceptuale, el aprecia că în România anilor 1918-1944 au fost patru regimuri politice: primul, continuarea vechiului, imediat după război; între 1918-1938 a fost un regim capitalist democratic (conform actelor constituționale), o democrație burgheză limitată (conform realității politice); între 1938-1940 a fost dictatura regală, după care se va instaura cea fascistă.

Pe drept cuvînt se întrebă istoricul N. Petreanu (în aceeași dezbateri)² dacă noțiunea de regim social-politic burghezo-moșieresc exprimă veridic procesele complexe intervenite în perioada interbelică ! Sigur că în România exista o orînduire capitalistă din care a derivat un regim burghezo-moșieresc cu primatul burgheziei. După părerea sa însă, într-un fel trebuie apreciat sistemul politic existent în România între anii 1918-1940 (cu etapele respective) și în alt fel cel din perioada 1940-1944. Politologul I. Benditer¹ apreciază că politica, în sensul artei de a governa un stat și de a-i dirija relațiile externe, este un fenomen istoric complex, la care concură factorii de guvernare (monarhie, parlament, guvern), forțele politice de clasă (partide, asociații, personalități), indiferent dacă sînt la putere, tind spre putere sau se află într-un conflict trecător cu guvernării. În dezbateri amintită², A. Avramescu opina că, dacă se ia în considerare regimul, ca indicînd cine este la putere, în România el a fost același pentru toată perioada interbelică. Schimbările au intervenit în sistemul politic. În perioada 1923-1938, perioadă flancată de cele două constituții, s-a manifestat o evidentă tendință de restrîngere a drepturilor constituționale și de reformulare a modalităților de guvernare. Dictatura carlistă a schimbat raportul dintre puterile statului, prin concentrarea acestora în mîna lui Carol al II-lea. Exemplele de acest fel ar putea continua. Împărtășim părerea enunțată de V. Arimia (cu aceeași ocazie) că în studiile și lucrările de specialitate sînt folosite noțiuni insuficient analizate (terminologii inadecvate, împrumutate și denaturate prin traducerea sau perpetuarea unor sensuri perimate), care au produs confuzii. De ce se întrebă el - pentru perioada 1940-1944 se vorbește despre regim antonescian, dictatura militară-fascistă, dictatura sîngeroasă a lui Antonescu, cînd, în fond, orînduirea economică a rămas aceeași pînă în 1944, iar esența puterii a fost a burgheziei? Ar putea fi emise încă multe întrebări de acest gen, iar răspunsurile la ele, în orice caz, ar aduce necesarele clarificări pentru atît de discutatul regim

politic al României interbelice. Iată de ce, pentru a putea trece la analiza și sistematizarea unor concluzii privind conținutul istoriografiei românești referitoare la viața politică internă, propunem o departajare problematică, în raport cu subiecții politici abordați, subliniind inexistența unor granițe ci, dimpotrivă, faptul că interpenetrarea și condiționarea lor reciprocă alcătuiesc întregul faptului politic consemnat de istorie.

Din mai multe posibile criterii de organizare problematică, am optat pentru analiza angrenajului care a reglementat dinamica vieții politice, procedând ierarhic: monarhie, guvern, parlament, organizații politice în cadrul sistemului partidist. Menționăm că viața politică propriu-zisă, în desfășurarea sa cronologică, va fi tratată, cu precădere, la analiza factorului guvernamental și a sistemului de partide.

2. Aprecierea locului și rolului monarhiei sub Carol al II-lea.

8 iunie 1930 - 6 septembrie 1940. Pe tronul României, zece ani, Carol al II-lea. Mii de documente păstrate în arhive, sute de legi și decrete de guvernare, una din constituțiile României burgheze, zeci de discursuri festive sau ocazionale, scrisori oficiale sau particulare, poartă semnătura sau sîm adresate lui Carol al II-lea. Contemporanii, partizani sau inamici, au lăsat posterității mărturii din cele mai contradictorii despre omul, prințul moștenitor, moștenitorul dezmoștenit, restauratorul, regele, dictatorul, care a fost Carol^x. Presa timpului, dacă uzăm de o analogie istorică, a procedat precum ziarele franceze față de Napoleon după debarcarea în Golful Juan cu care și-a inaugurat cele "100 de zile" înainte de Waterloo: "vine căpcăunul!", "Trăiască împăratul!", "Jos tiranul"^{xx}. Intr-un cuvînt, un personaj care a lăsat în istoria Româ-

x Dintre istoricii contemporani lui Carol, N. Iorga va integra domnia sa în câteva lucrări: Supt trei regi, Doi ani de restaurație (1932) și în vol. X din monumentală Istoria Românilor (1939). Ne asociem părerii istoricului literar V. Rîpeanu (prefață la vol. "O viață de om") că încrederea lui Iorga în monarhie avea o bază teoretică, pornind de la realitățile Evului Mediu. În epoca luptelor dintre partide (adică în societatea burgheză), dinastia întru chipa pentru el singura speranță de a se realiza solidaritatea națională. Iorga rămîne, în istoria vieții noastre politice, unul din teoreticienii monarhiei ca formă de stat, capabilă să asigure unitatea țării, factor de progres și de coeziune a forțelor națiunii, chiar și atunci cînd faptele celor trei regi vor contrazice această credință. El a condamnat "partidismul" ca suprem rău al vieții politice deși, în scurta sa guvernare "pe deasupra partidelor", principiile sale livrești și nostalgice medieviste s-au dovedit inadecvate realităților societății românești moderne.

xx La împlinirea unui deceniu de domnie (iunie 1940), cu numai două luni înainte de abdicare, a fost editat un important volum omagial, Zece ani de domnie al Majestății Sale Regelui Carol al II-lea, în care cele mai proeminente personalități ale vieții politice, științifice și culturale românești treceau în revistă aportul regelui la marile

niei urma unei personalități contradictorii (pentru că așa a fost în realitate), încît nu trebuie să surprindă considerațiile controversate emise la adresa vieții și activității sale politice. La acest hățîș de izvoare informative s-au adăugat, în mod firesc, atitudinea ideologică și partinică, poziția de clasă a celor care au scris, atunci sau mai tîrziu, despre anii cînd Carol a fost rege al României^x.

În istoriografia materialist-istorică de după august 1944, începutul l-a făcut Lucrețiu Fătrășcanu⁴ cu lucrarea Sub trei dictaturi, elaborată în 1941, pe vremea domiciliului forțat la Poiana Țapulului^{xx}. Stăruind în mod deosebit asupra intervalului 1935-1941, Lucrețiu Fătrășcanu urmărește manifestarea acțiunilor carliste în perioada respectivă. Este un adevăr de necontestat că, în istoria monarhiei de Hohenzollern din România, Carol al II-lea a imprimat un nou curs relațiilor dintre Palat și ceilalți factori politici constituționali, urmărind cu perseverență și cu abile manevre de culise, să guverneze, nu numai să domnească, să devină un fel de monarh absolut, în variantă modernă, dictatorială. Descifrarea acestor tendințe ale monarhiei, circumstanțele și forțele politice interne și externe care au încurajat și facilitat finalizarea lor sub forma dictaturii carliste, constituie subiectul analizei complexe inițiate de Fătrășcanu. El caută și găsește valoroase explicații privind suportul și angrenajul economic de care s-a servit Carol în consolidarea și impunerea puterii sale politice, detașează din constelația grupurilor sociale și a formațiunilor politice pe acelea care au contribuit și au susținut ambițiile și, apoi, guvernarea carlistă. Rezumînd, Fătrășcanu propune pentru instituția monarhică, în general, și pentru profilul lui Carol, în special, următoarea caracterizare: mînat de mari ambiții personale, din momentul venirii pe tron a manevrat toate formațiunile ministeriale, dictînd majoritatea actelor și măsurilor reacționare, inclusiv poziția de bunăvoință față de Garda de fier; împreună cu camarila, Carol, devenit mare acționar și moșier, a fost exponentul unei clici capitaliste din sînul mării burghezii românești (grup industrialo-financiar, interesat în rapida industrializare a țării, mai ales în ramura metalurgiei și armamentului, pe calea subordonării, în întregime și fără rezerve, a statului, propriilor sale

x Valoroasă sub aspectul informației, folosită intens și de istoriografia noastră, fără a face obiectul unei analize critice, lucrarea istoricului german Andreas Hillgruber, Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relații germano-române, 1938-1944, (vol.V), Editura "Franz Steiner G.m.b.H", Wiesbaden, 1954).

xx Ediția a IV-a a lucrării a fost publicată și la Paris în editura l'Orizont International.

interese) și a marii proprietăți moșierești (dependente și interesate de politica de prețuri, de comenzile pentru rezervele de stat); pentru a satisface cererile grupului de care era legat prin interese economice, Carol a trebuit să anihileze orice opoziție (atât din partea grupărilor economice și politice burgheze cât și din partea maselor populare) din care cauză, în februarie 1938: suprimă Constituția din 1923, desființează regimul parlamentar (așa cum funcționa el din 1866), partidele politice, organizațiile muncitorești profesionale, suprimă libertățile democratice și sugrumă presa de opoziție, instituind o dictatură personală de tip fascist, concentrând toate puterile (legislativă, executivă și judecătorească) în mîna sa; în politica internă, copiază "cu fidelitate" programul legionar (răfuielele cu Legiunea fiind de natură competitivă nu ideologică-politică) transformînd România într-un stat totalitar; în politica externă, o balansare și o manifestă duplicitate între aliații tradiționali și Germania hitleristă, o permanentă și fățișă dușmănie și provocare față de U.S.; în vara anului 1940, Carol suferă o dublă pierdere de prestigiu (politic și militar), devenind în planurile hitleriste un "balast inutil", fiind de aceea înlocuit cu regimul legionar-antonescian.

În linii mari, lucrările lui Pătrășcanu^{4,5} conțin interesante și veridice informații și aprecieri cu privire la locul și rolul monarhiei în cei zece ani de domnie ai lui Carol al II-lea, cărora el le suprapune (sau le subordonează) o optică deformată, conjuncturistă, menită să demonstreze două caracteristici ale României acelor ani: tendințele imperialiste și regimul politic fascist.

Această optică va domina istoriografia noastră o lungă perioadă de timp, începînd cu prima sinteză de istorie⁶, căutările ei, în ce privește monarhia, îndreptîndu-se, cu precădere, spre demascarea caracterului exploatare, acaparator și venal al ei⁷, spre biciuirea moravurilor politice ale regelui și camarilei sale⁸, spre demonstrarea caracterului de trădare a intereselor naționale al politicii externe promovate de Carol II⁹. Iată, tot într-o schiță rezumativă, cîteva din considerațiile cele mai frecvente la adresa lui Carol al II-lea, în etapa istoriografică respectivă: instaurarea dictaturii lui Carol a însemnat instaurarea dictaturii reacționare fasciste a capitalului financiar, introducerea unei constituții de tip fascist și a altor măsuri fasciste (M. Roller)⁶; faptul că regele devenise cel mai mare moșier și unul dintre cei mai mari fabricanți și bancheri ai țării a creat o deplină identitate de interese personale, monarhia fiind simbol și scut al coaliției burghezo-moșierești, reprezentînd suportul dominației politice a monstruoasei coaliții (C. Murgescu)⁸; întreaga reacțiune internațională a văzut în

Carol II (de la venirea sa pe tron) exponentul de nădejde al politicii sale antisovietice; Carol al II-lea a urmat cu fidelitate ordinele stăpînitorilor săi (capitalul monopolist străin), continuînd tradiția nefastă a dinastiei Hohenzollern, în complicitate cu liderii partidelor național-tărănesc și național-liberal, și cu asentimentul imperialismului anglo-franco-american, transformînd țara, după 1935, în bază de aprovizionare a Germaniei; trădînd interesele naționale, prin semnarea Dictatului de la Viena, în septembrie 1940, își încheie cariera de dictator, jefuitor și asupritor al poporului român (V. Liveanu, T. Bugnariu, L. Banyai ș.a.)⁷⁻⁹. În acest tablou, nu este cazul să mai insistăm, nu folosirea unor etichete, mai mult sau mai puțin adecvate era fenomenul cel mai grav, ci ajustarea adevărului istoric pentru a corespunde "tiparelor" și "tezelor" respective.

Abordarea problemelor istoriei monarhiei, în general, și a domniei lui Carol II, a pășit pe un nou făgaș după rivirimentul istoriografiei materialist-istorice românești din deceniul șapte. Printr-o serie de articole și studii tratînd aspecte particulare sau anumite episoade^x din istoria monarhiei, prin prezentarea unor etape cronologic-limitate sau problematizate¹⁰, apoi, în sinteze și monografii de istorie politică^{xx}, prin tratarea organică a locului și rolului avut de monarhie, respectivei verigi instituțional-politice a României capitaliste a început să i se confere contururi și interpretări mai veridice.

Evenimentul editorial care marchează însă o evidentă ridicare a ștachetei științifice, din acest punct de vedere, este fără îndoială Dictatura regală scrisă de Al. Gh. Savu¹¹, veritabilă lucrare de referință privind complicatele aspecte ale vieții politice românești, nu numai pentru perioada 1938-1940, la care se oprește cu precădere. Preluînd și comentînd critic cuceririle istoriografice ale premergătorilor (procedează, concomitent, atît la reconsiderarea cît și la reevaluarea opiniilor lui Lucrețiu Pătrășcanu), punînd în circulație o bogată informație arhivistică și istoriografică, îndrăznind și reușind să se sustragă unor prejudecăți și interpretări dogmatice, Al. Gh. Savu propune pentru monarhie și Carol al II-lea următoarea "fișă" de caracterizare: familia monarhiei de Hohenzollern Sigmaringen a reușit, în cîteva decenii de domnie în România, să acumuleze imense bogății, situîndu-se printre cei mai mari moșieri, printre cele mai

x Trebuie remarcat în această direcție serialul de Memorii, cu care "Magazin istoric" a făcut un util serviciu istoriografiei publicînd mărturiile din epocă: C. Argetoianu, Ar. Călinescu, N. D. Cocea.

xx Ne vom ocupa la locul și timpul potrivit de lucrările respective.

importante vîrfuri capitaliste, legîndu-și interesele de cercurile oligarhice ale țării; în vremea primilor regi și ai regenței (1866-1930), monarhia s-a încadrat în regimul constituțional-parlamentar, fiind dominată și manevrată de grupările economice și partidele politice omnipotente ale burgheziei și moșierimii românești; Carol al II-lea, de la urcarea sa pe tron, a inaugurat un nou capitol în istoria monarhiei: aruncîndu-se în vîltoarea luptelor politice, vizînd instaurarea unei dictaturi personale în care parlamentul, partidele, guvernul să fie constrînse să recunoască, de drept și de fapt, deviza care constituia crezul său monarhic - "L'État c'est moi"; cunoscînd etape de flux și reflux în manifestarea și materializarea acestor tendințe, sprijinit și încurajat de anumite cercuri economico-politice, combătînd și evitîndu-se de opoziția altora (cauzele și formele de "rezistență" la tendințele lui fiind de o bogată diversitate și pondere), Carol reșește, progresiv, să-și întărească dominația asupra mecanismelor vieții politice, iar, în 1938, să instaureze dictatura personală de dreapta, nefascistă; manifestînd pe tot parcursul vieții sale o rapacitate neobișnuită, un egocentrism pigmentat cu încăpăținare, viclenie și lipsă de lealitate, o înclinație bolnăvicioasă spre desfrîu și aventură, el a denotat o repulsie înăscută față de masele populare, un reacționarism funciar și apucături de despot; neîntîmpinînd o opoziție organizată (atît în cercurile burgheze, cît și în cadrul mișcării muncitorești), în condițiile agravării situației politice interne și externe a României, Carol a putut să impună celelalte reforme care i-au înăruit dictatura: schimbarea constituției, dizolvarea fostelor partide politice și crearea organismului totalitar, F.R.N. (apoi P.Națiunii), organele profesionale, parlamentul F.R.N. ș.a.m.d. Pe plan extern, el a promovat politica tradițională, izvoită din interesele naționale și economice ale României (filo-anglo-franceză). În condițiile accentuării procesului de izolare a țării, a adăugat elementele unei tactici concesive care au culminat, în 1940, prin acceptarea cunoscutelor sacrificii teritoriale.

Prin monografiile lui A.Simion dedicate Dictatului de la Viena și regimului politic antonescian-legionar instaurat în septembrie '40, stimele luni ale domniei lui Carol al II-lea sînt surprinse corespunzător rolului jucat de el în respectiva conjunctură internă și internațională¹².

În monografia tratînd sistemele partidelor politice din România, exclusiv din timpul dictaturii regale, Al.Ch.Savu³, în capitolul de prezentare istoriografică, considera, pe bună dreptate, că noul tablou despre dictatura regală este just în ansamblu, deși conține unele

detalii greșite, spre deosebire de cel vechi care era gresit în ansamblu, deși conținea unele detalii juste.

Subscriind la caracterizarea istoriografică emisă de specialiștii consacrați, adăugăm câteva din "detaliile" care se cer lămurite în perspectivă. Fledăm astfel pentru necesitatea tratării unitare a celor zece ani de regalitate carlistă, nu din prejudecăți care să împingă la revenirea învechitelor procedee de eșalonare a istoriei pe "domnii" ci pentru că, așa cum observăm în capitolul introductiv, deceniul patru politic românesc a fost jalonat și direct influențat de tendințele și acțiunea deliberat pro-dictatorială ale lui Carol al II-lea^x. Cum viața economică, sistemul parlamentar și manifestarea partidelor politice, activitatea guvernamentală din cei zece ani, întrunesc o serie de trăsături comune și vădesc o alcătuire a vieții economice-sociale și politice interne și externe în ceea ce am putea numi un "ciclu istoric", compartimentarea și dispersarea pe perioadele consacrate pînă acum de istoriografie ar putea fi astfel depășită. În felul acesta s-ar face încă un pas spre tratarea unitară a istoriei României între anii 1918-1944. În ceea ce privește regalitatea, o mai aprofundată documentare ar trebui să lumineze zone mai puțin sau deloc cunoscute, printre care amintim: regimul legislativ și influențarea sa de către monarh; ponderea și formele de manifestare ale voinței regale în viața parlamentară și în activitatea guvernamentală; prin aprofundarea structurilor economice, de stat și private, dimensiunea reală a puterii economice monarhice și consecințele politicii economice promovate de ea; contribuția efectivă sau daunele moral-politice ale amestecului regelui în rezolvarea chestiunilor externe românești; definirea adecvată, de conținut și formă, a regimului politic în articulațiile ierarhice în care monarhia și-a avut rolul său în istoria României epocii respective.

x "În 1930 soluția normală nu putea fi decît una, de vreme ce Carol se întorsese în țară și avea sprijinul armatei: proclamarea lui ca rege. O conducere unică a statului era de preferat uneia tricefală /regența/, iar partidul liberal era necesar să-și reînnoiască ideologia, programul, să revină la ideile generoase care-i mărcaseră începutul... /Incepea un nou capitol în istoria noastră politică" (C.C.Giurescu, Amintiri.1.)

5. Evoluția sistemului parlamentar în tratarea istoriei vieții politice interne.

Parlamentul românesc al deceniului patru, rezultat din cinci consultări electorale bazate pe legea electorală din 1926 (respectiv decembrie 1928, iunie 1931, iulie 1932, decembrie 1933, decembrie 1937) și una bazată pe decretul de lege electorală din 9 mai 1939 (respectiv iunie 1939), întrunindu-se în paisprezece sesiuni (din care zece ordinare și patru extraordinare) - și-a desfășurat activitatea sub tutela politică a cca optsprezece guverne care s-au perindat într-o ordine care, privită la suprafață, poate sugera echilibristica unei rotative de partid: P.N.Ț., P.N.D., P.N.L., P.N.C., F.R.N.¹. Funcționând în structură bicamerală - Adunarea Deputaților și Senatul - parlamentul și-a desfășurat activitatea sub președinția unor personalități ale vieții politice și culturale românești: Ștefan Ciceo Pop și Traian Bratu, Nicolae Costăchescu (legislația P.N.Ț.), Dimitrie Fompeiu și Mihail Sadoveanu (legislația P.N.D.), N.N.Săveanu și Leonte Moldoveanu, Const. Dimitriu, Alex. Lapedatu (legislația P.N.L.), Al. Vaida-Voevod și N. Iorga, C. Argetoianu (legislația F.R.N.)². Cu o tradiție valoroasă dobândită în peste jumătate de secol de activitate parlamentară, cu o procedură modernă statuată regulamentar - validările deputaților, Mesajul regal și Răspunsul la Mesaj al guvernului, discutarea și votarea legilor inițiate de guvern³, comunicări și interpelări pe diverse aspecte ale politicii interne și externe guvernamentale -, parlamentul își desfășura activitatea în ședințele plene sau pe secțiuni oferind, prin dezbaterile sale, una din sursele/cele mai bogate și variate privind viața societății românești din epocă. Se pot găsi în dezbaterile parlamentare: evocarea unor momente și episoade cruciale din istoria României; explicații de natură să clarifice multe aspecte din activitatea fostelor guverne și a celor în exercițiu; polemici și clarificări referitoare la atitudinea și acțiunile partidelor politice și ale liderilor lor, pe problemele majore ale vieții sociale, economice și politice; opinii și contribuții la legislația timpului; polemici și unanimități privind politica externă a țării; considerații doctrinare din cele mai diverse domenii (economice, sociale, de partid, de guvernare, de diplomăție); discursuri remarcabile sau caracterizante ale unor proeminente figuri din viața social-politică a țării ș.a. și, nu în ultimul rând, ceva (și uneori destul de mult) din pulsul opiniei publice românești, chiar dacă, deseori, politicianismul de tribună, era însoțit de dispute "neparlamentare", fiind o formă demagogică a apărării intereselor și dezideratelor poporului. Pentru valoarea în sine a cunoașterii istoriei acestei instituții politico-legislative, componentă a meca-

nismului de guvernare a statului, pentru amintita bogăție de informație privind viața societății românești, Parlamentul și dezbaterile sale trebuiau să se impună atenției cercetării în multe domenii ale științelor sociale: istorie, sociologie, drept, filozofie, diplomatie etc.

Ce oferă însă realitatea istoriografică⁴ privind această direcție de cercetare? Din păcate, foarte puțin. Pentru fondul istoriografic din primele două decenii de după eliberare, se constată o ignorare quasi-totală a Parlamentului și a activității sale. A apărut o lucrare de sinteză statistică (folosită intens și astăzi) datorată lui M. Florescu¹. S-au făcut fugare considerații privind alegerile "de altă dată", prezentate într-un spirit vulgarizator-caragialesc în presa și revistele timpului. Lucrețiu Pătrășcanu nu consacră Parlamentului decât denumirea integrată în conceptul de regim constituțional-parlamentar, cerută de analiza circumstanțelor care au facilitat înlocuirea lui cu dictatura regală, și o atenție deosebită pentru alegerile din decembrie 1937^x, analizate din același unghi de observație⁵. După el, s-a lăsat o lungă tăcere istoriografică privind Parlamentul, ruptă, din când în când, de articole care aveau ca subiect conținutul și consecințele unor legi economico-sociale⁶. O primă sinteză datorată lui D. Ionescu, Gh. Tuțui și Gh. Matei, privind dezvoltarea constituțională a statului român, meritorie prin intenții, oferea unele date veridice, într-o interpretare dogmatică, negativistă privind legislația regimului.⁶

Apoi, începe să se simtă interesul pentru realizarea unor analize consistente privind unele campanii și alegeri parlamentare. Al. Gh. Savu, V. Teodorescu și A. Cardaș pentru cea din iunie 1931⁷; Gh. Ioniță, I. Scurtu, Fl. Nedelcu și Fl. Tănăsescu pentru campaniile din februarie 1936 și decembrie 1937 privite, cu precădere, din unghiul analizei activității P.C.R. în campaniile respective^{8,9}. Dacă sintezele de istorie a României, în afară de folosirea termenului de regim constituțional-parlamentar și de enumerarea unor legi votate de Parlament, nu fac alte referiri cu privire la viața parlamentară, începând din anii 1971-72, în monografiile cu subiect politic (la care ne-am referit în paragrafele precedente) aspectele și episoadele din viața parlamentară dobîndesc o integrare organică în faptul și evoluția istorică a vieții politice românești. Ilie Ceaușescu¹⁰, pentru legislatura P.M.Ț., Gh. I. Ioniță și Fl. Nedelcu pentru legislatura

x Paragrafele "Funcțiile urmări ale unei tactici greșite", în legătură cu pactul electoral Maniu-Codreanu; "Importanța campaniei electorale din 1937" și "Unele observații și câteva concluzii" - privind rezultatul alegerilor respective.

P.N.I. 11, 12 și Al.Ch.Savu pentru legislatura F.R.N., apelează deseori la informațiile din dezbaterile parlamentare, se opresc asupra legislației (referirile fiind, mai ales, la adresa formei finale, votată de Parlament și validată de rege, și nu la confruntările iscate cu prilejul discutării și modificării lor), surprind unele aspecte ale funcționării acestui mecanism politic în relația consacrată de constituție: rege - parlament - guvern - partide. În felul acesta, I. Ceaușescu a pus în circuitul științific interesante date în legătură cu legislația adoptată de parlament în anii crizei economice^x, cu scopurile urmărite de clasele guvernante prin adoptarea lor, și, în contextul general, cu evoluția legislației muncii și influențarea adoptării ei de către mișcarea muncitorească¹⁰. Pentru perioada guvernării tătărăsciene, Gh. Ioniță, Fl. Nedelcu, au pus accentul pe sesizarea efervescenței și consecințelor politice determinate de pericolele generate de fascismul intern și extern, în confruntările electorale și în dezbaterile parlamentare 11-12.

S-au analizat, astfel, metodele folosite de F.C.R. care a participat, prin intermediul organizației sale legale de masă "Liga Muncii", la alegerile din decembrie 1933, candidând cu liste proprii în 16 județe, obținând un număr mare de voturi, în pofida arbitrariului, abuzurilor și intervențiilor polițiste, care au fost instruite ca să facă totul pentru a nu mai permite reeditarea situației din 1931, când F.C.R.

x Noi legi (sau modificarea celor vechi) economice: organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice; exploatarea minelor; concordatul preventiv în materie comercială; circulația bunurilor rurale (care a anulat principiul inalienabilității stipulat de reforma agrară); asanarea datoriilor agricole (prezentată în istoricul evoluției sale sub cele trei guvernări - național-tărăniste, iorghiste, tătărăsciene - pînă la finalizarea din 1934). O serie de legi, menite, după opinia sa, să înșele masele cu impresia că statul este imparțial (explicația este mult mai complexă): represivitatea evaziunii fiscale la contribuțiile directe; impozitul pe lux și cifra de afaceri; controlul averilor ș.a. O serie de legi penale, cu caracter represiv, îndreptate mai ales asupra activității revoluționare (și în acest caz, explicațiile sînt de mai cuprinzătoare determinate cauzală): apărarea liniștii și creditului țării (legea "alarmismului"); reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice, autorizarea stării de asediu. Crearea unor instituții cu caracter economic: Banca agriculturii românești, Banca Centrală Cooperativă, Institutul Național de Export, Oficiul Național al Cooperăției ș.a. Cu caracter administrativ: organizarea ministerelor, organizarea administrației locale, administrația orașului București. Cu caracter represiv: organizarea jandarmeriei rurale, reorganizarea poliției generale și a siguranței statului ș.a.

(la data aceea prin intermediul "Blocului Muncitoresc Țărănesc") a reușit să-și aleagă deputați în câteva județe⁷. De asemenea a fost evocată lupta electorală acerbă dintre guvern (P.N.L.), hotărât să câștige cu orice preț alegerile, și opoziția democratică.

Un moment care a făcut subiectul unor ample dezbateri în epocă și pe care istoriografia l-a analizat pentru semnificația sa politică, au fost alegerile parțiale parlamentare din februarie 1936, desfășurate în județele Mehedinți și Hunedoara, în care forțele democratice, prin contribuția activă a P.C.R. (prin ralierea organizațiilor sale de masă - Blocul Democratic, Frontul plugarilor și Madosz - cu organizațiile locale ale P.S.D. și P.N.Ț.) au obținut o victorie răsunătoare în confruntarea electorală cu candidații propuși de partidele de extremă dreapta⁸. Pentru anul 1937, s-a acordat atenția cuvenită alegerilor județene și comunale, analizându-se atât reușitele cât și greutățile întâmpinate de P.C.R. în aplicarea tacticii sale care viza realizarea unor alianțe ale forțelor democratice. Pentru unele județe, pentru unele orașe (București, Iași, Cluj, Bacău, Galați, Constanța) prin încheierea unor carteluri electorale (Comitetele Cetățenești și P.R.Ț.; P.S.D., P.N.Ț. și P.Conservator; Frontul plugarilor, F.S.D. și P.N.Ț. ș.a.) ale forțelor democratice s-au dobândit succese elocvente în raport cu cele ale reprezentanților guvernului sau ai unor partide de dreapta (P.N.C., Frontul Românesc, P.N.L. georgist, Liga Agrară, Totul pentru țară)^{8, 12}. Experiența dobândită în alegerile din 1936 și 1937 a căpătat noi valențe și semnificații în perioada care a urmat. Iată de ce, campania electorală, alegerile și consecințele scrutinului din decembrie 1937 au constituit prilej de amplă analiză istoriografică a tuturor tendințelor, forțelor și metodelor care au caracterizat scena politică românească în perioada de tranziție de la regimul parlamentar pluripartidist spre cel al dictaturii regale¹¹⁻¹². Fără a minimaliza valoarea acestor contribuții istoriografice, pentru problemele politice pe care le-au avut în vedere, constatăm lipsa unor considerații privind desfășurarea activității propriuzise a Parlamentului în funcțiune, care, în pofida practicii de guvernare prin decrete-legi, și-a continuat activitatea în formele specifice, fiind, deseori, scena unor aprige dispute dintre opoziție și "majoritatea" național-liberală, în probleme privind aspectele majore - interne și externe - ale guvernării. Cunoașterea lor ar da cheia pentru multe din chestiunile controversate sau contradictorii din literatura istorică privind opoziția unor partide și personalități față de ascensiunea fascismului intern și

extern, repercutarea lipsei de unitate a forțelor democratice asupra ascendenței curentelor de dreapta (nefasciste și profasciste), metamorfozarea și cristalizarea unor curente sau disidențe din sânul partidelor ș.a.m.d. Singulare apariții ale unor studii privind legislația muncii^x sub guvernarea tătărăsciană¹³ sau a legii conversiunii agricole sînt importante dar departe de a forma o idee despre ceea ce a însemnat activitatea parlamentară pînă la lichidarea ei.

Pentru a ilustra încheierea instituțiilor politice statale corespunzătoare regimului dictatorial carlist, Al.Gh.Savu¹⁴ a întreprins, pentru perioada 1938-1940, o serie de fructuoase investigații privind eșafordajul juridic și instituțional, în cadrul cărora va rezerva și Parlamentului spațiul corespunzător. Arătînd că prin legea electorală din mai 1939 structura Parlamentului a fost menținută prin organizarea bi-camerală, el a scos în evidență modificările de esență ale ei, în raport cu legislația precedentă, privind dreptul la vot, regimul desfășurării campaniei electorale, structura, durata și prerogativele parlamentare. De asemenea, obligat de temă, el s-a ocupat fugitiv și de desfășurarea alegerilor și a convocării Parlamentului^{xx}. Pentru aceeași perioadă, beneficiem de cîteva studii referitoare la evoluția legislației muncitorești¹⁴⁻¹⁵, tratată deseori în legătură directă cu organizarea pe sistemul breslelor^{xxx}.

Desigur că referiri la activitatea parlamentară se mai găsesc încorporate și în alte lucrări. În general, ele nu au ca subiect de analiză funcționarea sistemului parlamentar propriuzis, ci folosirea unor citate din discursurile parlamentare care să servească la negarea

x Suita unor legi tratate cu deosebire de nuanță interpretativă față de mai vechile aprecieri istoriografice: utilizarea personalului românesc în întreprinderi (în sensul realist, al unor stări anormale existente în ce privește numărul și locul ocupat în întreprinderi de personalul străin și românesc și nu ca exprimînd în exclusivitate tendințe șoviniste de exclusivism și intoleranță românească); organele de conducere ale caselor județene și centrale de asigurare (paritatea reprezentanților patronatului și ai muncitorilor); înființarea Consiliului superior economic și organizarea Camerelor profesionale (cu respective modificări în organizarea camerelor de muncă); pregătirea profesională și exercitarea meseriilor; organizarea Camerelor de muncă, înființarea și organizarea jurisdicției muncii; organizarea muncii în porturi ș.a.m.d.

xx Această sumară analiză, va fi compensată de spațiul larg acordat de Al.Gh.Savu problemei în teza de doctorat, avînd meritul deosebit al unor ample referințe privind sistemul parlamentar românesc interbelic, în general, și cel al deceniului patru în special.

xxx Menținerea dar substanțiala limitare a drepturilor Camerelor și Jucătorilor de muncă; modificarea, în același sens, a legii Asigurărilor sociale; îngustarea și înăsprirea legii privind durata zilei de lucru și a altor legi cucerite, pe măsură ce situația României s-a agravat în conjunctura internațională determinată de izbucnirea războiului mondial; legea cu privire la desființarea sindicatelor și înlocuirea lor cu breslele ș.a.m.d.

sau confirmarea unor aprecieri cerute de temele cu conținut social-politic. Fac excepții câteva articole care luminează unele laturi sau episoade ale activității forumului legislativ care-și desfășura activitatea în Dealul Mitropoliei. Există astfel consemnarea sintetică, de către St. Neagoe, a prezenței și activității Gărzii de Fier în Parlament¹⁶, câteva microreportaje reflectând secvențe parlamentare publicate de Al.Ch.Savu și L.Dandara în revista "Magazin istoric"¹⁷, participarea episodică a comuniștilor în parlamentul din 1931⁷ și evocarea, de către L.Dandara, a unor secvențe parlamentare în care, în deceniul patru, s-a exprimat voința poporului român de a-și menține independența și a-și apăra integritatea hotarelor patriei¹⁸.

Faptul că Parlamentul românesc nu a constituit subiectul unor necesare cercetări și concluzii, pe lângă motive de ordin general-istoriografic, trebuie căutat și în mult prea complicata posibilitate de studiere a activității lui. Tomurile colecției Monitorului Oficial, impresionante prin volumul de pagini, se găsesc incomplete și doar la unele biblioteci; lipsa unor instrumente de lucru ajutătoare (cataloage tematice, indici de nume și de organizații etc.) fac din cercetarea "Dezbaterilor" un travaliu mult prea îndelungat în raport cu timpul cercetătorului. Existența unor extrase cuprinzând discursurile unor personalități, apărute în epocă^x, pe lângă avantajul oferit de concentrarea lor în volum, prezintă marele dezavantaj al scoaterii din context, al eliminării vocilor "opozante" și chiar al unor ulterioare amputări și rețușări de către autorii discursurilor. Observația este valabilă și pentru valorosul volum cuprinzând discursurile lui N.Titulescu¹⁹, singurul realizat în ultimele trei decenii istoriografice românești. Spunem singurul, pentru că volumul antologic datorat fostului reporter parlamentar I.Constantinescu²⁰ - interesant prin evocarea unor momente care consemnează ecoul frământărilor revoluționare ale maselor (1929-1933) la tribuna Parlamentului, prin unele citate (adesea trunchiate) referitoare la inaugurarea sau la sfârșitul unor faze de guvernare, a unor episoade, mai mult sau mai puțin picante, de scandal parlamentar (telefoanele, afacerea Skoda, afacerea Grosz-Cagero) - este, de asemenea unilateral, ba chiar poate de o imagine deformată despre activitatea parlamentului, mai ales cititorului neinițiat.

O interesantă deschidere spre analiza problematicii parlamentarismului românesc interbelic a realizat-o Al.Ch.Savu în recenta sa lucrare dedicată sistemului partidelor politice²¹. Făcând o comparație

x N.Iorga, Armand Călinescu, Victor Iamandi, A.C.Cuza ș.a.

între stările de drept și cele de fapt ale democrației parlamentare burgheze, autorul sesizează faptul că în România regele nu a domnit, ci a și guvernat; că principiul separațiunii puterilor a fost deseori încălcat, legislativul fiind subordonat executivului; că etapele consacrate de practica politică burgheză în drumul spre putere, în România erau parcurse invers (numirea guvernului de către șeful statului, desemnarea majorității parlamentare de către guvern, chemarea corpului electoral să consacre, prin votul său, parlamentul desemnat de guvern și guvernul numit de rege); că mecanismul funcționării sistemului parlamentar românesc a condus la transformarea monarhiei în factor determinant; că, exceptând alegerile din 1928, opțiunile regelui în formarea guvernelor nu au coincis niciodată cu deciziile reale ale corpului electoral ș.a.

Foarte interesante considerațiile lui Al.Gh.Savu, dar el nu ajunge (nici nu-și propusese!) la ultime concluzii privind angrenajul politic al guvernării României în deceniul patru. Pentru că se ridică totuși, emne de întrebare care trebuie să îndemne la meditație, în scopul studiilor competente, bizuite pe adevărul istoric. Avînd în vedere practicile reale ale funcționării sistemului de conducere al statului în perioada 1930-1937, dictatura regală nu a consfințit juridic o realitate mai veche a vieții politice românești? Fără a ignora schimbările de conținut și formă ale puterii în stat - schimbarea (dar nu suprimarea!) Constituției^x, modificarea legii electorale și perpetuarea (dar nu desființarea!) Parlamentului^{xx}, interzicerea existenței pluripartidiste dar efortul pentru crearea unui partid (și nu negarea absolută-a-lui), în sfîrșit, rămînerea (chiar întărirea!) factorului monarhic^{xxx} - întrucît dictatura carlistă nu mai este constituțională, parlamentară? Față de ea cum trebuie considerată ulterioara dictatură antonesciană, într-adevăr fără constituție, parlament și partid?!

Parlamentul reieșit din consultarea electorală din iunie 1939 - prin compoziție, prin modul de organizare, prin programul legislativ enunțat - era fundamental diferit de cele anterioare? Faptul că în el "opoziția" anticarlistă a fost redusă la tăcere era fără precedent?

xSi în 1923 s-a schimbat Constituția, fără ca prin aceasta regimul să fie considerat neconstituțional, exceptînd unele voci "opozante", pînă la venirea la putere.

xx și în 1926 s-a revizuit reforma electorală, cu însemnate consecințe privind structura și rolul parlamentului, fără ca regimul să înceteze să fie considerat parlamentar.

xxx Există suficiente dovezi și argumente care demonstrează ascendența regelui asupra guvernelor, partidelor, parlamentului, pe tot parcursul deceniului patru.

Dacă funcționarea sa n-ar fi fost îngreunată de gravele dificultăți, interne și externe, prin care trecea România, legislatura F-R.N. ar fi fost, în esență, diferită de precedentele sale? Păreră noastră este că nu numai că nu se deosebește radical, dar are, pe lângă o serie de reale limite și îngrădiri impuse de dictatura carlistă, și unele trăsături de "despolitizare" partidistă care, în vremuri normale, ar fi putut avea urmări pozitive.

Rămâne un deziderat, pentru viitoarele analize istoriografice, reflectarea obiectivă a sistemului parlamentar burghez al României: locul și rolul lui, conform prevederilor constituționale privind separațiunea puterilor în stat; respectarea sau nesocotirea, în practica guvernării, a principiului primatului puterii legislative asupra celei executive; calitățile și viciile legilor electorale și ale procedeeleor de formare a guvernelor în raport cu instituția parlamentară; puterea și limitele influențării vieții parlamentare de către monarhie, partide, guvern; puterea și formele de manifestare parlamentară vădind posibilitatea influențării sau modificării conduitei guvernului și monarhiei. Aceste clarificări, pe lângă cele care își vor fixa drept scop aprofundarea legislației (în toate domeniile sale: economică, socială, politică, internațională), vor conduce spre concluziile cele mai adecvate privind, în ultimă instanță, sistemul politic al României, consacrat prin formulele "monarhie constituțional-parlamentară" și "dictatură regală".

4. Istoriografia guvernării statului român, în exercitarea funcțiilor sale interne și externe

În perioada dintre cele două războaie mondiale, nu a existat partid sau personalitate politică în România care să nu se fi pronunțat asupra modului cum trebuia guvernată

țara. Fundamentarea programatică a partidelor, din chiar momentul zămislirii lor, programele elaborate în campaniile electorale sau în timpuri de opoziție guvernamentală, discursurile parlamentare sau de la cluburile și întrunirile politice, ziarele timpului ... toate aveau un cuvânt de spus despre necesitățile prioritare și de perspective ale activității guvernamentale.

Pentru un cercetător în cîmpul istoriei, este un demers științific dintre cele mai captivante să reconstituie, dintr-un mozaic de date și informații, viața și activitatea unui guvern. Capcanele și riscurile erorii stau la tot pasul: să discerni între vorba și fapta

guvernanților; să alegi, cu precauție, critica obiectivă de pătimășă ponegrire politicianistă sau conjuncturistă a purtătorilor de cuvânt opozanți; să cîntărești cu balanța lucidității posibilitățile reale, limitele dar și reaua intenție a celor ajunși să conducă frînele statului; să găsești și să delimitezi cu rigurozitate, în complicatul mecanism al guvernării, obiectivul de subiectiv, autorul moral de cel nominalizat etc. etc. Am enumerat doar cîteva din dificultățile și exigențele procesului de cunoaștere a fenomenului istoric. Dacă la ele se adaugă orientarea generală (ideologică, partinică și metodologică) care călăuzește, pe de o parte, subiectul acțiunii, pe de altă parte, pe cercetătorul ei, se înțelege cît de complicată, diversificată și interesantă poate să fie elaborarea istoriei unei guvernări. Guvernele deceniului patru interbelic au fost numeroase, demonstrînd, prin componență și distribuiri de portofolii ministeriale, o paletă politică deosebit de variată și insolită. Dacă mecanismul constituțional ar fi funcționat normal, în intervalul decembrie 1928-1937 guvernele României ar fi trebuit să se schimbe de două ori, fiind expresia alegerilor parlamentare și a rotației celor mai puternice partide burgheze din epocă: P.N.Ț. și P.N.L. și totuși în perioada respectivă (reglarea limitelor cronologice ne este cerută de dinamica guvernamental-parlamentară), s-au organizat șase consultări electorale (1928, 1931, 1932, 1933, 1937, 1939), ceea ce indică o frecvență medie de una la doi ani și conduce spre ideea alegerii a șase guverne constituționale. În realitate, în perioada amintită, s-au format cca cincisprezece guverne (dacă avem în vedere schimbarea prim-ministrului) și s-au operat zeci de remanieri guvernamentale, de mai mică sau mai mare semnificație¹.

Pentru simplificarea și evitarea prezentării fărîmițate a activității guvernamentale, istoriografia tratează guvernările (din multe puncte de vedere, justificat) sistematizate, fie pe criteriul consultării electorale inițiale (ceea ce dă următoarea succesiune: P.N.Ț., cartel P.N.D. cu alte partide, P.N.Ț., P.N.L., P.N.C., după care urmează guvernele dictaturii regale), fie după numele principalilor lideri de partid sau guvern (ceea ce, amintind doar o parte dintre primieri, dă guvern: Maniu, Mironescu, Vaida; N. Iorga-C. Argetoianu; I. Gh. Duca, Gh. Tătărescu; O. Goga-A.C. Cuza, pînă în 1938, și Miron Cristea, Ar. Călinescu, Gh. Argeșanu, C. Argetoianu, Gh. Tătărescu, I. Gigurtu, între 1938-1940). Metodologic, această sistematizare și simplificare se impunea. Din punctul de vedere al fixării paternității unor anumite acte guvernamentale însă, această substituție a fost izvorul unor inadvertențe, a unor erori, a unor inversări de răspunderi, cu explicații deformante privind justa apreciere a profilului sau acțiu-

nilor unor guverne, partide, sau personalități politice^x. Sintezele de istorie a României, monografiile istorice pentru intervalele limitate, tratează activitatea guvernelor românești din deceniul patru subîmpărțindu-le pe etape: 1929-1933; 1934-1937; 1938-1940. Observăm următoarele: pentru prima etapă, criteriul de bază ales rezidă din implicațiile de natură economică determinate de criză; pentru a doua, el este deplasat spre fenomenele politice care au secondat guvernarea tătăărăsciană; pentru a treia, criteriul de bază este schimbarea regimului politic prin instaurarea dictaturii regale. Astfel: în prima etapă sînt înglobate atît guvernările național-țărăniste cît și cea de "uniune națională"; în a doua, atît guvernările liberale cît și cea național-creștină; în a treia, toate guvernele din timpul dictaturii regale.

În raport aproape direct proporțional cu criteriul care a stat la baza delimitării acestor etape, se constată și ponderea acordată tratării diverselor direcții de guvernare. De aceea, se poate constata și incrimina unilateralitatea abordării guvernărilor, fără a nega legitimitatea alegerii acestor criterii deoarece, efectiv, ele au condiționat fenomenele politice din epocă. Pentru prima etapă (1929-1933) accentul s-a pus pe confruntările economico-sociale și politice determinate de criză. Activitatea legislativă, parlamentară, administrativă, viața politică inter și extra-guvernamentală nu fac subiectul unor analize istoriografice aprofundate. Relația guvern-partid de guvernămînt-partid-grup nu este urmărită în toate articulațiile sale convergente și divergente. Consecințele pentru guvernare, determinate de schimbarea rolului monarhiei, prin înlocuirea Regenței cu un rege în persoana lui Carol al II-lea, sînt minimalizate sau abordate sporadic. Politica externă promovată de guvern, tratată sporadic și fără a fi racordată la situația politică internă, fiind urmărită, cu precădere, evoluția sistemului securității colective europene, sub egida sau inspirația Societății Națiunilor: Pentru a doua

x Pentru a susține această ipoteză, enumerăm cîteva din "substituirile" de responsabilitate mai frecvente în istoriografia noastră:

- aprecieri la adresa I.N.D. și a șefului său, N. Iorga, prin prisma unor măsuri guvernamentale inițiate de rege, de C. Argetoianu ș.a. și invers;

- aprecieri nerealiste la adresa P.N.Ț., a unor fruntași ai săi, prin extinderea caracterizărilor date unor măsuri inițiate de Vaida-Voevod, G.G. Mironescu sau Maniu în calitățile lor guvernamentale;

- atitudinea de încurajare sau toleranță a activității Garzii de fier, manifestată, în anumite momente, de personalități din guvern sau partid, extinsă ca o caracterizare generală a unor guverne care aveau în componența lor consecvenți și ireconciliabili anti-gardiști, sau a unor partide politice care aveau un rol important în cadrul luptei forțelor antifasciste, antigardiste.

nilor unor guverne, partide, sau personalități politice^x. Sintezele de istorie a României, monografiile istorice pentru intervalele limitate, tratează activitatea guvernelor românești din deceniul patru subîmpărțindu-le pe etape: 1929-1933; 1934-1937; 1938-1940. Observăm următoarele: pentru prima etapă, criteriul de bază ales rezidă din implicațiile de natură economică determinate de criză; pentru a doua, el este deplasat spre fenomenele politice care au secondat guvernarea tătărăsciană; pentru a treia, criteriul de bază este schimbarea regimului politic prin instaurarea dictaturii regale. Astfel: în prima etapă sînt înglobate atît guvernările național-țărăniști cît și cea de "uniune națională"; în a doua, atît guvernările liberale cît și cea național-creștină; în a treia, toate guvernele din timpul dictaturii regale.

În raport aproape direct proporțional cu criteriul care a stat la baza delimitării acestor etape, se constată și ponderea acordată tratării diverselor direcții de guvernare. De aceea, se poate constata și incrimina unilateralitatea abordării guvernărilor, fără a nega legitimitatea alegerii acestor criterii deoarece, efectiv, ele au condiționat fenomenele politice din epocă. Pentru prima etapă (1929-1933) accentul s-a pus pe confruntările economico-sociale și politice determinate de criză. Activitatea legislativă, parlamentară, administrativă, viața politică inter și extra-guvernamentală nu fac subiectul unor analize istoriografice aprofundate. Relația guvern-partid de guvernămînt-partid-grup nu este urmărită în toate articulațiile sale convergente și divergente. Consecințele pentru guvernare, determinate de schimbarea rolului monarhiei, prin înlocuirea Regenței cu un rege în persoana lui Carol al II-lea, sînt minimalizate sau abordate sporadic. Politica externă promovată de guvern, tratată sporadic și fără a fi racordată la situația politică internă, fiind urmărită, cu precădere, evoluția sistemului securității colective europene, sub egida sau inspirația Societății Națiunilor: Pentru a doua

x Pentru a susține această ipoteză, enumerăm cîteva din "substituirile" de responsabilitate, mai frecvente în istoriografia noastră:

- aprecieri la adresa I.N.D. și a șefului său, N. Iorga, prin prisma unor măsuri guvernamentale inițiate de rege, de C. Argetoianu ș.a. și invers;
- aprecieri nerealiste la adresa P.N.Ț., a unor fruntași ai săi, prin extinderea caracterizărilor date unor măsuri inițiate de Vaida-Voevod, G.G. Mironescu sau Maniu în calitățile lor guvernamentale;
- atitudinea de încurajare sau toleranță a activității Gărzii de fier, manifestată, în anumite momente, de personalități din guvern sau partid, extinsă ca o caracterizare generală a unor guverne care aveau în componența lor consecvenți și ireconciliabili anti-garziști, sau a unor partide politice care aveau un rol important în cadrul luptei forțelor antifasciste, antigardiste.

etapă (1934-1937) accentul s-a pus pe actele de guvernare politică (internă și externă) ale șefilor de guvern sau ale unor miniștri. Studierea activității legislative, parlamentare, relațiile dintre guvern și opoziție au fost subordonate demonstrării, în principal, a două aspecte: accentuarea luptei dintre tendințele dictatorială (fasciste și nefasciste) și cele democratice, parlamentar-constituționale; delimitarea forțelor politice în raport cu atitudinea față de fascismul intern și extern. Aspectele legate de sensul imprimat de guvernarea țărășciană domeniilor privind activitatea economică, organizarea administrativă și legislație sînt lacunare și insuficient studiate. Evoluția F.R.N. în raport cu actele unei guvernări reprezentînd doar o fracțiune din el, tinzînd spre o ruptură evidentă, a fost enunțată ca atare dar nu și-a găsit încă profunde elucidări. În sfîrșit, tratarea raportului real de forțe, exprimat prin funcționarea mecanismului politic constituțional rege-guvern-parlament, este departe de a fi ajuns la cuprinzătoare și definitive concluzii. În ce privește politica externă promovată de guvern, ea este tratată, în general, ca fiind opera exclusivă a ministrului de externe (mai ales a lui Titulescu, după înlăturarea căruia, răspunderea trece mai mult pe guvern), fără să fie organic integrată în politica generală a statului. Istoriografia epocii noastre, deși bogată în lucrări de politică externă "titulesciană", mai are de elucidat raporturi de fond rezultate din viața politică generală a României. Pentru a treia etapă (1938-1940), istoriografia românească prin monografiile, studii și lucrări dedicate politicii interne și externe din perioadă, a îmbrățișat într-o mai largă cuprindere diversele relații de la și în spre activitatea guvernamentală, fără ca posibilitățile de adîncire problematică să fi fost epuizate. Așa-zisa legislație carlistă, sistemul instituțional guvernamental, administrativ și politic, organizarea economiei, Consiliului de coroană, a F.R.N. și parlamentului ș.a. - încă nu au fost complet și explicit cercetate.

Aportul adus de istoriografia materialist istorică românească la prezentarea activității de guvernare a avut, în general, aceeași traiectorie ascendentă, caracteristică tuturor domeniilor de cercetare din cîmpul disciplinelor social-politice. Pentru etapa începuturilor istoriografice marxiste românești, în mereu citata lucrare "Istoria R.P.R."² și în studiile care au apărut concomitent sau ulterior³ în același spirit interpretativ, pentru activitatea guvernelor care au condus destinele României între 1929-1933 se enunțau următoarele caracteristici și coordonate guvernamentale: guvernele național-țărăștine (de obicei era nominalizat doar Iuliu Maniu) au patronat politica de

asuprirea și exploatarea crâncenă a poporului. Tineri istorici, la început de carieră științifică, precum St.Safta, N.Lupu, I.M.Oprea, A.Petric, J.Benditer, scriau în revistele de istorie⁴ articole în care remarcă faptul că pe toate țărmurile, guvernele burghezo-moșierești au dus o activitate potrivnică maselor populare (prin "legea circulației bunurilor rurale" din august 1929 țăranimea a fost aruncată pradă bancherilor, moșierilor, chiaburilor; prin stabilizarea monetară din 1929 și împrumutul de stabilizare nu s-a obținut decât pierderea independenței economice a României, aservirea ei de către capitalul englez și francez; legea conversiunii agricole din 1932 a întărit îndatorarea țăranilor față de stat pe 30 de ani, acoperind datoriile marilor creditori), prin principiul "porților deschise" promovat de guvernele P.N.Ț., țara a fost subordonată marilor trusturi engleze și americane; guvernele din perioada 1929-1933 au făcut legi cu caracter rasist care anulau egalitatea cetățenească; în toată această activitate, guvernele burghezo-moșierești au fost sprijinite de social-democrații de dreapta, iar după compromiterea lor, au recurs și la crearea unei grupări troțkiste (în frunte cu dr.Ghelerter). Asemene "teze" renovatoare ale istoriei au fost lansate și în domeniul istoriei economiei, istoriei culturii, literaturii ș.a.m.d. creind un eșafodaj istoriografic diform. Despre guvernul Iorga, se scria că, deși formal nu se sprijinea nici pe P.N.Ț. nici pe P.N.L., s-a folosit de sprijinul ambelor partide care au exploatat nemulțumirile maselor pregătindu-și o nouă guvernare. Revista "Analele Institutului de istoria P.M.R." și Editura de stat pentru literatura politică (E.S.P.L.P.) publicau numeroase articole și studii având în centrul atenției luptele ceferiștilor din 1933, pentru perioada următoare, întregul curs al politicii interne și externe românești fiind tratat ca orientându-se categoric spre fascism⁵. Despre guvernarea tătăresciană (fracțiune a capitalului monopolist român, sprijinită de Carol II în lupta concurentă pentru putere cu grupul brătienist și manist) se arăta că a dus o politică represivă, contra muncitorimii și P.C.R., permanentizând starea de asediu, cenzura, luând măsuri împotriva naționalităților conlocuitoare, încurajând deschis grupările de extremă dreapta. Guvernarea național-creștină, în frunte cu O.Goga, afară de caracterizarea generală dată partidului respectiv (ca fiind unul din cele mai reacționare din perioadă) nu s-a bucurat de vreo atenție specială; Guvernele dictaturii regale, ca și toate instituțiile carliste, erau caracterizate ca fiind de tip fascist; că s-au sprijinit pe vîrfurile capitalului monopolist, ale moșierimii și ale unor

cercuri militare, desființind partidele politice, parlamentul, sindicatele ș.a.; că au promovat o politică șovină și antisemită pentru a sechestra averea adversarilor politici; că au întărit pozițiile vîrfurilor capitalului monopolist autohton și ale monopolurilor americane și engleze; că au fost sprijinite de foștii miniștri ai partidelor istorice și de trădătorii social-democrați, în calitate de consilieri regali ș.a.

Nu considerăm necesar să intrăm în amănunte. Ele erau obligate să illustreze tezele enunțate. Dacă pentru istoria economică și socială respectiva perioadă istoriografică oferă unele date și explicații care, preluate critic, pot fi încorporate în ceea ce numim "acumulare istoriografică", pentru istoria politică, după părerea noastră, ele sînt integral depășite, prezența lor în bibliografiile istorice (fără adnotarea desuetudinii lor) făcînd un deserviciu științei istorice. Este unul din motivele pentru care nici nu atăruim mai mult asupra lor.

Și totuși istoriografia marxistă românească nu debutase, imediat după august 1944, cu acest mod de tratare unilateral și cu caracter de clasă vulgarizator. Luîndu-l ca etalon pe multilateralul L.Pătrășcanu, această concluzie este de domeniul eviđenței. Pornind de la studierea, în detaliile cele mai semnificative, a fenomenelor social-economice^{xx} caracteristice perioadei care a precedat (după părerea lui, de fapt, "a pregătit" și "a declanșat") ultimul război la care a participat România (1941-1944)⁶, în mod logic, următorul pas al cercetătorului bazat pe concepția materialismului istoric, a fost să demonstreze efectele și "prelungirea" lor în domeniul explicației politice⁷. Schema teoretică propusă de el era subordonată demonstrației: de la economic spre social-politic; de la concurența economică inter-imperialistă spre războiul imperialist. Chiar dacă, după cum am mai remarcat, multe din considerațiile lui nu rezistă la o analiză în însăși numele materialismului istoric, o serie de surprinderi lucide, privind politica

x. Un subiect de meditație metodologică asupra criteriilor autentice științifice de selectare, care trebuie să călăuzească pe alcătuitoarii bibliografiilor istorice, se impune: o bibliografie istorică nu trebuie să preia tale quale toate titlurile de articole cu subiect de istorie, chiar și cele scrise de autori pasageri în rîndul istoricilor. Exceptînd lucrările de bază, care ilustrează optica istoriografică a unei anumite etape, nu trebuie perpetuat un balast alcătuit din articole și articolașe, scrise fie și de istorici, fără ca cititorul neavizat să știe că ele sînt parțial sau integral depășite. Părerea noastră înclină spre alcătuirea unor bibliografii selective, comentate și adnotate. Cele două bibliografii istorice, datorate lui R.Deutsch și colectivului condus de Șt.Pascu, au optat pentru consemnarea tuturor autorilor și titlurilor, lăsînd discernămintul selectării lor pe seama cititorului (specialist sau nu).

guvernamentală românească, sînt remarcabile. Așa se explică faptul că după anul 1968 - cînd personalitatea și operă sa a fost reabilitată de Plenara C.C. al F.C.R. din aprilie - mulți cercetători au pornit în abordarea perioadei, mai mult sau mai puțin critic, tocmai de la concluziile sale. Făcînd radiografia celor trei etape înglobate de el în cele trei dictaturi ale istoriei contemporane românești, el s-a oprit, cu precădere, la guvernarea liberal-tătărăsciană, la cea de tranziție, gogo-cuzistă și la cea (cele) a dictaturii regale. Contribuția lui L.Pătrășcanu la istoria guvernărilor este remarcabilă și nu este cazul să intrăm în amănunte. Considerăm interesante ipotezele lansate de el, mai ales a celor care vor fi preluate și îmbogățite de alți istorici, fie pornind de la scrierile sale, fie prin investigații independente care i-au condus spre concluzii uneori similare, alteori diferite. De altfel, nici nu vedem posibilă și necesară stabilirea unei paternități de genul "pentru prima oară... acest lucru a fost spus de ...". Cert este că în anul reeditării monografiei "Sub trei dictaturi" - 1970 - și în cei următori, într-un climat istoriografic creator, la care ne-am referit în capitolul introductiv, apare o suită de lucrări în care istoria guvernărilor din deceniul patru a căpătat o pondere echilibrată și un conținut adecvat. Autorilor monografiei închinată luptelor din 1933 (sub redacția lui I.Popescu-Puțuri), contribuțiilor (în studii și articole apărute în revistele de specialitate) lui T.Georgescu, A.Petric, I.Scurtu, N. Lupu privind unele episoade guvernamentale semnificative din perioada '29-'33 și publicării unor memorii și documente din epocă - le datorăm îmbogățirea substanțială a informațiilor privind anii respectivi. I.Ceașescu, în monografia consacrată activității F.C.R. în anii 1929-1933⁸, în contextul prezentării fundalului economic-social și politic al vremii, care sintetizează încercările claselor dominante de a stăpîni situația și de a consolida regimul (burghezo-moșieresc), nominalizează și explică metamorfozarea guvernelor F.N.Ț., semnaleză puternicele disensiuni soldate cu remanieri guvernamentale și disidențe de partid, avînd la bază contradicțiile economice și politice; surprinde accentuarea tendințelor unor grupări politice spre guvernări de "mîină forte", mai ales după urcarea pe tron a lui Carol; explică cuprinzător politica economică pe plan intern și materializarea concepției "porților deschise" care a avut ca efect perfectarea unor împrumuturi înrobitoare, perpetuarea unor balanțe comerciale deficitare, dezastrul bugetar și economic, și așa agravat de criză; analizează și demască "legiferomania" fără precedent a guvernărilor

țărăniște, dublată de o practică guvernamentală de nerespectare sau de abrogare a legilor cu prevederi în folosul maselor populare; explică procesul fărâmițării și disocierii partidelor politice (enumerând cele 23 de formații, indicându-le și liderii, excepție făcând P.C.R. căruia nu i se indică secretarul) atât prin prisma disensiunilor existente, cât și prin exploatarea demagogică, de către clasele dominante, a creării iluziei unei largi democrații și a libertăților democratice^x. Într-un cuvânt, o tratare densă în care guvernările național-țărăniște apar în dimensiunile lor concret-istorice, sînt prezentate mult mai cuprinzător. Dacă analiza critică a guvernărilor respective poate fi considerată amplu demonstrată, faptul că toate realizările (legislativ-administrative) sînt puse sub semnul negării oricărui conținut de progres (din punctul de vedere al evoluției societății în cadrele orîndurii capitaliste), diminuează, după părerea noastră, obiectivitatea științifică a concluziilor.

Gh.I. Ioniță, întreprinzînd frecvente și avizate observații critice de natură istoriografică (practică, din păcate, rarisimă la autorii de lucrări istorice), atât la adresa lucrărilor românești din precedente timpuri cît și la unele apărute peste hotare, a introdus în circuitul științific istoric, prin două monografii consistente¹⁰ o serie de remarcabile considerații privind epoca guvernării tătărăsciene surprinsă în confruntarea ei cu forțele politice democratice, opozante (prin intermediul sau în alianță cu organizațiile de masă create sau influențate de P.C.R.) și în lupta generală a maselor populare antifas-ciste în confruntarea cu fascismul intern și extern (în care, un rol principal a revenit partidelor clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R.)^{xx}. El evidențiază, printre altele: dubla adresă țintită prin decretele legi ale "apărării ordinii de stat" și a perpetuării stării de asediu

x Și Lucrețiu Pătrășcanu evidențiasse caracterul falimentar al guvernelor național-țărăniște, faptul că P.N.Ț. și-a schimbat "fața politică" sub care activase în cei zece ani de opoziție, între declarațiile programatice și practica guvernamentală săpîndu-se o prăpastie elocventă: în loc de promisa nouă expropriere a pămînturilor moșierești, legea alienabilității pămînturilor țărănești; (el recunoștea însă că, din punctul de vedere al deschiderii drumului capitalismului la sate, măsura a reprezentat un pas înainte față de stările din trecut, progres plătit însă de țărănimca cea mai săracă). Cît privește P.N.Ț. partid esențialmente burghez, el a procedat logic și consecvent, numai că și-a îndepărtat țărănimca care-l urmasse crezînd că este țărănesc. Sesizînd consecințele acestei guvernări nefaste pentru baza de masă și popularitatea P.N.Ț., el a stabilit o directă legătură între diminuarea lor și ascensiunea mișcărilor de extremă dreapta din România. Foarte interesant: între criza economică și guvernările P.A.Ț., Pătrășcanu nu a formulat nici o legătură cauzală !

xx Tema ca atare, va face subiectul unei sinteze speciale realizate de Gh.I. Ioniță și A. Simion.

(împotriva forțelor democratice opozante și revoluționar-muncitorești, pe de o parte, și împotriva actelor teroriste și anarhice ale Legiunii, pe de altă parte); caracterul ambiguu și contradictoriu al măsurilor guvernamentale antigardiste, caracter imprimat de ingerințele și manevrele lui Carol II sau de duplicitățile unor personalități politice de dreapta. Comentînd unele din încheierile la care ajunsese Pătrășcanu, Gh. Ioniță le adîncește conținutul sau le corectează, unde e cazul. După părerea noastră, tabloul guvernării tătărăsciene, realizat de L. Pătrășcanu, încă nu a fost sensibil întrecut, rămînînd încă în fruntea oricărei recomandări bibliografice. El este cel care i-a descifrat nuanțat baza economică-politică: exponent al celui de al doilea centru financiar important, legat de interesele bugetare și economice ale statului (în care era cointeresat și Carol în dubla-i calitate de acționar și monarh), reprezentant al generației "tinerilor" liberali, formal și sporadic rămași, în realitate despărțiți și chiar adversari, ai aripii și intereselor brătieniste din vechiul centru financiar al P.N.L. În ce privește activitatea economică guvernamentală, Pătrășcanu a sesizat subordonarea ei încurajării întregii industrii (fără exclusivisme) și protejarea marelui capital bancar liberal; pe plan social, decurgînd din conduita economică promovată, el a înfierat politica guvernamentală ce contravenea intereselor unor largi clase și categorii sociale, ambele direcții de guvernare (economică și socială) fiind întărite prin practici polițiste (îndreptate cu precădere, după părerea sa, spre organizațiile politice și profesionale ale proletariatului), permanentizarea stării de asediu și a cenzurii, încurajarea extremei dreapta (după părerea sa, împotriva democrației și a unor naționalități conlocuitoare, sub parola "protecției muncii românești"). Acest triptic economic-social-politic a determinat, după opinia lui Pătrășcanu, pe de o parte, pierderea popularității guvernului și a alegerilor cu care a fost însărcinat în toamna lui 1937, pe de altă parte, ascensiunea alarmantă a grupărilor de extremă dreapta^x. Frivite prin prisma epocii în care ele realmente așa s-au manifestat, epocă căreia îi este integrată și activitatea militantului comunist Pătrășcanu, aprecierile privind lupta pentru F.U.M., pentru realizarea Frontului patriotic Antifascist (suprapuse și confundate, deseori, cu lupta împotriva guvernului Tătărescu) sînt interesante. Ele se arată

^x În acest context de factori, Pătrășcanu plasează, cu nuanțate considerații, greșelile și slăbiciunile forțelor democratice, opoziției guvernamentale, de la partidele muncitorești pînă la cele burgheze.

deficitare însă, atât prin realitatea evoluției ulterioare a vieții politice românești, cât și printr-o evidentă încorsetare tezistă, proprie timpului când el și-a elaborat și publicat scrierile.

În efortul creator al justelor reevaluări istoriografice, tocmai de aceea Titu Georgescu va stăruia să sondeze premisele care au imprimat caracterul și orientarea forțelor social-politice ale României față de fenomenul fascist intern și extern¹¹, încorporând în această analiză și factorii guvernamentali. Fără să nege tendințele anumitor forțe și personalități politice spre regimuri de "mână forte" (Carol, "tinerii" liberali, în general cei ce se pronunțau în favoarea instaurării dictaturii carliste), el remarcă însă faptul că, spre deosebire de Germania unde burghezia a recurs la dictatura fascistă, în România acest proces a cunoscut o rezolvare în favoarea forțelor antifasciste; că folosirea Gărzii de fier (mai ales în a doua jumătate a deceniului trei) de către guvernele românești împotriva fie a mișcării revoluționare, fie împotriva adversarilor politici, era de domeniul manevrelor politicianiste, fără ca prin aceasta să se diminueze ulterioarele grave consecințe ale acestor practici; că, din acest punct de vedere, guvernul Tătărescu a contribuit din plin atât la consolidarea unui "climat monarhic", pro-carlist, cât și la perpetuarea organizațiilor și activității gardiste, tolerată de Carol ca fiind purtătoare a ideii unui guvern de autoritate.

Propunându-și să trateze viața politică a României în preajma instaurării dictaturii regale, Fl. Nedelcu¹² a făcut un tur retrospectiv în istoria guvernărilor și a partidelor din deceniul patru căutând și detașând noi amănunte și semnificații (într-un efort ce continuă pe cele ale lui L. Pătrășcanu, Il. Ceaușescu, Gh. Ioniță, T. Georgescu, Al. Gh. Savu ș.a.) în demonstrarea a ceea ce am putea numi "bifurcarea" opțiunilor politice (manifestată de guverne, partide, personalități), în forțe constituționale parlamentare și forțe pro-dictatoriale, iar a celor din urmă, în forțe nefasciste și profasciste. Subordonat acestei demonstrații, Nedelcu a subliniat tendințele manifestate de unele guverne național-țărăniște după restaurația carlistă (mai ales cel condus de Vaida Voievod); cu privire la guvernul Iorga-Argetoianu (în intenția lui Carol, menit să deschidă era guvernelor care, sub eticheta de "uniune națională", să fie, în realitate, guverne "personale"), referindu-se la prim-ministru^x remarcă împotrivirea acestuia la uneltirile și mașinațiunile camarilei regale, în special ale lui Argetoianu,

^x Împărtășim întru-totul admirația pentru istoricul N. Iorga, dar avem rezerve în ceea ce privește cauzele reale ale "refuzului" său de a facilita instaurarea dictaturii carliste.

refuzînd sã se facã pãrtaș la opera de instaurare a unui regim dictatorial. Pasul istoriografic de referințã pe care l-a realizat însã el este, cel referitor la guvernarea gogo-cuzistã, cãreia îi descifreazã atît premisele conjuncturale care au propulsat-o efemer spre cîrma statului, cît și formele de manifestare ale puterii în scurta-i carierã guvernamentalã: folosirea acestui guvern ca o "ultimã carte" aruncatã de Carol în jocul sãu spre instaurarea dictaturii (dovadã, încluderea în guvern a grupãrii centriste național-țãrãnistã - Armand Cãlinescu - cîștigatã acestui deziderat); preferarea P.N.Creștin în virtutea declarațiilor sale consecvent monarhice și a luptei electorale împotriva pactului electoral de "neagresiune" (de fapt, anticarlist) Maniu-Codreanu; aspectul de guvern mai mult personal (pro-carlist) decît partidist, evitîndu-se astfel omogenizarea fascistã a guvernului și realizarea țelurilor extremist-fasciste ale P.N.C., pe de o parte, și neutralizarea lui Maniu și a unor grupuri din P.N.Ț., pe de altã parte; mãsurile antidemocratice, antisemite inițiate de guvern dupã imediata preluare a puterii; declarațiile prohitleriste și profasciste ale unor lideri dar, în paralel, și cu o evidentã tendințã de contracarare a lor, menținerea pe aceeași linie a politicii externe romãnești. La o complicatã și contradictorie situație politicã, o tot atît de complexã și, uneori, contradictorie analizã istoricã. Și-rul acestor contribuții de "autor", ni se pare legitim sã-l încheiem cu monografiile datorate lui Al.Gh.Savu¹³. "Încheiem" în sensul conținutului cronologic enunțat în temã, și nu al ierarhiei istoriografice.

Conținînd subtile și pertinente observații la adresa tuturor forțelor politice și a guvernelor cu care, împotriva cãrora și prin care Carol al II-lea și-a realizat, treptat, dorința de a-și instaura dictatura (1930-1937), Savu s-a oprit cu precãdere asupra guvernãrilor din timpul acesteia. Optînd pentru demonstrația istoricã, Savu a urmãrit filonul pro și antidictatorial în confruntarea sa pe scena vieții politice romãnești, în evoluția sa sinuoasã, cu impulsuri teoretice și conjuncturale din interiorul (dar și din afara) climatului politic romãnesc, și, în context, felul cum guvernamentalul s-a sus-tras sau s-a integrat acestor curente. El a reușit, pe de o parte, sã depãșeascã închistãrile interpretative istoriografice din deceniul anterior, pe de altã parte, sã continue drumul deschis de Pãtrãșcanu,

prin ridicarea ștachetei interpretative^x. Al.Gh.Savu a infirmat, cu argumente, o serie de aprecieri eronate, la adresa guvernelor sau a unor personalități, perpetuate în istoriografie; a afirmat o suită de noi și posibile piste de investigație și de aprofundare analitică, considerând subiectul ca atare deschis și nu încheiat. Cum apar în construcția demonstrației sale guvernele? Pe de o parte, ca organisme asupra cărora, din partea tuturor factorilor politici - rege, camarilă, parlament, partide, personalități izolate, opinia publică, situația externă - se exercită influențe și presiuni din cele mai diverse și contradictorii; pe de altă parte, ca focar și polarizator al unor tendințe, cu putere de influențare și decizie - convergente sau divergente - asupra aceluiași factori.

Că lucrurile stau într-adevăr așa, au fost relevate atât de lucrările deja citate cât și de cele care au continuat și continuă să soneze și să clarifice, din diverse unghiuri și ipostaze, istoria guvernelor deceniului patru. Ne referim la cele care au ca temă³ momente și acțiuni fie din istoria partidelor politice^{14, 15} (seria celor având în centrul analizei tactica și acțiunea F.C.R. fiind cea mai bogată) fie din confruntările electorale, fie din lupta antifascistă sau politica externă a României^{xx}.

O pleiadă de istorici consacrați a avea preocupări cantonate în intervalul deceniului patru - printre care amintim pe E.Campus, I. Ceaușescu, T.Georgescu, Gh.Ioniță, Fl.Nedelcu, V.Moisuc, I.M.Oprea, L.Pătrășcanu, N.Petreanu, A.Petric, A.Simion, Al.Gh.Savu, Gh.Zaharia - au pus în circuitul științific o seamă de date, fapte și considerații care, implicit sau explicit, conțin aprecieri și referiri la activitatea guver-

x Conduita politică a guvernelor dictaturii regale, Pătrășcanu o prezentase în strânsă și causală legătură cu pericolul fascist intern și extern, racordând-o, uneori realist, alteori deformat, la conjunctura în care s-a aflat România în perioada respectivă. El a ajuns, tratând aceste contingente, la ipoteze îndrăznețe și concluzii paradoxale care nu pot stârni decât admirația pentru ceea ce am numi "abilitatea" lui de a spune adevăruri, negându-le, și de a nega evidențele, afirmându-le. Un exemplu, dintre multe altele: după ce subliniase că în asasinarea lui Ar.Călinescu Germania nu a avut nici un amestec și interes, remarcă faptul că Garda de fier a evaluat greșit momentul septembrie 1939, scontând pe sprijinul armatei hitleriste în declanșarea insurecției legionare, așteptările ei fiind "deșarte" și premisele "false": la 26 septembrie 1939 granițele bucovinene nu se aflau așteptatele trupe hitleriste ci Armata Roșie, U.R.S.S. devenind vecină cu România și în această parte a țării. Dacă ar fi știut asta (destrămarea Poloniei și înaintarea trupelor sovietice într-un tempo așa de precipitat), legionarii - aprecia L.P. - ar fi amânat asasinarea lui Ar.Călinescu. Timpul prea scurt n-a permis o schimbare a celor hotărâte. (Op.cit.,/6/, p. 156-159).

xx A se vedea, pe larg, la capitolele și paragrafele respective.

namentală. Din motive de spațiu, dar și pentru a nu cădea în riscul erorii "paternității", enunțăm câteva din aceste cuceriri interpretative:

- pentru momentul urcării pe tron a lui Carol (1930): intenția acestuia de a forma un guvern "național" (care trebuia să înlesnească lichidarea guvernărilor "de partid") dejucată de opoziția deschisă a F.N.I. și de cea dîrzoasă a aripii "ardelene" din F.N.T.

- pentru guvernul prezidat de Maniu (iunie-octombrie 1930): lupta dintre Carol și premier pentru supremația în conducerea efectivă a treburilor statului, atragerea în această confruntare, de către Carol, a unor lideri din aripa țărănistă și țekistă a F.N.T. și a unor disidențe din F.N.I.; introducerea în guvern a lui Gr. Iulian și M. Manoilescu (pro-carliști).

- pentru guvernul G.G. Mironescu (octombrie 1930-aprilie 1931): întărirea elementelor devotate regelui; noua încercare a lui Carol de a forma guvern de "personalități": N. Titulescu.

- pentru guvernul N. Iorga (aprilie 1931-iunie 1932): numele și prestigiul savantului ca paravan, în realitate, șefia lui C. Argetoianu sub impulsul căruia guvernul capătă trăsături de cabinet personal al regelui, cu tendințe autoritare; formal în afara partidelor, în realitate dependent și controlat de liberali și național-țărăniști.

- pentru ultima perioadă de guvernare național-țărănistă (iunie 1932-noiembrie 1933): succedarea a trei guvernări prezidate de Vaida și a uneia de I. Maniu; cristalizarea curentului "constituțional" manist, de esență monarhică dar adversară a dictaturii regale (care va evolua, crescendo, pînă în 1937, va cunoaște o perioadă de acalmie în perioada 1938-40 și va re izbucni violent în preajma abdicării lui Carol); atragerea grupului Vaida de către rege (spargerea aripii "ardelene") și transformarea respectivului guvern într-un instrument quasi-personal; bararea drumului lui Carol spre dictatura personală prin intermediul acestui guvern, de către puternicele lupte ale muncitorimii din 1933.

- pentru guvernarea național-liberală (noiembrie 1933-noiembrie 1937): acceptarea "de nevoie" a lui I. Gh. Duca la conducerea guvernului, o oarecare complicitate a regelui la asasinarea lui Duca de către legionari, asasinat care în orice caz îi va servi la destrămarea coeziunii F.N.I.; în sînul guvernului Tătărescu, coexistența unor reprezentanți ai celor două curente din sînul F.N.I. și a unor persoane "de încredere" a lui Carol, care va determina o serie de măsuri contradictorii, fiind dificilă depistarea originii lor; mane-

vrarea și eforturile de a subordona Garda de fier intențiilor propagandistice carliste (îndreptată spre înfrângerea maniștilor și brătienistilor), fără a fi însă susținători morali și materiali ai acesteia; transformarea treptată a raporturilor de apropiere între Gardă și Palat, în raporturi de adversitate și dispută violentă pentru putere.

- pentru guvernarea gogo-cuzistă (decembrie 1937-februarie 1938): considerată o garnitură "de rezervă" (pe lângă eventualitatea unui nou guvern Tătărescu) în planurile lui Carol; încheierea procesului de atragere a grupării centriste din P.N.T. (Armand Călinescu) și a altor personalități politice cîștigate la ideea unei dictaturi regale; compoziția lui eterogenă (rezultantă a întitulatei "Uniuni național-creștină țărănească și românească") a determinat orientarea lui contradictorie; prin el, Carol al II-lea a dat penultima lovitură sistemului democrației parlamentare.

- pentru guvernele dictaturii carliste (februarie 1938- septembrie 1940): metamorfozarea lor progresivă spre dreapta, de la cea condusă de Ar.Călinescu pînă la compoziția filo-germană a ultimei (I.Gigurtu); prezentarea principalelor reforme ale noului regim și actele de guvernămînt ale acestuia (constituția, F.R.N., breslele ș.a.) cu o pondere substanțială acordată acțiunii externe în împrejurările deosebite ale anilor 1938-40. Într-un cuvînt, executivul, mai mult sau mai puțin cotidian, în care disputele doctrinare, promisiunile, bunele sau nefastele intenții sînt obligate să se dezvăluie pe terenul, deseori incomod, al realității. Răspunzătoare, mai binezis trase la răspundere, atît de răul acumulat moștenit, cît și de cel în devenire; ținta criticilor, din toate direcțiile, pentru felul cum erau ocîrmuite treburile țării.

În general, se apreciază că problemele fundamentale ale istoriei deceniului patru (inclusiv ale guvernărilor) sînt sau par a fi rezolvate. Revine criticii istorice sarcina de a se pronunța asupra acestei aprecieri și, mai ales, asupra chestiunilor prezentate atît de diferit și contradictoriu pe parcursul celor cca 35 de ani de evoluție istoriografică și istoriei, ca știință, rolul de a aprofunda anumite fațete. Pentru perioada care face subiectul analizei de față ne permitem enunțarea unor deziderate în acest sens. Apariția unor monografii (de genul: "Guvernările național-țărănistice. 1928-1933", "Guvernul Iorga-Argetoianu", "Guvernarea tătărăsciană") cu scop direct și expres enunțat, care să permită înmănuncherea și îmbogățirea dispersatelor informații și comentarii privind activitatea guvernelor. În stadiul actual, descoperirea acestui aspect din viața politică se

vrarea și eforturile de a subordona Garda de fier intențiilor propagandistice carliste (îndreptată spre înfrângerea maniștilor și brătienistilor), fără a fi însă susținători morali și materiali ai acestora; transformarea treptată a raporturilor de apropiere între Gardă și Parlament, în raporturi de adversitate și dispută violentă pentru putere.

- pentru guvernarea gogo-cuzistă (decembrie 1937-februarie 1938): considerată o garnitură "de rezervă". (pe lângă eventualitatea unui nou guvern Tătărescu) în planurile lui Carol; încheierea procesului de atragere a grupării centriste din P.N.T. (Armand Călinescu) și a altor personalități politice cîștigate la ideea unei dictaturi regale; compoziția lui eterogenă (rezultantă a intitulatelor "Uniuni național-creștină țărănească și românească") a determinat orientarea lui contradictorie; prin el, Carol al II-lea a dat penultima lovitură sistemului democrației parlamentare.

- pentru guvernele dictaturii carliste (februarie 1938- septembrie 1940): metamorfozarea lor progresivă spre dreapta, de la cea condusă de Ar. Călinescu pînă la compoziția filo-germană a ultimei (I. Gigurtu); prezentarea principalelor reforme ale noului regim și actele de guvernămînt ale acestuia (constituția, F.R.N., breslele ș.a.) cu o pondere substanțială acordată acțiunii externe în împrejurările deosebite ale anilor 1938-40. Într-un cuvînt, executivul, mai mult sau mai puțin cotidian, în care disputele doctrinare, promisiunile, bunele sau nefastele intenții sînt obligate să se dezvăluie pe terenul, deseori incomod, al realității. Răspunzătoare, mai binezis trase la răspundere, atît de răul acumulat moștenit, cît și de cel în devenire; ținta criticilor, din toate direcțiile, pentru felul cum erau ocîrmuite treburile țării.

În general, se apreciază că problemele fundamentale ale istoriei deceniului patru (inclusiv ale guvernărilor) sînt sau par a fi rezolvate. Revine criticii istorice sarcina de a se pronunța asupra acestei aprecieri și, mai ales, asupra chestiunilor prezentate atît de diferit și contradictoriu pe parcursul celor cca 35 de ani de evoluție istoriografică și istoriei, ca știință, rolul de a aprofunda anumite fațete. Pentru perioada care face subiectul analizei de față ne permitem enunțarea unor deziderate în acest sens. Apariția unor monografii (de genul: "Guvernările național-țărăniște. 1928-1933", "Guvernul Iorga-Argetoianu", "Guvernarea tătărăsciană") cu scop direct și expres enunțat, care să permită înmănușarea și îmbogățirea dispersatelor informații și comentarii privind activitatea guvernelor. În stadiul actual, descoperirea acestui aspect din viața politică se

poate face numai cu dificilă sondări și investigații prin lucrări cu teme din cele mai variate, uneori, având chiar surpriza unui conținut îndepărtat de titlul temei enunțate. Există, din fericire, "salvatoarele" capitole introductive, subcapitolele adiacente temei sau subolurile explicative în care cititorul află unele interesante aspecte despre guvernele din epoca respectivă. Sau, pentru obținerea unui dublu interes istoriografic, apariția unor monografii privind istoria partidelor de guvernământ (de genul "P.N.T. în perioada 1928-1933", "I.A.I. în perioada 1933-1937" ș.a.) cu scopul de a delimita interpretarea, convergențele și divergențele dintre aceste două principale componente ale vieții politice.

În ce privește activitatea de guvernare propriu-zisă, așa cum am mai remarcat, se cer adâncite și regândite interpretativ câteva din componentele ei: eșafodajul legislativ (cu luarea în considerare a locului și rolului parlamentului) în toate verigile lui alcătuitoare; coordonarea activității economice naționale generale și înghețarea ei cu rezolvarea intereselor de grup, capitaliste; organizarea administrativă națională și locală; preocupările în domeniul învățământului, culturii și științei; concepția privind rolul, locul, structura și sarcinile armatei; aceleași coordonate, privind aparatul represiv. De asemenea, pentru înlesnirea alcătuirii unor biografii politice, sesizarea aportului sau a pecetei imprimate de anumite personalități domeniilor în care au avut, în anumite perioade, răspunderea ministerială (departamentul finanțelor, al lucrărilor publice, al cultelor, învățământului și culturii, al muncii și ocrotirii sociale, al internelor, al afacerilor externe ș.a.m.d.)

Considerăm că abia după realizarea unor asemenea analize multilaterale, s-ar putea trece la întocmirea unei istorii a doctrinei de guvernare deosebită (deși cu multe puncte de interferență) de doctrine programatică de guvernare a partidelor și, în ultimă instanță, s-ar putea delimita, cu mai multă rigurozitate, înfăptuirile, răspunderile, greșelile cu care guvernării timpului au condus soarta țării. Oamenii, din acest punct de vedere, o optică a cercetării istorice (până la un punct justificată) de a da credit nenuanțat surselor de informație polemică emanând de la opoziția guvernamentală, rezultatul fiind uneori paradoxal: acuzatorii demni de încredere și "lucizi" din 1930-1931, devin acuzații demagogici ai anului 1932; aceleași perso-

realități (Iorga, Duca, Ar. Călinescu^x, de exemplu) devin de la an la an (uneori cu temeii, alteori, mai puțin) purtătorii unor tendințe diametral opuse. Defectele guvernărilor național-țărăniște sînt întărite prin citarea lui Iorga, Duca, Argetoianu, Lupu; ale guvernării lui Iorga-Argetoianu, prin mărturiile lui Maniu, Duca, Călinescu; ale guvernării tătărăsiene - prin Maniu (cărui i se alătură Lupu), Argetoianu, Iorga, Călinescu și tot așa ... mai departe^{xx}. Nu pledăm pentru omiterea nici a unei categorii de surse documentare. Dar o confruntare a lor cu realitatea guvernării ni se pare absolut obligatorie. Această decantare se cere făcută cu o și mai mare prudență și intransigență cînd este vorba despre preluarea unor informații din presă^{xxx}, din lucrările de doctrină, de istorie etc. scrise în epocă, sau mai tîrziu.

Apreciem că este dăunătoare contrapunerea (de exemplu) Madgearu-Duca pentru a găsi adevărul "de mijloc" privind politica economică profesată de guvernele și partidele național-țărăniște, respectiv, național-liberale; preluarea concluziilor lui Pamfil Șeicaru (citat sau nu) drept apreciere la adresa guvernărilor sau opoziției național-țărăniște; folosirea documentelor provenite de la P.C.R. - cu plusurile și scăderile lor pentru epoca și scopurile în care au fost elaborate - pentru caracterizarea guvernelor de epocă.

Departate de a fi valorificate, multe documente de certă valoare informativă încă nu au fost introduse în circuitul științific istoric. Din această categorie, pentru istoria guvernărilor, amintim stenogramele și actele emise sau receptate de președinția Consiliului de Miniștri și ministere, arhiva administrativ-locală oglindind funcționarea aparatului executiv central și local, dezbaterile și stenogramele pe secții ale parlamentului, diversele bilanțuri (economice generale, pe ramuri, bugetare, ministeriale), recensăminte și dări de seamă, fondurile arhivistice speciale ale Ministerului muncii și ocrotirilor sociale, Ministerului de interne ș.a.

x Armand Călinescu: prezentat în 1932 în tratative cu Iorga pentru a contracara intențiile lui Carol; membru în guvernul Vaida, contribuind la aservirea guvernului de către același Carol; în opoziție față de guvernul Tătărăscu, pe aceleași considerente; cîștigat, după februarie 1938, tacticii carliste. Personalitate marcantă și cu rol deosebit în viața politică a României, fără îndoială. I se cunoaște însă obiectiv, și fără prejudecăți, evoluția politică, exceptînd poziția sa consecvent antigardistă?

xx Cîte dispute istoriografice au suscitat "Memoriile" lui C. Argetoianu și cît de mult circulă ele, neverificate critic, în lucrările de istorie! Cît de adesea este citat N. Lupu pentru poziția sa intransigentă (reală, de altfel) și cum îi este ignorată postura în care s-a aflat în guvernarea liberală, mai tîrziu, față de Carol, față de Antonescu, în anumite perioade ale activității sale politice.

xx La exemplu, printre altele posibile; articolele din presa timpului ale lui I. Zăluștian, apărute recent (1976) în volumul "Conspirații sub cer deschis" pot sau trebuie să constituie o bază documentară (chiar dacă sînt adnotări extrase din lucrările de istorie) pentru activitatea guvernării tătărăsiene?

Una din componentele principale ale analizei istorice privind activitatea organizării politice a unui stat o constituie, fără îndoială, politica externă promovată de exponenții guvernamentali investiți cu această complexă și dificilă responsabilitate. Diplomația României în perioada interbelică a constituit, în mod explicabil, terenul unor cercetări asidue întreprinse de slujitorii diverselor științe social-politice. Folosind metodologii specifice disciplinelor respective - istorie, diplomație, drept internațional, politologie, polemologie, irenologie -, cercetînd și explicînd variate aspecte și laturi de manifestare ale politicii externe promovate de statul român, furnizîndu-și reciproc informațiile și concluziile - frontul științific românesc este îndreptățit și în măsură să prezinte veridice trăsăturile generale și specifice ale diplomației românești interbelice, locul și rolul jucat de România în contextul internațional al epocii.

Analiza istoriografică pe care o întreprindem fiind cantonată pe deceniul patru, subliniem de la început că circumstanțele anilor 1930-1940 au fost în focarul preocupărilor istoricilor marxiști pe parcursul tuturor etapelor istoriografice. Fiind un domeniu tematic politic prin excelență, tratarea acestei componente istorice a stat, în cea mai mare măsură, sub incidența conjuncturii internaționale postbelice în care a evoluat România după august 1944. Atît în documente cît și în diverse expuneri ale conducătorilor de partid și de stat, problemele și consecințele ultimului război mondial și-au găsit totdeauna locul și explicarea corespunzătoare momentului politic dat. Istoriografia a oglindit, în mare măsură, optica și interpretarea respectivă. Ca și în cazul celorlalte domenii de cercetare social-politică, drumul parcurs de istoriografia românească privind politica externă a României a cunoscut o traiectorie ascendentă, în care acumulările de informație și discernămînt științific au devenit din ce în ce mai substanțiale și evidente. Pentru justa apreciere a începuturilor literaturii istorice marxiste pe problemele de politică externă, critica istoriografică obiectivă trebuie să țină cont de specificul perioadei în care ea și-a desfășurat activitatea. Nu trebuie, astfel, ignorat faptul că România a continuat să aibă o situație complexă și dificilă în ceea ce privește statutul său internațional postbelic; că pe planul realităților interne, societatea românească era în plină desfășurare a revoluției populare, inclusiv în domeniile activității spirituale și culturale; că, în ceea ce privește sursele de investigație documentară, fondul arhivistic era neorganizat și inaccesibil, istoricii trebuind să apeleze, în deosebi, la

presa și documentele partidului comunist dinainte de război și la istoriografia sovietică ante și postbelică.

Asupra producției istorice respective, istoriografia ultimului deceniu s-a pronunțat, în primul rând, prin noile elaborări de istorie consacrate politicii externe și, într-o măsură mai mică sau mai mare^x, criticându-i optica interpretativă deficitară, dezicându-se de concluziile deformante, corijându-i considerațiile eronate, în discordanță cu realitățile și adevărul istoric.

În cele ce urmează, ne vom referi succint la cadrul general și la trăsăturile caracteristice ale politicii externe românești în deceniul patru, așa cum apăreau tratate în lucrările de referință apărute în primele două decenii ale istoriografiei marxiste³. În esență, respectivele lucrări apreciau diplomația și politica externă a guvernelor burgheze românești ca fiind imperialistă, reacționară, cu tendințe anexioniste de jaf și cotropire, furibund anti-comunistă, împingând inexorabil România spre declanșarea și participarea la războiul anti-sovietic^{2, 6, 7, 16}. Am ales, spre edificare, câteva citate din lucrări și articole scrise la intervale distanțate în timp - 1944, 1952, 1958, 1961 - pentru a exemplifica această manieră de abordare, comentariile fiind de prisos. 1944. L. Iătrășcanu în "Problemele de bază ale României": "Transformarea României în instrument războinic anti-sovietic a fost opera tuturor guvernelor care în tot acest răstimp /de douăzeci și cinci de ani/ s-au perindat la cârma țării^{xx}. Politica externă a statului român față de Uniunea Sovietică a fost o permanentă ofertă de servicii, făcută pe rând tuturor statelor și grupărilor de state din Apus care plănuiau atacarea Uniunii Sovietice" (pag. 18). 1952. M. Roller (sub redacția) în "Istoria R.F.R...."²: "În 1934, între România și U.R.S.S. s-au stabilit legături diplomatice /.../ Renunțând însă la ofertele de pace ale U.R.S.S. guvernele

x Se manifestă, și în acest domeniu, neglijarea și subestimarea locului și rolului pe care trebuie să-l aibă critica științifică de specialitate. Consecințele acestei "pasivități" critice se repercutează negativ atât prin menținerea pejustificată în circuitul științific intern a unor studii și interpretări depășite, dar, mai ales, prin preluarea și citarea necorespunzătoare a lor de către istoricii străini.

xx Pentru a ajunge la această concluzie, Iătrășcanu a căutat, într-un evident spirit tendențios-dogmatic, să găsească explicații de natură economică și politică pentru a "demonstra" tendințele anexioniste ale burgheziei și moșierimii românești îndreptate spre teritoriul sovietic, "nebunia imperialistă" care a caracterizat propaganda și activitatea războinică a guvernanților români, conchizând că "Alianța României cu puterile Axei se încadrează deci perfect în linia politică urmată față de Statul Sovietic, între cele două războaie mondiale, de aproape totalitatea partidelor și forțelor burgheziei și moșierimii din România" (idem.).

reacționare continuă tot mai fățiș, în anii ce urmează, politica antisovietică, deși oficial au fost reluate legăturile diplomatice" (pag. 621); "La 22 iunie 1940, în urma unei înțelegeri între guvernul Uniunii Sovietice și guvernul român, Basarabia și Nordul Bucovinei sînt eliberate și astfel se lichidează conflictul teritorial care exista între ambele guverne, conflict care se născuse în urma intervenției contrarevoluționare a armatelor române împotriva Sovietelor în 1918" (pag. 632); 1958. Gh. Năteș și V.A. Varga în revista "Analele Institutului de istorie a Partidului"¹⁸ (sînt folosite intens documentele Congresului al V-lea și citate trunchiate și cu sensuri deformate din documentele și presa timpului): "În acest cadru /de pregătire a războiului antisovietic/ era prevăzut că «România ar fi trebuit să provoace un incident la granița cu U.R.S.S. și, sprijinită de către Polonia și Franța, să înceapă războiul» /Citat din "Lupta de clasă" august 1931/" (pag. 101); "Politica externă a României burghezo-moșieresti se încadra organic în politica imperialiștilor anglo-franco-americani de menținere a sistemului de la Versailles /.../ care aduseseră burgheziei și moșierimii române o participare însemnată la împărțirea prăzii" (p. 109); "În mai 1931, șefii statelor-majore ale Micii Înțelegeri au ținut la București o conferință pentru stabilirea concretă a planurilor agresiunii antisovietice. În cadrul acestor planuri, României îi revenea sarcina de a provoca incidente armate la frontiera cu U.R.S.S. pentru a se crea pretextul dezlănțuirii războiului imperialist" (p. 113); 1961. Editorial apărut în revista "Analele Institutului de istorie a Partidului"¹⁹ (sînt folosite aprecierile din documentele la Congresele al II-lea și al III-lea ale P.M.R. și din Gh. Gheorghiu-Dej "Articole și cuvîntări", 1955-1959, cu prilejul aniversării a 40 de ani de la crearea P.C.R.): "Dictatura regală, dictatură a celor mai reacționare vîrfuri ale burgheziei și moșierimii, în frunte cu Carol al II-lea, a mers pe linia capitulării în fața agresorului, a transformării României într-un avanpost al războiului ce se pregătea împotriva Uniunii Sovietice. Trădînd interesele naționale, regele și camarila, Garda de fier, cercurile guvernante burghezo-moșieresti, precum și elemente social-democrate de dreapta, au acceptat slugarnic Dictatul de la Viena din august 1940 ..." (p. 10) Exemple de acest fel pot fi găsite în toate studiile și articolele din perioada respectivă, diferența dintre ele fiind dată, în deosebi, prin amănuntele care ilustrau susținerile avansate și momentele diferit alese pentru analiză.

În general, erau folosite frecvent, fără a fi prea convingător argumentate, aprecierile și etichetarea guvernanților români ca

promotori și exponenți ai trădării intereselor naționale ale țării, în toate momentele grave prin care a trecut România înainte și după declanșarea celui de al II-lea război mondial², 17. Unele episoade sau perioade "dificile" erau, de altfel, ocolite, în mod deliberat, sau erau prezentate conform interpretărilor cu circulație în istoriografia sovietică, cărora li se adăugau, spre întărire, aprecierile din unele documente ale P.C.R. și din epocă. Printre acestea, cauzele și momentele care au prefațat războiul mondial, precum și implicarea României în evenimentele respective, erau tratate unilateral și cu evidente abateri de la linia adevărului istoric. Iată o astfel de caracterizare dată caracterului războiului (Neamu și Fedotova²⁰) frecvent folosită în literatura epocii: " /.../ antisovietismul a constituit axa centrală a politicii externe a României burghezo-moșierești între cele două războaie mondiale" (pag. 31); "Scopul adevărat al garanțiilor acordate Poloniei, României, Greciei era torpilarea propunerilor Uniunii Sovietice cu privire la organizarea unui sistem de securitate colectivă" ele avînd, în ultimă instanță, "un caracter antisovietic, încurajînd politica dușmănoasă a cercurilor dominante din România față de Uniunea Sovietică"; "Poziția antisovietică a cercurilor dominante din România s-a manifestat deosebit de pregnant în timpul tratativelor de la Moscova (anglo-franco-sovietice), determinînd, alături de alte cauze, încheierea pactului de neagresiune germano-sovietic din 23 august 1939 (ideea era susținută cu citate din N.S.Hruscirov publicate de "Scînteia" din 27 martie 1960 și din "Scînteia" ilegală, septembrie 1939). Pentru evenimentele din vara anului 1940, destul de succint amintite, se formulau, în general, explicații de genul: "Hotărîndu-se pentru alianța cu Germania hitleristă, clasele dominante din România au intensificat provocările împotriva Uniunii Sovietice, îndeosebi după ce guvernul sovietic a înlăptuit la 27 iunie 1940 eliberarea pașnică a popoarelor din Basarabia și Bucovina de nord" (pag. 33).

Exemplele pe care le-am dat pot lăsa impresia depistării exclusive a unor interpretări date relațiilor României cu Uniunea Sovietică. Această optică exprimă însă o realitate istoriografică deoarece quasitotalitatea politicii externe românești era judecată prin prisma acestor relații, angrenajul complex internațional fiind tratat în această lumină, lipsind sau fiind răstălmăcite celelalte raportări în care România a fost implicată. Chiar și momentele considerate pozitive (de exemplu, stabilirea relațiilor diplomatice româno-sovietice) erau suspectate de rea credință și ipocrizie din partea guvernărilor români, dovedind doar eforturile, bunăvoința și politica

justă a diplomației sovietice, în opoziție cu cea duplicitară și trădătoare a României.

Oglindirea problemelor fundamentale ale politicii externe românești s-a menținut multă vreme pe aceleași coordonate interpretative, cărora li s-au adăugat noi nuanțe de firmante în perioada stalinistă și a războiului rece. Ar fi greșit totuși să absolutizăm. Trecut, pe măsura lărgirii posibilităților de documentare arhivistică și istoriografică, încep să circule în istoriografia noastră (îndeosebi la sesiunile științifice și în revistele de specialitate) o serie de fapte și date care supărau deschiderea spre alte posibile interpretări. Părerea noastră este că această etapă a avut o mare importanță sub aspectul accesului istoricilor la sursele documentare care le-au facilitat o acumulare substanțială (în limbaj de breaslă "umplerea sertarului") care va fi valorificată în lucrările ce au apărut în următorii ani. Desigur, saltul spre tratarea adecvată a cunoscut o perioadă de tranziție în care, pe lângă menținerea unor teze perimate, își făceau loc, tot mai evident, tendințele interpretative înnoitoare²¹. Inițial, a revenit revistelor de specialitate, în deosebi "Analelor"²² Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al F.C.R., meritul de a se situa pe prima linie în această acțiune de reconsiderare a istoriei politicii externe românești interbelice, concluzii confirmate atât în dezbaterile științifice pe plan intern cât și la întrunirile internaționale la care participau istoricii români. Colective de autori competenți - ca cele conduse de A. Oțetea și I. Popescu-Puțuri, sau M. Constantinescu, C. Dăicoviciu și Șt. Pascu - în cuprinsul compendiilor de istorie a României; istorici având cercetarea cantonată pe deceniul patru interbelic - ca I. Babici, Tr. Bunescu, I. Ceaușescu, M. Fătu, T. Georgescu, Gh. Ioniță, O. Matichescu, Fl. Nedelcu, A. Petric și mulți alții - în studii și lucrări dedicate aspectelor interne ale vieții politice românești; un grup de cercetători cu preocupări constante în istoria diplomației românești - printre care trebuie relevați E. Campus, R. Deutsch, D. C. Giurescu, V. Moisuc, Gh. Matei, M. Malița, I. N. Oprea, Gh. Potra, A. Simion, Al. Gh. Savu, D. Tuțu, Gh. Zaharia - în studii și monografii de politică externă - și-au conjugat eforturile întru tratarea adecvată, în lumina adevărului istoric, și a acestei importante laturi din existența unei națiuni. Se poate aprecia, fără riscu de a exagera, că abia ultimul deceniu (1966-1976) a cucerit un loc corespunzător în istoriografia materialist-istorică românească dedicată politicii externe a României, în general, a celei interbelice, în special, și, în context, a deceniului patru.

Cîteva coordonate majore ale politicii externe românești, care au întrunit unanimități interpretative istoriografice, se impun a fi relevate. Tratîndu-se adecvat, în lumina adevărului obiectiv, participarea României la primul război mondial, desăvîrșirea unității naționale a statului român în cursul anului 1918 și recunoașterea internațională, prin tratatele de pace postbelice, a legitimității acestei cuceriri a poporului român - s-au putut caracteriza cu discernămint dominantele diplomației interbelice a statului român: voința de a menține integritatea teritorială a națiunii române, amenințată de forțe și state care, dintr-un motiv sau altul, duceau o politică revizionistă, revanșardă²³. Analizînd complexa configurație a evoluției conjuncturii internaționale în care s-a aflat implicată România pe parcursul deceniului antebelic (1929-1939), istoricii români au argumentat, pe baza faptelor și documentelor epocii, eforturile cu care România s-a străduit să-și consolideze statu-quo-ul teritorial, să-și asigure (pe cale diplomatică și apărare națională) hotarele, să perfecteze și să-și perfecționeze alianțele defensive cu statele cointeresate, în cadrul și în spiritul sistemului de securitate colectivă al Societății Națiunilor, să-și îmbunătățească relațiile cu țările în mai apropiată sau depărtată vecinătate^{23, 24}. În tratarea acestor aspecte, istoricii au scos în evidență zonele de interferență politico-diplomatică în care s-a plasat România ca membru fondator și susținător activ al Societății Națiunilor, ca stat european aflat în raza de influență a Antantei, ca parte integrantă a sud-estului european și a bazinului dunărean, ca stat implicat, printr-o serie de interese, în situația din Balcani, și, mai presus de toate, ca putere politică mijlocie (determinată de întreaga-i evoluție istorică și de un scăzut nivel de dezvoltare economică, cu toate consecințele decurgînd din această realitate), aflată în postură "de obiect", și nu de "subiect" în jocul de interese al marilor puteri^{24, 26}. La aceste clarificări istoriografice au adus o contribuție, mai mică sau mai mare, în revistele de specialitate - printre care, cităm, pe lîngă "Analele de istorie", "Studii, revistă de istorie", "Revue roumaine d'histoire", "Revista română de studii internaționale", "Anuarele" institutelor de cercetare istorică și facultăților de istorie ș.a. - numeroși cercetători³.

Fiindcă economia lucrării nu permite evaluarea nominală a acestor contribuții, optînd de aceea pentru citarea autorilor cu apariții monografice consistente, în care se găsesc relativ-integrate toate cuceririle interpretative ale temei. Dintre acestea, unele (din păcate puține!) urmăresc o tematică plasată pe o distanță cronologică

mai mare (în speță, interbelicul românesc)²⁶, cele mai multe își concentrează focarul analizei în perioade mai scurte (cu semnificația raportată fie la anumite faze ale diplomației internaționale, fie la ale celei românești)^{28, 29}, altele urmăresc istoria organismelor instituționalizate prin care România și-a desfășurat acțiunea diplomatică (Nica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică, conferințele internaționale etc.)^{27, 32}. Există, de asemenea, contribuții valoroase privind prezentarea diplomației românești prin evocarea acțiunilor ministrului de externe (deocamdată, Nicolae Titulescu)^{24, 30} și sporadice și încă neconcludente încercări de tratare a relațiilor diplomatice românești bilaterale³¹, care pot fi însă întregite substanțial prin informațiile conținute de genurile de lucrări anterior citate și de cărțile dedicate oglindirii solidarității statului și poporului român cu alte națiuni, în momentele grave ale existenței lor³⁴.

Pentru primii ani ai deceniului, cu legături organice în deceniul trei, interesul istoricilor s-a îndreptat legitim spre câteva componente de bază ale diplomației românești, urmărită în strînsă interdependență cu manifestarea și consecințele politice ale crizei economice mondiale și cu creșterea pericolelor de război generate de ascensiunea revizionismului fascist pe plan internațional. În această paletă problematică, istoriografia beneficiază de substanțiala monografie elaborată de Gh. Matei²⁸ (căreia, același autor i-a adîncit diverse fațete în câteva articole încorporate în reviste și culegeri de studii²⁶) dedicată uneia dintre cele mai stringente și complexe probleme ridicate în fața comunității internaționale între cele două războaie mondiale - dezarmarea. Meritorie este atenția cu care autorul a urmărit aportul efectiv al României (prin reprezentanții săi la Conferința dezarmării de la Geneva), cu laturile pozitive dar și cu limitele vădite la dezbateră și tentativa de soluționare a dezarmării în perioada 1919-1934. Depășind interesul științific-istoricist pur, sinteza respectivă vedește reale virtuți moral-politice de actualitate, amintind oamenilor și diplomaților zilelor noastre consecințele fatale care au decurs din înlocuirea principiului egalității de drepturi suverane ale statelor în cadrul Societății Națiunilor (proclamat dar nu respectat în forumul genovez) cu principiul "dreptului celui mai tare", nesocotind glasul și interesele țărilor mici și mijlocii, alunecînd pas cu pas pe călea unei politici de concesi și de încurajare a agresorilor, așa cum s-a manifestat, pe tot parcursul tratativelor, în conduita fie a puterilor fasciste, fie a "democrațiilor" apusene. Sînt deosebit de semnificative, în acest

sens, capitolele lucrării dedicate prologului și epilogului interminabilelor negocieri de dezarmare care au prefațat pregătirea și declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale.

Tabloul politicii externe promovate de guvernele național-tărăniste și iorghist, continuînd în liniile sale directe precedentele guvernări ale României deceniului trei, este întregit istoriografic de articolele, studiile³ și monografia dedicată Micii Înțelegeri de E.Campus²⁷. Reconsiderînd fundamental mai vechile aprecieri istoriografice, cu circulație atît în literatura străină cît și în cea românească^x, autoarea istoriei Micii Înțelegeri a reușit să argumenteze documentat caracteristicile și esența acestui forum regional în care s-a aflat înregimentată România pe parcursul aproape a două decenii: organizație politică interstatală defensivă, în deplină concordanță cu pactul și spiritul Societății Națiunilor, menită să mențină și să consolideze victoria istorică a națiunilor dezrobite de sub tirania Imperiului austro-ungar, integritatea teritorială a celor trei state fondatoare - Cehoslovacia, Iugoslavia, România. Este remarcabil faptul că deși în investigația științifică întreprinsă subiectul de referință este acest organism colectiv (cu atribute organizatorice și programatice statuate progresiv) autoarea surprinde atît evoluția conjuncturii politice internaționale cît și specificul politicii externe a statului român în confruntările epocii. Cu toate acestea, se impune a fi relevată o optică deficitară și unilaterală de abordare a politicii externe românești, sesizabilă în majoritatea lucrărilor de acest gen: legătura cauzală între politica internă și externă a statului român este expeditată superficial și episodic, iar reușitele și eșecurile diplomației românești sînt rupte de preocupările și responsabilitatea guvernelor și ale altor forțe politice interne (rege, parlament,

x Autoarea și-a exprimat, în acest sens, dezacordul științific față de susținerile diverșilor istorici străini (de ex. cu M.Hegemann, care la primul Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia din 1966 susținuse că Mica Înțelegere a avut ca obiectiv principal anti-sovietismul), a rezolvat o serie de teze controversate apelînd la concluziile istoricilor străini sau români (I.Popescu-Fuțuri, I.M.Oprea, V.Moisuc ș.a.), dar, cînd a trebuit să-și revizuiască propriile-i interpretări eronate, frecvente în lucrările mai vechi, a recurs la o "autocritică" neconcludentă și evazivă, fără a semnală măcar studiile sau interpretările incriminate. Facem această remarcă cu intenția de exemplificare, pentru a exprima o practică istoriografică quasi-generalizată: destul de sporadic și inefficient întreprind istoricii recursuri critice istoriografice în lucrările mai vechi ale colegilor de breaslă și cele personale.

partide, grupări, personalități^x), creînd falsa impresie a unui travaliu personal (cu tot ce presupune el pe planul doctrinei și acțiunii practice) al ministrului de externe. Ori, în realitate, lucrurile nu au stat așa nici în cazul remarcabilului diplomat care a fost Nicolae Titulescu^{xx}. Această manieră de tratare este cu atît mai criticabilă cu cît se știe că lucrările dedicate politicii externe trebuie să ambiționeze și să reușească - în mai mare măsură decît cele cu subiectul ales din viața internă a națiunii - integrarea organică a istoriei patriei în istoria universală.

Pentru guvernele perioadei 1928-1933, există o singură micromonografie, realizată de N.Z.Lupu³², în care, prin analiza și proiectarea unor dificultăți și confruntări economice interne^{xxx}, s-au pus în dezbatere și unele fațete ale statutului internațional al României: acordul de colaborare tehnico-consultativă încheiat în ianuarie 1933 între guvernul român și Societatea Națiunilor, cunoscut sub denumirea de "Planul de la Geneva". Ca și în cazul altor lucrări de istorie, considerăm abordarea unei asemenea teme de o dublă utilitate. Pe de o parte, permite cunoașterea unor aspecte economico-sociale și politice care au secondat și înrăutățit manifestarea crizei economice din România (masiva datorie externă care afecta averea națională), pe de altă parte, servește exemplul unei experiențe concludente prin consecințele și învățămintele rezultate din amestecul "controlului" financiar străin în România (fie el făcut de "experți" sub egida Societății Națiunilor!) pentru perfecționarea proiectatului "Plan" care, în ultimă instanță, ar fi întărit dependența țării față de cercurile monopoliste și marile puteri.

x În lucrarea Elizei Campus, de exemplu, exceptînd frecventele referiri la ministrul de externe și, episodic, unele considerații cu privire la politica internă a guvernelor (starea de asediu, luptele din februarie '33, încurajarea și ascensiunea mișcării fasciste etc.) nu apar menționate nici prin nominalizarea premierilor, nici prin indicațiile date ministrului de externe, nici prin dezbaterile unor atari chestiuni, guvernele perioadei. Într-un cuvînt, Mica Înțelegere în evoluția ei complexă, raportată exclusiv la Titulescu, apoi la Victor Antonescu și Comnen.

xx Apreciînd, criticînd sau dezavuînd demersurile diplomatice și direcțiile de acțiune promovate, în anumite momente, de Titulescu sau alt ministru de externe român, nu trebuie să se ignore că ele au reprezentat, cu meritele și limitele respective, înseși politica statului și guvernului român, în aceeași măsură, în care diplomația lui Chamberlain sau Churchill, Litvinov sau Molotov a reprezentat politica externă a Marii Britanii, Uniunii Sovietice ș.a.m.d.

xxx Criza economică, greutățile ivite în plata datoriei publice externe, tergiversata lege a conversiunii datoriei agricole, intensificarea măsurilor economice antipopulare, izbucnirea, desfășurarea și consecințele interne și externe ale luptelor muncitorimii din februarie '33. În acest context, cauzele și manifestarea crizelor ministeriale care au declanșat demisionarea guvernelor Iorga-Argetoianu și Vaida Voievod.

Convergențele și divergențele multiple între interesele marilor puteri și ale țărilor mici și mijlocii în deceniul premergător războiului, și-au găsit o amplă reflectare în istoriografia românească, cu prilejul prezentării istoriei Antantei Balcanice - a doua organizație politică defensivă și antirevizionistă în care România s-a înregimentat în perioada interbelică. Ca și în cazul Micii Înțelegeri, istoricii perioadei au reconsiderat, în lumina adevărului, cauzele, direcțiile acțiunii, rezultatele și eșecurile acestui organism regional de securitate, scoțându-l de sub etichetările și interpretările falsificate deformant de istoriografia mai veche. Inițial, o suită de studii și articole în reviste și culegeri de specialitate³, ulterior, monografiile elaborate au întregit, printr-o vastă documentare și exigență interpretativă, reconstituirea activității respectivului sistem de alianță. Ambele monografii apărute au meritul incontestabil de a fi suprapuse tematic numai în aparență, conținutul volumelor fiind sugestiv enunțat prin titluri: la E. Campus, Antanta Balcanică, la Cr. Popișteanu, România și Antanta Balcanică²⁷. Într-un efort sintetic remarcabil, Popișteanu investighează rădăcinile istorice multisekulare ale conviețuirii popoarelor din Balcani, cu adesea constructive, alteori contradictorii interese, interferențe cu mari semnificații istorice. Pe fondul unei "permanențe" istorice tradiționale balcanice, în care dialogul cu restul Europei este omniprezent, el a subliniat, cu precădere, contribuția României deceniului patru la crearea și consolidarea Antantei Balcanice, cauzele care i-au înrăurit sau subminat stăruințele, și, în cele din urmă, au curmat existența pactului. La Campus, investigația și maniera de abordare a urmărit prezentarea Antantei ca organism colectiv, activ și solidar în confruntările cu celelalte state europene, fără ca să fie ignorate distonanțele și contribuțiile individualizate (inclusiv ale României) pe țări. Se poate aprecia că, în general, istoriografia românească din ultimul deceniu și-a exprimat un punct de vedere unitar și competent privind locul și rolul României în cadrul Societății Națiunilor, Micii Înțelegeri și Antantei Balcanice în conjunctura internațională a anilor ce au urmat instalării hitlerismului în Germania, promotorul și mentorul amenințărilor și agresiunilor revizioniste în sud-estul Europei.

Acțiunile întreprinse de guvernele României pentru întărirea și apărarea intereselor țării în complicatul angrenaj internațional antebelic, au constituit subiect de analiză și în lucrările închinat diplomatului cu cea mai îndelungată și consistentă activitate în tre-

burile externe românești în perioada dintre cele două războaie, Nicolae Titulescu. Articole și grupaje de documente comentate în reviste^x, două impozante antologii cuprinzând discursurile sale și principalele documente diplomatice la a căror perfectare a contribuit^{xx}, o monografie substanțială surprinzându-i biografia, personalitatea și activitatea diplomatică^{xxx} - fac din Titulescu una dintre cele mai cunoscute figuri politice burgheze ale timpului^{24, 30}. Istoriile și lucrările de artă diplomatică i-au stabilit locul și importanța pe plan universal și național, un rol important, în acest demers, revenindu-i lui M.Malița și G.Macovescu; istoriile de politică externă i-au remarcat (cronologic sau problematic) contribuțiile efective în misiunile diplomatice cu care statul român l-a însărcinat, merite deosebite în aceste considerații istoriografice revenindu-i lui I.M.Oprea, G.Potra, D.C.Giurescu, R.Deutsch (pe lângă autorii monografiilor citate anterior - Gh.Matei, Cr.Popișteanu, E.Campus^{27,28}). Dacă la împlinirile istoriografice amintite se adaugă cuprinzătoarele studii întreprinse de P.Gogeanu, R.Deutsch, I.Seftiuc ș.a.³² în ceea ce privește problemele Dunării și ale strîmtorilor pentru România; amplele paranteze privind politica externă, cuprinse în sintezele elaborate de I.Ceaușescu, Gh.Ioniță, T.Georgescu, Fl.Nedelcu și Al.Gh.Savu⁸⁻¹³, se poate conchide că, în linii mari, pentru guvernele care s-au perindat la cîrma statului român pînă la instaurarea dictaturii regale există o reflectare cuprinzătoare a politicii externe românești. Spunem cuprinzătoare și nu corespunzătoare deoarece se cer încă adîncite și clarificate multe din aspectele complexe și contradictorii ale perioadei.

- x Revistele "Magazin istoric", "Lumea", "Anale" au evocat numeroase episoade din cariera diplomatică a lui Titulescu, din timpul președinției sale la Liga Națiunilor, în legătură cu unele aspecte ale culiselor diplomatice în care a fost implicat, care au dus, inclusiv, la înlăturarea lui din fruntea ministerului afacerilor străine în 1936.
- xx Volumele respective sînt, de altfel, singurele documente diplomatice interbelice românești publicate, ceea ce face ca, pentru deceniul patru, utilizarea lor să fie obligatorie (Publicarea unor documente diplomatice de interes pentru istoria României, în volumele de "Relații internaționale în acte și documente"²⁵, este meritorie dar nu întrunește calitățile științifice cerute de un corpus de documente pus la îndemîna cercetării științifice. De altfel, colectivul care l-a alcătuit, nici nu a ambiționat spre aceasta, ci le-a destinat nevoilor învățămîntului superior de istorie). Tocmai de aceea considerăm că documentele volumelor "Titulescu" trebuiau ample ednotate și comentate. De asemeni, opinăm că prezența în aceste volume a unor acte diplomatice internaționale sau românești care nu aparțin în exclusivitate lui Titulescu, își are justificarea doar prin lipsa unor colecții de documente editate, din circuitul științific editorial.
- xxx Arătată în 1966, lucrarea lui I.M.Oprea, pe lângă meritul de a fi "deschis" interesul și interpretarea adecvată a diplomatiei titulesciene, are și unele limite, inerente unei asemenea întreprinderi de pionierat.

Pentru cei aproximativ trei ani jalonați de instaurarea și în-lăturarea dictaturii carliste (1938-1940) istoriografia ultimului deceniu a înregistrat succese remarcabile în direcția clarificării locului și rolului României pe scena evenimentelor internaționale care au prefațat și condus la izbucnirea ultimului război mondial. Câteva interpretări conceptuale, judicios enunțate și argumentate, au contribuit la reevaluări radicale privind perioada înseși. Printre acestea, pe primul loc se află, după părerea noastră, caracterizarea justă a cauzelor, caracterului și etapelor celui de al doilea război mondial¹², definirea corespunzătoare dată trăsăturilor regimului politic intern, ca nefiind de esență imperialist-fascistă¹³ și aprecierea României ca "obiect" în disputele internaționale dintre marile puteri, situație reflectată prin accentuarea și desăvârșirea izolării sale pe plan extern, culminând cu gravele sacrificii teritoriale ce i s-au impus în vara anului 1940. Ținând cont de acest ghem de cauzalități conjuncturale, specialiștii români în istoria diplomației, politicii externe și războiului au abordat diversificat perioada, descifrându-i tendințele și manifestarea evenimentelor spre profunzimi și detalii din ce în ce mai elocvente. Considerăm procesul, de altfel, încă neîncheiat^x. Ca și în cazul celorlalte etape, ba chiar în măsură mai mare, tematica politicii externe românești în perioada anilor 1938-1940 a stat în atenția multor "contemporanești". Prin studiile și monografiile realizate de Al.Gh.Savu^{13,26} pentru anii dictaturii regale, prin cele ale lui V.Moisuc^{22, 26, 29} concentrate, cu precădere, pe istoria diplomației până în mai 1940, prin cele trei monografii³³, elaborate de A.Simion, Tr.Bunescu, O.Maticescu, avînd ca temă, din unghiuri diferite de analiză, Dictatul de la Viena - complexitatea contradictorie a politicii externe românești a căpătat conturul unei narațiuni documentar-istorice cuprinzătoare. Pot fi astfel reconstituite, pe ani, direcțiile generale exprimînd continuitatea acestei politici menită să apere integritatea hotarelor amenințate, să întretină relații de bună vecinătate cu statele limitrofe, să-și respecte angajamentele față de aliații loviți de agresiunile revizioniste, să nu încurajeze și să nu participe la împărțiri teritoriale pe seama altor state, să salveze ceea ce se mai putea salva din sistemul de alianțe prin care își asigurase

x Constatarea acestei realități nu constituie o excepție istoriografică. Din acest punct de vedere, istoria războiului care a durat doar șase ani, a fost și continuă să fie sub lentila cercetării frontului istoric mondial, deși, de la terminarea lui s-au scurs aproape trei decenii și jumătate.

securitatea. Pentru momentele de mare tensiune internațională - Anschluss, Munchen, copleșirea Cehoslovaciei, atacarea Poloniei și declanșarea războiului mondial, copleșirea hitleristă a Europei occidentale ș.s.m.d. - s-au corectat mai vechile interpretări care falsificau realitatea, luându-se poziție critică, polemică, științifică, față de perpetuarea unor aprecieri eronate în istoriografia românească și străină²⁵. Există, de asemenea, surprinse pe larg etapele diplomatice în care România a trebuit să facă față unei complexități conjuncturale agravate, până la presiuni și amenințări externe deosebit de periculoase: poziția în problema Cehoslovaciei înainte și după Munchen, dar, mai ales, după copleșirea ei totală; tratativele și încheierea acordului economic româno-german; obținerea garanțiilor anglo-franceze și speranțele puse în finalizarea pozitivă a tratativelor anglo-franco-sovietice; consecințele, pentru România, ale semnării pactului de neagresiune germano-sovietic; sprijinul acordat Poloniei copleșite, pe fondul respectării neutralității în războiul ce se declanșase; încheierea, în primăvara anului 1940, a procesului de izolare a României pe plan extern și rămânerea ei singură, în fața pericolelor și pretențiilor revizioniste-teritoriale ce sporeau la hotarele țării. Prin înțelesul sinteză românească de istorie universală având ca temă cel de al doilea război mondial²⁶, istoria României a fost corespunzător integrată scenei politice mondiale, relievându-se locul, rolul și conduita în "Marea conflgrație a secolului XX". Desigur, analiza istoriografică a acestor momente trebuie și poate fi încă adâncită spre clarificarea și înțelegerea exactă a situației în care s-a aflat România în acei ani. Este cazul evenimentelor care s-au succedat amenințător și vertiginos în vara anului 1940, etapă din care, din motive independente de posibilitățile și stadiul atins de cercetarea științifică, momentele diplomatico-militare din lunile mai-iulie - care au marcat pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord - sînt rezumate, de obicei, într-o frază cu intermitente metamorfoze de formulare. Pentru etapa care a urmat, prin contribuțiile monografice ale lui A. Simion²⁷, împrejurările, preliminariile și impunerea Dictatului de la Viena - prin care României i s-a smuls din trupul țării partea de nord a Transilvaniei - beneficiază de o amplă reflectare istoriografică. Cum amănunte revelatoare pri-

²⁵ Acest lucru s-a realizat prin studiile publicate, în deosebi, de revista "Anale" 22, 36, prin capitolele introductive și parantezele sau adnotările de critică istoriografică din lucrările citate și, în măsura posibilităților, prin popularizarea punctului de vedere românesc la întrunirile științifice internaționale și în revistele sau editurile străine²⁸.

vind starea de spirit și rezistența manifestată de poporul român în aceste grave împrejurări sînt oferite de lucrarea lui Tr. Bunescu, iar ecourile în opinia publică mondială și poziția diferitelor guverne, forțe politice, personalități străine, în monografia lui O. Matichescu - această diversificată cuprindere istoriografică poate constitui o reușită de referință care demonstrează rodnicia conjugării efortului de cercetare istorică. Un alt domeniu de cercetare cu meritorii elucidări și exemplificări privind politica externă a României - surprinsă atît în formele sale de manifestare oficial-guvernamentală cît și în curentul ce domina opinia publică sau diferitele forțe politice românești - îl constituie studiile și monografiile dedicate de istoricii T. Georgescu, I. Babici, Gh. Ioniță ș.a. mișcării antifasciste și antihitleriste din România^x, și, în special, prezentării solidarității militante antifasciste a poporului român cu popoarele și statele căzute victime agresiunilor fasciste³⁴. Incheierea acestei etape din istoria diplomației românești interbelice prin grelele sacrificii teritoriale impuse României, prin împingerea ei treptată în sfera de interese și dominația Germaniei hitleriste, are o adecvată reflectare istoriografică atît în lucrările deja citate, cît și în cele privind rezistența antihitleristă, participarea României la războiul antisovietic, desfășurarea insurecției din august 1944 și contribuția ei la războiul antihitlerist. Facem această convenită mențiune deoarece, în lucrarea de față, nepropunîndu-ne să înaintăm cu analiza spre următoarea etapă istorică (1940-1944), am remarcat multiplele clarificări privind istoria deceniului patru, prezente în istoriografia dedicată primei jumătăți a deceniului cinci.

Din diversificata paletă problematică a istoriografiei diplomației românești - urmărită în evoluție pe parcursul a zece ani deosebit de bogați în evenimente - este nevoie să se cîntărească "împlinirile" și să se semnaleze "minusurile". Pentru ca acest demers să fie constructiv și eficient, ar fi necesare numeroase dezbateri științifice și, în orice caz, o constantă preocupare a tuturor specialiștilor în domeniul criticii istoriografice. Spunem acest lucru deoarece se observă că tema s-a bucurat de atenția unui grup de cercetători preocupați, prin excelență, de politica diplomatică,

^x Vezi în capitolul următor considerațiile privind mișcarea antifascistă din România. Din aceeași categorie tematică, remarcăm volumul publicat de I.S.I.S.P. în limba italiană, cuprinzînd studii și documente despre mișcarea și rezistența antifascistă din România, formă în care, din păcate, nu a apărut încă ceva similar în limba română³⁵.

din aceasta decurgînd avantajele unei cunoașteri aprofundate și specializate, dar și unele limite în ceea ce privește corelarea cu fenomenul politic intern. Există etape diplomatice abordate cu manifestă predilecție (1934-1937, 1938-1939), și altele mai puțin frecventate (1930-1933, 1940) ceea ce îngreunează saltul spre sintezele cronologice mai largi. Numeroase probleme și episoade ale politicii externe românești au fost tratate printr-o optică diferită de la autor la autor, ceea ce este pozitiv în măsura în care sînt prezentate, sub forma unor controverse științifice, și celelalte opinii (vezi tratatul economic româno-german, România și compromisul münchenez, aprecierea neutralității României, Dictatul de la Viena ș.a.m.d.), dar, rămîine inutilă, uneori chiar dăunătoare, ignorarea celorlalte puncte de vedere (vezi, în deosebi, tratarea relațiilor bilaterale ale României cu statele limitrofe). Dacă sintezele au virtuțile unor dezvoltări problematice de proporții, articolele și studiile îmbogățesc în chip detaliat momentele și etapele semnificative, exprimînd totodată nota istoriografică novatoare, de avangardă a științei istorice la momentul respectiv. De altfel, după părerea noastră, pulsul istoriografiei vii, în plin sens de actualitate, a fost dat totdeauna de revistele de specialitate; aparițiile editoriale avînd meritul de a consacra cuceririle, mai mult sau mai puțin stabilizate. Sub acest aspect, remarcăm chiar un anumit ciclu editorial (nu știm în ce măsură el este întîmplător sau deliberat) pentru lucrările avînd ca subiect politica externă românească: marea explozie de titluri din anii 1968-1972, i-au urmat din ce în ce mai rare apariții, pentru ca în ultimii cca trei ani nici o lucrare de proporții să nu mai apară^x. Cu toate acestea, istoriografia problemei își continuă drumul ascendent, înaintînd noi și interesante ipoteze și interpretări, în spatele cărora se întrevăd sintezele și monografiile viitoare spre care aspiră știința istorică actuală³⁶. Ar fi foarte utilă, astfel, tratarea monografică a unor laturi privind relațiile bilaterale ale României în perioadă: româno-ungară, româno-bulgară, româno-sovietică, româno-iugoslavă ș.a.m.d. - prilej cu care s-ar elucida unele teze controversate, cu circulație în istoriografia străină^{xx}. De altfel, ar fi în spiritul unei istoriografii științifice militante, tratarea cu discernămint politic a acelor chestiuni care fac subiectul unor interpretări tendențioase, care

x Vezi trimiterile din prezenta lucrare și bibliografiile istorice³.

xx Existența cîtorva începuturi³¹ în această direcție, este un argument că efortul merită a fi întreprins. El ar trebui să depășească, treptat, zona geografică imediată în care se află situată România, pentru a plasa în angrenajul politic mondial locul și rolul său.

merg pînă la falsificarea adevărului privitor la politica externă a României în deceniul patru.

O mai eficientă politică editorială în limbile de circulație internațională ar constitui, de sigur, una din căile prin care punctul de vedere al istoricilor români s-ar face cunoscut. Din datele pe care le deținem, pînă în prezent nu s-a tradus nicio lucrare cu tematică axată exclusiv pe politica externă a României între cele două războaie mondiale. Cele cîteva traduceri realizate de Editura "Meridiane" reprezintă versiuni prescurtate (le-am numi "de popularizare") utile dar nu suficiente. "Revue roumaine d'histoire" cît și colecția inițiată preia, de obicei, articole și lucrări de mici proporții, ceea ce este la fel de util dar nu poate suplini cerința pe care am enunțat-o.

Cît despre istoriile generale (compendiile)²³ care s-au tradus, în ele politica externă are, în mod firec, o tratare sumară. Deocamdată pot constitui, din acest punct de vedere, un "început" promițător varianta prescurtată (de ce prescurtată, ne întebăm?!), a "Marei conflagrații mondiale..."²⁶ și volumul de studii și documente privind eliberarea României de sub dominația fascistă-hitleristă³⁵.

Atît pentru circuitul științific intern, dar, mai ales, pentru introducerea în circuitul internațional, se simte tot mai mult necesitatea publicării unor volume de documente (eșalonate cronologic sau problematice) privind politica externă a României din respectiva perioadă. Pledează-pentru aceasta și existența unui bogat fond arhivistic investigat și valorificat deja de cercetarea științifică.

Rezolvarea unor lacune și "pete albe" (semnalate în celelalte capitole ale lucrării) din istoriografia vieții social-economice și politice interne va facilita deschiderea unor noi piste interpretative și în ceea ce privește tratarea de fond a politicii externe și a diplomației românești în toată complexitatea realităților deceniului patru. Și invers.

Formind de la premiza că guvernarea indică, în general, esența, conținutul și tendințele stadiului atins, la un moment dat, de un stat pe scara evoluției sale istorice, înțelegerea și cunoașterea obiectivă a exercitării funcțiilor sale (interne și externe) se impun pe prim-planul cercetării științifice a istoriei.

5. Opinii istoriografice privind dinamica și structura sistemului partidist.

Trecînd pe tărîmul în care partidele politice trebuie aduse pe primul planul analizei istoriografice, șochează de la început o paradoxală

evidență: despre partidele politice s-a scris mult, dar istoria, clasificarea, structura de clasă și organizatorică, fundamentarea doctrinară și conduită concretă a lor încă nu au luat forma unor concluzii sistematizate. Este adevărat că toate temele literaturii istorice privind perioada interbelică (inclusiv și, mai ales, deceniul patru) conțin numeroase referințe la poziția adoptată de partide într-un moment sau altul. Pentru unele din aceste momente (spre exemplu, atitudinea față de fascism și de pericolele interne și externe generate de acțiunea sa politică agresivă) există certe reușite. Pentru anumite perioade, cu semnificație de răscruce politică, istoriografia beneficiază de o judicioasă plasare problematică, oglindind implicarea și manifestarea diverselor forțe politice: restaurația carlistă - iun.'30, luptele din febr. '33, alegerile din nov.-dec.'37, instaurarea dictaturii regale febr.-mart.'38, situația externă -aug.-sept.'39, pierderile teritoriale - iul.-aug. '40. La orice pagină am deschide o carte de istorie tratînd problemele României interbelice, inițialele desemnînd formațiunile politice ale timpului sînt frecvent utilizate: P.N.L., F.N.Ț., Garda de fier; P.C.R., P.S.D., F.U.M.; P.Ț., P.R.Ț., Frontul Românesc ș.a. Cu toate acestea, exceptînd Partidul Comunist Român (care este surprins în multiplele sale ipostaze, fără să-i fie consacrată o monografie sau o sinteză), nu există încă lucrări care să trateze explicit, în forme corespunzătoare, unitare, istoria partidelor politice. Această realitate istoriografică poate determina justificate întrebări și nedumeriri: în România a existat și a avut o determinare istorică obiectivă sistemul de partide? care au fost elementele de continuitate și discontinuitate pe scara evoluției politice a societății românești din acest punct de vedere? au existat partide viabile, cu rol hotărîtor în mecanismul social-economic și politic al României? să fi început "sfîrșitul fără glorie" al partidelor burgheze încă după primul război mondial, în cazul unora (P.N.Ț., de exemplu) concomitent cu nașterea lor? La toate aceste întrebări se poate răspunde numai cu aprofundate susțineri științifice, care, în stadiul actual al dezvoltării științelor sociale, considerăm că trebuie și pot să se pronunțe.

Deocamdată, materialul care ar trebui să constituie substanța unor asemenea considerații este dispersat în studii și lucrări dedicate altor probleme ale perioadei, numărul celor cu subiect special

fiind derizoriu. Aspectul bibliografic parcimonios al problemei caracterizează și istoriografia burgheză care, după începuturi promițătoare situate în deceniul doi și trei, cunoaște o stagnare evidentă (desigur din motive obiective și subiective!) dând impresia că, în deceniul care a premers celui de al doilea război mondial, partidele au existat dar istoria și cercetarea tendințelor lor nu intra în ordinea necesității analizei științifice ci în cea a acțiunii politice imediate. Așa se explică existența unei ample literaturi de referință privind istoria începuturilor și continuării activității partidelor în România întregită¹ și lipsa acesteia pentru perioadele de consolidare, fărâmițare, fuzionare sau debut pentru partidele care au apărut mai târziu și s-au manifestat plener în deceniul patru. S-au enunțat și s-au dezvoltat diverse puncte de vedere privind încadrarea și abordarea sistemului partidist al României^x. Considerăm necesară punctarea unor opinii de epocă, având dublă semnificație: de susținere doctrinară partizană (deci document) și de analiză științifică (deci istoriografie). Încă din 1922 D.D. Drăghicescu¹ susținea clasificarea partidelor pe criteriul reprezentării de clasă. Partidelor marilor proprietari funciari (rurali și urbani) - respectiv Partidul Conservator Progresist - Marghiloman, Conservator Democrat - Take Ionescu și Partidul Poporului - Al. Averescu - doctrinei lor, el le prevedea aceeași soartă ca și a clasei pe care o reprezentau, nici unul din ele nefiind viabil, continuând să trăiască doar "prin și din cauza șefilor lor". Aprecierea va fi validată de realitatea ulterioară. Partidele acestea într-adevăr vor dispărea de pe scena vieții politice odată cu liderii lor. Clasa burgheză, după părerea sa, își avea reprezentate interesele în câteva partide - P. Național Liberal, P. Național Român din Transilvania, P. Naționalist Democrat - N. Iorga, dintre care primul avea cele mai multe posibilități de consolidare. El considera însă că P.N.L. nu putea fi partid "de clasă", adică al întregii burghezii, deoarece, după război, atât prin programul său cât și prin compoziția socială a conducerii, "pe aceste vremuri de bolșevism" (sic!), din partid de avangardă, dădea semne de situație în ariergardă, fiind în primejdie să ajungă un partid al marelui burghezii, sacrificând celelalte interese. Nu "dădea semne" ci era, efectiv, partidul marelui burghezii. Chiar dacă autorul conchidea utopic că linia evoluției partidului liberal va fi aceea a unui liberalism social, în care "burghezia își va asocia la puterea politică și la conducerea economică a Statului, proletariatul industrial organizat" (deoarece "viitorul politic este al

^x Problema a făcut subiectul referatului Teorii și curente doctrinare din România în perioada interbelică, susținut de noi în cadrul pregătirii doctoranturii, aflat în manuscris.

unui partid liberal socialist") se întreveade clar efortul lui Drăghicescu de a combate principiile marxiste ale antagonismului ireductibil dintre burghezie și proletariet. Este remarcabil că același autor demonstra că Partidul Țărănist (în 1922 !), departe de a reprezenta clasa țărănească, era de fapt o "dublură" a partidului liberal, compus din mica burghezie de la orașe și sate, cu o titulatură necorespunzătoare, fiindu-i mai potrivită cea de "partid socialist agrarian" sau de "radical-socialist". Zelul țărănist-marxist al partidului, așa cum a apărut în primul său program, autorul îl considera confuz și neștiințific, deoarece culoarea bolșevică nu-i putea ascunde fondul programului, care nu se deosebea prea mult de cel al liberalilor, iar în unele prevederi, de cel conservator. Autorul conchidea că dacă țărăniștii se vor prezenta ca un partid burghezo-țărănist, partidul lor va deveni o dublură a partidului liberal. "Intre aceste două partide - prevedea el în 1922 - se va da o luptă acerbă din care va învinge acel partid care va adopta programul cel mai înaintat, în înțelesul socialismului liberal".

Partidului Socialist, ca partid al proletarietului industrial (autorul ignora existența P.C.R.), îi făcea o prezentare relativ obiectivă prevăzându-i însă un viitor asupra căruia pluteau ambiguitățile. Deși recunoștea acestui partid sinceritatea convingerilor și onestitatea acțiunilor; faptul că a progresat lent, temeinic și fără întrerupere; că aderenții lui sînt numeroși, fiind în majoritate lucrători; că disciplina lor nu lasă nimic de dorit; că spiritul lor este trezit spre "problemele sociale largi și de viitor" care fac din clasa proletarietului "cel mai bun instrument de evoluție socială și de progres moral în societățile moderne"; că această clasă era "din punct de vedere moral și politic superioară chiar burgheziei" ș.a.m.d. - pentru momentul istoric dat, rezerva, paradoxal, Partidului Socialist doar rolul de a intra pe calea colaborării cu partidele burgheze, încetînd de a fi "în înțelesul strict, adică bolșevic, partid de clasă, rămînînd mai mult partid de idei". Remarca totuși concesiv că într-un viitor - pe care îl aproxima la cca 50 de ani - /cu calitățile morale și politice pe care i le găsim azi, ea /clasa proletarietului - n.n./ va fi luată de mult, în viața politică a țării, rolul deținut de burghezie", iar partidul socialist, dacă nu va absorbi partidul liberal, îl va înlocui la cîrma statului, "făcînd din această un element de rezistență și de conservare socială și națională". Am stăruit asupra acestei lucrări, pentru că la nici un alt doctrinar burghez nu vom găsi abordată în această manieră problema claselor sociale și a corespondenței lor partidiste.

În dezbaterile de la Cercul social român (1922/23), Dimitrie Gusti^X, în calitate de conducător al lucrărilor, cât și ceilalți participanți, au emis diverse puncte de vedere privitoare la posibilele clasificări ale partidelor.

Majoritatea lor vedeau clasificarea partidelor pe principiul plarizării prin caracterizări disjunctive: static-progresiste; legitimist-revoluționare; de autoritate-de libertate; de reformă-revoluționare. Se mai propunea împărțirea partidelor în: necesare-întâmplătoare; adevărate-neadevărate; de principii - fără credințe politice (cărora li se spunea principiale - oportuniste; statornice-schimbătoare). După alte criterii, partidele erau împărțite în: mari-mici; monarhiste-republicane; de guvernământ-de opoziție. Alții opinau pentru depășirea bifurcării opuse considerând posibilă existența unor partide: oportuniste - de idei generale - programatice și de clasă; individualiste - colectiviste - de compromis între primele ș.a. Am enumerat câteva tipologii de clasificare vehiculate în epocă, pe de o parte, pentru a evidenția dificultatea de a încadra partidele în ele, pe de altă parte, pentru a remarca faptul că, în toate cazurile, ignorându-se sau ocolindu-se criteriul de clasă, al ordinii economice-sociale și politice pentru care partidele militau, erau ridicate la rang de profil unele caracteristici particulare, reale, dar nu fundamentale.

Istoriografia materialist-istorică românească, analizând programele și activitatea partidelor politice din deceniul patru, sub acest aspect, este unanimă în următoarele aprecieri: au existat partide care și-au proclamat, argumentat și apărât deschis poziția clasei pe care o reprezentau, considerând lupta de clasă ca inevitabilă. Acestea au fost partidele muncitorești - P.C.R., P.S.D., P.S.I. - bazate pe concepția materialist-istorică privind rolul și locul partidului ca organizație politică de clasă; au existat partide care, într-o anumită perioadă, s-au considerat partide de clasă - cazul partidului țărănist - admitând și supralicitând inițial, apoi, treptat, renunțând la legitimitatea principiului luptei de clasă; au existat partide care, deși reprezentau evident interesele unei anumite clase, sau ale unui anumit grup social, nu proclamau această realitate în mod deschis, erijându-se în partide ale "națiunii", apărătoare ale tuturor intereselor. În această categorie au fost majoritatea partidelor burgheze, de la cel liberal (cu toate dizidențele sale), la P.N.Ț. (cu toate ramurile și dizidențele ivite), pînă la așa numitele partide "naționaliste" și ale naționalităților conlocuitoare; au existat partide totalitare

X Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic¹.

pentru care activitatea unor organisme politice de clasă, indiferent de titulatură, era dovada unui politicianism "dăunător" care se cerea înlăturat. În această categorie pot fi incluse Frontul Renașterii Naționale (apoi Partidul Națiunii) - formațiunea politică care a asigurat exercitarea regimului dictaturii regale carliste, și Garda de fier (purtătoarea ideologiei și acțiunii fasciste în România).

Desigur este anevoios de trasat granițe în stabilirea interrelației partid-clasă. Istoriografia noastră de pînă acum folosește o serie de formule care, dacă sînt valabile pentru un anumit moment din evoluția partidelor, generalizarea lor la întreaga perioadă nu corespunde unor realități. Într-un fel se prezenta F.N.L. imediat după terminarea războiului (ca partid al marelui burghezii financiare în frunte cu familia Brătianu), altul și-a fost suportul social în anii care au urmat (prin înglobarea în el a unor grupări din fostele partide conservatoare, din partidele noilor provincii românești sau a unor politicieni răsleți) și alta situația în ajunul instaurării dictaturii carliste, cînd partidul era în pragul unei noi disidențe, manifestată în existența unor disensiuni între "bătrînii" și "tinerii" liberali, disensiuni care nu exprimau doar dezacorduri de "generație". În general, se afirmă cu îndreptățire că P.N.L. a fost un partid de dreapta, reprezentînd interesele unor anumite grupări capitalisto-financiare, ale unor grupări moșierești (cu precădere a celor "îmburghezite"), interesele altor clase sociale fiind slab reprezentate de acest partid (influența lui în sînul țărănimii fiind redusă, iar în rîndurile muncitorimii, aproape inexistentă). Caracterizarea P.N.Ț. este și mai complicată și dificilă sub acest raport. Acest partid a fost rezultatul fuziunii a două formațiuni politice (P.N.R. și P.Ț.) cu suport social, doctrină și țel diferit (P.N.R. fiind în fond un partid liberal de nuanță burghezo-democratică iar P.Ț. un partid mic-burghez radical). Compromisurile reciproce care s-au săvîrșit nu au reușit, pe tot parcursul existenței partidului, să atenueze aceste deosebiri. Dacă pînă la venirea la putere (1928) în propaganda care a vizat răsturnarea F.N.L. au precumpănit lozincile de esență "țărănistă", după aceea, rolul hotărîtor l-a avut aripa "ardeleană" de factură liberală, ceea ce a determinat convulsiile și disidențele cunoscutе. Tocmai de aceea P.N.Ț. este prezentat istoriografic ca reprezentînd, pe de o parte, gruparea "capitalului național" din aripa ardeleană, pe de altă parte, aripa țărănistă, înglobînd, prin ambele sale origini, o însemnată parte din burghezia mică și mijlocie. Avînd o puternică aderență la țărănime - lipsită de formațiuni politice proprii - a fost partidul/ cu cea mai mare bază politică de masă din burghez

epocă, ca și P.N.L., avînd puțină priză în rîndurile proletariatului. Faptul că în ambele partide burgheze - P.N.L. și P.N.Ț. - s-au aflat, începînd de la conducerile centrale și pînă la cele locale, moșieri, că intereselor lor au fost astfel reprezentate de respectivele partide - nu pot îndreptăți, credem noi, aprecierea, întîlnită în istoriografia mai veche, că ele ar fi fost burghezo-moșierești.

Suportul social al grupărilor fasciste din România (L.A.N.C. mai tîrziu P.N.C.; Garda de fier, apoi "Totul pentru țară") a fost și este în atenția unor multiple și ample cercetări. Considerăm totuși că, din acest punct de vedere, analiza elaborată de Lucrețiu Pătrășcanu încă nu a fost depășită substanțial. Formule de genul "cele mai reacționare vîrfuri ale burgheziei și moșierimii românești" ar trebui reanalizate, fără îngroșarea unor analogii cu partidele fasciste care au inspirat sau influențat mișcările de extremă dreapta din România. Din păcate, multă vreme nu a existat în literatura de specialitate abordată sintetic această problemă pentru întreg sistemul de partide din România interbelică. Dispersate într-o serie de lucrări, datele, aprecierile și observațiile respective puteau oferi suficiente temeuri în tentativa de a încerca o clasificare a partidelor (deși considerațiile emise și ipotezele interpretative sînt diversificate și abundă în contradicții).

O primă sinteză, cu notabile reușite interpretative, în studiul partidelor încadrate într-un sistem, a elaborat Al.Gh.Savu în teza sa de doctorat, pentru deceniul patru, și în recenta apariție editorială, pentru întreaga perioadă interbelică². Remarcînd cu dreptate evidenta sărăcie istoriografică, Savu subliniază necesitatea unor debateri științifice chemate să clarifice o serie de laturi ale funcționării sistemului de partid: locul și rolul lor în viața politică; mecanismele care au reglat dinamica și particularitățile sistemului multipartidist în contextul succesiunii unor regimuri politice structural deosebite; clarificarea unor concepte de circulație în istoriografie, cărora cercetătorii le conferă semnificații sensibil diferite^x; analiza nuanțată a unor situații particulare^{xx}; analiza organismelor

^x Împărtășind opinia lui Al.Gh.Savu, semnalăm cîteva din aceste concepte: centru, stînga și dreapta în paleta pozițiilor unor partide, aripi, și personalități; fascist, profascist, extremist - în calificarea unor grupări și personalități; revoluționar, democratic, progresist - în opoziție cu reacționar, guvernant, fascist, profascist.

^{xx} Savu semnalează caracterul oficial "monopartidist" și, în realitate, "quasi-pluripartidist" din timpul dictaturii regale. Noi adăugăm: influența situației externe grave a României asupra vieții politice interne în acei ani, care a culminat cu situația din vara anului 1940.

politice controversate^x ș.a. Economia de spațiu ne obligă la o maximă sintetizare a încheierilor la care a ajuns Savu în descifrarea genezei, ascensiunii și decadenței partidelor politice burgheze românești înainte și în timpul dictaturii regale. Socotindu-le demne de remarcat (uneori concordând, alteori diferind de propriile noastre concluzii) semnalăm câteva dintre ele: partidele politice înregistrează ca un seismograf noile realități economice, sociale și politice, reflectându-le pe plan ideologic, programatic, organizatoric și tactic; dacă în primele două decenii postbelice, noile curente și tendințe s-au putut exprima în și prin partidele existente, în deceniul patru și, mai ales, în ultima parte a lui, situația s-a schimbat simțitor; există o mare deosebire între țărănismul inițial și ideologia liberaloidă a conceptului de "stat țărănesc"; între liberalismul "arhaic" brătienist și neoliberalismul "întinerit" de tătărăscieni; între naționalismul robust a lui Goga și național-fascismul gogo-cuzist; explicația disocierilor și regroupărilor partidelor politice trebuie căutată în diversificarea social-economică a societății românești^{xx}, în diminuarea ponderii centrului prin deplasarea unor forțe politice spre dreapta (forțele predictoriale) sau spre stînga (mișcarea revoluționară)^{xxx}; pentru ultima fază parlamentară^{xxxx}: agravarea disocierii lăuntrice a majorității partidelor, accentuarea instabilității sistemului multipartidist, incapacitatea partidelor democratice de a contracara acțiunile forțelor predictoriale și de a salva regimul parlamentar; existența, în rândurile marilor partide burgheze, a unor orientări opuse în problemele fundamentale ale politicii interne și externe a divizat conducerile centrale, a creat un

x El numește F.R.N. Noi adăugăm și a celor "ignore" sau prezentate "unilateral", din această categorie făcînd parte mai toate partidele burgheze existînd în epocă.

xx Savu își exprimă justificat dezacordul cu istoricii care recurg la explicarea fenomenului prin politica diversionistă a claselor conducătoare, menită să creeze iluzia unor libertăți cetățenești, sau prin incapacitatea conducerii partidelor de a "împăca" toate veleitățile politicianiste.

xxx Al.Gh.Savu: "Contradicții și fricțiuni s-au manifestat și se vor manifesta în toate partidele, din toate țările lumii /.../ se soldază adesea cu disidențe și, uneori, cu înjghebări de noi grupări politice. De ce, să socotim anormal în România un proces pe care orice politolog l-ar considera aiurea normal? Mai mult, în România interbelică /.../ numărul partidelor s-a menținut în ansamblu constant; /.../ prezumția că, concomitent cu disocierea, a existat și un proces invers, de reunire a partidelor, ambele procese avînd o intensitate aproximativ egală?" (p. 15).

xxxx Părerea noastră este că '34-'37 nu a fost ultima fază parlamentară, ci o etapă, urmată în '38-'40 de cea a schimbării sistemului, care va fi lichidat abia în 1940.

curent centrifug în organizațiile locale, au generat "criza de autoritate" a organelor conducătoare, cărora li s-au adăugat tendințele subiective exprimate prin rivalități de persoane, dispute de posturi etc.; Explicațiile acestor procese, emanații ale diverselor forțe politice, trebuie filtrate critic, ele înșile avînd un accentuat spirit subiectiv^x; afară de explicația cauzală (de natură social-economică) trebuie căutate și cauzele de altă natură: juridice (de ex. legea electorală, permanentizarea stării de asediu, legalizarea sau ilegalizarea unui partid), psihologice (reacția opiniei publice, amicitțiile sau aversiunile partizane), capacitatea (sau incapacitatea) conducătorilor, arta întocmirii programelor, raportul de forțe pe plan internațional și, implicit, situația externă a țării; locul și rolul partidelor în angrenajul politic al statului trebuie descifrate în lumina realităților istorice ale deceniului, ținîndu-se cont de anumite particularități și de complexitatea situației generale a României. După analiza multora dintre factorii politici enunțați, Al.Gh.Savu a procedat și la elaborarea unei Schițe a sistemului de partide în preajma instaurării dictaturii regale^{xx}.

Părăsim analiza acestei unice lucrări sintetice privind sistemul de partide din România și trecem la prezentarea istoriografiei politice care a inclus în compunerea sa multiple aspecte privind structura, tendințele și activitatea partidelor politice din respectiva perioadă. Pentru istoriografia primelor decenii de după eliberare, constatăm cîteva tendințe metodologice aproape generalizate. Analiza și aprecierea partidelor se realiza, cel mai adesea, prin suprapunerea sau substituirea lor cu guvernul perioadei, lipsind sau fiind prezentate cu intermitențe cronologice partidele aflate temporar în opoziție sau care n-au reușit să parvină vreodată la putere. Erau

x Savu explică nuanțat faptul că, pe de o parte, documentele din epocă ale P.C.R. le prezentau drept încercări ale claselor conducătoare de a înșela masele, prin lansarea unor partide "necompromise" sau prin aplicarea tendințelor de "fascizare" a țării. Pe de altă parte, cercurile pro-dictatoriale (carliste sau fasciste) considerau anarhizarea partidelor ca o consecință a "păcatelor" democrației, în general, și chiar a "abuzului" de democrație din România. Cercurile democratice, fie că se învinuiau reciproc de anumite greșeli, fie că vedeau în respectivul proces o dezvoltare a conștiinței civice a maselor. Deci cîte forțe și tendințe, atîtea viziuni interpretative.

xx Analizînd: partidele și grupurile de presiune; partidele și clasele sociale; forțele democratice și forțele dictatoriale; dizolvarea partidelor politice (de către dictatura regală) și efectele ei asupra evoluției partidelor politice; partidele și grupările favorabile dictaturii regale; partidele burgheze (I.N.T. și I.N.L.), partidele fasciste și hitleriste, partidele și organizațiile muncitorești ș.a.m.d.

exprimate teze eronate sau tendențios deformate^x, întregă analiză fiind subordonată cerinței "argumentării" lor³⁻⁴. Activitatea partidelor, grupărilor politice, personalităților burgheze era taxată în raport cu poziția avută exclusiv față de mișcarea muncitorească, în special față de P.C.R. (pe plan intern) și atitudinea exprimată (sau deformată) față de relațiile cu U.R.S.S.^{xx} (pe plan extern)⁵⁻¹¹. Lipseau total sursele de informație sau istoriografice ale trecutului, fiind taxate în bloc drept "burgheze", "mincinoase", "falsificatoare", și erau folosite intensiv și necritic aprecierile și documentele^{xxx} emanate în epocă sau ulterior de P.C.R. sau de Internaționala Comunistă^{13, 14}, cu circulație în istoriografia sovietică ante și post-belică.

x "Războiul este și pentru România doar «continuarea politicii cu alte mijloace». A unei politici imperialiste, a unei politici antisovietice mult timp consecvent practicăta/.../ Transformarea României în instrument războinic antisovietic a fost opera tuturor guvernelor care în tot acest răstimp s-au perindat la cirna țării. Politica externă a statului român față de Uniunea Sovietică a fost o permanentă ofertă de servicii, făcută rînd pe rînd tuturor statelor și grupărilor de state din Apus care plănuiau atacarea Uniunii Sovietice." (L.Pătrășcanu, Probleme de bază¹¹, p. 18)

- "Dictatura regală, dictatură a celor mai reacționare vîrfuri ale burgheziei și moșierimii, în frunte cu Carol al II-lea, a mers pe linia capitulării în fața agresorului, a transformării României într-un avanpost al războiului ce se pregătea împotriva Uniunii Sovietice" (Editorial în revista "Analele Inst.de ist.P.M.R.", nr.1-2/962)

xx - "Guvernele care au condus țara între 1929 și 1933, au continuat față de Uniunea Sovietică politica de ostilitate practicăta de toate guvernele burghezo-moșierești, deși guvernul sovietic a dus în mod constant o politică de pace față de guvernul român /.../ În această perioadă de fascizare a țării, imperialiștii americani au trimis în România pe generalul călău Douglas Mac Arthur /.../ în scopul pregătirii războiului împotriva Uniunii Sovietice" (M.Roller, p. 581).

- Pentru perioada 1934-1937: "Renunțînd însă la ofertele de pace ale U.R.S.S., guvernele reacționare continuă tot mai fățiș, în anii care urmează, politica antisovietică, deși oficial au fost realuate legăturile diplomatice" (M.Roller, p. 621).

- "În timpul dictaturii regale, încercările P.C.R. de a antrena partidele social-democrat, național-țărănesc și liberal la colaborare cu formațiunile democratice și patriotice /.../ n-au dat rezultate, conducătorii acestor partide refuzînd colaborarea" (M.Roller, p. 632).

xxx "Congresul /este vorba despre Congresul V al P.C.R., 1931/ a subliniat că «România se află la marginea lumii capitaliste și se învecinează direct cu țara care construiește socialismul», ceea ce face ca «România, alături de Polonia fascistă, să fie unul din cele mai importante inele ale războiului imperialist contra-revoluționar, organizat de imperialismul internațional contra U.R.S.S.»" (M.Roller³, p. 590). Autorul citează masiv din documentele Congresului V al P.C.R.)

Din punctul de vedere al prezentării argumentației necesare pentru a demonstra pozițiile de clasă ale partidelor politice burgheze, pornindu-se de la analiza bazei economico-sociale care le-a generat și influențat, s-au reușit caracterizări realiste, interesant sesizate, punându-se în evidență poziția și limitele lor de clasă, politicianismul și reacționarismul lor⁸. Cum "schema" teoretică evita sau ignora și oarecari semne de progres economic și social în cadrul orînduirii capitaliste, mai ales în faza ei "imperialistă", cum evoluția politică a României interbelice trebuia înscrisă pe traiectoria alunecării spre continua fascizare, evoluția partidelor politice era concepută în sensul unui continuu regres exprimînd diversele variante și ipostaze ale tendințelor sau dictaturii fasciste. Fără deosebiri de nuanță, autori ca M. Roller, J. Benditer, P. Constantinescu-Iași și mulți alții, prezentau partidele burghezo-moșierești, reprezentînd, atît prin număr cît și prin titulaturi, lupta între "clici", politica de diversiune sau de derută a claselor dominante, demagogia și haosul politicianist^{3, 4, 6, 9}. Guvernările P.N.Ț., Maniu, Vaida și guvernul Ioșca și P.N.D., guvernul Tătărescu și P.N.L., guvernele dictaturii regale și F.R.N. - erau tratate ca etape ale drumului spre fascizare sau forme ale dictaturii fasciste^x. Pare paradoxal, dar partidele din autentica extremă dreapta (Garda de fier, P.N.C., grupările hitleriste săsești) erau tratate superficial, ceea ce se supralicita fiind complicitatea și încurajarea ascensiunii lor din partea tuturor forțelor politice burgheze.

Despre baza socială și structura organizatorică, despre programele generale sau guvernamentale, despre anumite trăsături lucide democratice sau progresiste ale liderilor sau membrilor partidelor politice burgheze - rare și deseori deformatate aprecieri^{xx}.

Un loc aparte, dar integrat aceluiași cadru general interpretativ, era rezervat partidelor social-democrat și socialist independent

x "Între politica național-liberalilor și a național-țărăniștilor nu au existat deosebiri fundamentale"; "Intregul curs al politicii interne și externe a României arăta că cercurile reacționare românești se orientau categoric spre fascism"; "Opoziția P.N.Ț. /între 1934-1937/ nu urmărea asigurarea unei politici democratice, ci se împotriva pierderii de poziții pe cîmpul economic. Opoziția național-țărăniștilor (Maniu) se ridică împotriva luptei dusă de I.C.R. împotriva fascismului și face cîrdășie cu Garda de fier ajutînd nemijlocit la fascizarea țării"; "...guvernele prezidate de: Miron Cristea, Armand Călinescu, Gh. Tătărescu și I. Gigurtu. Toate aceste guverne au fost sprijinite de aproape toți foștii miniștri ai partidelor istorice și ai trădătorilor social-democrați de dreapta, în calitate de consilieri regali" (M. Roller, 4, p. 574, 619, 620, 629).

xx Excepție a făcut L. Pătrășcanu (cu lucrările citate¹¹⁻¹²), care a avut interesante și nuanțate considerații privind diversele partide. Ele vor reintra în circuitul științific abia în deceniul șapte.

(unitar) considerate, cu alternanță, drept trădătoare ale clasei muncitoare^x, în slujba burghezo-moșierimii, unelte ale imperialismului, organizații profasciste sau fasciste³⁻⁹. Singurul partid tratat amplu și în diversele sale forme de manifestare era partidul comunist sau organizațiile de masă, legale sau ilegale, aflate sub conducerea sau influența sa⁶: Liga Muncii, Blocul democratic, Comitetul Național Antifascist, Madosz, Frontul Flugarilor ș.a. Dacă numărul poate spune ceva (sub aspect cantitativ), în primele două decenii după august '44 s-au scris sute de articole și studii, zeci de culegeri de studii și monografii¹⁰ având ca temă centrală momente din istoria P.C.R.¹³. De asemeni, s-au editat culegeri de documente¹⁴ și evocări biografice ale unor militanți sau eroi ai partidului comunist¹⁵. Sub aspectul datelor și faptelor evocate, al surprinderii unor direcții de activitate și episoade din lupta P.C.R., a tacticii și strategiei sale politice, fără îndoială, literatura respectivă a însemnat o acumulare istoriografică de un real interes. Tributul plătit necunoașterii aprofundate a documentelor și problemelor timpului interbelic românesc de către generațiile de istorici marxști în formare, interpretările dogmatice și eronate care au dominat înseși considerațiile partidului comunist în epocă și după eliberare, la care s-a adăugat o anumită dirijare a opticii de cercetare istorică, manifestată prin încorsetare problematică și unilateralitate - determină,

x I. Fătrășcanu pentru momentul nov. 1937: "Partidul comunist stătea în fața următoarei probleme: să meargă cu partidul social-democrat, după ce ar fi impus excluderea elementelor troțkiste, cu toată linia politică colaboraționistă și reacționară a conducerii partidului, sau să sprijine partidul național-țărănesc, deși acesta încheiase pactul cu Garda de fier? /.../ Hotărârea luată de conducerea de atunci a partidului comunist /.../ a constituit o greșală, cu grave urmări"¹² (p. 114-115).

- "Din cauza creșterii nemulțumirii maselor și compromiterii șefilor social-democrați în ochii lor, burghezia a trebuit să recurgă la noi metode pentru a abate masele de la lupta împotriva exploatării. În acest scop, a fost creată și încurajată gruparea troțchistă, ghelerteristă (avea în fruntea ei pe dr. Ghellerter care se întorsese atunci din America, unde a fost invitat nu fără scop). De asemeni, a fost întărită, cu sprijinul guvernului, organizația fascistă diversionistă «Garda de fier»" (M. Roller³, p. 574).

- N. Gh. Munteanu: "În tot timpul grevei [1929/1930, "Lemaître"⁷, presa social-democrată de dreapta a publicat doar două note - și ele ofensatoare - la adresa greviștilor. /.../ liderii oportuniști trebuiau să salveze aparențele. De aceea, I. Jumanca, unul dintre trădătorii înrâiți ai intereselor clasei muncitoare, deputat social-democrat, a făcut o «interpelare» în parlament ..."⁸ (p. 160).

- B. Romenco: "Loziția trădătoare a liderilor reformiști față de unitatea clasei muncitoare, a înlesnit mult, ofensiva dictaturii repale împotriva mișcării muncitorești"⁸ (p. 230).

după părerea noastră, transformarea și îngustarea destinului acestor acumulări istoriografice mai mult în sursă de documentare necesară specialiștilor în scopul analizei comparate critice^x și în foarte mică măsură (fiind chiar dăunător cunoașterii adevărului istoric) filă de istorie destinată cititorilor neavizați^{xx}. Studiile și lucrările care se refereau la partidele politice (inclusiv cele burgheze), oferă o diagramă ce urcă spre cercetarea mai aprofundată, spre analizele mai ample, spre documentarea mai complexă care, în contextul mutațiilor înnoitoare ce se vor afirma în deceniul șapte, vor permite apropierea de ceea ce înseamnă istoriografia științifică, bazată pe adevărul istoric, cu o metodologie real materialist-istorică. Această diagramă înscrie poziții cucerite treaptă cu treaptă, fără a se trece brusc la renunțarea exhaustivă la "tezele" și manierismul proletcultist impus până în jurul anului 1960, unele încercări soldându-se cu accentuarea laturilor încriminate astăzi de istorie, și aceasta s-a întâmplat nu din vina autorilor, în primul rând. Se poate reproșa acestor considerații critice un ton prezunțios sau vădite tendințe de criticism. Dacă onestitatea și soliditatea convingerilor unui cercetător în procesul studierii producției istorice dintr-o anumită perioadă, pot fi uneori alterate de subiectivitate, confruntarea cu alte opinii și dezbaterile științifice pot și trebuie să le confirme sau infirme justețea. În acest sens, frontul istoric trebuie să găsească soluții la întrebările și dificultățile pe care le întâmpină domeniul activității lor. Era necesar ca diverse teme care păreau rezolvate de istoriografia deceniului cinci și șase, să fie reluate (de multe ori cu titluri foarte asemănătoare)^{xxx} în deceniul șapte? În ce mod relansarea sau îmbogățirea unei teme trebuia să se facă (în cel mai riguros stil științific) de la mai vechile date și aprecieri? Deocamdată, cu mici excepții, subiectele privind istoria politică a României interbelice, inclusiv a deceniului patru, se tratează ca și când istoriografia s-ar afla la început de drum. În circuitul editorial se găsesc anumite volume de documente¹⁴ dar citarea lor în lucrări este din ce în ce mai rarisimă. Din când în când, anumiți autori fac vagi considerații

x Uneori, în viziunea unor istorici tendențioși din străinătate, material de referință și contraargumentare a noilor interpretări românești.

xx În virtutea acestor considerații, opinăm pentru necesitatea prezentărilor de critică istoriografică la toate lucrările care apar și la consemnarea, într-o manieră adecvată, a tratărilor depășite din lucrările sau listele bibliografice mai vechi.

xxx Pentru deceniul patru, de exemplu, istoria organizațiilor de masă, legale și ilegale conduse sau influențate de P.C.R., Congresul al V-lea al P.C.R., luptele din februarie 1933, alegerile din noiembrie '37 ș.a.

critice la adresa istoriografiei mai vechi în acest domeniu, fără a explica cauzele și conținutul lor.

Acestea pot fi considerate, în linii mari, impasurile de ordin metodologic. Privind conținutul și interpretarea propriu-zisă a problemelor de istorie contemporană, cititorul neavizat sau istoricul începător se găsesc în fața unei dileme: unde și cum trebuie căutat adevărul istoric privind momentele de răscruce politică din România în care partidele politice au trebuit să se pronunțe? După părerea noastră, fiecare istoric ar trebui să se considere obligat nu de a da sentințe ci de a îndruma și educa ceea ce se cheamă setea și priceperea de a descoperi adevărul. Iar pe acest tărâm, critica istoriografică ar trebui să se afirme în mod exemplar.

În mare parte, istoricii, prin scrierile care au apărut în ultimul deceniu, au aprofundat, revăzut și corijat multe din fațetele acțiunii politice partidiste tratate inconsistent sau eronat în trecut. Este adevărat, după cum am mai spus, că această operă de reșezare și clarificare istoriografică încă nu poate alcătui un patrimoniu închegat în care să se poată găsi răspuns la toate (nici chiar la principalele !) problemele ce se cer cunoscute. Printre acestea, se numără și istoria partidelor politice, pentru care există file și episoade dar lipsește închegarea într-un întreg care să îngemăneze toate componentele (economice, sociale și politice) care alcătuiesc fundalul, explică veridic cauzele și consecințele care au dat rațiune istorică existenței acestor organisme politice în epoca modernă și contemporană. Deocamdată, pentru critica istoriografică, selecția acestor file și episoade constituie un demers cu multiple dificultăți, comparabil cu travaliul arheologului de a reconstitui un vas din cioburi răzlețe. Ne propunem, în cele ce urmează, să încercăm reconstituirea istoriei unor partide politice românești din deceniul patru, așa cum apare în scrierile materialist-istorice din ultimul deceniu. Considerente care țin atât de economia de spațiu cât și de necesitatea servirii temei nu ne îngăduie o analiză comparată problematică a lor. Înaintăm de aceea o schită metodologică care să permită posibilitatea unei sistematizări, prilej cu care ne exprimăm și punctul de vedere istoriografic privind posibilitatea clasificării partidelor într-un sistem avînd la bază criteriul poziției de clasă.

Partidele moșieresti. Au supraviețuit puțin timp după război, n-au ajuns niciodată la guvernare, pierzîndu-și autoritatea, susținătorii și, în ultimă instanță, viabilitatea. Doctrina lor (de veche și fundamentată tradiție) se va manifesta însă, într-o formă evoluată,

în cadrul partidelor conservatoare, în partidele burghezo-moșierești și va alimenta aripile de dreapta din partidele burgheze în care s-au vărsat prin succesivele fuziuni (cu P.N.R., cu P.Ț. cu P.P. și cu P.N.L.). Singura grupare cu existență de sine stătătoare dar de importanță minoră - Liga "Vlad Tepeș", ulterior P.Conservator - Gr.Filipescu - este abordată istoriografic în mod episodic, amintită doar în cadrul unor alianțe electorale sau în străduințele de închegare a Frontului Popular Antifascist.

Partidele burghezo-moșierești. Exprimînd concepțiile moșierimii antrenate pe făgașul dezvoltării capitaliste precum și a capitaliștilor agrarieni, aceste partide conservator-liberalizate s-au adaptat necesității dezvoltării țării pe cale capitalistă, susținînd calea politică a unui regim burghezo-moșieresc, menită să asigure dominația acestei coaliții. Intrunînd o serie de trăsături comune, deosebindu-se din alte puncte de vedere, pot fi incluse în această categorie: P.Poporului - Al. Averescu; Liga Agrară - C. Garoflid; Uniunea Agrară - C.Argetoianu; Liga Apărării Național Creștine (LANC) - A.C.Cuza; P.Național Agrar - O.Goga; P. Național Creștin (după fuziune) - O.Goga, A.C.Cuza. Analizînd programele, doctrinele și acțiunea acestor partide, se poate admite ipoteza în virtutea căreia dacă în viața politică a României interbelice un asemenea tip de partid ar fi avut preponderență, dacă un asemenea partid, ajungînd la putere, și-ar fi aplicat în practică tezele doctrinei, atunci s-ar fi putut vorbi în România de un regim burghezo-moșieresc. Aceste partide "liliputane" sau "de personalități" - ca Uniunea Agrară, Liga Agrară, P.Național Agrar - sînt amintite în lucrările de istorie doar în măsura în care liderii lor - Garoflid, Argetoianu, Goga - au fost implicați în desfășurarea unui anumit moment politic. Despre grupările lor însă - program, structură, bază socială, opțiuni politice interne sau externe - considerațiile istoriografice sînt parcimonioase. Pentru deceniul patru, de exemplu, Partidul Poporului (Averescu) este pomenit rareori și "dispărut" din viața politică înainte de a-și fi dat, realmente, obștescul sfîrșit. Semnalăm că unuia dintre doctrinarii săi îi datorăm totuși singura sinteză privind partidele politice din România - elaborată în deceniul trei - din perioada interbelică: P.P.Negulescu¹. Chiar dacă demonstrația lui a fost partizană, conducînd spre ideea că partidul cel mai indicat pentru realizarea doctrinei neolibérale era partidul averescan, ca și în cazul lui Zeletin, ținta polemică principală a lui o constituia marxismul. Criteriile după care el a împărțit partidele (cu exemplificări din alte țări și, apoi, din România) conduceau la concluzia

existenței unor partide cărora viitorul nu le va garanta perspectiva viabilității, printre care, celor "de clasă" (P.C.R., P.S.D., pe atunci, P.Ț.) le sublinia cu numeroase exemplificări dezavantajul "internaționalismului" lor care facilita amestecul din afară în treburile interne ale țării. Argumentînd că, în condițiile contemporane, clasele sociale nu mai sînt decît "simple categorii funcționale", prezenta ca un postulat faptul că "în organizarea democratică a Statelor moderne, partidele politice, spre a putea să guverneze, trebuie să reprezinte masa națională întreagă" indicînd care puteau să fie, pentru România, aceste partide, dînd cîștig de cauză partidului averescan^x. Despre Uniunea Agrară, istoriografia noastră nu s-a preocupat. În schimb, despre evoluția politică sinuoasă a lui C. Argetoianu, despre locul și rolul său real în evoluția vieții politice a României, s-au consemnat diverse episoade, circulînd mai mult părerile sale tîrzii despre evenimentele, partidele, personalitățile contemporane lui (folosite cu sau fără discernămint critic) așa cum le-a consemnat el în "Pentru cei de mîine..."²¹, puse în circulație, cu atîta succes publicistic, de revista "Magazin istoric" cu un deceniu în urmă. Cum la partidul cuzist și mentorul său, A.C.Cuza, vom reveni în cele ce urmează, ne limităm a consemna că, pentru deceniul patru, despre formațiunile politice în care a fost înrîgimentat O.Goga, istoriografia nu se pronunță cu argumente notabile. Goga este o personalitate multilaterală asupra căreia ar trebui ca istoricii să se pronunțe fără echivocuri. S-au trasat de asemenea granițe invizibile dar pregnante între Goga, luptătorul pentru cauza națională a românilor pînă la 1918, Goga, în primul deceniu al României întregite și Goga, liderul P. Național Agrar și al partidului și guvernului Național Creștin - încît este foarte dificil să se fixeze locul și rolul jucat de el în viața politică. La aceasta a contribuit, categoric, evidenta discordanță (în anumite etape), dintre poet și politician, care a determinat deliberata ignorare a biografiei sale politice de către istoricii literari, și a valorii sale pentru cultura națională, de către istoricii cu preocupări deosebite pentru deceniul patru.

Partidele burgheze. Cu acest tip de partide istoriografia intră în zona unor realități pregnante ale vieții politice românești interbelice. Au fost multe: unele mari, altele mici; unele puternice,

x Demersul făcut de el este foarte interesant, pe de o parte, avînd profilul unei micro-istorii a partidelor din diverse țări, pe de altă parte, pentru că încearcă integrarea și sincronizarea sistemului de partide din România la cel universal, stabilind unele anglofilii nu lipsite de interes.

alte mai slabe. S-au grupat, disociați și regrupat mereu. Au avut titulaturi deosebite, concepții concordante și discordante. Au asigurat funcționarea "rotativei" guvernamentale pluraliste reprezentând - prin compoziția lor socială, prin doctrina, acțiunile și actele de guvernare - toate treptele trihotomiei politice clasice: dreapta-centru-stânga. Sub un regim dinastic care a evoluat, treptat, de la o monarhie parlamentară-pluripartidistă, spre dictatura regală, monopartidism oficial și parlament corespunzător noului regim, au purtat răspunderea pentru fixarea locului și rolului României în angrenajul interstatal european, de la consacrarea desăvârșirii unității naționale de stat (1918), până la dezastrul izolării, mutilării ei teritoriale și antrenării în cel de-al II-lea război mondial. Au supraviețuit dictaturii antonesciene și au contribuit, de pe poziția intereselor clasei lor, la înfăptuirea insurecției din august '44. Revoluția populară și socialistă va semna actul de deces al carierei lor politice. Pentru deceniul patru ele au fost: P. Național-Liberal (I. Gh. Duca, Dinu Brătianu), P. Național Liberal (Gh. Brătianu), P. Liberal Democrat (Th. Florescu); P. Național Țărănesc (I. Maniu, Al. Vaida Voevod, I. Mihalache); Frontul Românesc (Al. Vaida Voevod); P. Național-Democrat - N. Iorga; Liga Național Corporatistă - M. Manoilescu; Partidele minorităților naționale: P. Maghiar, P. German, P. Ucrainean, P. Evreesc ș.a.

Istoriografia noastră a demonstrat cu realism că, dintre toate aceste formațiuni politice ale burgheziei, P.N.L. și P.N.Ț. au fost cele mai puternice, ceea ce le-a conferit și un grad mai mare de stabilitate și influență în viața politică. Pentru principalul partid burghez, Partidul Național Liberal, istoriografia românească are certe reușite în anumite domenii de manifestare ale activității sale. Există astfel o analiză a bazei economico-sociale a acestui partid, a aripilor, grupurilor sau disidențelor sale, subordonată demonstrării tendințelor anti sau pro-dictatoriale, în lucrările lui Pătrășcanu¹¹⁻¹²; retușarea interpretativă, adâncirea și îmbogățirea aceleiași problematici în lucrările lui Al. Gh. Savu^{2,16}, și Gh. I. Ioniță¹⁷. Beneficiază de contribuții la analiza doctrinei de partid și a practicii în guvernare în domeniul dezvoltării economiei, în special a industriei, aduse de O. Constantinescu, N. F. Iovanelli și colectivului de autori coordonat de M. A. Lupu²⁰. Activitatea sa ca partid de guvernământ (nov. 33 - nov. 37), deci cu accentul pe gruparea Pătărăscu, este amplu relatată în lucrările aceluiași autori, cărora li s-a adăugat contribuția istoriografică a lui Fl. Nedelcu¹⁸. În majoritatea lucrărilor tratând aspecte ale vieții politice din

perioadă există consemnată poziția partidului, mai ales a guvernului și a unor personalități, față de mișcarea muncitorească, în special față de P.C.R., prin evocarea regimului stării de asediu, a cenzurii, a măsurilor antidemocratice și represive. Și-au găsit o tratare corespunzătoare anumite momente episodice privind atitudinea partidului sau a unor grupări și lideri liberali față de problema monarhică, în general, și de Carol al II-lea în special²⁴. Episoade în confruntările cu opoziția burgheză, în special cu P.N.Ț., cu accentul pus pe campaniile electorale se întâlnesc evocate în numeroase lucrări^{12,16-18}. Conduita partidului, mai ales a unor aripi și lideri, față de organizațiile de extremă dreapta din țară, este subiectul de referință a tuturor lucrărilor oglindind mișcarea antifascistă, fiind remarcate și opiniile și pozițiile unor lideri față de pericolul și penetrația economică-politică a Germaniei hitleriste. În lucrările consacrate problemelor de politică externă a României, poziția și activitatea unor lideri din partid sau guvern este adesea și amplu comentată. Din desfășurarea epică a diverselor teme de istorie politică, pentru anii 1930-1940, câteva personalități înregimentate în P.N.L. apar mai clar conturate: I.Gh.Duca, I.C.Brătianu, Gh.Brătianu, Gh.Tătărescu, Vict.Iamandi, Vict.Antonescu, Mitiță Constantinescu ș.a. Completări suplimentare, consistente și pline de amănunte și pitoresc, pentru realizarea unor portrete politice, sînt oferite de lucrările memorialistice editate în ultimii ani²¹.

Chiar dacă unii autori au relevat faptul că P.N.L. a activat fără să-și elaboreze un program de largă perspectivă^x, iar programele sale guvernamentale conțineau prevederi imediate care vizau mai mult organizarea vieții politice administrative decît resorturile economico-sociale enunțate doctrinar, lipsește încă analiza complexă a acestor aspecte. În forma în care s-au străduit s-o prezinte teoreticienii liberali, doctrina partidului nu s-a constituit într-o concepție unitară ci într-un sistem eclectic, cu teze ale liberalismului clasic împrumutate din doctrinarii străini, cărora li s-au adaptat noile teorii ale intervenționismului de stat, menit să slujească interesele unei fracțiuni (a celei mai puternice) a burgheziei. Dar, reflectînd specificul structurii economice-sociale din România - unde burghezia autohtonă, încă nu destul de puternică și bogată, își vedea amenințate

x Ultimul program antebelic fusese elaborat în 1906. Ii urmaseră o serie de programe guvernamentale dintre care cel din 1914 prevedea modificarea Constituției, reforma agrară și votul universal. Prin izbucnirea războiului, înlăptuirea programului s-a amînat, fiind din nou reactualizat după 1918 și înlăptuită, în linii mari, în primii ani postbelici. Apoi a urmat programul din octombrie 1933 cînd P.N.L. era sub șefia lui I.Gh.Duca.

anumite interese de către capitalul străin - intervenționismul statului, în varianta românească, a servit, pe de o parte, ca o pîrghie în această concurență iar, pe de altă parte, a slujit burgheziei să opereze o redistribuire a proprietății și avuțiilor naționale în propriul interes. Se știe că o idee programatică pe care ades băteau monedă doctrinarii liberali a fost cea a "naționalismului economic". Majoritatea lucrărilor noastre de istorie rezolvă acest leit-motiv liberal prin enunțarea dictonului "prin noi înșine!" - tratat tendențios și eronat în primele decenii istoriografice, reevaluat dar nu aprofundat în noile lucrări. Lozinca "prin noi înșine" a reflectat mai mult un deziderat decît o linie de conduită, această realitate fiind demonstrată de toate legile economice elaborate de liberali, principiul întrupîndu-se în formule destul de vagi, contradictorii, am zice chiar prudente, reflectînd limitele posibilităților de independență economică ale burgheziei române^x. Istoriografia noastră încă nu a demonstrat argumentat că, deși P.N.L. se proclama adversarul formulei "România - țară eminentemente agrară", el a propagat o "anumită" industrializare, limitată, unilaterală, anarhică, căle prea lentă pentru lichidarea înapoierii economice a țării. Aceste coordonate doctrinare trebuiau urmărite, comparativ, și la celelalte formațiuni politice desprinse din P.N.L. (Gh.Brătianu și Th.Florescu), disidențele respective avînd alte cauze (insuficient cercetate și comentate de istoricii perioadei) decît cele de ordin principial. Specialiștii din toate domeniile științelor sociale sînt unanimi în a admite că România interbelică a fost dominată de trei mari curente doctrinare: neoliberalismul, țărănismul și marxismul. De asemenea, că ele nu și-au găsit o strictă corespondență în sistemul de partid existent. Dimpotrivă, uneori s-a manifestat o aparentă contradicție între doctrina și partidul în care auzorii ei erau înregimentați. Cu toate acestea, deseori s-au făcut afirmații nefondate, care apoi s-au perpetuat prin "preluarea" fără discernămint a unor eroși. Exemplificăm cu calificativele date lui Șt.Zeletin^{xx}. Deși în varianta lui Zeletin marxismul căpătase ipostaze deformante, în epocă el a fost considerat (evident, nu de autenticii marxiști) purtătorul de cuvînt al materialismului dialectic (Vezi Eugen Lovinescu, Istoria civilizației României moderne, Ed.

x "Naționalismul astfel înțeles - spunea I.Gh.Duca - nu exclude colaborarea cu străinătatea. Dimpotrivă, el o reclamă ca o nevoie și ca un stimulent.../ Naționalismul economic știe că ziduri chinezești nu se pot înălța, că infiltrațiunea capitalurilor străine e fatală și necesară, dar vrea să găsească formule de armonizare care să înălțare acapararea unora și sugrumarea celorlalți..." (Doctrina liberală, prelegere 1).

xx Aderent al Partidului poporului (Averescu), cunoscător și, cu multe limite și denaturări, adept al teoriilor economico-sociale marxiste, apologetul de necontestat al marii burghezii industriale financiare care, în România, și-a avut întruparea politică în P.N.L.

științifică, 1972, p. 77, 84, 172 etc.). Doctrinarii și liderii P.N.L. nu l-au revendicat drept purtător de cuvânt al concepțiilor partidului, nu l-au enumerat printre neoliberalii autoritari în materie deși ar fi fost cei mai interesați. Marxiștii l-au atăcat în construcțiile sale teoretice, artificiale și vulnerabile, demascând substratul de clasă al doctrinei sale (vezi Șerban Voinea¹, L.Pătrășcanu¹¹), învinuindu-l drept apologet al P.N.L. Intr-un cuvânt, un autor și o doctrină contradictorie care a generat (în epocă și pînă azi), polemici și controverse. Cu toate acestea, în majoritatea lucrărilor de istorie, fără cuvenitele nuanțări, el este tratat drept doctrinar al P.N.L. Există, de altfel, aspecte și mai însemnate legate de profilul și activitatea P.N.L. prezentate contradictoriu sau controversat, asupra cărora istoricii vor trebui să mediteze și să se pronunțe. Printre acestea, de cea mai mare însemnătate ni se par următoarele probleme: acest partid - prin conducerea și membrii săi, prin reala pondere pe care a avut-o în economia națională și în viața politică - reprezintă marea burghezie industrial-financiară? vîrfurile reacțiunii burghezo-moșierești? dreapta paletei partidelor politice? cît și ce din doctrina și acțiunea sa politică și guvernamentală a reprezentat notă de progres obiectiv și luciditate și cît și de ce a reprezentat tendință de conservatism reacționar, în contrast cu cerințele evoluției istorice? Pornind de la o analiză complexă și aprofundată, dincolo de caracterul său de partid al claselor exploatatoare, dincolo de multele sale păcate politicianiste și conjuncturiste, a fost sau nu P.N.L.^x partidul de care s-a legat, în cea mai mare măsură, progresul societății românești, în ansamblu, în perioada 1918-1944?

Este dificil dar și inutil să se dea sentințe asupra cantității informațiilor, suprapunerilor tematice, realizărilor calitative și afirmațiilor eronate, nefondate, conținute de fiecare lucrare cu temă de istorie politică. Orice autor, fie într-un titlu editorial voluminos, fie într-un articol sau studiu, uneori într-o notă sau recenzie critică, contribuie la sporirea zestrei istoriografice. Preferăm să semnalăm câteva din "petele albe" privind istoria P.N.L. care se conturează cu evidență: cercetarea și concluziile ce se impun privind structura numerică și scheletul organizatoric; tăria reală și aparentă a trunchiului și disidențelor P.N.L., pe plan național și local; asemănările și deosebiri doctrine atît dintre disidențele

^x Avem în vedere atît epocile sale de guvernare (1922-1928; 1934-1937) cît și rolul său în intervalele cînd era în opoziție sau, formal, desființat, în timpul dictaturii carliste.

și "aripile" sale, cât și în raport cu celelalte doctrine și partide din epocă; evoluția programatică de guvernare și de opoziție și imprimarea sau îndepărtarea de spiritul ei în practica guvernării; dezideratele programatice și realizările partidului în domeniile hotărâtoare ale dezvoltării societății românești: economic, social, cultural, construcție de stat, eșafodaj juridic, apărarea națională, politică externă; în sfârșit, rolul și influența unor personalități din P.N.L. în dinamica vieții propriului partid și în cadrul general al sistemului partidist. Mai exact, o prezentare obiectivă a P.N.L., de pe poziția materialismului dialectic, care să depășească tonul de "răfuială" de clasă a istoricului comunist de astăzi cu o formațiune politică burgheză a trecutului. Poziția de clasă și partinitatea pe care trebuie să le probeze istoricul comunist-consistă în analiza obiectivă, științifică, a realităților istorice.

Celălalt partid burghez puternic din epocă este, fără îndoială, Partidul Național Tărănesc. Istoriografia ultimilor zece ani pare să fie guvernată de aceleași principii și priorități de abordare față de P.N.Ț. ca și în cazul celui alt mare partid burghez (P.N.L.) de aceeași vreme considerăm necesară repetarea problematicei^x. Există totuși câteva deosebiri pe care le remarcăm: P.N.Ț. beneficiază de o prezentare mai sumară pentru perioada când s-a aflat, cu intermitențe, la guvern (1928-1933)²³ și de o mai evidentă atenție pentru perioadele când a fost în opoziție față de P.N.L. (1934-1937) sau față de dictatura carlistă (1938-1940). Cu riscul de a greși, dăm acestui aparent "dezechilibră" de priorități tematice câteva posibile explicații. Însăși perioada guvernării sale ('28-'33) a fost tratată de istorici, cu precădere, din unghiul urmării desfășurării și consecințelor crizei economice, sau desfășurării luptelor revoluționare din august '29 și februarie '33, celelalte aspecte ale vieții politice trecând pe planuri secundare sau fiind ignorate^{xx}. După 1933 - cum pe prim-planul vieții politice internaționale și naționale s-a ridicat confruntarea dintre forțele profasciste și cele antifasciste, cum multă vreme (în epocă și în istoriografia postbelică) opoziția față de guvernul Tătărescu și P.N.L. a fost taxată de opoziție democratică, anti-

x Până și bibliografia în care ele s-au materializat duce spre lucrările autorilor deja citați: I. Ceaușescu, T. Georgescu, Gh. Ioniță, Al. Gh. Savu, Fl. Nedelcu, A. Petric, V. Moisuc, Gh. Zaharia ș.a. 17-20

xx A se vedea capitolele precedente cu privire la monarhie, guvern, parlament.

dictatorială și antifascistă, în care P.N.Ț. a jucat un rol preponderent - s-a manifestat un mai evident interes pentru acțiunea politică a acestui partid. Acestor cauze, li se mai adaugă una de ordin subiectiv, cu implicații metodologice și de concepție.

Studierea și scrierea istoriei contemporane interbelice, pornind de la P.C.R. spre celălalte verigi și instituții politice, a determinat trasarea unor arii concentrice în care nucleul era partidul comunist, iar vecinătățile (mai apropiate sau mai depărtate) dădeau criteriul situării sau etichetării în funcție de poziția față de el^x. Desigur, chestiunea nu trebuie pusă simplist. Este bine, fără îndoială; că istoria partidului comunist s-a scris pornind de la el și înspre el. Ceea ce nu mai corespunde însă exigențelor istoriei ca știință, este neglijarea altor componente de bază ale vieții politice, a rolului lor în societatea românească. Ori, despre acest partid, care a fost P.Național-Tărănesc, despre disidențele sale - în special, cel țărănesc - lupist, radical țărănesc și Frontul Românesc (Vaida Voievod) istoriografia noastră abundă în amănunte privind fie manifestările lor antiliberale, antitărăsciene fie cele anticarliste; în mare, le este remarcată poziția față de mișcarea fascistă, mai ales față de Garda de fier; pentru unii din lideri - Iuliu Maniu, Ar. Călinescu, Alex. Vaida Voievod, dr.N.Lupu ș.a. - s-au clarificat o serie de atitudini manifestate în raport cu tendințele și dictatura carlistă, cu păstrarea sau înlocuirea regimului parlamentar tradițional, cu problemele privind interesele naționale, de politică externă, ale României. Dar, ca și în cazul P.N.L., pentru perioada de după 1928, când P.N.Ț. a ajuns la guvern (deci pentru perioada când urma să-și arate capacitatea de guvernare și ceea ce a rămas din susținerile sale programatice din îndelungata-i opoziție de 10 ani) nu i s-a mai cercetat și comentat tăria numerică și structura organizatorică, în toate articulațiile sale (determinată de un partid cu o mare bază de masă și cu ramificații "țărăniste" sau "naționale" în întreaga țară) de la conducerea centrală (cu vădite disensiuni), până la cea județeană și locală; nu i se mai relevă evoluțiile programa-

x Așa se explică frecvența abordare a P.N.Ț., a unora din disidențele sale (P.Ț. - Lupu, P.R.Ț.) cu care se știe că, în epocă, partidul comunist a încercat sau a reușit să încheie unele alianțe electorale sau de luptă antifascistă; așa se explică de ce, formațiuni minore (ca valoare doctrinară și ca bază de masă) au beneficiat de aceeași atenție (sau chiar de mai multă) ca și altele realmente importante: cazul P.Conservator - Gr.Filipescu sau a P.Socialist - C.Popovici (în raport cu P.S.D. și P.S.I.); așa se explică de ce, pentru o scurtă perioadă din deceniul patru (decembrie '37 - februarie '38) și pentru anii '43-'44 și P.N.L. (sau unele din disidențele sale) va intra mai mult în focarul analizei istorice.

tice, congresele, schimbările intervenite în compoziția social-politică, realele și complexe cauze care au determinat disidențele și reintregirile. Spunem acest lucru pentru că se observă folosirea destul de arbitrară și contradictorie a unor etichetări date "aripilor" și disidențelor sau a unor personalități. Se găsesc aprecieri de felul: P.N.Ț. - partid de dreapta; P.N.Ț. - partid burghezo-democrat; P.Ț. - lupist - partid de stînga; dr.N.Lupu, revenit în P.N.Ț. întărește stînga acestuia (în care se aflau "centriștii" Ar.Călinescu, M.Ralea, M.Ghelmegeanu etc.); Ar.Călinescu, alăturîndu-se regimului carlist - reprezintă gruparea "centristă" a P.N.Ț., dar Ralea și Ghelmegeanu, pentru aceeași colaborare - rămîn tot din "stînga"; P.R.Ț. - "aripă" din stînga P.N.Ț. dar Gr.Iunian... vădește atitudini pro-dictatoriale carliste ș.a. La urma urmei poate etichetarea aceasta, în sine, nici nu are atîta importanță. Importantă și uneori dăunătoare este judecata unilaterală care se emite asupra unui organism politic, pornind de la una din laturile manifestării sale (oricît de importantă ar fi ea), și cînd poziția unei personalități este văzută, de asemenea, din unghiuri subiective, în raport, fie cu evoluțiile sale ulterioare (cum se vădește în cazurile lui Lupu, Ralea, Ghelmegeanu), fie cu mai mult sau mai puțin declarate "antipatii" sau "simpatii" pentru anumite figuri politice (cazul lui Vaida Voevod, Armand Călinescu și alții).

Pentru înțelegerea nuanțată a structurii și tendințelor acestui partid, în deceniul patru, sînt foarte folositoare monografiile realizate, pentru deceniile anterioare, datorate lui M.Mușat și I.Ardeleanu, Z.Ornea, I.Scurtu și Al.Savu care au remarcat și analizat evoluțiile și procesele inițiale ale acestui hibrid politic^{43,2}. Aripa sa "ardeleană" (reprezentînd fostul P.N.R. din Transilvania) a adus în viața politică a României întregite originalitatea unui partid conștrîns de vicisitudinile istorice să reprezinte interesele burgheziei românești în lupta sa cu asuprirea maghiară. Îndeplinindu-și misiunea istorică, în condițiile bunoscute, a continuat să fie forța politică cea mai puternică din Transilvania, luptînd pentru integrarea în viața economică și politică a statului național unitar. De aici, contradicțiile neantagonice cu burghezia din Vechiul Regat, în special cu cea din P.N.L., contradicții care, pe plan propagandistic, pînă la ajungerea la guvern, au accentuat latura critică, cu notă de opoziție democratică, în raport cu "oligarhia" liberală.

"Ardelenii" au avut foarte puține preocupări de elaborare doctrinară, platformele lor politice antebelice ne mai fiind actuale,

tînărul Partid Țărănist. Principiile fundamentale care au fost mereu reconfirmate de liderii "ardeleni" erau: ideea națională, ideea democratică, ideea dreptății sociale. Dacă "dreptatea socială" a fost treptat metamorfozată în "solidarism național", pe drept cuvînt se poate spune că democrația, ca stindard, a îndeplinit activ un rol pozitiv pînă ce partidul a ajuns la putere (1928) și de fiecare dată cînd a fost în opoziție..

Multă vreme istoriografia noastră nu a ținut cont de faptul că acestea au fost principiile politice pe care P.N.R. le-a impus, în mare parte, la fuziunea cu partidul țărănist în 1926. Și cum în partidul fuzionat, ramura ardeleană și-a asigurat preponderența în conducerea și activitatea partidului, iar ramura țărănistă a renunțat la multe din prevederile ei romantic-democratice, analizele istoriografice ar fi trebuit să țină cont de această realitate.

În ultima perioadă istoriografică, la istoricii cantonați cu cercetarea pe deceniul patru, se simt notabile eforturi în descifrarea tendințelor contradictorii și complexe care au guvernat activitatea P.N.Ț. Pînă la formularea unor concluzii certe și argumentate trebuie lămurite însă, după cum am mai spus, fațetele diversificate prin care el s-a manifestat în epocă.

Considerăm că, din aceste verigi ale actului interpretativ, nu trebuie să lipsească nici consemnarea faptică (ceea ce domină, de obicei, în filele de istorie pentru această perioadă), nici migăloasa evaluare cantitativă a forței economice și a angrenajului ierarhic prin care partidul își asigura viabilitatea (aspect rar abordat de specialiști), nici competența cunoaștere și revalorificare a doctrinilor săi (demers ce nu poate fi încă semnalat pe plan editorial decît în sporadice considerații cerute de explicarea atitudinii avute de partid într-un anumit context). Să luăm, spre exemplu, cazul lui Virgil Madgearu, în care țărănismul a avut pe unul din cei mai marcați reprezentanți ai săi din deceniul pe care îl analizăm. Concentrată într-o serie de studii, explicări ocazionale și lucrări sintetice, doctrina lui putea fi cunoscută din două lucrări fundamentale: "Agrarianism, capitalism" (1936) și "Evoluția economiei românești după războiul mondial" (1940). Distanța în timp dintre aceste două lucrări trebuie luată în considerare deoarece a marcat o continuă metamorfozare care, chiar dacă nu a corectat în toate articulațiile sale inițiale doctrina țărănistă, a operat o serie de reevaluări și, mai ales, abandonări. Ca și alți teoreticieni burghezi din epocă, și-a elaborat doctrina sub semnul unei continue incidențe cu marxismul. Un marxism care se dovedește a nu fi cunoscut din sursă directă ci, adesea,

deformat de intermediari care l-au invocat (de aici deseori referiri la Șt. Zeletin căruia Marx i-ar fi fost "dascăl"). La amintita dezbateră a doctrinelor partidele politice, prezentând doctrina țărănistă, Madgearu¹ trata deseori partidele socialiste și țărăniste (în accepțiunea lui "muncitorești") alături, găsindu-le o serie de trăsături comune: partide de clasă, cu un ideal declarat ca urmărind "transformarea ordinii sociale". Deosebirea dintre cele două consta, după el, în sensul dat evoluției economice și prognozei asupra viitorului social. La socialiști - spunea el - analiza conducea spre convingerea polarizării claselor fundamentale în burghezie și proletariat, ultimului revenindu-i misiunea de a transforma societatea capitalistă în societatea socialistă; țărănismul (în general), mai ales în țările slab dezvoltate industrial (cazul României), afirma că această polarizare nu este absolută și obligatorie, că în țările cu un pronunțat caracter agrar, țărănimii îi revine misiunea de a transforma societatea, dându-i forma unui stat țărănesc, făcând posibilă evitarea dezvoltării pe cale capitalistă a agriculturii. El a căutat toate "virtuțile" acestei clase care să o îndreptățească să-și aroge această misiune, polemizând cu socialiștii, conservatorii și liberalii care contestau această posibilitate. Tipul reprezentativ ideal al țăranului în concepția țărănistă era "țăranul independent", muncitor exclusiv al ogorului său propriu, susținând cu ardoare trănicia și superioritatea micii gospodării țărănești. Istoria a demonstrat cu prisosință că evoluția economiei românești a infirmat această viziune mic-burgheză, evidențiind caracterul pseudo-stiințific al ei. Asta nu înseamnă însă că sistemul doctrinar al economistului V. Madgearu nu ar cuprinde și valoroase idei, și, în orice caz, ar facilita înțelegerea acțiunilor partidului și guvernelor al căror membru marcant a fost.

Istoriografia noastră consemnează unanim că național-țărăniștii susțineau cu ardoare primatul agriculturii față de industrie, căreia îi rezervau doar rolul de anexă al celei dintâi. Într-adevăr, Madgearu declara categoric: "...afirm că condițiile de existență naturală ale țării noastre nu deschid perspective dezvoltării dintr-un stat agrar într-un stat industrial" (Agrarianism, 1936).

Ceea ce istoricii încă nu au luat în considerare, este faptul că, același Madgearu, doar după câțiva ani (în condițiile în care erau evidente tendințele Germaniei hitleriste de a-și subordona sud-estul european transformându-l în anexă agrară și sursă de materii prime) și-a reconsiderat acest intransigent punct de vedere, apreciind procesul de industrializare ca "o tendință spre independență economică a statelor agrare, care se străduiesc a deveni state agrare-indus-

triale" ("Germania și sud-estul Europei" în "Independența economică nr.4-6/1938). El va găsi chiar o explicație teoretică generalizatoare în care a încadrat această tendință: "...perioada economică mondială a făcut loc /după 1929 - n.n. / fazei naționalismului economic, caracterizată prin biruința tendințelor autarhice" care s-au concretizat prin opoziția a două curente: "industrializarea țărilor agrare și reagrării țărilor industriale" - expresie a unor "schimbări profunde în diviziunea internațională a muncii" (Evoluția economiei... 1940). În acest context, conchidea el, "industrializarea țărilor agrare nu mai apare ca o metodă de expansiune internațională ci ca o expresiune a naționalismului economic, trezit la viața nouă de consecințele crizei mondiale". Și cu privire la capitalul străin concepția lui a devenit, treptat, mai "liberală": "aportul de capital străin, atât de important în prima fază a formării sistemului industrial, mai puțin important în faza următoare (subl.ns.) rămâne ca un semn de întrebare, în împrejurările internaționale în devenire". Cu toate că a făcut o analiză detaliată a tuturor fenomenelor economice, concluzia în ceea ce privește perspectivele României a rămas în continuare tributară concepțiilor sale inițiale: "...ordinea economică românească nu poate fi încadrată în sistemul capitalist"; "România a rămas un stat semi-capitalist cu o ordine economică, social-agrară-țărănească". Și cum forța dinamică primordială, care determină procesul de transformare al economiei românești, era după părerea sa, presiunea demografică rurală, el considera că trebuia transformată structural agricultura. În acest context, el a analizat și respins eventualitatea colectivizării agriculturii, în schimb a fost atras de perspectiva colaborării complementare deschise de acordul economic româno-german din martie 1939. ("Evoluția economiei românești..." 1940).

Am ales, din multe posibile, exemplul concepțiilor lui V. Madgearu pentru a sublinia cât de utilă este pentru clarificarea pozițiilor unui partid, cunoașterea concepțiilor teoretice ale reprezentanților săi. Spunem acest lucru pentru că atât sistemul doctrinar al lui V. Madgearu cât și îmbogățirea lui (în diverse compartimente) de către alți teoreticieni național-țărăniști (I. Mihalache, Ernest Ene, I. Răducanu, ș.a.) este, sub raport teoretic, eclectic și contradictoriu.

Ca expresie a unor interese de clasă, suportul teoretic al P.N.Ț. a reprezentat o concepție burgheză în care și-au găsit ecoul și unele deziderate mic-burheze. În ipostaza de combatere critică a regimului politic existent și a principalului său rival politic, P.N.L., el a avut o evidentă tentă democratică. În ipostaza de sus-

ținător al statului burghez existent și al proprietății private - a demonstrat o vădită poziție conservatoare. În ipostaza atitudinii antirevoluționare, în special antisocialistă - a dovedit, în vorbă și faptă, postura sa reacționară. Prin fluturarea unor lozinci politicianiste menite să-i asigure sprijinul țărănimii în drum spre putere - un caracter demagogic. Aceste contradicții caracteristici și-au găsit oglindirea în evoluția reală a partidului și a guvernării național-țărăniste, canalizându-i traiectoria și opțiunile politice în deceniul patru. Iată de ce considerăm dificilă analiza istoriografică a doctrinei și acțiunii P.N.Ț. în epocă, necesitatea de a se sonda cu discernământ istoria sa spre a-i descifra tendințele ce i-au jalonat destinul politic. Documentele vremii, memorialistica datorată lui N.Iorga, C.Argetoianu, C.C.Giurescu, P.Pandrea, N.D.Cocea, T.Teodorescu Braniște (pentru a o cita numai pe cea edită), cu toată tenta lor de subiectivitate, relevă și ele situații mult mai complexe și cauzalități dintre cele mai diverse și insolite^{21,23}.

Se știe că prin decretul de dizolvare a partidelor politice de către regimul carlist, partidele și-au încetat doar în aparență existența. Dar, așa cum pertinent a remarcat Al.Gh.Savu - infirmând mai vechea interpretare istoriografică care le considera dizolvate și inexistente - ele au continuat activitatea, bai mai mult, au fost consultate în momentele grave în care s-a aflat România în anii 1938-1940. Ceea ce nu s-a clarificat încă suficient este numărul și valoarea moral-politică a personalităților și membrilor de rînd care le-au urmat și a celor înregimentați plenar în sistemul noului regim. Să fie vorba, așa cum se spune, de "puțini" și de cei mai de "dreapta" sau "centru"? Cum au rămas statele majore (național și județene) și care era baza de susținere a fostelor partide? Liderii care nu s-au înscris în F.R.N., sau nu și-au exercitat funcțiile de senatori în parlamentul carlist, au alcătuit o constantă și deschisă opoziție anticarlistă? Răspunsul la aceste întrebări ar putea contribui substanțial la caracterizarea evoluției ulterioare a partidelor burgheze, inclusiv a puterii pe care o mai aveau după august '44. Pentru că, după părerea noastră, în deceniul patru trebuie căutată geneza procesului disoluției și decadenței partidelor burgheze din România.

Așa cum am mai spus, se simte uneori în istoriografia noastră caracterizarea unor grupări sau personalități pe criteriul unor îndreptățite sentimente de simpatie, raportate la manifestarea episodică a lor sau la destinul și evoluția ulterioară. Există astfel

grupul victimelor Gărzii de fier căruia, indiferent de culoarea politică, i se menajează momentele mai puțin "progresiste" în care a fost implicat. Este cazul lui Duca, Călinescu, Iorga, Iamandi, Andrei, Madgearu ș.a. Fără a minimaliza importanța și reala manifestare a crezului lor antifascist, ei trebuiau să fie caracterizați în toată complexitatea tendințelor, năzuințelor și acțiunilor politice pe care le-au slujit în cadrul partidelor din care au făcut parte și nu pot fi absolviți de răspunderile pe care le-au avut. Pe de altă parte, există personalități - cazul dr. N. Lupu, Gr. Iunian, Dem. Dobrescu, M. Ralea - cărora li se ignoră poziția de reprezentante ale intereselor burgheze, deoseori politicianiste, numai pentru că au acceptat, din reale tendințe democratice, alianțele cu P.C.R. În schimb, unde nevoile demonstrației o cer, pentru miopiile, duplicitatea sau eroarea politică dovedită de guvernării României, numele câtorva reacționari "inveterați" sînt frecvent invocate: Vaida Voevod, Gh. Brătianu, Argetoianu, Manoilescu și alții.

Nu pledăm pentru "înnegrirea" primilor și nici pentru "înfrumusețarea" celor din urmă. Dar istoria și implicarea personalităților în desfășurarea sa cauzală trebuie să fie prezentate cît mai veridic.

O situație deosebită, din acest punct de vedere, există în cazul abordării istoriografice a disidențelor P.N.Ț., disidențe care, în schița clasificării propuse de noi, s-ar situa în categoria unor grupări politice burghezo-țărăniste. Partidele acestea care și-au păstrat în titulatură inițială factura țărănistă, sau i-au adăugat noi atribute delimitante - democrat, radical - au apărut și s-au dezvoltat în concordanță cu structura social-economică a societății românești, beneficiind de o doctrină amplu elaborată de o pleiadă de teoreticieni. Dintre ei, C. Stere și Madgearu vor contribui la cristalizarea și evoluția doctrinei statului țărănist în ansamblu, iar alții (Ernest Ene, I. Răducanu, Gr. Iunian, I. Mihalache, N. N. Matheescu) la adîncirea unor componente ale țărănismului. Pentru începuturile și evoluția Partidului Țărănist pînă la fuziunea cu P.N.R., istoriografia noastră beneficiază de existența unor monografii temeinice la ale căror încheieri, în mare parte, subscriem și noi⁴³. Vom puncta din concluziile istoriografice respective care, în mod logic, trebuiau să stea la baza analizei aripii țărăniste din P.N.Ț. și a disidențelor sale ulterioare. Avînd izvorul teoretic în concepțiile poporaniste și semănătoriste, adaptate situației noi a României din primii ani postbelici, în esență, doctrina și programul țărănist au avut ca postulat, într-o nouă variantă, teoria eminenței agricole românești. "Statul român - se stipula în programul inițial al P.Ț. - nu poate fi decît un stat țărănesc pentru că poporul român este un popor de țărani /.../ Locul României în mijlocul

altor nații, menirea ei în istorie și chiar viitorul ei de stat și de neam vor atârna de măsura în care ea va ști să se întruchipeze ca stat țărănesc cel mai desăvârșit". În concepția țărănistă, întreaga politică economică trebuia îndreptată spre "primatul agriculturii" față de industrie, căreia îi revenea doar un rol complementar. De curgînd din această concepție, aplicarea dictonului "porților deschise" față de capitalul străin trebuia să asigure atît necesarul de bunuri industriale cît și să contracareze crearea "industriilor de seră", "parazitare", autohtone. Poziția antiindustrialistă propagată în primii ani, care viza mai mult oligarhia liberală, va fi treptat atenuată, mai ales după fuziunea cu P.N.R. Așa cum bine au remarcat Z.Ornea, I. Scurtu și Al.Gh.Savu, și în alte direcții doctrina țărănistă va aluneca spre "liberalism" punînd astfel capăt unui echivoc de natură propagandistică, prezentîndu-se drept ce era: un partid al burgheziei mijlocii și mici orășenești și țărănești. În cadrul P.N.T., aripa țărănistă se va situa la stînga sa, alimentînd, în momentele de tensiune, disidențele cunoscute: P.Țărănesc-dr. N.Lupu, P.Țărănesc-Democrat - C.Stere; P.Radical Țărănesc - Gr.Iunian (ultimele două, fuzionate ulterior). Despre aceste disidențe, despre liderii și aderenții statornici ai lor, există numeroase atestări istoriografice privind activitatea electorală și parlamentară; dîrza opoziție de esență democratică făcută guvernelor național-țărănist, iorghist și liberal; poziția înaintată în chestiunile privind libertățile cetățenești și drepturile păturilor muncitorești; înregimentarea activă la lupta antifascistă pentru a cărei amplă organizare au fost dispuse, mai mult de cît alte grupări politice burgheze, să perfecteze largi alianțe politice și electorale cu partidele și organizațiile muncitorești.

Așa cum am mai relevat înșă, aceste referiri istoriografice se găsesc dispersate în diverse studii și lucrări avînd o mai cuprinzătoare problematică. Dacă această tratare poate fi explicabilă în studiile de restrînsă întindere, nu poate fi perpetuată în lucrările consacrate guvernărilor, partidelor, vieții politice într-o epocă sau alta. De altfel, istoriografia pentru deceniul patru, din epocă, precum și cea marxistă contemporană a rămas datoare cu lucrări de pătrundere a resorturilor complexe ale vieții politice românești, cu partidele sale, cu disidențele, cu corespondențele locale ș.a.m.d.

În general, pînă nu se va aprofunda cercetarea și pînă nu se vor realiza monografiile privind istoria diverselor formațiuni politice burgheze, multe aspecte ale vieții politice nu vor putea fi tratate

corespunzător^x. Deocădată, răzlețe articole publicate de Nat. Simion, Gh. Dumitrașcu în reviste de mai largă sau de mai mică circulație, pot constitui doar dovezi ale trezirii interesului pentru abordarea problematicii istoriei interbelice din România pornind de la formațiunile politice burgheze²⁵. Reconsiderarea unor doctrinari de prestigiu din domeniul sociologiei sau științelor economice - pînă acum atenția s-a îndreptat spre P. Andrei, D. Drăghicescu și V. Madgearu - nu poate fi decît o mărturie a acestui evident interes²⁷. Așa cum pentru beletristică s-a trecut la reconsiderarea valorică a reprezentanților culturii românești interbelice, ar trebui deschisă, și pentru științele sociale, această importantă reevaluare^{xx}. Desigur că apariția unor volume de documente structurate problematic ar fi de un real folos. Pînă și pentru actele fundamentale, emanații ale partidelor burgheze, se apelează de obicei nu la sursa primară, originală, ci la cîteva antologii, apărute în epocă - cum ar fi cele ale lui M. Ivan sau Zotta și Tulceanu - cu serioase lacune, deficiențe și "prescurtări" deformante²⁶.

Partidul Național Democrat (M. Iorga), pe care l-am inclus tot în categoria partidelor burgheze este, cel mai adesea, tratat prin prisma prezentării pozițiilor liderului său, ceea ce, în mare parte, este explicabil. Considerat de unii istorici partid de idei, de alții cultural, partidul multilateralului cărturar a fost alcătuit din discipoli/^{fideli sau} pasageri care au avut ca doctrină crezul propriu al șefului, crez generos dar lipsit de ancorare în realități, de eficiență și clarviziune politică. Cît de necesară ar fi o istorie a partidului respectiv, în măsură să dea cheia pentru tratarea adecvată a personalității liderului său, ca președinte de partid apoi de guvern contestat și impopular, ca adversar al celorlalte partide de guvernămînt, ca sprijinitor al tendințelor dictatoriale ale lui Carol al II-lea.

x Pentru partidele principale burgheze din epocă - P.N.L. și P.N.Ț. - nici un istoric nu s-a încumetat să facă acest pas. Pentru partidele mai mici, teze de doctorat, cu titluri care sugerează umplerea unor asemenea goluri istoriografice, sînt cunoscute de un număr redus de specialiști. Este cazul tezelor-monografice susținute de Gh. Dumitrașcu ("Partidul Radical Tărănesc"), Gh. T. Pop ("Caracterul antinațional și antipopular al activității P. Național Creștin"), Gh. Bodea (Madosz) ș. am. d.

xx Avem în vedere atît lucrările de istorie politică cît și cele mai reprezentative din domeniul celorlalte științe sociale. Cu mențiunea ca reeditarea lor să fie încredințată specialiștilor care, fără să altereze conținutul integral al lucrării, să adnoteze și să comenteze chestiunile pasibile de interpretări eronate.

Deocamdată, datorăm unui istoric literar temerara încercare de a-i creiona destinul politic. Valeriu Rîpeanu, în consistenta Prefață, în notele asupra celor două ediții apărute (1972, 1976) la "Orizonturile mele..."²¹, în adnotările sub forma unor veritabile micro-biografii politice ale personalităților cu care activitatea lui N. Iorga s-a interferat, demonstrează cu prisosință complexitatea unei reconstituiri de profil politic sau de atmosferă politică a trecutului. Cităm din reușitul paragraf intitulat "Eșecul unei guvernări și drama unui cărturar izolat și neînțeles": "Nicolae Iorga nu se bizuia pe un partid puternic sau cu perspectiva de a câștiga o viitoare bătălie electorală/.../ Nicolae Iorga, care condamnase <<partidismul>>ca supremul rău al vieții noastre politice/.../ dovedise prin guvernarea sa <<pe deasupra partidelor>>că structura politică a României timpului, bazată pe existența unor partide influente, respingea o asemenea concepție, ca lipsită de realism/.../ principiile în numele cărora acuzase toate partidele, toate personalitățile politice, își dovediseră inadecvarea la realitățile societății românești moderne, iar Nicolae Iorga nu întrunea în atributele uriașei sale personalități și pe acelea de conducător al unei țări confruntate cu atâtea probleme practice ce se refuzau unor idei livrești și unei concepții nostalgice medieviste". Cum am putea reproșa istoricului literar unele interpretări discutabile^x, în cadrul unor succinte paranteze istorice, când istoricii încă nu s-au pronunțat asupra lor, iar autorul dă dovada unei curajoase debarasări de prejudecăți și clișee cu circulație în istoriografie? Un citat concludent: "Fără îndoială însă că în istoria vieții noastre politice Nicolae Iorga rămîne unul din teoreticienii monarhiei ca formă de stat. El nu a fost pur și simplu un politician în slujba dinastiei Hohenzollern/.../ ci unul din aceia care au crezut în ideea de monarhie ca un factor de progres și de coeziune a forțelor națiunii, chiar atunci cînd faptele celor trei regi vor contrazice această credință..."

x Explicarea care o dă neîncrederii lui Iorga în forțele de stînga, în "pericolul comunist", a neliniștilor în legătură cu afirmarea "frontului popular" - este pusă pe seama izolării și derutei sale morale care se accentuase. M. Manoilescu este taxat drept teoreticianul fascismului la noi ceea ce este o dovadă a preluării "etichetărilor" consacrate de istoricii perioadei.

Cum micro-biografia realizată de Rîpeanu este destinată ca prefață a volumului memorial în care N.Iorga își explică multe din acțiunile sale politice, considerăm actul editorial, în sine, ca un exemplu de felul cum trebuie făcute autenticele "restituiri". Asta nu înseamnă că, dispersate în articole, studii și diverse monografii tematice, poziția partidului, ba am spune în exclusivitate a lui N.Iorga, nu este frecvent evocată. Cu toate acestea, apreciem că istoria partidului și a guvernului condus de Iorga își așteaptă încă autorii.

În schița pe care am enunțat-o privind clasificarea partidelor, includeam la partidele burgheze și destul de neînsemnata Ligă corporatistă, creațiune politică a lui M.Manoilescu^x. Este adevărat că "Liga" a avut o existență efemeră și un rol insignifiant în viața politică românească. Dar șeful ei reprezintă o anumită tipologie a omului politic-burghez (asemănători, din unele puncte de vedere, au fost și N.Lupu, C.Argetoianu, D.R. Ioanițescu, I.Petrovici și alții) cu o evoluție nu totdeauna liniară. În cazul lui Manoilescu, evoluția sa politică și doctrinară a fost contradictorie, ceea ce istoricii perioadei par să ignore. Înregimentat succesiv în P.Poporului, în a sa Ligă Corporatistă și în F.R.N.; "tehnician" sau ministru în guvernele averescan, național-țărănist și ale dictaturii regale; profesind ca doctrinar liberalismul, neoliberalismul și un corporatism sui-generis - el este plasat, ca profil politic, la dreapta, în extrema dreapta, la fascism, la prohitlerism, de cele mai multe ori prin asimilarea unor aparențe ideologice. Ori, care este realitatea? polemizînd și el cu doctrina socialistă, delimitînd deosebirile dintre liberalismul clasic și neoliberalism el opina, în deceniul trei, că, în România, partidele susceptibile de a reprezenta spiritul neoliberal sînt Partidul Poporului (Al.Averescu), Partidul Național Român (I. Maniu) și Partidul Național Democrat (N.Iorga). Făcea și el apologia primului, în care se găsea pe atunci înregimentat. În deceniul patru, el considera că cea mai potrivită organizare pentru realizarea dezi-deratelor neoliberale este organizarea corporatistă a statului, nu în sensul unei dictaturi, nici în sensul fascist mussolinian, printr-o lovitură de stat, ci pe calea unei mari reforme a regimului constituțional. ("România stat corporatist - de ce și cum trebuie transformat statul nostru", 1933). El va reveni asupra acestei delimitări în lucrarea "Le Siècle de Corporatisme" în care a întreprins elaborarea

^x Al.Gh.Savu o plasează la categoria formațiunilor politice liliputane la așa-numitele "grupuri de presiune" aducînd unele judicioase lămuriri cu privire la profilul și tendințele ei.

doctrinei corporatiste iar la punctul 11 din programul Ligii Național Corporatiste va preciza: "Reforma corporatistă nu cere o revoluție politică ca aceea din Italia, nu implică repetarea revoluției fasciste" (Gr. Zotta, N. Tulceanu²⁷). Considerăm de aceea că, ar fi deosebit de interesantă o analiză comparativă între sistemul corporatist preconizat de Manoilescu și reformele instituționale (constituție, parlament, bresle etc) ale dictaturii carliste, în care, după părerea noastră, se întrevăd numeroase similitudini.

În cazul partidelor politice ale naționalităților conlocuitoare, considerăm justă categorisirea, de către istorici, în cadrul partidelor burgheze în problemele generale, cărora li s-au adăugat o serie de prevederi care vizau asigurarea și consolidarea drepturilor specifice acordate de statutul naționalităților din România. Istoriografia materialist-istorică este încă deficitară în cercetarea și prezentarea locului și rolului lor în cadrul sistemului de partide din România, lucru ce se dovedește a fi păgubitor atât pentru istoria patriei, în general, cât și pentru cea a naționalităților care conviețuiesc cu poporul român pe teritoriul țării noastre. Desigur că oglindirea istoriografică a acestui compartiment al vieții politice românești, comportă, pe lângă o serie de dificultăți similar-valabile în procesul cercetării vieții unui partid, și unele greutăți suplimentare, determinate de însăși specificitatea organizării și manifestării acestor partide și de fondul arhivistic și documentar existent, emanat în diverse limbi neromânești.

În contextul tratării diverselor teme politice, istoricii au relevat faptul că naționalitățile conlocuitoare din România au avut o organizare politică proprie, cu partide politice care și-au desfășurat activitatea legal, în cadrul sistemului multi-partidist existent. Ceea ce nu s-a tratat corespunzător realităților este faptul că ele, fără a avea tendințe de a deveni partide guvernamentale, au participat fie pe liste proprii, fie în cartel electoral, la toate campaniile electorale; că au avut reprezentanți în parlament într-un număr destul de impunător pe întreaga perioadă a anilor 1930-1940^x și, prin anumite organisme și personalități politice, au putut să se pronunțe direct și activ la organizarea vieții economico-sociale și politice a țării și a naționalităților pe care le reprezentau; că, în linii mari, partidele politice ale diverselor grupuri etnice - maghiar, german, evreesc, ucrainean, bulgar, polonez - au desfășurat o activitate constructivă, în care loialitatea

x Din acest punct de vedere, dezbaterile parlamentare sînt un prețios izvor documentar pentru poziția diverselor guverne, partide, personalități pe chestiunea problemei "naționale".

și solidaritatea față de națiunea și statul unitar român erau de necontestat. Nu pledăm pentru prezentarea idilică a acestei conviețuiri. Au fost și cazuri de contradicții care aveau la bază fie realități nerezolvate sau "dezagreabile" privind drepturile naționalităților, fie cele manifestate, în general, de partidele politice de opoziție, fie unele tendințe discordante, politicianiste, de inspirație revizionistă externă (mai ales după instaurarea hitlerismului în Germania). Se știe că în deceniul premergător celui de al doilea război mondial, în arsenalul propagandistic al forțelor agresive fasciste și revizioniste, un loc aparte l-a avut agitarea demagogică și tendențioasă a "grijei" pentru situația, drepturile și tratamentul unor naționalități, "grijă" care, în fond, urmărea provocarea și agravarea unor disensiuni cu națiunea majoritară și exacerbarea unor pretenții menite să provoace sfărâmarea coeziunii naționale și de stat. Istoriografia a consemnat cât de periculoase și nefaste s-au dovedit a fi acțiunile centrifuge ale acelor grupuri naționaliste care s-au lăsat antrenate și folosite în coloana a V-a a hitlerismului anxios, Nici România nu a fost scutită de asemenea presiuni și confruntări, viața politică fiind, din acest punct de vedere, mai ales între anii 1930-1940, nu o dată, scena unor dezbateri în care trecutul istoric, mai îndepărtat sau mai apropiat, slujea de argument sau replică la acțiunile de discordie semănate de exponenții tendințelor revizioniste încurajate de exacerbarea revizionismului german din deceniul patru. De aceea este necesar ca istoriografia noastră să studieze și să caracterizeze cu mai multă veridicitate acțiunile iridentiste (în cazul unor grupări din sânul Partidului maghiar) și a celor fasciste (în cazul grupărilor naziste ale germanilor) pentru o mai justă apreciere a lor. Deocamdată, apariția celor două monografii datorate lui L. Banyai și C. Göllner, cuprinzând conviețuirea și tradițiile comune de luptă ale naționalităților, respectiv germană⁴⁰ și maghiară⁴¹, cu poporul român au deschis doar calea pentru tratarea acestor aspecte. Spunem aceasta deoarece, în economia celor două lucrări, spațiul acordat perioadei interbelice, cu deosebire deceniului patru, este, în mod explicabil foarte redus. Cât despre viața partidistă a celor două comunități - germană și maghiară - informațiile sînt mult prea sărace. Ele reflectă, de altfel, o situație generală manifestată în această direcție în istoriografia noastră. Despre profilul și activitatea partidului maghiar, informațiile sînt totuși mai bogate, deoarece acest partid a stat în atenția unor autori ca L. Banyai, Gh. Bodea, J. Deszi în efortul de a releva evoluția și organizarea Madosz-ului⁴⁰⁻⁴² - organizație de masă a naționalității maghiare aflată sub directă influență a

P.C.R. Există astfel câteva referiri la P.Popular Maghiar (care avea legături cu P.N.Ț. când era în opoziție), despre P.Maghiar (cu aripile și disidențele sale), despre activitatea unor reviste în jurul cărora s-au creat adevărate curente politice (Ardelyi Helikon, Korunk, Népakarat). Relevându-se faptul că la Congresul al V-lea, P.C.R. a luat hotărârea de a da o atenție sporită muncitorimii naționalităților, s-a explicat geneza "Opoziției democratice", care și-a început activitatea în sînul organizațiilor locale ale Partidului Maghiar, rupîndu-se treptat de el (1933/1934) pentru ca, în august 1934, să se transforme într-o organizație politică de sine stătătoare: Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România- Madosz. Atît istoricii citați cît și autorii istoriei organizațiilor de masă conduse de P.C.R. în epocă - P.Constantinescu-Iași, T.Georgescu, Gh.Ioniță ș.a.- au urmărit activitatea acestei organizații în cadrul alianțelor politice preconizate de partidul comunist cu Frontul Plugarilor și P.S. - Popovici (în alegerile din febr.1936); străduințele lui pentru perfectarea unor alianțe antidictatoriale, antifas-ciste cu partidul maghiar, cu partidul micilor gospodari maghiari (cu care, în 1937, va reuși să încheie un acord). Prin felul de organizare, prin conținutul programatic, prin activitatea electorală ș.a.m.d. Madosz-ul trebuia considerat, după părerea noastră, un partid politic al naționalității maghiare, aflat sub influența P.C.R. și nu organizație "de masă"; iar analiza microsistemului de partide al naționalităților conlocuitoare trebuie să clarifice implicarea acestora în sistemul global pluripartidist al României. Există temeinice argumente istorice și politice care pledează pentru cunoașterea și tratarea adecvată a participării naționalităților la viața economică, socială și politică a României.

Pentru a fi consecvenți cu principiul apartenenței de clasă a formațiunilor politice românești, în categoria unor formațiuni politice mic-burgheze, eterogene, considerăm și Garda de fier (apoi "Totul pentru țară") care, sub această firmă, a activat pe parcursul deceniului patru. Prin asemănările ideologice de natură naționalist-șovină, prin opțiunile manifestate în problemele alianțelor externe ale României, ea are o serie de trăsături comune cu alte formațiuni pro-fasciste din epocă, printre care LANC-ul (apoi P.N.C.) și alte grupări de mai mică importanță. Pe aceste coordonate politice, într-un sistem de clasificare avînd la bază criteriul doctrinar, ele sînt plasate, în mod corespunzător, la extrema dreaptă a vieții politice românești. Partidele din această categorie au făcut obiectul unor numeroase analize, atît în epocă cît și după terminarea celei de a doua conflagrații mondiale. O serie întreagă de inconveniente

au făcut însă ca doctrina și acțiunea lor politică să fie mai puțin analizată și mai mult etichetată (e drept, corespunzător!). Vom lua cazul Gărzii de fier, partid avînd în frunte pe C.Z. Codreanu. Furtătorii de cuvînt ai acestui partid, în primul rînd, au alimentat părerea că el este "partid de acțiune", și nu "de idei". Iată acreditată această aserțiune de profesorul universitar și filozoful Nae Ionescu: "multă vreme aveam convingerea pentru cele mai multe din inițiativele Căpitanului că vor da greș. Așa vedeam eu, profesorul de logică... Dar contrar tuturor prevederilor mele de raționalist pretențiar, tot ce făcea el ieșea perfect... m-am dus la el și l-am întrebat... Mă așteptam să-mi răspundă că așa a cugetat El, așa a văzut El sau măcar să-mi răspundă că așa a crezut El. Mi-a răspuns însă că asa i-a venit Lui. /cursive în text/... Atunci am văzut omul mareț legat de Dumnezeu" etc.etc.^x

Istoriografii marxiști ai problemei - T.Georgescu, Gh.Ioniță, M.Fătu, I.Spălățelu și mulți alții - au relevat pe bună dreptate că acțiunea acestui partid s-a dovedit atît de lipsită de "rațiune" încît era ușor de admis nonexistența unei doctrine care presupune un efort de teoretizare și argumentare.

Considerăm ca fiind justificate aprecierile istoriografice privind împrumuturile de metodă și ideologie din experiențele extremiste în vogă (nazismul german și fascismul italian) care au adus legionarismul^{ui} și cuzismului eticheta de partide de tip fascist. Cum aceste teze nu au fost alese însă la întîmplare (deci procedul a fost al selecției, ca în toate cazurile de împrumut ideologic), au fost adaptate și "ajustate" propriilor convingeri, obținînd fie și prin aceasta pecetea unei "originalități"^{xx}, considerăm că rămîne încă în sarcina istoriografiei viitoare de a adînci, sub toate aspectele, puținul conținut de doctrina gardistă. După părerea noastră, se poate vorbi totuși de o doctrină legionară, deoarece ea a corespuns, în fond și formă, structurii sociale a partidului, scopurilor și mijloacelor folosite de el în lupta pentru putere. Demersul științific pentru studierea acesteia comportă doar un mai mare efort, dat fiind lipsa unei doctrine explicit enunțate. Deocamdată, în studii pe temă de luptă antifascistă, în unele monografii politice, în câteva lucrări speciale consacrate istoriei legionarismului românesc, pot fi subliniate unele trăsături caracteristice ale doctrinei și

x Nae Ionescu, Convertirea și jertfa profesorului, în Almanahul "Cuvîntul", 1940, p.79.

xx Această opinie se pare că a avut-o și Lucrețiu Pătrășcanu în lucrările sale, fără însă să o argumenteze pe larg. De la el a trecut în foarte multe din lucrările istoriografiei noastre, fără a fi adîncită.

activității acestui partid: a fost eclectică, contradictorie, reflectând lipsa de omogenitate a aderenților și scopurile foarte diferite de care erau animați; a fost lipsită de tradiție, căutându-și o structură voit religioasă (pentru a se delimita de teoriile raționaliste), deliberat mistică și obscurantistă menită să atragă păturile ignorante ale țărănimii; a fost, prin excelență, demagogică, urmărind sustragerea unor categorii sociale din sfera de influență a altor partide; a fost diversionistă, urmărind să abată atenția maselor de la realele cauze ale nedreptăților și greutăților societății românești; a fost șovinistă, în special anti-semită, explicația avându-și izvorul, printre altele, în dorința (nemărturisită) a conducătorilor Legiunii de a pune stăpânire pe avuții gata constituite; a fost profund anti-revoluționară, în special anticomunistă, conștientă fiind că are în clasa muncitoare și în partidele ei inamicul ideologic și politic principal; a fost fanatic-terroristă, îmbrăcată într-o haină romanțios-macabră, pentru a putea atrage tineretul declasat și huliganic la acțiunile aventuriste inițiate; propunându-și făurirea unei Români "legionare" (cu om, credință și stat legionar), a conceput într-o formă nebuloasă, lipsită de fundamentare teoretică și viabilitate, un adevărat galimatias privind căile pe care ar fi trebuit să ajungă la acest țel.

Istoriografia ultimului deceniu, în special, a demonstrat cu date elocvente că veleitățile de partid de "guvernământ" ale Gărzii au crescut odată cu ascensiunea hitlerismului în Germania al cărei "coloană a V-a" a devenit; faptul că, paralel și în concordanță cu accentuarea acestei dependențe, și-a transformat limbajul, programul și metodele după modelul hitlerist, accentuându-și trăsăturile de partid de tip fascist. A dovedit aceasta, cu prisosință, în scurta dar funesta guvernare din lunile octombrie '40-ianuarie '41.

Celelalte două partide de extremă dreapta (L.A.N.C. și P.N.C.), dacă din punctul de vedere al suportului de clasă și al doctrinei generale s-au apropiat de partidele de tip burghezo-moșieresc, datorită accentelor naționalist-șoviniste ale ideologiei lor și a preferințelor, în alianțele pe care le preconizau cu țările străine (respectiv Germania și Italia), sînt tratate, de obicei, în vecinătatea Gărzii de fier.

Dintre partidele situate la extrema dreapta a vieții politice românești, istoriografia s-a îndreptat, în mod justificat, cu precădere spre Garda de fier.

Procesul însăși al elaborării istoriografice privind această problemă este foarte interesant. În primii ani după eliberare, L. Pătrășcanu s-a concentrat asupra analizei mișcării fasciste din

România - ca organism politic în sine, cu caracteristicile sale de structură și manifestare - pe fundalul general al vieții social-economice și politice al etapei istorice respective^{11,12}. În traiectoria acestui demers științific, el a dat ponderea corespunzătoare prezentării forțelor antifasciste, luptei forțelor democratice pentru făurirea frontului popular antifascist, cauzelor care au concurat la nerealizarea sa și, în consecință, la instaurarea dictaturilor de tip fascist (în care el includea dictatura regală, cea legionaro-antonesciană și cea antonesciană).

Pentru partidele extremei dreapta din România, în special pentru Garda de fier, Pătrășcanu¹² propunea, în linii mari, următoarea construcție interpretativă: origina, apariția și evoluția lor își au cauzele în realitățile naționale, pe stările de fapt ale societății românești; partea de "imitație" nu a exclus "originalitatea" fascismului autohton, manifestată prin anexarea ortodoxismului și specularea prejudecăților și misticismului păturilor sociale ignorante^x; între propaganda și gîndirea legionară nu au existat deosebiri esențiale^{xx}; pe lângă antisemitism, huliganism și oficierea cu ritual misterios, Garda a întreținut cultul morții (dar nu în sensul morții eroice specifice educației militarist-războinice); mai bine-zis asasinatul politic al adversarilor, pentru care și-a creat macabrele echipe ale morții, avînd o puternică înclinație spre terorismul exacerbat^{xxx}; a proclamat necesitatea unei politici imperialiste române imitînd^{xxxx} formulările fascismului italian și german (care reprezentau într-adevăr tendințele imperialiste ale vîrfurilor reacționare ale capitalului monopolist), fiind precursoarea politicii războinice a burgheziei reacționare românești îndreptată împotriva comunismului și a Uniunii Sovietice; a anticipat necesitatea extinderii teritoriului românesc la răsărit, ca un echivalent al cederilor din vest, comițînd prin aceasta un act de trădare națională (făcînd jocul celor doi "idoli" ai ei, Hitler și Mussolini), cu mult înainte de instaurarea dictaturii regale. În ce privește evoluția ei organizatorică, el sublinia cîteva trăsături caracteristice: că a început prin a fi un instrument de diver-

x "Impletirea propagandei politice cu exploatarea misticismului religios al țărănimii, subordonarea religiei unor scopuri politice și încadrarea ei în programul Gărzii de fier, constituia, fără îndoială, unul din elementele caracteristice și specifice ale mișcării fasciste din România" (p. 53).

xx "Propaganda și ideologia se suprapun perfect. Aceasta este a doua trăsătură specifică a mișcării fasciste din România" (p. 55)

xxx "Aspectul mistico-criminal al ideologiei gardiste constituie cea de a treia caracteristică a mișcării" (p. 57)

xxxx "Cel de al patrulea element component al ideologiei Gărzii de fier nu este specific românesc" (p. 57).

siune polițienească; a devenit apoi o masă de manevră politică, folo-
sita de grupările politice reacționare împotriva partidelor democrati-
ce și a mișcării muncitorești (în aceasta consistind conținutul de com-
plicitate a guvernelor, aparatului de stat, a regelui, la ascensiunea
Gărzii); că, după 1935, fiind puternic subvenționată de către centrale-
le de propagandă ale partidului nazist din Germania, crescându-i pute-
rea prin complicitățile amintite, a putut să-și asigure o bază de masă,
pe fondul creerii unui puternic curent fascist, devenind un partid po-
litic cu pretenții de guvernare; că, în 1937, prin girul politic acor-
dat de F.N.T. în vederea alegerilor parlamentare, prestigiul Gărzii a
cunoscut punctul culminant al ascensiunii sale, devenind (după numărul
de voturi obținut) al treilea mare partid al României; că, în 1938,
ea se pregătea (în alegerile preconizate pentru martie 1938) să preia
guvernarea dar, determinând represiunile polițiste din toată perioada
dictaturii regale, treptat va fi redusă la o grupare conspirativă, te-
roristă, diminuată numeric, și fără bază de masă, manevrată de Hitler
ca șantaj împotriva lui Carol al II-lea; în sfârșit că, sprijinită de
aceeași Germanie hitleristă, va deveni partid de guvernare în septem-
brie 1940. După cum am mai spus, Pătrășcanu, concomitent și în directă
interdependență cu fenomenul fascist autohton, s-a pronunțat asupra
genezei, evoluției și manifestărilor reacției societății românești la
acest fenomen^{13,28}. Asociindu-le cu reacțiile provocate la propaganda,
presiunile și agresivitatea Germaniei hitleriste și ale revizionismu-
lui extern, el va încerca să definească curentul, mișcarea și apoi
rezistența antifascistă din România. Am stăruit, în aparență, prea mult
asupra considerațiilor lui Pătrășcanu. Pentru primele decenii istorio-
grafice însă nu puteam apela la alte lucrări de referință.

În mod firesc, istoriografia care i-a urmat ar fi trebuit să
continue investigarea și aprofundarea celor două forțe implicate în
confruntarea politică a deceniului patru: fascismul (intern și extern)
și antifascismul. Din motive pe care le-am amintit deja, este evident
însă că istoriografia a părăsit una din piste de investigație - fas-
cismul, mai ales cel intern - îndreptându-și atenția în mod unilateral
doar spre antifascism. Așa se explică faptul că, pînă spre sfârșitul
deceniului șase, într-o literatură istorică în care expresia cea mai
frecvent evocată era fascismul, demersul întreprins de Pătrășcanu nu
numai că nu a fost adîncit, dar chiar a fost abandonat, atît metodologic
cît și interpretativ. Apreciem, de aceea, relativ tînără (ultimul de-
ceniu) istoriografia avînd ca subiect de referință fascismul pe scena
vieții politice românești. Un început care, s-a dovedit rodnic atît

în abordarea în contextul unor tematici mai complexe de politică internă și externă, cât și în cele exclusiv orientate spre confruntarea dintre fascism și antifascism. În spiritul unei metodologii științifice, care presupune valorificarea cuceririlor precedente, la analiza fenomenului fascist s-a pornit de la Lucrețiu Pătrășcanu. Au apărut o serie de lucrări și studii în care erau readuse în circuitul științific unele din concluziile sale^{10,17,20}. Apoi (sau mai bine zis în paralel) i s-au reeditat operele^{12,28,30} și au apărut contribuții originale menite să corecteze unele din încheierile sale eronate, să adâncească și să diversifice cunoașterea fenomenului fascist în România. Dacă ar fi să amintim doar câțiva istorici care au întreprins această reconsiderare, numele lui T.Georgescu, Gh.Ioniță, Al.Gh.Savu s-ar situa printre inițiatori. Cred că nu greșim însă când afirmăm că, la fel ca și în multe alte direcții de cercetare istorică, revine Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. meritul acestui act de reevaluare istoriografică.

Ulterior, studiile care au în centrul atenției Garda de fier³¹ par să învedereze faptul că preferințele istoricilor se îndreaptă, deocamdată, spre demonstrarea doar a câtorva din caracteristicile partidelor extremei dreapta din România - caracterul terorist și criminal, asasinatele comise de legionari, rolul lor de agenturi ale hitlerismului, de coloana a V-a. Singura lucrare monografică avînd ca subiect explicit Garda de fier, realizată de M.Fătu și I.Spălățelu³² constituie o reală contribuție la prezentarea sintetică a organizării și activității extremei dreapta în România. Depășind cu mult tema enunțată prin titlu (organizație teroristă de tip fascist), autorii au fost nevoiți să deschidă largi paranteze explicative tocmai datorită penuriei istoriografice existente. Apreciem că deși unele concluzii la care au ajuns pot fi discutabile, deși se simt încă reminiscențe ale unor interpretări rigide (mai ales referitoare la complicitățile guvernelor și partidelor politice burgheze la ascensiunea Gărzii), deși unele fenomene nu sînt aprofundate în toată complexitatea intercauzală - monografia reprezintă o carte de referință pentru viitoarele lucrări care-și vor propune să studieze istoria fascismului în România. O manifestare științifică, organizată în 1971, cu promițătoare enunțuri tematice a avut drept rezultat apariția unei culegeri de studii³³ în care au fost abordate foarte sumar: baza social-economică a fascismului; periodizarea și organizarea sa ca partid; penetrația ideologiei naziste; ideologia "monstruoasă" legionară și literatura scrisă sub semnul său ș.a. Opinăm că, în general, studiile respective

nu au depășit schema metodologică și conținutul interpretativ pătrășcanian, ba chiar, prin sumarele și limitatele tratări, nu s-au ridicat nici la profunzimea de nuanță demonstrate de acesta. În această culegere de studii se găsesc păreri dintre cele mai contradictorii, unele, reminiscențe ale optincii care a dominat deceniul anterior istoriografic^x, altele, preluări necritice din Pătrășcanu^{xx}, în sfârșit altele, noi și realiste ipoteze constructive privind subiectul tratat^{xxx}.

La toate aceste lucrări care s-au pronunțat direct asupra acțiunii organizațiilor fasciste, o contribuție pe care noi o socotim mai substanțială, diversificată și cu un nivel interpretativ ridicat au adus-o lucrările având ca temă mișcarea antifascistă. Monografiile alcătuite, comentate și adnotate de T. Georgescu³⁴, cuprinzând luări de poziție antifascistă în epocă (în care oameni politici, scriitori, publiciști făceau interesante analize ale diverselor ipostaze sub care s-a manifestat fascismul și prohitlerismul în România), lucrările care tratează diverse aspecte ale politicii interne și externe ale României, serialul de memorii și scrieri social-politice ale unor personalități politice (Iorga, Argetoianu, Cocea)²¹, sau ale militanților comuniști (Ilie Cristea, St. Voicu, Valter Roman, Gr. Preoteasa, George Ivașcu ș.a.)⁴⁴ au îmbogățit, sub diverse aspecte, informațiile privitoare la partidele de extremă dreapta din România. O mențiune aparte ținem să facem cu privire la felul cum este tratată doctrina acestor organizații. Doctrina naționalist-antisemită (expresie a liderului LANC-ului, apoi a P.N.C. și a celor care s-au aliniat susținerilor lui A.C. Cuza) nu a constituit încă subiect de analiză științifică. Considerații superficiale și unilaterale, deseori deformate, circulă în forme quasi-invariabile în toate lucrările. Doctrina legionară taxată ca inexistentă sau reprezentând suma unor eclecticice adiționări ideologice, este expedită, de obicei, prin perpetuarea unor etichetări din epocă sau din primele faze istoriografice. Filozofii, criticii și istoricii literari care ar fi avut menirea să ofere științei istorice concluzii pertinente, au inițiat sporadice căutări dând uneori interpretări vulnerabile, împrumutate cel mai adesea din explicațiile consacrate de cărțile de istorie. Studii accidentale sau informații disper-

x Apariția fascismului în România ca o reacție a vîrfurilor marii burzhezii și moșierimi (p.29); "mișcarea" fascistă organizată inițial, de oficialități, prin intermediul Ministerului de Interne (p.33); diverse guverne (Iorga, Vaida, Maniu), taxate necorespunzător și nenuanțat din punctul de vedere al atitudinii față de Gardă (p.53 și urm.); Vaida, Maniu, Gigurtu "sprijinitori" direcți și permanenți ai Gărzii (p. 264).

xx În majoritatea studiilor.
xxx Tratatul nuanțat a pactului electoral Maniu-Codreanu din 1937; relațiile dintre Gardă de fier și Germania nazistă; lupta P.C.R. și a mișcării antifasciste împotriva organizațiilor fasciste ș.a.

sate asupra acestei probleme există în diverse prefete, adnotări, sublinieri de "limite" în gândirea sau opera unor cărturari, literați, filozofi etc.

Socotim tocmai de aceea ca o remarcabilă realizare monografia consacrată de istoricul și criticul literar D. Micu revistei "Gîndirea" și gîndirismului³⁵ despre care, atît în literatura de specialitate, cît și în cea de istorie se vehiculaseră numeroase considerații contradictorii. Dacă acestei monografii i-ar urma și alte sinteze privind curentele (filozofice, literare, doctrinare etc.), revistele, beletristica ș.a. care s-au interferat, s-au subordonat sau au fost asimilate (parțial sau integral) de legionarism, atunci abia s-ar putea face încă un pas spre clarificarea ideologiei acestei mișcări reacționare.

În măsura în care științele sociale vor explica fenomenul fascist (străin și autohton) în toate determinările sale (economice, sociale, politice, doctrinare) se va putea argumenta convingător importanța, tăria, sensul, acțiunile și învățămintele trase din istoria mișcării și rezistenței antifasciste. Bagatelizarea și tratarea superficial vulgarizatoare, etichetarea fie și cu cele mai infamante attribute, limbajul propagandistic - nu pot substitui autenticele analize științifice ale celei mai funeste organizații politice ale României interbelice. Cînd toate componentele necesare unei analize competente privind viața acestei formațiuni politice vor fi clarificate, istoricii perioadei vor trebui să elaboreze și o istorie a organizațiilor de extremă dreapta din România. În stadiul actual al cercetării istorice, acest lucru nu numai că este posibil, dar este chiar imperios necesar.

Pentru a încheia trecerea în revistă a împlinirilor istoriografice privind partidele burgheze din deceniul patru, trebuie să amintim și formațiunea politică de tip totalitar prin care dictatura regală a încercat să-și consolideze regimul: Frontul Renașterii Naționale, transformat ulterior în Partidul Națiunii.

Primele decenii istoriografice marxiste, exceptînd cîteva considerații avansate de L. Pătrășcanu¹², nu au referiri decît în treacăt referitoare la acest organism politic, etichetat, la fel ca toate instituțiile regimului, ca fiind de esență fascistă. O analiză judicioasă și amplă a F.R.N. a fost elaborată abia în deceniul istoriografic actual de către Al. Gh. Savu, atît în monografia consacrată dictaturii regale¹⁶ cît și în teza de doctorat și monografia privind sistemul partidelor politice².

Șupunând unei amănunțite și nuanțate observații viața politică de după instaurarea dictaturii regale, el a punctat etapele care au premers și au încununat opera carlistă de anihilare a fostelor partide politice^x (februarie-decembrie 1938) care a culminat cu crearea noului organism politic, F.R.N. Deoarece în majoritatea lucrărilor de istorie problema dizolvării fostelor partide a fost tratată unilateral (căutându-se argumente pentru a demonstra substratul reacționar, de esență fascistă, al acestui act politic monarhic) apreciem ca interesantă concluzia la care a ajuns Savu în această problemă: Carol a urmărit nu o interdicție vremelnică ci lichidarea definitivă a vechilor partide, inclusiv a acelor care-l susținuseră și deveniseră suport politic al dictaturii^{xx}. Savu emite ipoteza că dacă printre aceste partide ar fi existat unul sau mai multe partide puternice și influente, capabile să asigure o bază de masă regimului, Carol nu ar fi recurs la crearea F.R.N. Aceste calități neexistând, regelui i s-a impus, logic, necesitatea creerii unui nou organism politic. Intervalul care a urmat creerii F.R.N., a transformării sale în Partidul Națiunii, pînă la căderea dictaturii regale, Savu îl caracterizează ca pe o perioadă de "armistițiu" vremelnic între forțele noului regim și cele ale opoziției burgheze, nefasciste, cu momente de conflicte latente sau exprimate violent. Excepțind densa dar sintetica trecere în revistă a organizării și activității F.R.N. datorată autorului amintit, acest organism politic încă nu a constituit subiectul unor studii speciale. Este adevărat că timpul relativ scurt al existenței sale, vremurile deosebit de grave pentru destinul și existența României, au contribuit la necristalizarea doctrinei și programelor sale într-un sistem încheșat. Pentru evoluția vieții multipartidiste a perioadei interbelice, pentru lămurirea dispariției de pe scena politică, după 1946, a partidelor burgheze, etapa respectivă ar fi însă în măsură să clarifice foarte multe din aspectele complexe ale sistemului partidist din România.

Istoriografia marxistă este unanimă în a susține că una din clasele fundamentale ale societății românești a fost țărănimea. Despre organizarea sa politică în cadrul unor partide burgheze cu titlaturi țărăniste, istoriografia se mărginește la consemnarea acestei realități și la sublinierea caracterului demagogic al propagandei prin care

Despre care a precizat că, desființate de jure, își vor continua existența de facto, în forme mai restrînse, adecvate împrejurărilor, necoficial, dar tolerate de oficialități. Enumeră printre acestea P. Agrar (Argetoianu); gruparea Tătărăsecu din P.N.L.; "centrul" național-țărănesc - care au și fost scutite de măsurile represive-polițieneste, urmate după dizolvarea partidelor, pînă la crearea F.R.N.

Revine, deci, tot istoriografiei viitoare sarcina de a adînci și explica argumentat cauzele, tendințele și formele prin care mecanismul instituțional al dictaturii regale și-a exercitat guvernarea.

partidele își asigurau voturile țărănimii. Singura formațiune politică care a atras interesul constant al istoricilor, din acest punct de vedere, a fost Frontul Plugarilor, grupare condusă de dr. Petru Groza. Explicația trebuie căutată în faptul că Frontul Plugarilor s-a aflat de la întemeiere, pînă în 1944, în strînsă colaborare cu P.C.R., iar după eliberare s-a manifestat plener în viața social-politică a țării, avînd o istorie desfășurată pe parcursul a două decenii de luptă (1933-1953). Încă din 1945, prof. univ. Gh. Miclă³⁶ a abordat sintetic activitatea partidului în perioada activității sale legale (1933-1938). Ulterior, în cadrul prezentării activității P.C.R., istoricii au făcut totdeauna cuvenitele referiri la contribuția efectivă și specifică adusă de această organizație în lupta economică și socială, în acțiunile politice și în perfectarea unor alianțe electorale inițiate de P.C.R., în alegerile parlamentare sau locale, în lupta antifascistă ș.a.m.d. În ultimul deceniu, îmbogățirea documentării și, mai ales, saltul calitativ care s-a produs în istoriografie, au permis istoricilor Gh. Ioniță, M. Valea, Gh. Țuțui ș.a. elaborarea unor sinteze în care baza socială, structura organizatorică, faptele concrete de manifestare ale acestui organism politic au fost prezentate în mod corespunzător³⁷. În sfîrșit - prin apariția unei monografii datorată lui Gh. I. Ioniță și Gh. Țuțui³⁸ și a editării valorosului și impunătorului volum de texte alese parținînd dr. Petru Groza³⁹ - se poate conchide că istoria Frontului Plugarilor este, în linii mari, cunoscută. Cazul acestei întregiri istoriografice ne sugerează convingerea că numai cînd și pentru celelalte partide politice din epocă se va ajunge la parcurgerea aceleiași traiectorii de cercetare și valorificare, vor putea fi abordate corespunzător dinamica și structura sistemului multipartidist din România interbelică. Este, de altfel, una din laturile care nici în cazul Frontului Plugarilor nu a fost rezolvată total, deoarece lipsește încă integrarea lui în sistemul general al partidelor și micro-sistemul țărănist (cu stabilirea deosebiriilor și a trăsăturilor comune). Convingerea noastră este că Frontul Plugarilor trebuie tratat ca un partid politic și nu ca o organizație de masă (cum este plasat în literatura istorică). Colaborarea, influențarea și alianța lui cu P.C.R. nu împieteză ci, dimpotrivă, îmbogățește experiența și tradiția alianței muncitorești-țărănești din România.

În sistemul de partid al României interbelice, fără îndoială, un rol deosebit, subliniat de întreaga istoriografie materialist-dialectică, l-au avut partidele muncitorești. Pentru deceniul patru, din această categorie au făcut parte: P. Comunist, P. Social-Democrat, P. Socialist Independent, P. Socialist-Popovici și P. Socialist Unitar.

Deceniul patru interbelic a găsit organizarea în partide a clasei muncitoare, în linii mari, încheiată, deși o serie de disocieri și fuziuni vor crea impresia unei instabilități și în microsistemul partidist muncitoresc. Transformării partidului socialist în partid comunist (1921), ilegalizării sale (1924), îi urmasă, trecând printr-o serie de etape organizatorice, transformarea Federației Partidelor Socialiste în Partid social-democrat (1927). Desprinderea din acesta a Partidului Socialist al Muncitorilor (1928), care își va schimba denumirea în Partidul Socialist Independent (1932), va fi urmată de desprinderea unui alt grup, alcătuind Partidul Socialist-Popovici (ian.1933), care se va uni cu P.S.I., formând Partidul Socialist Unitar (aug.1933). În condițiile accentuării pericolelor fasciste, a politicii dictatoriale, reacționare, ale guvernului Tătărescu, P.S.U. va reveni la P.S.D. (1937/1938) structură în care va activa în ilegalitate, pe parcursul dictaturii regale și antonesciene.

Cum a fost oglindită istoria partidelor muncitorești de către istoriografia materialist-istorică a României? În împrejurările politice și organizatorice despre care am vorbit în capitolul introductiv, în cadrul instituțional creat domeniului științelor sociale, a început drumul unei noi discipline, istoria partidului comunist, obiect de cercetare încredințat, cu precădere, Institutului de istorie a partidului. Era firesc ca atenția cercetării istorice să se îndrepte spre clasa și partidul care, prin meritele din trecut și necesitățile istorice ale prezentului, deveniseră forță conducătoare a noii vieți social-politice românești. Deși nu se pornea de la "zero" - existau premise istoriografice valoroase, conținute în articolele și studiile elaborate de militanții comuniști în chiar perioada interbelică - scrierea istoriei partidului comunist a cunoscut o serie de greutăți inerente "începutului de drum", la care se vor adăuga cele de natură conjuncturistă despre care am mai amintit.

Rezultatul primelor etape istoriografice s-a concretizat prin scrierea a numeroase articole și studii, a zeci de culegeri de studii și monografii care pot fi cu ușurință remarcate în bibliografiile istorice apărute în ultimul deceniu¹⁰. Spațiul ne face imposibilă enumerarea lor, fie și selectivă. Pentru deceniul care face subiectul analizei noastre, ținem să subliniem câteva din direcțiile principale spre care s-a îndreptat atenția istoricilor. Au apărut articole scrise de istorici ca M.Roller, P.Constantinescu-Iași, A.Petric, J.Benditer, I.M.Oprea, T.Georgescu și mulți alții care au evidențiat rolul jucat de P.C.R. în viața politică generală a țării, în mod deosebit în lupta

împotriva forțelor pro-dictatoriale și împotriva fascismului³⁻⁷. Altele au avut în centrul analizei conducerea de către P.C.R. a luptelor social-economice ale proletariatului prin organizarea de greve, demonstrații și alte mijloace specifice luptei revendicative muncitorești⁸. Altele s-au axat pe oglindirea tacticii și strategiei P.C.R., în împletirea activității ilegale cu cea legală, prin intermediul organizațiilor de masă create, conduse sau influențate de partid⁶⁻⁹. Pentru perioada 1930-1940 cel mai frecvent evocate erau Congresul al V-lea al P.C.R.^{7,44} din 1931, luptele ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933, sărbătorirea zilelor de 1 mai și 7 noiembrie - ca prilejuri de afirmare politică a năzuințelor clasei muncitoare ș.a. Bineînțeles, în aceste lucrări erau abordate întrucâtva și problemele generale ale istoriei României, raportate la poziția și tactica partidului față de ele, ^{la} guvernele care s-au perindat la cîrma țării, la activitatea partidelor burgheze și ale clasei muncitoare, politica internă și externă a statului român ș.a.

. Istoriografia ultimului nostru deceniu a procedat la reevaluarea critică a istoriei partidului comunist în spiritul adevărului și a unei metodologii științifice. Din necesitatea de a demonstra importanța și oportunitatea acestui efort, considerăm eficientă prezentarea schematică a tabloului oferit de istoriografia deceniilor cinci-șase privind evoluția organizatorică, strategică și tactică a P.C.R. așa cum era prezentată, în lucrarea de cea mai mare circulație a timpului (1947-1968) - Manualul de istorie a R.P.R. de sub redacția lui M. Roller³, în sintezele abordînd istoria mișcării muncitorești din România și în lecțiile de istorie a P.M.R. publicate în etapa respectivă⁴⁵. În mod firesc, marile jaloane de referință ale istoriei partidului erau congresele și hotărîrile fundamentale adoptate. Pentru primii ani ai deceniului patru, din acest punct de vedere, hotărîrile Congresului IV (1928) erau pe prim-planul analizei istoriografice. Se arăta astfel că în centrul atenției P.C.R. a fost organizarea luptei împotriva pregătirilor războiului contra U.R.S.S., lozincile de căpetenie lansate fiind ca, în cazul declanșării războiului, să se lupte pentru înfrîngerea guvernului român burghez, pentru transformarea luptei în război civil și trecerea de partea Armatei Roșii. Din punct de vedere organizatoric se sublinia hotărîrea partidului de a întări, înmulți și bolșeviza organizațiile de partid, U.T.C., Ajutorul Roșu și Sindicatele Unitare, acordîndu-se o mare importanță atragerii țărănimii la luptă împotriva moșierilor și chiaburilor. În ce privește

rezolvarea "problemei" naționale se sublinia justetea lozincii care trebuia să contribuie la autodeterminarea tuturor naționalităților (M. Roller, p. 564-566).

Pentru anii 1928-1929 (deci în pragul deceniului patru) se arăta că partidul a trecut prin grele frământări lăuntrice, provocate de dușmanii de clasă, de grupurile antipartinice care au desconspirat Siguranței cadrele cinstite, aducând partidul la un pas de lichidare. Dar, cu ajutorul Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, fracțiunile antipartinice au fost lichidate și unitatea partidului a fost restabilită.

Pentru Congresul al V-lea din 1931, considerat ca cel mai important eveniment din viața partidului până în august 1944, se subliniau: respingerea tezei sectariste "de stînga" după care România s-ar fi aflat în fața revoluției proletare (deci aprecierile de la Congresul IV) și stabilirea liniei realiste care consta în faptul că România se afla în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Descifrîndu-se particularitățile și originalitatea situației din România, istoriografia respectivă considera juste aprecierile congresului privind forța contrarevoluționară cea mai importantă din România - burghezia națională dominantă - și indicația ca strategia fundamentală în lupta P.C.R. să fie îndreptarea loviturii principale împotriva social-democrației și a aripii ei de "stînga" gheleteristă (principal sprijin al burgheziei), național-țărăniștilor și grupurilor lor de "stînga" (ca cel mai periculos dușman al revoluției din țară). Parafrazînd sau citînd masiv din documentele Congresului V, lucrările de istorie consemnau faptul că în situația internațională existentă (criza generală a capitalismului, criza sistemului de la Versailles, dezvoltarea revoluției proletare internaționale și victoriile construcției socialismului în Uniunea Sovietică) P.C.R. era hotărît să lupte pentru transformarea revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă, specificîndu-se faptul că burghezia națiunilor asuprite (deși contrarevoluționară) putea fi folosită în cazuri excepționale (război, răscoală națională) ușurînd lupta forțelor revoluționare contra imperialismului român, mai ales în provinciile "ocupate". Evidențiindu-se contradicțiile sociale fundamentale ale societății românești (dintre burghezie și proletariat, dintre moșierime și țărănime, dintre țărănime și capitalul monopolist, dintre burghezia sătească și țărănimea săracă etc.) se considerau, în spiritul documentelor congresului, ca fiind de o importanță "enormă" contradicțiile naționale dintre popoarele asuprite din teritoriile "surșine" (moldoveni, ucraineni, ruși, bulgari, unguri, nemți, turci,

sârbi, evrei) și clasele stăpînitoare ale națiunii române (Citare largă din documentele congresului, M. Roller, p. 592). Pentru perioada următoare (1934-1937), apreciată ca etapă de fascizare a țării și de pregătire a războiului antisovietic, se preciza ca sarcină principală a P.C.R. organizarea unui larg front popular antifascist, căreia i-a fost subordonată crearea unor organizații de masă legale: Liga Muncii, Comitetul Național Antifascist, Frontul Flugarilor, Madosz, Blocul pentru apărarea libertăților democratice, Amicii U.R.S.S. ș.a. Nerealizarea F.F.A. era pusă, în exclusivitate, pe seama social-democrației de dreapta, a refuzurilor sistematice ale P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L. care considerau frontul ca o "manevră" a comuniștilor (p.621-625). Pentru perioada dictaturii regale, taxată și ea ca fiind fascistă, era de asemenea evidențiat rolul P.C.R. de a coaliza toate forțele democratice (P.S.D., P.N.Ț., P.N.L.) împotriva dictaturii carliste și nerealizarea acestui front datorită refuzului de colaborare a respectivelor partide (p. 632-633). După cum se constată, aprecierile istoriografice respective nu pot fi încriminate, în bloc ca fiind în exclusivitate sub semnul unor grave erori și confuzii interpretative. Dacă ar fi să alegem "bunele" de "rele" - tabloul istoriografic rezultat ar da imaginea unui fundal prezentat eronat, cu interpretări dogmatice tendențioase, presărat cu unele amănunte și detalii autentice, nu lipsite de semnificație. Această optică de tratare a istoriei P.C.R. din deceniul patru și-a pus pecetea asupra întregii producții istoriografice românești pe parcursul primelor două decenii de după august 1944.

Critica de specialitate întârzie să se pronunțe explicit asupra acestor producții istorice, recurgînd la caracterizările generale, abstracte și ambigue la care ne-am referit în capitolul introductiv. Ceea ce considerăm mai dăunător este faptul că sute de titluri continuă să fie recomandate în bibliografiile istorice, că acestea pot fi găsite (și asta e bine, nu pledăm pentru "interzicerea" lor) în biblioteci și continuă să fie folosite de cadrele didactice și de cititorii neavizați fără discernămintul necesar^x. Cît despre volumele de documente¹⁴, singurele care se găsesc deocamdată în circuitul științific, ce am mai putea adăuga decît că ele se suprapun prin optică și identitate cu tezele istoriografice pe care le-au servit?

Semnalăm cu acest prilej necesitatea elaborării unei scheme metodologice, de rezolvarea căreia depinde, după părerea noastră,

^x Este unul din motivele care ne-au determinat ca în citarea contribuțiilor pe autori, să amintim pe cei cu preocupări constante în cercetarea istorică și nu întregul tabel al unor "autori" cu contribuții minore, scrise într-un evident spirit dogmatic.

proiectarea adevărului asupra istoriei P.C.R. pentru întreaga perioadă interbelică. Câteva componente principale (ele putând fi simplificate sau detaliate) ar trebui să intre în acest proces de clarificare: a) desfășurarea activității teoretice și practice a P.C.R. în epocă, conform atestărilor documentare și a tuturor surselor de informație existente; b) oglindirea acestei activități în istoriografia primelor decenii de după eliberare, raportată la componenta a și la orientările istoriografice survenite; c) aprecierile privind componenta a și b în istoriografia ultimului deceniu; d) realizarea saltului interpretativ spre care trebuie să se tindă. Pentru a exemplifica concludent, ne oprim asupra Congresului al V-lea al P.C.R., judecându-l prin prisma componentelor propuse.

a. Există documentele integrale ale congresului, hotărârile și rezoluțiile sale, dezbaterile în congres și cele ulterioare din documentele și presa P.C.R. Pot fi deci reconstituite în amănunte: împrejurările în care s-a desfășurat, modalitatea în care s-au elaborat documentele, conținutul lor, felul cum ele s-au aplicat ulterior. De asemenea, pot fi sesizate: aprecierile realiste și pozitive; limitele și erorile comise; concluziile neadecvate, superficiale sau eronate; tezele nerealistice, tendențioase, impuse de Comintern comuniștilor români.

b. În linii mari, congresul a fost prezentat în conformitate cu documentele fundamentale emaneate cu acel prilej, accentul punându-se pe sarcinile ce reveneau P.C.R. pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice. Se poate observa: perpetuarea tuturor interpretărilor eronate, a concluziilor neadecvate și tendențioase în problema aprecierii partidelor românești și a rezolvării "problemei" naționale. Se poate reproșa: interpretarea necritică, neștiințifică și dogmatică a unui eveniment istoric din trecut.

c. Istoriografia ultimului deceniu prin contribuțiile istoricilor N. Popescu, M. C. Stănescu, Vl. Zaharescu și alții s-a pronunțat asupra Congresului V relevându-i atât părțile pozitive cât și unele din limitele și interpretările eronate⁴⁷. Insistând asupra germinilor realități cuprinși în documentele congresului (privind o serie de măsuri organizatorice, anumite clarificări teoretice privind etapa revoluționară în care se afla România), istoricii respectivi diminuează și tratează fugar conținutul grav al unor aprecieri și directive fundamentale ale congresului în problema națională, în aprecierea partidelor burghezo-democratice și, mai ales, a celor muncitorești, aprecieri care, în epocă, au avut consecințe directe în privința creerii frontu-

lui Unic Muncitoresc și a celorlalte alianțe pentru care a militat partidul. Asupra istoriografiei mai vechi, autorii nu au stăruit suficient, ceea ce determină folosirea ei (cu bune sau tendențioase intenții!) mai ales de către istoricii de peste hotare.

d. Ar fi necesare: publicarea integrală a documentelor congresului V, cu adnotări explicative care să le lumineze sensul; apariția unor studii care să analizeze traiectoria urmată de istoriografia materialist-istorică în tratarea acestui important congres al perioadei de ilegalitate a P.C.R.; o monografie fie a tuturor congreselor din perioadă, fie pe intervale cronologice (de exemplu 1930-1940) în care să-și afle tratarea atât congresul cât și plenarele și hotărârile cele mai importante ale partidului comunist. Desigur, schema metodologică avansată are un caracter de lucru și poate fi discutabilă. Trasairea unor granițe între componentele propuse nu trebuie luată în considerare în mod mecanic. În fond, ceea ce contează, în ultimă instanță, este ridicarea istoriei, ca știință, pe linia unei tratări adecvate, fără compromisuri și echivocuri, încât fenomenul istoric să poată fi cunoscut așa cum s-a petrecut în realitate, fără "ponegriri" deformante, dar nici cu "înfrumusețări" subiective.

Marea efervescență științifică, cu consecințe editoriale remarcabile, manifestată în istoriografia românească sub semnul și în lumina sarcinilor ultimelor trei congrese ale partidului, a situat știința istorică în centrul unor preocupări de mare răspundere patriotică și politică. Departe ca procesul să poată fi considerat încheiat, se poate constata o laborioasă abordare și aprofundare a unor variate game problematice privind istoria P.C.R.

Pentru perioada 1930-1940, în linii mari, poate fi consemnată o "acoperire" (pe direcții tematice și pe etape cronologice) a celor mai importante domenii din acțiunea partidului comunist^x. Există astfel rezolvat, în mare parte, locul și rolul P.C.R. în viața social-

^x Există dificultăți mari în tentativa realizării unor clasificări sau grupări tematice după titulatura lucrărilor apărute. Dacă am fi urmărit evoluția istoricilor și nu a istoriografiei; dacă am fi analizat realizările publicistice ale revistelor și editurilor și nu pe frontului istoric; dacă am fi urmărit o creștere anuală sau periodică a istoriografiei, și nu roadele a trei decenii de cercetare istorică - aceste clasificări ar fi apărut mai evident. În viziunea în care înțelegem să reflectăm împlinirile și datoritiile de viitor ale slujitorilor științelor istorice, desigur că se vor comite aparente ingratitudini față de unii autori. Și totuși - departe de a considera "minoră" orice pagină care mai adaugă "ceva" cunoașterii istorice, convingi că, uneori, un articol poate să "deschidă" o pistă interpretativă valoroasă iar o carte poate "îngropa" o idee - vom fi nevoiți la o riguroasă selectare bibliografică.

economică și politică a țării pe cele trei etape cronologice unitate - 1930-1933, 1934-1937, 1938-1940 - sau pe anumite laturi ale manifestării fenomenelor social-economice și politice. Pe această linie s-a relevat felul cum, în documentele sale programatice și propagandistice, P.C.R. a definit profilul moral-politic al diverselor forțe politice și de stat (monarhie, guverne, partide)⁴⁸; care a fost sistemul acțiunilor preconizate de el, în diverse etape, pentru realizarea dezideratelor majore ale maselor muncitoare^{16-18, 22}. Prin contribuțiile istoriografice ale istoricilor deja adesea citați - I. Ceaușescu, T. Georgescu, Gh. Ioniță, Fl. Nedelcu, Al. Gh. Savu -, și a unora cu preocupări deosebite pentru politica externă a României - I. N. Oprea, El. Campus, V. Moisuc, Gh. Zaharia, A. Simion ș.a. - s-a ajuns la o justă delimitare conceptuală și practică a forțelor nefasciste și fasciste din România, clarificare de o necesitate stringentă pentru soluționarea problemelor complexe ridicate de oglindirea luptei P.C.R. pentru încheierea unui larg front național, antifascist, antihitlerist în deceniul patru. Istoriografia noastră a elucidat și explicat, în mare, principalele aspecte ale angrenajului de factori obiectivi și subiectivi care au determinat drumul sinuos al acestor clarificări (absolutizarea premizelor teoretice de circulație în mișcarea comunistă internațională și extinderea lor la situația din România, fără a se lua în considerație o serie de particularități specifice statelor mici și mijlocii nerevizinate). Au fost, de asemenea, explicate corespunzător confuziile generate de faptul că, în România, o serie de grupări politice și guverne burgheze nefasciste, în anumite epoci, au încurajat și sprijinit grupările interne de extremă dreapta, i-au tolerat acțiunile teroriste și anarhice (guvernul Vaida în anii 1932-33, cercurile palatului, secondate de guvernul Tătărescu în anii 1934-1936, Iuliu Maniu în 1937 ș.a.). Ori se știe că, toate grupările care au tolerat sau sprijinit, într-un fel sau altul, organizațiile fasciste, în lumina tezei predominante în mișcarea internațională comunistă din epocă erau taxate de fasciste sau fascizante. Prin urmărirea cauzală a evoluției evenimentelor, istoricii au explicat documentat că pe măsura clarificării procesului de transformare a forțelor nefasciste burgheze în forțe antifasciste, proces care a avut direcția metamorfozării dinspre aripa stângă spre aripa dreaptă a ei, P.C.R. a renunțat treptat la aprecierea lor ca fiind forțe fasciste, mai întâi a grupărilor conduse de dr. A. Lupu, C. Stere și Cr. Iunian, respectiv, P. Țărănist, P. Țărănesc Democrat, P. Țărănesc Radical (în timpul guvernării național-țărăniste și iorgniste), apoi a P. Național-Țărănesc (în întregime) și a P. Națio-

nal-Democrat-Iorga (sub guvernarea tătăărăsciană), apoi a F.Național-Liberal, cu ambele ramuri - "dinistă" și "georgistă"^{48,49,57} - (sub guvernarea gogo-cuzistă și după instaurarea dictaturii regale) și, în sfârșit, cu intermitențe, a guvernelor dictaturii regale și a instituțiilor sale politice². S-a putut astfel evidenția că, pentru aceleași perioade, forțele guvernante asupra cărora se îndrepta lupta directă (atât a maselor populare cât și a opoziției burgheze) erau taxate, uneori realist, alteori eronat, drept fasciste sau fascizante. Pe de altă parte, istoriografia a relevat că sporadic și cu perioade de flux și reflux pînă în anul 1939, accentuat și deschis după august 1939, mișcarea comunistă internațională (exprimînd cu fidelitate interesele internaționale ale U.R.S.S.) a evoluat spre o recrudescență a etichetărilor defăimătoare la adresa unor state și forțe politice, neconforme cu realitățile și interesele naționale ale diverselor țări, fenomen care s-a repercutat și asupra P.C.R., prin impunerea unor teze și lozinci nefaste de către forurile Cominternului^{49,52}. Pe măsura și în lumina acestor clarificări teoretice, P.C.R. și-a elaborat strategia și tactica sa politică în context național și internațional, domeniu asupra căruia istoricii s-au oprit cu stăruitoare analize. Congresul al V-lea⁴⁷, Plenarele C.C. al P.C.R. din 1935, 1936, 1939^{49,52}, conferințele județene, regionale sau ale altor organe ale partidului comunist, documentele sale programatice, propunerile avansate diverselor grupări pentru încheierea unor alianțe politice au fost judicios analizate, trîgîndu-se importante concluzii politico-istorice. Au fost astfel amplu abordate poziția P.C.R. în lupta pentru crearea Frontului Unic Muncitoresc⁵⁰; optica sa privind Frontul Popular Antifascist⁵²; în sfârșit, acțiunile întreprinse de el pentru încheierea Frontului Național Antihitlerist⁵⁷. Rezultatul acestor competente analize istorice a contribuit la definirea adecvată și nuanțată a concepției și experienței P.C.R. în complexa problemă a alianțelor politice, concepție care a probat marea capacitate de adaptare la realitățile vremii ale partidului. Ori, din acest punct de vedere, istoriografia noastră, o lungă perioadă de vreme, făcuse uz de o "schemă" consacrată de Congresul al VII-lea al Cominternului (valabilă pentru Spania și Franța Frontului Popular). Prin preluarea mecanică a terminologiei și a delimitărilor de clasă sau de partide, P.C.R., în epocă^{14,46}, și istoriografia marxistă, ulterior, au încorporat acestei terminologii unele fațete noi, specifice situației din România^{6,13,45}. Remarcînd prezența partidului comunist în realitate într-un sistem alcătuit din trei verigi concentrice - frontul unic (cu partidele

monstrații și întruniri politice⁵¹; prin evocarea de către O. Matichescu, Petre Constantinescu-Iași ș.a. a dezbaterilor prilejuite de marile procese intentate militanților comuniști⁶⁰. Și pentru ca activității multilaterale a F.C.R. să i se confere toate dimensiunile veridicității, revista "Anale de istorie" a publicat numeroase evocări ale vieții și activității militanților comuniști¹⁵: Viața și activitatea unor activiști și eroi ai mișcării muncitorești și antifasciste a constituit și substanța unei monografii realizate de I. Popescu-Fuțuri și T. Georgescu⁵³.

În acest bogat peisaj editorial, conținând un vast material documentar și interpretativ, se găsesc, fără îndoială, și unele lacune și neîmpliniri care își așteaptă rezolvarea. Se constată, astfel, unele etape și momente mai intens studiate sub aspectul contextului intern în care F.C.R. a acționat (1929-1933, februarie '33, alegerile parlamentare parțiale din '36 și cele generale din '37), iar altele având în prim-planul analizei cauzele externe (1938-1940). Dacă pînă la un punct această pondere este explicabilă, ea nu trebuie să determine ignorarea și a celorlalte elemente care alcătuiesc întregul vieții societății românești la un moment dat. În ceea ce privește stacheta interpretativă, se poate constata efortul evident și meritoriu al istoricilor de a prezenta cît mai real și nuanțat activitatea partidului, cu părțile luminoase dar și cu umbrele care au planat asupra sa. Desigur că există încă multe posibilități de a adînci și îmbogăți toate laturile acțiunii partidului comunist în epocă, analize care, în ultimă instanță, să slujească la teoretizarea și popularizarea unei experiențe originale, istoricește îndreptățită să contribuie la îmbogățirea creatoare a materialismului istoric. Pentru aceasta este însă absolut necesar să se treacă la analiza producției științifice existente, pe probleme, clarificînd contradicțiile, înlăturînd erorile, explicînd cauzele ce le-au determinat, păstrînd în patrimoniul istoriei acele lucrări și concepții care și-au probat autenticitatea și valabilitatea. Prin apariția paralelă a unor volume de documente problematice, însoțite de monografii sau sinteze adiacente^x, pe de o parte, s-ar putea aduna dispersate informații conținute în revistele și cărțile apărute în decursul celor aproape patru decenii de istoriografie, pe de altă parte, s-ar putea stabili direcțiile primordiale ale activității teoretice și practice a F.C.R. Sugerăm, astfel, cîteva din

^x Exemplul ni-l oferă, deocamdată, inițiativa Editurii militare cu publicarea celor două volume (documente-culegere de studii) privind activitatea P.L.R. în errata și volumul editat de I. Popescu-Fuțuri și T. Georgescu în 1953.

aceste componente fundamentale ce se cer a fi rezolvate pentru anii 1930-1940: structura organizatorică a partidului comunist și a organizațiilor sale legale; documentele programatice elaborate în congres (al V-lea), consfătuiri, plenare, conferințe; dialogul teoretic (și concretizarea sa) manifestat între P.C.R. și celelalte partide muncitorești (P.S.D., P.S.U.) în problema Frontului Unic Muncitoresc; partidul comunist în sistemul partidist al României; sistemul doctrinar al partidului și manifestarea sa politică practică (în diversele laturi de exprimare: problemele dezvoltării economice, evoluția socială, raportul dintre clase, mecanismul exercitării funcțiilor statului ș.a.); politica externă a României și poziția adoptată de P.C.R. față de ea.

Acest salt spre sistematizare, sintetizare și interpretare impune un efort al întregului front al științelor sociale, efort fără de care nu se poate presupune posibilă realizarea celor două lucrări fundamentale: tratatul de istorie a României și de de istorie a P.C.R.

. În ce privește istoriografia cu tematică preponderent antifascistă - la care și-au adus o reală contribuție numeroși istorici marxiști - la numele celor citați pînă acum, am adăuga pe cele ale lui I. Babici, St. Teague, M. Mușat, I. Spălățelu, M. Fătu - se poate conchide că ea a îmbrățișat multiplele fațete ale mișcării⁶²; că există o pondere de prezentare relativ echilibrată a manifestării ei împotriva Gărzii de fier (pe plan intern)^{31,32,33} și împotriva Germaniei naziste (pe plan extern)^{52,63}; că a fost fructificată o mare parte din tezaurul a ceea ce am putut numi "doctrina antifascistă românească"^{34,46}; că mișcarea antifascistă a fost urmărită în evoluția ei ascendentă, pe fundalul complex al situației interne și externe a României, fiind tratate, în acest context, corespunzător importanței lor, problemele frontului unic, ale frontului popular și ale frontului național antifascist și, implicit, ale rolului jucat de P.C.R. în acest angrenaj^{57,59,64}

Studierea istoriografiei deceniului patru privind mișcarea antifascistă duce la concluzia necesității unor sinteze care să sistematizeze și să adîncească corespunzător și nuanțat cuprinderea tuturor forțelor sociale implicate sau antrenate în această luptă. În aceeași viziune, se impune cuprinderea amplă, fără prejudecăți dogmatice, a tuturor forțelor politice aflate, într-un moment sau altul, în conflict cu exponenții fascismului (intern sau extern). Este necesară lărgirea investigațiilor în cîteva zone ale mișcării antifasciste mai puțin abordate: lupta împotriva revizionismului horthist și hitlerist manifestată și în confruntarea cu organizațiile maghiare și săsești fasciste din

superiorul țării. Trebuie continuată depistarea influențelor ideologice ale fascismului (autohton, nazist și mussoliniian) în diversele sfaturi ale vieții spirituale și morale, urmărindu-se extragerea unor concluzii și învățături veridice, nici nihiliste dar nici apologetice, privind experiența mișcării antifasciste din România. Conjugate cu clarificările și aprofundările celorlalte componente ale vieții social-economice și politice ale României deceniului patru, aceste rezolvări istoriografice vor facilita definirea mai exactă a trăsăturilor fundamentale ale societății, ale forțelor angrenate în mecanismul social-politic existent și, în ultimă instanță, ale regimului politic din epoca respectivă.

Cum în microsistemul partidelor politice ale clasei muncitoare, partidele implicate legal în sistemul general pluripartidist au fost cele socialiste (P.S.D., P.S.U.), cum principala problemă a alianțelor preconizate de P.C.R. se îndrepta spre crearea F.U.M., cercetarea și scrierea istoriei P.Social-Democrat și a P.Socialist Independent s-a impus cu stringentă necesitate. Nu este cazul să mai revenim la cauzele care au determinat (în epocă și mai târziu) indiferența, ignorarea, subaprecierea și denigrarea acestor partide muncitorești. Ele se cunosc. Nu este însă suficient. Și, din acest punct de vedere, istoricilor le revine sarcina de a proceda la reconsiderarea lor științifică. Existența unor lucrări privind curentul social-democrat din perioada interbelică, a unor valoroase publicații de doctrină și acțiune politică sincronă cu derularea evenimentelor, a unui fond arhivistic bogat și neinvestigat - sînt tot atîtea dovezi că eforturile ar fi generos răsplătite. Deocamdată, după tratarea dogmatică și tendențioasă care a caracterizat primele două decenii istoriografice, a urmat o manifestare de bune intenții, P.S.D. sau P.S.I. luîndu-și un loc bine-meritat în prezentarea paletii politice a României interbelice. Dar, exceptînd un curent "de simpatie", am spune chiar de "euforie" privind tendințele de unitate politică ale clasei muncitoare și a partidelor sale, pe "portița" deschisă teoretic și ideologic de documentele actuale ale partidului nostru, întîrzie să se arate silueta istorică a acestor partide. Cîteva comunicări prilejuite de aniversarea a 30 de ani de la crearea F.U.M. (1974)⁵⁰ au pus în discuție doar interferența teoretică și de acțiune a partidelor muncitorești pe această problemă. Cadrul istoric general dat de tradițiile unității Mișcării muncitorești și ale partidului politic al clasei muncitoare, concepția mișcării socialiste din România în ce privește unitatea forțelor democratice în transformările social-politice din epoca modernă,

caracterul unitar politico-organizatoric al dezvoltării mișcării muncitorești și a partidului său pînă după primul război mondial, lupta pentru asigurarea unității organizatorice și de acțiune în anii de pregătire a transformării partidului socialist în partid comunist - au înlesnit deschiderea spre o tratare obiectivă a fenomenului sciziunii mișcării muncitorești în perioada interbelică. Retrospectivele istorice confirmă că în întreaga perioadă interbelică, lupta pentru menținerea și refacerea unității mișcării muncitorești în România a constituit o permanență. Lozincă frontului unic - lansată atît în bătăliile de clasă cît și în confruntările politice sub diverse formule (front unic de acțiune, front unic de jos, front electoral, comitete de acțiune, comitete de coordonare etc.) propusă atît de F.C.R. cît și de P.S.D. sau P.S.U. - era departe de a exprima o simplă "parolă" de circumstanță, era, în fond, găsirea unei căi de apropiere, în condițiile în care contopirea organizatorică era frînată de o suită de cauze, între care cele de ordin extern aveau o pondere hotărîtoare⁶⁴. Există, din acest punct de vedere, cîteva trăsături comune tuturor partidelor muncitorești, pe care istoriografia le-a relevat, în mod deosebit, în ultimul deceniu. Ele sînt: preocuparea și recunoașterea constantă a necesității încheierii frontului unic; definirea și explicarea direcțiilor principale de acțiune spre care era chemat să militeze frontul unic; stăruințele în a-și argumenta (fiecare în parte) și justifica punctul de vedere al partidului respectiv; o anumită încorsetare teoretică și practică determinată de apartenența partidelor respective la foruri internaționale muncitorești diferite (Internaționala Comunistă, Internaționala Socialistă, Biroul Internațional socialist unitar)⁶⁵; aprecieri și etichetări eronate la adresa celorlalte partide, dar și unele conținînd un simbul de adevăr; în sfîrșit, dorința sinceră a uneltor, a membrilor de rînd din toate partidele, de a se ajunge la înțelegeri de front unic de acțiune pe plan local și la nivelul conducerii partidelor lor⁵⁰. Cum F.C.R. activa în ilegalitate, considerăm că datele cele mai sugestive privind aceste tendințe și frămîntări pot fi furnizate de documentele și sursele editate ale celor două partide⁶⁶. Nu numai pentru reconstituirea acestui dialog ar fi necesară însă cercetarea și scrierea istoriei celor două partide. Este util pentru istoriografia noastră, intrată pe făgașul realităților, să se cunoască structura numerică și organizatorică a acestor partide, programele și evoluțiile lor doctrinare, congresele, activitatea lor parlamentară și socială^x. Pînă la apariția unor sinteze sau monografii credem că, pentru început, ar fi necesară reeditarea singurei monografii apărute după 1944 - "Socialismul în România" - datorată lui C. Titel Petrescu⁶⁷ și a unor volume de documente fundamentale ale partidului.

Ar fi redată astfel mișcării muncitorești o parte importantă a acțiunii politice organizate iar, clasei muncitoare, în întregul ei, un suport moral-politic important. Fără a se minimaliza cu nimic din importanța și rolul jucat în epocă de P.C.R., cunoașterea istoriei mișcării muncitorești presupune studierea istoriei tuturor partidelor politice ale clasei muncitoare. Sînt diverse puncte de vedere istoriografice, cu privire la cauzele și consecințele sciziunii partidului muncitoresc, care trebuie puse în discuție. Ele se referă atît la chestiuni de doctrină - organizarea partidului, raporturile dintre partid și sindicate, concepția privind revoluția socială, rolul și sarcinile dictaturii proletarietului - cît și la raporturile dintre forurile internaționale muncitorești și partidele naționale^x. Iată, spre exemplu, explicația dată de C. Titel-Petrescu⁶⁷ sciziunii produse în 1928 în P.S.D.: "Sciziunea a fost determinată, pe de o parte, de revolta contra reformismului și colaborării cu partidele burgheze a P.S.D., pe de altă parte, de credința că noul partid constituit - Partidul Socialist al Muncitorilor din România - va reuși să închege unitatea tuturor forțelor muncitorești, inclusiv cele comuniste, scoase «în afară de lege»" (p. 409). Se știe că noii grupări (P.S.I. din 1932) i s-au raliat militanți din B.M.Ț. (în frunte cu Gh. Cristescu). Se cunosc efectivele stăruițe ale acestui partid pentru refacerea unității mișcării muncitorești pe tot parcursul deceniului patru, și, ulterior, pînă la unificarea din 1948. Și totuși istoricii încă nu au prezentat istoria acestui partid, decît dispersată în vecinătatea unor interferențe cu acțiunea partidului comunist. Semnalăm ca o

"rara avis" apariția recentă a antologiei cuprinzînd scrierile social-politice ale lui Nicolae Deleanu⁶⁸. Este, fără îndoială, un început bun. Se simte însă și în acest caz vechea optică de selectare a articolelor fără "probleme"^{xx}, ceea ce nu poate să ducă la cunoașterea chestiunilor care au frămîntat mișcarea muncitorească din România în perioada interbelică. Desigur istoriile P.S.D. și P.S.U., ca principale parteneri ale P.C.R. în dezbaterile privind frontul unic, frontul

^x Din acest punct de vedere, interesantă și utilă este studierea revistei de doctrină și politică socialistă, apărută în 1929 (redactor Ilie Moscovici), conținînd atît informații privind activitatea pe plan internațional a partidelor socialiste cît și valoroase studii teoretice, tactice și istorice scrise de Șerban Voinea, N. Deleanu, Lothar Rădăceanu, C. Dobrogeanu-Gherea (ineditele lui), S. Emil ș.a.

^{xx} Antologia nu oferă decît foarte puține articole pentru perioada deceniului patru. Din ele nu se pot afla prea multe despre activitatea partidelor muncitorești în epocă, despre dialogul dintre ele privind chestiunea f.u.m., despre alianțele preconizate, despre polemici și clarificările privind problemele majore ale societății. Singurul articol - "În zile de primejdie. Adevărata țară" - care prezintă atmosfera din România în martie 1939 cînd integritatea și independența îi erau grav amenințate, face excepție.

popular și național antifascist merită a fi cunoscută. Calea teoretică și istoriografică este deschisă așteptându-și investigatorii. Îndeamnă la aceste investigații unele caracteristici comune tuturor partidelor muncitorești din România. În primul rând, faptul că ele au reprezentat prin baza socială și prin interesele pe care le-au urmărit clasa muncitoare, avînd ca izvor teoretic doctrina materialist-dialectică. Deși în aparență marxismul era interpretat diversificat, uneori pînă la contradicție, cu deosebire prin preconizarea căilor și mijloacelor prin care urma să se facă trecerea de la orînduirea capitalistă la cea socialistă, nu atît principiile doctrinare, cît realitatea sciziunii mișcării muncitorești internaționale, a determinat traiectoria manifestării existenței lor în cadrul mai multor organisme politice. Ceea ce se impune a fi fundamental, din punct de vedere politic și istoric, este faptul că în ciuda tuturor piedicilor puse de burghezie, partidele muncitorești au cunoscut o evoluție ascendentă care a confirmat viabilitatea obiectivă, conținutul științific și revoluționar al dezideratelor proletariatului. Pornind de la profunda cunoaștere a istoriei lor, se va putea demonstra că partidele muncitorești au fost singurele partide politice care prin scop, program și activitate urmăreau transformarea radicală a societății existente, reprezentînd interesele întregului popor, exprimînd prin aceasta un autentic caracter național. Este de altfel atestat documentar și istoriografic realitatea că partidele politice ale clasei muncitoare din România au participat plener la viața politică a țării, exprimîndu-și pozițiile în problemele fundamentale cu care era confruntată societatea, organizînd și conducînd lupta generală a maselor muncitoare, a proletariatului, situîndu-se în fruntea mișcării și rezistenței antifasciste și antihitleriste. La tribuna parlamentului, în organizațiile de partid și cele sindicale, la greve, la demonstrațiile și întrunirile politice, în campaniile electorale, în momentele cruciale pentru soarta istorică a României - prin susținerile programatice și propagandistice dar, mai ales, prin lupta neistovită pe baricadele democrației și antifascismului - partidele muncitorești au reprezentat forța revoluționară fundamentală a vieții politice românești.

x | x
x

Desigur că, prezentînd istoriografia sistemului de partide din România deceniului patru, nu ne-am referit decît la marile probleme care au fost sau care ar trebui rezolvate de istorici.

Un șir de argumente pledează pentru diversificarea și aprofundarea cunoașterii istorice a evoluției partidelor: definirea profilului social-politic, concordanța sau discordanța dintre doctrina lor și acțiunea politică, măsura confirmării prevederilor programatice în acțiunea de guvernare, importanța obiectivă a lor pe scena evoluției societății. Este simptomatic faptul că politologii, când dezbate chestiunile privind regimul politic, sistemul de partide, sau alte laturi ale suprastructurii politice capitaliste, nu apelează la organizarea acestui organism politic în trecutul istoric al României, preferând exemplificările oferite de istoria trecută sau prezentă a țărilor capitaliste din Europa apuseană. De altfel, nici nu apelează la istoricii români ca posibili parteneri cointeresați în acest domeniu de interferență disciplinară. Într-o replică "de ignorare", nici istoricii nu par să apeleze prea des la contribuțiile politologilor, sociologilor, juriștilor ș.a.m.d. pe problemele teoretice susceptibile de interes istoriografic.

Astfel, prin preluarea necritică a datelor ce și le oferă reciproc aceste științe, se perpetuează erori și deformări neștiințifice. Considerăm tocmai de aceea că rezolvarea corespunzătoare a multiplelor probleme ridicate de acest domeniu al istoriei, pe lângă faptul că ar contribui la reconstituirea veridică a trecutului, ar oferi și valoroase concluzii teoretice necesare științelor sociale și politice.

- 185 -

III. PE LIPSELE ȘI CONCLUZII PRIVIND
STADIUL ȘI ÎNCADRAREA ROMÂNILOR ÎN
VIȘTEA DEȘĂURITĂ A RĂZBOIULUI

La sfârșitul unei întreprinderi cu aspect de anchetă științifică având ca principal teren de investigație o parte din producția istoriografică a peste trei decenii, este firesc să fi năzuit să răspundem la o întrebare primordială: ce a reprezentat și încotro se îndreaptă știința istorică românească și slujitorii săi? Cât, cum și în ce măsură a onorat istoriografia misiunea instructiv-educativă la care este chemată să contribuie? Ce a oferit ea publicului cititor, specialiștilor altor domenii științifice, tezaurului culturii socialiste românești? În primul capitol dedicat istoriei literaturii dintre cele două războaie mondiale, intitulat sugestiv "Climatul epocii", criticul și istoricul literar Ov.S. Crohmălniceanu, apelând, firesc, la ceea ce istoriografia îi relevase, sintetiza imaginea cadrului social-politic al interbelicului românesc. Unde trebuia căutată sursa de informații a unor aprecieri conform cărora în România: după primul război mondial, regimul politic capătă un caracter "și mai reacționar ca înainte"; politica guvernelor a devenit "expresia directă a intereselor marilor puteri imperialiste din Apus"; "noul" (?) stat român a fost astfel construit "încît să alcătuiască o verigă a « cordonului sanitar »" care viza izolarea Uniunii Sovietice de Europa, antibolșevismul ajungînd în România "linia de conduită principală a regimului"; reforma agrară din 1921 este o așa numită "împroprietărire" a țăranilor, menită să împiedice alianța țărănimii cu proletariatul; introducerea votului universal (tot în Ghilimele!) a creat corupției politice o bază și mai largă; o teroare polițienască "cum puține mai existau în Europa la acea dată"; în timpul domniei lui Carol al II-lea, "bancherii și industriașii din Occident dictează, de fapt, politica țării"; vîrfurile monopoliste "subvenționează direct mișcările fasciste", care, încurajate de partidele burgheze și autorități, organizate ca agenturi ale țelurilor "expansioniste nutrite de Germania hitleristă și de Italia fascistă", pregătesc treptat terenul desființării puținelor libertăți democratice și instaurarea dictaturii; "După prăbușirea Franței în 1940 și iarăși prin manevrele aceluiași politicieni versatili, dispuși la toate compromisurile, România capătă o structură de stat fascistă..." ș.a.m.d... Cartea reputatului critic literar apărea în 1967, dată la care istoriografia românească începuse și era în plină și vertiginosă etapă de înnoiri interpretative.

Am ales, nu întâmplător, exemplul oferit de o sinteză datorată unui istoric și critic literar ale cărui lecturi pot fi apreciate ca fiind deosebit de bogate și interesate în ceea ce numim zonă de interferență interdisciplinară. Studiarea acestor lucrări - de istorie a... culturii, a literaturii, a sociologiei, a filozofiei ș.a.m.d. din perioada interbelică - prezintă importanță din cel puțin două puncte de vedere: pe de o parte, pentru interesantele ipoteze și concluzii care pot fi asimilate de știința istorică, pe de altă parte, difuziunii cuceririlor istoriografiei propriu-zise în angrenajul complex al științelor sociale.

Trebuie să o spunem deschis că demersul unei asemenea întreprinderi a fost pe cât de dificil, pe atât de sărac în revelații. Așa cum am remarcat prin exemplificări în cuprinsul lucrării, toate "păcatele" istoriografiei (care la rîndu-i a plătit tribut unor deformate interpretări teoretice și ideologice ale anilor 1944-1964) s-au transmis contagios celorlalte științe sociale, care și-au propus, din unghiuri specifice, să analizeze interbelicul, inclusiv deceniul patru. În ultimul deceniu, fiecare din aceste științe au purces la reevaluarea critică a mai vechilor tratări. Acest proces efervescent creator fiind însă simultan, fiecareia în parte i-au lipsit sintezele "învecinate", din care să-și extragă argumentările necesare. Ori, în acest context interdisciplinar, istoria ocupă incontestabil locul primordial. Și cum elaborarea unor sinteze, a unor monografii istorice necesita, într-adevăr, un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, critica istoriografică trebuia să-și exercite cu promptitudine misiunea sa orientativă.

Critica istoriografică românească poate și trebuie să analizeze producția istoriografică din ultimii treizeci de ani? Qui prodest? Istoricilor români care, în marea lor majoritate, cunosc tarele acestor lucrări (mai ales ale celor din primele două decenii) și care le ignoră în scrierile lor din ultimul deceniu? Cititorilor care au fost atenționați - e drept, nu suficient de explicit! - pe variate căi, asupra reevaluărilor interpretative în vederea desăvîrșirii culturii lor istorice, cărora istoriografia mai nouă le oferă noi și noi titluri de carte istorică? Istoricului și cititorului străin, interesat în istoria României, pe care a avut prilejul să o cunoască mai rar din scrierile istoricilor români, mai adesea din ale celor străini?

De răspunsul la aceste întrebări depinde, în mare parte, atitudinea istoricului militant față de răspunderea pentru cu-

vital scris. Și deși canoanele teoretice, cursurile universitare privind metodologia scrierii istoriei, indică la loc de frunte așa numita obligație a prezentării "istoriografiei problemei", majoritatea lucrărilor de istorie de la noi, mai ales cele privind etapele cu oglindire și interpretare controversată, printre care relevăm și deceniul patru interbelic, suferă de această simptomatică lacună.

Câteva excepții edite pe care le-am semnalat, majoritatea teselor de doctorat nepublicate și frecvențele controversate științifice orale manifestate în cadrul unor dezbateri științifice între specialiști - nu fac decât să întărească necesitatea considerațiilor critice. Este greu de admis că subsolul cu litere mici, căutat cu aviditate de cei interesați, poate să suplinească exigențele actului critic istoriografic. Dovada cea mai elocventă a ineficienței unui asemenea subterfugiu este probată de literatura străină tendențioasă privitoare la istoria interbelicului românesc, care apelează masiv la titlurile și interpretările depășite din chiar istoriografia românească - titluri care, am mai spus-o, dar o repetăm, sînt eșalonate alfabetic în bibliografiile istorice, fără nici o mențiune apreciativă.

Este tot așa de adevărat că există mari dificultăți și responsabilități în efectuarea demersului critic istoriografic. În cazul istoriografiei deceniului patru, înseși problemele care constituie substanța fenomenului istoric sînt "dificile", ele nefiind nici puține nici simple. De cîte ori, în dezbaterile științifice orale, nu sînt auzite opinii de genul "aceasta încă nu se poate spune", "această problemă trebuie ocolită", "trebuie manifestată o rezervă pentru a nu trezi suspiciunea cutărilor istorici" etc.etc.? Desigur, pînă la un punct, această optică trebuie admisă în sensul oportunității istoriografice, dar nu al conjuncturismului subiectiv. Istoria, în general, iar cea contemporană, în special, a fost dintotdeauna sub incidența și imperativele unor comandamente politice de stringență actualitate. Chestiunea care se impune atenției criticii istoriografice este tocmai de a discerne cît, cum și de ce trebuie judecată istoriografia dintr-o anumită perioadă pentru tezele puse în circulație. În ce privește pe istorici, dacă au scris mai mulți pe aceeași temă, pe cine trebuie să cadă răspunderea exemplificării critice? Se poate, sau este necesar, să se stabilească cronologic paternitatea unei prime interpretări, perpetuate apoi necritic în scrierile ulterioare? (În general, în studiile sau considerațiile critice întîlnite se observă preferința pentru autorii care, din diferite motive, și-au încheiat cariera științifică, ori pentru cei cu un nume lipsit de rezonanță consacrarii).

Și totuși, așa cum am încercat să demonstrez pe parcursul acestei lucrări, critica istoriografică trebuie să-și spună despicat cuvântul. Istoricii de astăzi trebuie să cerceteze și să scrie, să recerceteze și să rescrie complexe aspecte ale istoriei interbelice, ale deceniului patru, în general, a perioadelor și episoadelor tratate deficitar, în special. Este actual și prem de responsabilitate politică și științifică cu care trebuie să se autoinvestească. În acest proces de îndeplinire a datoriei profesionale, trebuie și pot fi rezolvate și diversele clarificări istoriografice, controversale și lacunele constatate pe parcursul cercetării.

Opera de decantare valorică a scrierilor istorice din ultimii treizeci de ani, se va face treptat, pe parcursul unei perioade căreia nu-i putem pronostica un termen. În orice caz, ea se va face în lumina respectării adevărului, năzuințelor și intereselor vitale ale țării și poporului nostru. Citeam, prin 1971, cu oarecari regrete și "gelozie" de breaslă o mărturisire a romancierului Marin Preda din "Imposibila întoarcere": "Am citit și am recitit în acești ani de câteva ori admirabila cantă de o mie cinci sute de pagini a ziaristului american William Shirer despre Cel de-al treilea Reich, de la origini până la cădere, într-o traducere franceză, care mi-a plăcut așa de mult, încât simt un regret că divulga aici această lectură parcă numai a mea. Am avut sentimentul, și am fost gelos să citesc parcă 'un al doilea << război și pace >> al timpului nostru, scris pe bază de documente, căzute în mâinile armatei americane, vîrîte în cutii și lăsate să zacă undeva în arhivele secrete ale statului american..."

Desigur, nici cititorului pasionat de istorie care poate fi Marin Preda (ulterior, prozatorul și-a demonstrat fascinația spre documentul istoric, scriind "Delirul"), nici publicului larg cititor nu-^{pot} fi imputate preferințele sau admirația pentru istorici de valoare din alte țări. Nu pot fi contestate nici dreptul și datoria literaților de a aborda în operele lor evoluția societății românești pe un fundal istoric reconstituit pe criteriile autenticității documentare. Critica literară s-a grăbit chiar să consemneze această realitate literară - o "modă" a cărții reportajului istoric document; o tradiție valoroasă a înaintașilor, revivită în ambianța fertilă a ultimului deceniu; un răspuns la interesele vădit de cititori pentru genul literaturii istorice ș.a.m.d. Desigur în toate aceste aprecieri există o doză de adevăr. Aceste judecăți însă care privesc, în aparență, fenomenul literar,

nu sînt în măsură să ferească scriitorul - și prin el, cititorul - de capcanele și inadvertențele documentelor, de interpretările subiectiviste sau deformate preluate din unele scrieri istorice mai vechi. Aspectul acesta este departe de a fi minor, în măsura în care cititorii, mai ales generația tînă, culeg informațiile istorice cu o mai evidentă plăcere din beletristică, cinematografie și teatru decît din mult prea adesea, arida carte "de specialitate", cu titulatură nu totdeauna îmbietoare sub aspect publicistic. Pe de altă parte, această realitate poate ascunde și o dovadă, o critică neexprimată direct, la adresa istoriografiei care pentru perioada interbelică, pentru deceniul patru și prima jumătate a deceniului cinci - atît de dense în evenimente politice dramatice, care și-au prelungit consecințele pînă în epoca noastră - a răspuns doar parțial exigențelor și setei de cunoaștere manifestate de cititorul cetățean al zilelor noastre.

Ultimele decenii din viața poporului român vor deveni, treptat, obiect de studiu istoric sub multiple și variate aspecte. În acest demers, deși este cel mai apropiat în timp, ultimul deceniu se va detașa ca un răstimp de profunde reevaluări înnoitoare, în comparație atît cu primele decenii de după august '44 - care, din punct de vedere istoriografic, au fost tributare unui schematism și dogmatism păgubitor - cît și cu marile epoci ale predecesorilor. Specialistul care se încumetă să îmbrățișeze ultimele trei decenii istoriografice, trebuie, în mod paradoxal, să procedeze la retrospective "răsturnate" cronologic, privind din imediata actualitate spre trecut. Ori, din acest punct de vedere, literatura istorică românească încă nu are o istorie și o critică a ei. Iar consumatorul de carte istorică așteaptă - la fel ca și în cazul literaturii și artelor - sfatul, recomandarea, judecata competentă care să-l orienteze într-un val, ce crește necontenit, de lucrări de istorie. Simpla inventariere de titluri istoriografice poate crea doar iluzia unui început, fără îndoială necesar. Bilanțurile își au și ele rostul și utilitatea lor. Dar cineva trebuie să se pronunțe și să aleagă Binele din cutare scriere, Păcatele din altele, Viitorul și Durabilitatea din toate. Nu se pune problema de a aduna toate scrierile "despre" istoria unei anumite epoci, ci de a procedea la selectarea lor din șuvoiul unei producții prolifrice. Dificultăți pentru o atare întreprindere întîmpină la fiecare pas pe cercetătorul fenomenului.

Trebuie făcută analiza unui proces viu, în curs de desfășurare, care se lasă cu greu surprins. Este imposibil să înscrii într-un cadru fix și durabil un fenomen în devenire. Iată de ce, în analiza

istoriografiei românești din cele peste trei decenii, privind istoria anilor 1930-1940, am avut de rezolvat câteva serioase dificultăți. Prima ține de cerința fundamentală a cunoașterii evenimentelor și fenomenelor istorice privind subiectul înseși, pentru a putea aprecia, în cunoștință de cauză, aprecierile emise de diferiți autori. Mai precis spus, necesitatea parcurgerii arhivistice și documentare a drumului străbătut de orice cercetare istorică.

A doua dificultate a izvorât din interferența istoriei istoriografiei cu istoria epocii în care a fost elaborată, respectiv anii 1944-1976, interferență manifestată pe multiple planuri, de ordin obiectiv și subiectiv. A treia dificultate a ținut de alegerea scrierilor istorice, selecția neputându-se sustrage unor criterii subiective, uneori arbitrare, exceptând cazul lucrărilor care - prin soliditatea, semnificația și influența lor - și-au ocupat deja un loc distinct în evoluția istoriografiei noastre. O altă dificultate, legată de cea anterioară, a ținut de alegerea și aplicarea corespunzătoare a unor criterii de clasificare. A fost imposibil să urmărim cu consecvență gruparea lucrărilor respective pe epoci de elaborare, pe generații de istorici, pe momente de cotitură interpretativă, pe genuri de realizare (sinteză, monografie, studiu, articol, recenzie critică etc), pe tendințe sau, într-un sens adecvat, pe școli. Am considerat, de altfel, că nici nu era indicat și posibil să adoptăm, pentru o atât de apropiată actualitate istoriografică, o categorisire sistematizată, încercând să reținem, din fiecare criteriu de clasificare, ceea ce servea temei propuse. În sfârșit, fără ca să fie epuizate, o ultimă și foarte serioasă dificultate a izvorât din lipsa unei fundamentări teoretice și metodologice adecvate privind o disciplină aparte, a criticii istoriografice, domeniu în care, nu este pentru nimeni un secret, istoriografia noastră este lipsită atât de tradiții cât și de preocupări actuale exprese.

Este drept cuvânt, istoria, ca știință, poate privi cu invidie spre sora ei, istoria și critica literară, asupra cărora s-au aplecat cu atâta folos pentru propășirea culturii românești, un Maiorescu, Gherea, Ibrăileanu, Lovinescu, Călinescu și mulți alții care i-au urmat în nobila lor misiune.

În domeniul istoriei însă, tradiția și reușitele sînt atât de insignifiante încît, chiar simpla enunțare a unor atari preocupări stîrnește suspiciunea facilității sau a evadării din domeniul cercetării științifice fundamentale.

Prejudecăți și inerții, mai mult sau mai puțin formulate, dar astfel să se minimalizese importanța și necesitatea stringentă a constituirii unui astfel de gen istoriografic, deși revistele de specialitate și mulți istorici își exprimă autocritic lipsa de combativitate în acest sens, iar recenziile la lucrările de istorie, cu foarte mici excepții, nu depășesc semnalările specifice casetelor din fișierele sau din caietele bibliografice întocmite de bibliotecii.

Cercetarea și elaborarea lucrării de față o considerăm ca o contribuție modestă, pentru a ni se putea reproșa și presupune pretenția unei pledoarii prodrom. Scopul criticii istoriografice, în mod firesc, are drept obiect trei operații: de clasificare, de explicare și de judecare. Este sau nu obligat criticul să formuleze judecăți? De obicei, se crede, că un critic nu face altceva decât să vorbească despre ceea ce au scris alții, că vorbește în câteva fraze despre ceea ce unui autor i-a cerut ani de muncă de cercetare, că dă lecții celui ce, în realitate, i-a adus la cunoștință informația istorică a temei.

După părerea noastră, aceste aprecieri pot fi valabile în cazul criticii istoriografice spontane, de complezență. În cazul criticii specializate - spre care ar trebui să năzuiască frontul istoric românesc - criticul ar trebui să devină nu numai omul care citește o carte ci care încearcă să o situeze într-o anumită ordine. Din acest punct de vedere, critica istoriografică ar trebui canalizată spre construirea unui sistem de idei generale care să ofere ipostaze interpretative de ordin generic, tradițional, contemporan și de ordin național. A defini trăsăturile specifice naționale ale producției istoriografice românești, deci dintr-o țară anume, deslușind mândria și dragostea față de poporul, patria și istoria sa, este o întreprindere de mare răspundere și noblețe. A face tabloul viu al unei generații de istorici în curgerea continuă a timpului, față de asemeni, una dintre cele mai frumoase și rodnice ambiții ale criticii istoriografice.

Revenim la critica literară. Aceasta nu se sfiește și nu conține efortul de a dezbate - de la cronicile curente, la articolele polemice; de la monografiile tematice, la biografiile literare și sintese de istorie și critică literară - fenomenul scrierii literaturii, din cele mai vechi timpuri, până la lucrările debutanților și, cu toate acestea, cum înseși specialiștii din domeniul respectiv se districtează, este departe de a-și considera misiunea încheiată. Este oare nevoie să se demonstreze în ce măsură critica poate servi intereselor, cititorilor, și, în ultimă instanță, atmosferei, peisajelor,

ului și profilului spiritual al¹⁹²dnui-popor? În domeniul istoriografiei, după cum am mai spus, există o anumită inerție pe care îndrăznim să o semnalăm în mod deosebit la istoricii devotați studiului tradițional arhivistic. O carte de istorie care nu are la subsol frecvențele trimiteri la "Arhiva..., dosar nr..., pag...", cu greu poate întruni sufragiul caracterizării de lucrare științifică; aceeași lucrare, dacă nu are acoperirea tuturor afirmațiilor prin indicarea autorului, lucrării, paginii exacte din care este extrasă informația, poate fi taxată drept nefondată, chiar dacă "informația" exprimă un adevăr arhicunoscut. De sigur, nimeni nu poate profesa aberația posibilității scrierii istoriei fără bază arhivistică, și, implicit, fără trimiteri la documente. Ceea ce devine dăunător este fetișizarea acestor documente, preluarea și perpetuarea lor necritică, pe de o parte, și negarea altor modalități de exploatare a informației istorice, pe de altă parte.

Cu riscul de a stârni protestul celor ce nu îndrăznesc să emită sau să accepte explicația istorică decât exclusiv-izvorită din documente, considerăm la fel de valoroasă explicația istorică logică, cauzală, în care întregul poate fi reconstituit chiar dacă o "verigă" a lanțului lipsește.

Dacă pentru deceniul patru interbelic românesc, de exemplu, nu avem documentul autorizat care să ateste răspicat că România și guvernele sale nu au urmărit scopuri războinice, anexioniste pe seama altor popoare, în schimb zeci de documente din epocă și scrieri istorice ulterioare vorbesc despre asemenea tendințe - înseamnă oare aceasta că judecata istoricului trebuie să se închine în fața "dovezilor" documentare?!

Sau, în scrierea istoriei partidului comunist, din aceeași perioadă, poate fi raportat adevărul istoric privind acțiunea sa politică, la documentele elaborate de foruri exterioare lui, de articole conjuncturiste din presa ilegală internă sau internațională, sau trebuie luată în considerație activitatea concretă a militanților săi întru apărarea intereselor majore ale țării și poporului român?!

Cît de utile s-ar dovedi analizele critice istoriografice dacă ar pune în dezbatere asemenea probleme teoretice, metodologice și de interpretare. Pentru că, după părerea noastră, departe de a-și fi epuizat subiectele, istoriografia românească privind deceniul patru nu este ruda "săracă" a istoriei științifice românești. Ea a stat însă, mai mult decât istoria epocilor mai vechi, sub semnul celor mai versatile interpretări, atât în literatura istorică românească, cât și în cea străină. Fără să împărtășim întrutotul punctul de vedere exprimat în Raportul Consiliului Uniunii scriitorilor la recenta

Conferință națională a scriitorilor (mai 1977) - cum că atracția prozei contemporane pentru faptul autentic, aperiția romanțelor care, de pe poziții marxiste, "exploarează cu îndrăzneală una din cele mai frământate epoci ale trecutului nostru apropiat, tratând aspecte ale rezistenței românești antifasciste, mai puțin explorate în lucrările istorice de specialitate" (subl.ns.) - faptul că una din categoriile cele mai avizate ale cititorilor de carte istorică, în speța scriitorii, poate să emită asemenea judecăți critice cu privire la o temă destul de des abordată în istoriografie, nu poate decât să îndemne la profundă meditație.

După cum am încercat să argumentăm în cuprinsul lucrării, istoricii români cu preocupări ancorate în etapa respectivă, sînt, în stadiul actual al cercetării, în situația de a se pronunța cu competență politică și discernămînt științific asupra problemelor fundamentale ale societății românești din deceniul care a premerș și a culminat cu declanșarea celui de al doilea război mondial. Cu toate acestea, de ce se manifestă atîta rezervă și timiditate în abordarea critică a mai vechilor susțineri istoriografice românești și a celor vehiculate de unii istorici de peste hotare?

Atît cît ni s-au dezvăluit nouă, cauzele acestei situații rezidă din motive preponderent subiective. Pe primul loc, situăm lipsa unei tradiții, a unei experiențe în acest gen de dezbateri științifică. Urmează apoi, "temerea" de a nu reaminti interpretări de care, autorii înșiși s-au debarasat, și de a crea, în felul acesta, animozități și antipatii între colegii de breaslă. În sfîrșit, în unele cazuri, se vedește inaptitudinea de a depăși anumite închiștări și dogme care au convertit formația intimă a cercetătorului, constituind bariere care frînează gîndirea creatoare, originală și militantă pe care trebuie să o posede un istoric autentic.

Criticul literar N. Manolescu spunea că "O cultură care ar încerca să se construiască în lipsa criticii ar avea soarta turnului Babel" că o literatură fără cronicari "ar lua repede înfățișarea unei biblioteci fără bibliotecari, cataloage și sisteme de clasificare; cărțile ar sta devalma în rafturi; bogăția s-ar transforma în dezordine; și pînă și cititorul cel mai obișnuit al bibliotecii ar pierde curînd orice mijloc de orientare". Exagerăm oare cînd apreciem că, după acumulările istoriografice din peste trei decenii, și bibliotecă de istorie simte nevoia unor asemenea orientări critice?

Pe istoricul de reală valoare nu are de ce să-l sperie judecățile, fie ele și aspre sau greșite la adresa scrierilor sale.

S-a întâmplat doar ca și istoricii mari să scrie câte o lucrare mai slabă sau tributară unor interpretări eronate. Pe istoricul începător, ele nu pot decât să-l ajute la perfecționare și probitate în fața meseriei și a cuvântului scris. Pe "istoricul" pasager l-ar demasca, determinând curățirea terenului istoriei științifice de impostură și diletantism. Și, mai presus de toate, aceste clarificări istoriografice ar contribui la creșterea prestigiului și eficienței instructiv-educative ale științei istorice. Este un fapt incontestabil că forțele creatoare ale istoricilor din toate generațiile s-au mobilizat în acest ultim deceniu urmărind o îmbogățire substanțială a istoriografiei românești, angajându-se să slujească plener țelurile vastului program educativ, proiectat la dimensiuni naționale, în lumina Congresului al XI-lea al partidului. Tot așa de adevărat este că ar fi nerealist să afirmăm că istoriografia românească a ajuns pe culmile desăvârșirii. În ciuda difuziunii și audienței de care se bucură, istoriografia este departe de a fi cunoscută pe măsura izbinzilor ei durabile. Dar perspectivele ei se înfățișează mai certe, în măsura în care slujitorii ei vor crea scrieri cu adevărat valoroase, avându-și rădăcinile adânc împlântate în realitățile istorice românești, descriind lupta poporului pentru păstrarea ființei naționale, pentru dreptate socială, pentru progres și libertate. Fiecare istoric, realmente interesat de soarta și prestigiul științei căreia i s-a dedicat, ar trebui să ambiționeze mai mult ca oricând, să răspundă corespunzător atât sarcinilor îndelungate de conducere de partid, cât și celor care se întrevăd în perspectivă, în vederea creării unei istorii autentice, scrise cu patos patriotic și discernământ științific.

Istoria poporului român a fost străbătută, după cum se știe, de veacuri, decenii, ani și zile care nu au favorizat dezvoltarea firească a patriei. Dintre acestea, deceniul patru va rămâne ca o mărturie și o experiență dintre cele mai dramatice la care a fost supus destinul României. Memoria istorică trebuie să le reînvie în ochii și în conștiința generațiilor prezente și viitoare, oferind învățămintele corespunzătoare. Așa cum ne-am străduit să relevăm în cuprinsul lucrării, realizările istoriografiei românești nu mai pot fi taxate ca reprezentând "pași" sau "începuturi" în abordarea deceniului patru interbelic. În orice caz, achizițiile științifice ale ultimului deceniu se impun cu autoritate. Din substanța și concluziile sintezelor parțiale, începe să prindă contur posibilitatea sintezei ample, capabilă să ofere o imagine autentică a evoluției societății românești la cumpăna marcată de ultimul război mondial.

În măsura în care întreg frontul istoric își va mobiliza forțele creatoare - în vederea clarificării problemelor neelucidate, în prezentarea unor noi și edificatoare fapte istorice menite să întregască imaginea societății românești din diversele etape ale evoluției sale, în editarea unor corpuri de documente care să asigure un suport de informație mereu îmbogățit, în elaborarea unor monografii și sinteze tratând diverse ipostaze ale manifestării fenomenului istoric românesc - este neîndoios că va putea oferi culturii românești, publicului cititor, necesarele sinteze care să alcătuiască Tratatul de Istorie a României și Istoria Partidului Comunist Român.

Fascinantă, atractivă și dificilă, mereu deschisă îmbogățirii informației, dar și înnoirii interpretative, istoria trebuie să-și afirme, fără rezerve, natura sa de știință vie, cu dreptul de a-și regîndi genezele, evoluția și concluziile. În acest permanent laborator de cercetare și creație, critica istoriografică trebuie să-și ocupe locul cuvenit.

SISTEMATIZARE TEMATICĂ A SURSELOR BIBLIOGRAFICE

CONSIDERAȚII PRIVIND NECESITATEA CRITICII ISTORIOGRAFICE

(pag. 1 - 33)

1. Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. In "Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român", Editura politică, București, 1975.
2. Nicolae Ceaușescu, Raportul C.C. al P.C.R. la Congresul al XI-lea al partidului. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, vol.11, Editura politică, București, 1975.
3. Nicolae Ceaușescu, Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste - 2 iunie 1976, Editura politică, București, 1976.
4. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic - 6 octombrie 1976. Editura politică, București, 1976.
5. Nicolae Ceaușescu, Mesaj adresat Institutului de științe istorice și social-politice cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la înființare - 29 martie 1976. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.12, Editura politică, București, 1976.
6. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la adunarea festivă din Capitală cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României - 9 mai 1975. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.11, Editura politică, București, 1975.
7. Nicolae Ceaușescu, Expunere privind rolul și sarcinile Frontului Unității Socialiste în îndeplinirea programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, a politicii externe a României de colaborare și pace - 23 mai 1974. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.10, Editura politică, București, 1974.
8. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la consfătuirea cadrelor didactice care predau științele sociale în învățămîntul superior - 10 noiembrie 1972. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.7, Editura politică, București, 1973.
9. Nicolae Ceaușescu, Mesaj adresat participanților la cel de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine - 7 septembrie 1971. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate" vol.6, Editura politică, București, 1972.
10. Nicolae Ceaușescu, Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român. Expunere la adunarea solemnă din Capitală - 7 mai 1971. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.5, Editura politică, București, 1971.

BRUNELSON TO BUREAU

11. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare La Plenara Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară - 12 martie 1971. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", Editura politică, București, 1971.
12. Nicolae Ceaușescu, Expunere la Plenara Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană - 19 februarie 1971. In "România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate", vol.5, Editura politică, București, 1971.
13. Nicolae Ceaușescu, Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvâșirii construcției socialiste", vol.3, Editura politică, București, 1969.
14. Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22-25 aprilie 1968, Editura politică, București, 1968.
15. Nicolae Ceaușescu, Raportul cu privire la măsurile de perfecționare a conducerii și planificării economiei naționale și la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României prezentat la Conferința Națională a Partidului Comunist Român - 6 decembrie 1967. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste", vol.2, Editura politică, București, 1968.
16. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist - 22 august 1966. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste", vol.4, Editura politică, București, 1970.
17. Nicolae Ceaușescu, Interviu acordat unui grup de ziariști italieni - iunie 1966. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste", vol.1, Editura politică, București, 1968.
18. Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la întîlnirea cu activul de partid din regiunea Argeș - 12 iunie 1966. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste", vol.1, Editura politică, București, 1968.
19. Nicolae Ceaușescu, P.C.R. - continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România. Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R. - 7 mai 1966. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste" vol.1, Editura politică, București, 1968.
20. Nicolae Ceaușescu, Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al P.C.R. - 19 iulie 1965. In "România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste", vol.1, Editura politică, București, 1968.
21. Conferința Națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945. Raportul politic al C.C. al P.C.R. expus de Gheorghe Gheorghiu-Dej, "Scînteia" din 31 octombrie, 1-3 noiembrie 1945.
22. Gheorghe Gheorghiu-Dej, Consolidarea regimului de democrație populară în România, "Scînteia" din 11 ianuarie 1948 (publicat și în "Pentru pace trainică, pentru democrație populară", organ al Biroului Informativ de la Belgrad al partidelor comuniste, 1 ianuarie 1948).
23. Platforma Partidului Unic Muncitoresc, București, 1947.

24. Rezoluția Biroului Politic al C.C. al P.M.R. în chestiunea națională, "Scînteia" din 12 decembrie 1948.
25. Pentru continua întărire a partidului, editorial, "Scînteia" din 7 iunie 1952.
26. Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu privire la îmbunătățirea propagandei de partid și întărirea legăturii ei cu practica construcției socialiste, "Scînteia", 20 august 1956.
27. Gheorghe Gheorghiu-Dej, Expunere la sesiunea solemnă a Marii Adunări Naționale din 22 august 1959, cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist, "Analele Institutului de istorie a partidului", nr.4/1959; 40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului. Raport prezentat la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 40 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, "Analele Institutului de istorie a partidului", nr.3/1961; Expunere la ședința solemnă a Marii Adunări Naționale, cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a Republicii Populare Române, "Analele Institutului de istorie a partidului", nr.6/1962.
28. Impotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale. Stenogramă revăzută a prelegerii ținută în fața profesorilor și conferențiarilor de la catedrele de științe sociale ale Universităților și Institutelor de învățămînt Superior din R.P.R., Leonte Răutu, "Lupta de clasă", nr.4, octombrie 1949.
29. M. Roller (sub redacția), Istoria R.P.R. Manual pentru învățămîntul mediu, Editura de stat didactică și pedagogică, 1952.
30. Dezbaterea proiectului de program al cursului universitar de istorie a R.P.R. la Secția de propagandă și agitație a C.C. al P.M.R., N. Onopu, recenzie, "Lupta de clasă", nr.3, martie 1950.
31. V. Cheresteșiu, E. Stănescu, I. Ionașcu, Despre dezvoltarea științei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1944-1954, "Studii", VII, nr.3/1954; P. Constantinescu-Iași, Realizările istoriografiei românești între 1945-1955, București, f.e. 1955, (apărut și în franceză în "Nouvelles études d'histoire" 1955); C. Daicoviciu, Dezvoltarea științei istorice contemporane pe baza învățaturii marxist-leniniste, "Lupta de clasă", nr.10/1957; C. Daicoviciu, Eug. Stănescu, Probleme principale ale cercetării istoriei României în anii puterii populare, "Studii", nr.6/1957, Din realizările istoriografiei noastre în 15 ani de la proclamarea R.P.R., "Studia Universitaria" "Babeș-Bolyai", nr.2/1964.
32. A. Oțetea, Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1944, "Studii", nr.4/1959.
33. P. Constantinescu-Iași, Cercetarea istoriei contemporane a României în anii puterii populare, "Studii", nr.6/1962.
34. Gh. I. Ioniță, Cercetarea istoriei contemporane a României în ultimul sfert de veac, "Anale de istorie" nr.6/1969; V. Liveanu, Despre istoriografia marxistă din România între cele două războaie mondiale, "Cămin socialist", nr.1/1972; Gh. Matei, Unele considerente pe marginea articolului "Despre istoriografia marxistă în România între cele două războaie mondiale", "Anale de istorie", nr.6/1972.
35. St. Mușat, Considerații privind dezvoltarea istoriografiei muncitorești și a P.C.R. după 23 August 1944, "Anale de istorie", nr.3/1972.

- 36 In perspectiva Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român, "Anale de istorie", nr.3/1972; Funcția educativ-civică a istoriei (I,II), Dezbateri, "Anale de istorie", nr.2-3/1973; Gh.I.Ioniță, Rolul științei istorice în activitatea politico-ideologică și cultural-educativă a P.C.R., "Anale de istorie", nr.1/1975; Contribuția creatoare a Partidului Comunist Român, a secretarului său general, la dezvoltarea gândirii social-politice contemporane. La aniversarea unui deceniu de la Congresul al IX-lea al P.C.R., "Anale de istorie", nr.3/1975.
- 37 M.Mușat, Gh.Ioniță, Probleme fundamentale ale istoriei poporului român, "Anale de istorie", nr.1/1976.

II. ISTORIOGRAFIA DECENIULUI PATRU CA PARTE INTEGRANTĂ ȘI ETAPĂ DISTINCTĂ ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

A. Locul rezervat deceniului patru în interpretările istoriografice privind periodizarea epocii (pag.34-39).

- 1 D. Drăghicescu, Partide politice și clase sociale, București, 1922.
- 2 St. Zeletin, Burghezia română, 1924.
- 3 Eugen Lovinescu, Istoria civilizației române moderne, Editura științifică București, 1972 (Ediția I-a, 1924).
- 4 Ș.Voinea, Marxism oligarhic, București, 1926.
- 5 L.Pătrășcanu, Curs de economie teoretică, Universitatea București, 1947.
- 6 Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu (sub redacția acad. M.Roller), Ediția a III-a, 1952.
- 7 Istoria României, vol.I, vol.IV, Editura Academiei R.P.R., 1960, respectiv, 1964 (Tratat).
- 8 Istoria lumii în date (sub conducerea acad. A.Oțetea), Editura Enciclopedică Română, București, 1969.
- 9 Istoria poporului român (sub redacția acad. A.Oțetea), Editura științifică, București, 1970.
- 10 Istoria României, compendiu, Miron Constantinescu, C.Daicoviciu, Șt.Pascu, ediția a II-a, București, 1971.
- 11 Istoria României în date, Editura enciclopedică, 1971.
- 12 C.C.Giurescu, Dinu Giurescu, Istoria românilor, Editura Albatros, 1971, ed.I-a.
- 13 Cu privire la trăsăturile regimului politic din România în perioada anilor 1918-1944. Dezbateri, "Revista de istorie", tom. 27, nr.5/1974.
- 14 Gh.I.Ioniță, Puncte de vedere privitoare la criteriile și necesitatea unei noi periodizări a istoriei moderne și contemporane a României, "Revista de istorie", 3, tom 29, martie 1976.

B. Caracterizării istoriografice privind stadiul economic atins de România (pag. 40 - 56)

- 1 M.A. Lupu, P.Tudor, N.Marcu, I.Puia, A.Cherciu, Istoria economiei naționale a României (sub redacția prof.dr.doc.M.A.Lupu), Editura didactică și pedagogică, București / 1974 /.
- 2 A.Ōțetea, I.Popescu-Puțuri, I.Nestor, M.Berza, V.Maciu, Istoria popului român (sub redacția acad. A.Ōțetea), Editura științifică, București, 1970; Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache, Istoria României (sub redacția prof. univ.Miron Constantinescu, acad. prof. Constantin Daicoviciu, prof.univ. Ștefan Pascu), Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura didactică și pedagogică, București, 1971; Constantin C.Giurescu, Dinu C.Giurescu, Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi, Editura Albatros, București, 1971.
- 3 Istoria R.P.R. Manual pentru învățămîntul mediu (sub redacția acad. Mihail Roller), Editura de stat didactică și pedagogică, ediția a II-a, 1952.
- 4 Dr. Marcela Felicia Iovanelli, Industria românească, 1934-1938, Editura Academiei R.S.R., București, 1975.
- 5 Lucrățiul Pătrășcanu, Problemele de bază ale României, oct. 1944; Sub trei dictaturi, decembrie 1944.
- 6 Vezi Bibliografia istorică a României, Tom I (1944-1969), Tom IV (1969-1974), Editura Academiei R.S.R., 1970, 1975.
- 7 1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști, colectiv (redactor responsabil Ion Popescu-Puțuri), Editura politică, București, 1971.
- 8 A.Vijoli, Cercetări asupra capitalului financiar în țara noastră, București, Tipografia Băncii R.P.R., 1949; V. Smărândescu Date cu privire la formarea capitalului financiar în România burghezo-moșierească, "Probleme economice", nr.3/1952; M.Maievschi Contribuții la istoria finanțelor publice ale României. 1914-1944, Editura științifică, București, 1957; A.Vijoli Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România, Editura științifică, 1958; M.Năstase Unele aspecte ale dezvoltării capitalismului monopolist de stat în România burghezo-moșierească, "Finanțe, Credit", nr.9/1959; Studii privind istoria economică a României, București, 1961; N.N.Constantinescu, V. Axenciuc Capitalismul monopolist în România, Editura politică, București 1962, ș.a.
- 9 I.Vesa, Contribuții la studiul crizei economice de supraproducție din 1929-1933 din industria României, "Călete științifice", nr.1/1958; N.Marcu Unele aspecte ale crizei economice din 1929-1933 în industria și agricultura României, "Probleme economice" nr.11/1956; V.Axenciuc A.Oprea Criza economică din industria României în anii 1929-1933, "Lupta de clasă" nr. XXXIX/1959; V.Axenciuc Contribuții la studierea ciclului de producție din perioada 1929-1937, "Probleme economice" nr.7/1963; I.Puia Intărirea dominației monopolurilor în industria României între 1934-1940, "Studii și cercetări economice", nr.1/1964.

- 10 P. Radu, Date asupra acaparării și jefuirii petrolului românesc de către imperialismul anglo-american, "Studii" nr. 5/1951; C. Surpat, N.N. Constantinescu și autorii Contribuții la istoria capitalului străin din România. De la sfârșitul primului război mondial până la ieșirea din criza economică din 1929-1933, București, Editura Academiei R.P.R., 1960; N.Z. Lupu, Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România. 1932-1933, Editura politică, București, 1973.
- 11 C. Moisuc, Tendințe ale evoluției economiei mondiale în perioada interbelică, "Anale de istorie" nr. 4/1971.
- 12 N.N. Constantinescu (sub redacția) Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România, București, 1959; Gh. Surpat Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-mosierească între cele două războaie mondiale, Editura științifică, București, 1961; N.N. Constantinescu Situația clasei muncitoare din România 1914-1944, Editura politică, București, 1966; Gh. Stanciu Aspecte ale procesului pauperizării muncitorimii între cele două războaie mondiale, "Probleme economice" nr. 5/1959; O. Popescu, N. Toma, N. David Aspecte ale exploatării țărănimii muncitoare în România burghezo-mosierească, "Probleme economice", nr. 6/1960; V. Axenciuc Pauperizarea clasei muncitoare între cele două războaie mondiale, "Probleme economice" nr. 3/1961; Gh. Surpat Flagelul șomajului de masă cronic în România burghezo-mosierească, "Probleme economice" nr. 3/1962; S. Stirbei, Despre situația agrară din România în perioada dintre cele două războaie mondiale, "Studii", nr. 5-6/1955.
- 13 Gh. I. Ioniță, P.C.R. și masele populare. 1934-1948, Editura științifică, București, 1971.
- 14 Al. Gh. Savu, Dictatura regală (1938-1940), Editura politică, București, 1970.
- 15 V. Axenciuc Les monopoles dans l'industrie de la Roumanie, "Revue roumaine d'histoire", nr. 1/1965; Evoluția economiei românești în anii 1918-1938, "Anale de istorie" nr. 6/1966; Emilian Dobrescu, La structure de l'économie roumaine 1938-1967, București, Editura Meridiane, 1968; B. Constantinescu, Contribuții la istoria petrolului românesc, București, 1971; C. Botez, Contribuții la cunoașterea situației economice forestiere a României între primul și al doilea război mondial, "Anuarul științific" Univ. Al. I. Cuza, seria filozofie, economie, nr. 13/1967.
- 16 Vasile C. Nechita, Reflecții cu privire la conceptul de «problemă agrară» în perioada interbelică, "Analele științifice" ale Univ. Al. I. Cuza din Iași, Secțiunea III, a. Istorie, Tom XIX, fasc. 2/1973; Traian Udrea, Poziția P.C.R. față de problema agrară (1921-1945), "Revista de istorie", nr. 1, Tom 27/1974.
- 17 C. Păpăla, Extensivitatea și unilateralitatea agriculturii României burghezo-mosierești dintre cele două războaie mondiale, Editura Academiei R.P.R., București, 1966; S. Pop, Cu privire la caracterul crizelor agrare din România (1918-1940), "Anale de istorie" nr. 2/1967.
- 18 I. Marcu, Investitiile și finanțarea agriculturii în România interbelică, "Studii de istorie", Tom 23, nr. 3/1970; D. Găndru, Gh. I. Dobrescu, Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol", Iași, Tom VIII/1971.
- 19 Victor Axenciuc, Considerațiuni asupra formării organismului capitalist al economiei naționale în România, "Anale de istorie" nr. 2/1975.

- 20 Dr. Olga Constantinescu Critica teoriei "România țară eminentă agricolă", Editura Academiei R.S.R. București, 1973.
- 21 Istoria doctrinelor economice (sub îndrumarea și coordonarea prof. univ.dr. Ivanciu Văleanu), Editura didactică și pedagogică, București, 1970.

C. Oglindirea istoriografică a evoluției și profilului societății românești (pag. 57 - 75)

- 1 Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina, Ernő Gall, Gîndirea sociologică din România, Centru de multiplicare al Universității din București, 1973.
- 2 D. Drăghicescu, Partide și clase sociale, București, 1922.
- 3 Doctrinile partidelor politice, "Arhiva pentru știință și reformă socială", Organ al Institutului social român, București, 1923.
- 4 Șerban Voinea Marxism oligarhic. Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României, București, 1926.
- 5 Lucrețiu Pătrășcanu, Problemele de bază ale României, Editura de stat ediția a III-a revăzută, 1946, (ediția I-a oct.1944).
- 6 Lucrețiu Pătrășcanu, Sub trei dictaturi, Editura politică, București, 1970 (ediția I-a dec.1944).
- 7 M.Roller, Istoria R.P.R. Manual pentru învățămîntul mediu, Editura de stat și pedagogică, 1952 (ediția I-a sept.1947).
- 8 Gh.Stanciu, Aspecte ale pauperizării muncitorimii între cele două războaie mondiale, "Probleme economice" nr.5/1959; O.Popescu, N.Toma, N.David, Aspecte ale exploatării țărănimii muncitoare în România burghezo-mosierească, "Probleme economice" nr.6/1960; V.Axențiu, Pauperizarea clasei muncitoare între cele două războaie mondiale, "Probleme economice" nr.3/1961; Gh.Surpat, Flagelul somajului de masă cronic în România burghezo-mosierească, "Probleme economice" nr.3/1962 ș.a.m.d. (la care se adaugă seria multor studii de istorie locală).
- 9 Bibliografia istorică a României (1944-1969), Editura Academiei R.S.R. Tom I 1970, Tom II 1975; dr. Robert Deutsch, Istoricii și știința istorică din România.1944-1969, Editura științifică, București, 1970, p.297-315.
- 10 N.N.Constantinescu, Din istoria formării și dezvoltării clasei muncitoare din România, București, 1959; Gh.Surpat, Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-mosierească între cele două războaie mondiale, Editura Științifică, București, 1961; N.N.Constantinescu, Situația clasei muncitoare din România.1914-1944, Editura politică, București, 1966.ș.a.
- 11 dr.Ilie Ceaușescu, P.C.R. - stegarul luptelor revoluționare din anii 1929-1933, Editura științifică, București, 1971.
- 12 Gh.I.Ioniță, P.C.R. și masele populare (1934-1938), Editura științifică, București, 1971.
- 13 Al.Gh.Savu, Dictatura regală (1938-1940), Editura politică, București, 1970; Partidele politice în timpul dictaturii regale, teză de doctorat.

- 14 Titu Georgescu, Intre două revoluții, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1974.
- 15 Documente din istoria Partidului Comunist din România, Ediția a II-a, Editura pentru literatură politică, 1953.
- 16 Bibliografiile periodice și anuale ale revistei "Anale de istorie".
- 17 Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România. Vol. I, II, III, Editura politică, București, 1960, 1962, 1965.
- 18 Luptele din februarie 1933, Editura P.M.R. 1949; Chivu Stoica, Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933, E.P.L.P. București, 1953; Gh. Vasilichi, P.C.R. - organizatorul și conducătorul eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933, "Lupta de clasă", nr.2/1959; D. Tuțu, V. Alexandrescu, I. Ceaușescu, Contribuția luptei ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 la frinarea procesului de militarizare a țării, "Studii de istorie", nr.1/1963 ș.a.m.d.
- 19 1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști (redactor responsabil, Ion Popescu-Puțuri), Editura politică, București, 1971.
- 20 Procesul grevist din România de la crearea P.C.R. până la 23 August 1944. Masă rotundă (II), "Anale de istorie" nr.6/1970.
- 21 Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864-1944, (coordonatori - Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu), Editura științifică, 1972; D.V. Firoiu, Luptele P.C.R. împotriva legislației antimuncitorești în perioada interbelică, "Anale de istorie" nr.2/1971; I. Ceaușescu, Lupta clasei muncitoare din România pentru adoptarea și aplicarea legii asupra contractelor de muncă în perioada crizei economice, "Anale de istorie", nr.3/1967.
- 22 L. Banyai, Lupta țăranilor de pe valea Ghimeșului din oct. 1934, "Anale de istorie" nr.4/1955; T. Georgescu, L. Fodor, Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului 1934, Editura politică, București, 1960.
- 23 Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare din România. 1921-1944. Editura politică, București, 1969; Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțu, Frontul plugarilor (1935-1953), Editura politică, București, 1970.
- 24 Onița Gligor, Organizațiile profesionale ale cadrelor didactice din România între 1865-1944, Editura didactică și pedagogică, București, 1969.
- 25 L. Banyai, Pe făgașul tradițiilor frățești, Editura politică, București, 1971.
- 26 O. Gollner, Muncă și năzuințe comune Din trecutul populației germane din România, Editura politică, București, 1972.

D. Istoriografia consacrată analizei regimului și sistemului politic. (pag. 76 - 184)

1. Considerații și controverse privind profilul și sistemul politic al României.

2. Aprecierea locului și rolului monarhiei sub Carol al II-lea (pag. 78 - 86)

- 1 Studii de știință politică. Teorie și metodă în științele sociale, Editura politică, București, 1973.
 - 2 Dezbateri. Cu privire la trecătorile regimului politic din România în perioada anilor 1918-1944. "Revista de istorie", Tom 27, nr.5/1974.
 - 3 Al.Gh.Savu, Sistemul partidelor politice din România 1919-1940, Editura științifică și enciclopedică, 1976.
 - 4 Lucrețiu Pătrășcanu, Sub trei dictaturi, Editura politică, 1970 (ediția I-a și a II-a decembrie 1944; ediția a III-a ianuarie 1945; ediția IV-a februarie 1946).
 - 5 Lucrețiu Pătrășcanu, Problemele de bază ale României, ediția I-a, octombrie 1944.
 - 6 Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu (sub redacția acad. Mihail Roller), Editura de stat didactică și pedagogică, 1952.
 - 7 V.Liveanu, Cu privire la legătura camarilei lui Carol al II-lea cu virfurile capitalului monopolist.1930-1940, în "Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași", Editura Academiei R.P.R. 1965; V.Anescu, Rolul monarhiei în jefuirea și exploatarea poporului român, în aservirea economică a țării față de puterile imperialiste, "Anale de istorie" nr.6/1962; Gh.Surpat, Caracterul antinațional și exploatarea al monarhiei, "Probleme economice", nr.12/1962.
 - 8 Th.Necșu, Criza dinastiei din 1926-1930, "Studii" nr.6/1957; C.Murgescu, Monarhia - principalul stâlp al reacțiunii burghezo-moșieresști, "Anale de istorie", nr.6/1962 ș.a.
 - 9 T.Bugnariu, L.Banyai, Trădarea Transilvaniei de către Carol I și Carol II de Hohenzollern în ajunul primului și celui de al II-lea război mondial, "Studii" I, 1954; Gh.Tuțui, M.Popa, Hohenzollernii în România, editura politică, București, 1962.
 - 10 Al.Gh.Savu, Carol al II-lea și partidele burghezo-moșieresști.1930-1937. "Studii" nr.2/1967; Fl.Nedelcu, Carol al II-lea și Garda de Fier, De la relații amicale la criză.1930-1937, "Studii", nr.5/1971; A.Petric, Criza dinastică.1927-1930, "Anale de istorie" nr.2-3/1968; Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani, Antologie, Editura politică, București, 1968; A.Simion, Agonia unui regim. Ultimele zile ale domniei lui Carol al II-lea, "Magazin istoric" nr.4/1968; N.Z.Lupu, Carol al II-lea și partidele național-tărănesc și național-liberal, "Anuarul Universității București, "Istorie" nr.2/1970; Costin Murgescu, Casa Regală și afacerile cu devize.1935-1940, Editura Academiei R.S.R., București, 1970.
 - 11 Al.Gh.Savu, Dictatura regală (1938-1940), Editura politică, București, 1970.
 - 12 A.Simion, Dictatul de la Viena, Editura "Dacia", Cluj-Napoca, 1972; idem, Regimul politic din România în perioada sept.1940-ian.1941, Editura "Dacia", Cluj-Napoca, 1976.
3. Evoluția sistemului parlamentar în tratarea istoriei vieții politice interne. (pag. 87 - 94)
- 1 H.Florescu, Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor, 1918-1937, Editura P.O.R., București, 1946; Fazele ministeriale, partidele și alegerile parlamentare din România, documentar realizat de Institutul de studii istorice și social politice.

1. Președinții Senatului și Adunării deputaților, revista "Parlamentul românesc" din decembrie 1939.
2. Legiuiri, evenimente interne, internaționale și acte de politică externă a României între 1918-1944. Cronologie alcătuită de Institutul de studii istorice și social-politice.
3. Bibliografia istorică a României, Editura Academiei R.S.R. Tom I (1944-1969), Tom II (1969-1974).
4. L. Patrășcanu, Sub trei dictaturi, Editura politică, 1970.
5. A. Pațica, I. Blogoslavievici, Contribuții la studierea legii conversiunii datoriei agricole din 1932, "Studia Hist.", 3, fasc. 2/1958; D.V. Firciu, Legea circulației bunurilor agricole din anul 1939 - expresie a politicii antitarănești dusă de P. Național-Tărănist, "Studia Jurispr.", 13, fasc. 2/1960; D. Ionescu, Gh. Tuțuș, Gh. Eștei, Dezvoltarea constituțională a statului român, Editura științifică, București, 1957.
6. A. Gh. Savu, Volosirea de către P.C.R. a campaniei alegerilor parlamentare din iunie 1931 în vederea stringerii legăturilor cu masele, "Studii. Revista de istorie", 1/1962; Venera Teodorescu, Alegerea candidaților Blocului Muncitoresc Tărănesc în parlament (iunie 1931), "Revista de istorie", 4/1974; Andrei Cardaș, Deputații comuniști în parlament (iun. 1931), "Lupta de clasă", nr. 7/1970.
7. Gh. I. Ioniță, Succesul forțelor democratice sub conducerea P.C.R. în alegerile parțiale din februarie 1936, "Anale de istorie" nr. 5/1961; I. Scurtu, Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937, "Studii. Revista de istorie" nr. 1/1967; M. Nedelcu, Campania electorală desfășurată în ajunul alegerilor din decembrie 1937, "Studii. Articole de istorie", 14/1969; Gh. I. Ioniță, P.C.R. în lupta pentru realizarea unui front larg al forțelor democratice din România în alegerile parlamentare din decembrie 1937, "Anale de istorie", nr. 4/1972.
8. M. Tănăsescu, P.C.R. și alegerile parlamentare, "Anale de istorie", nr. 2/1973.
9. Mie Ceaușescu, P.C.R. - stegarul luptelor revoluționare din anii 1929-1933, Editura științifică, 1971; Evoluția legislației muncii în perioada crizei economice din anii 1929-1933 (în vol. "Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864-1944") Editura științifică, 1972..
10. Gh. I. Ioniță, capitolul, Succesele electorale ale forțelor democratice îndrumate sau influențate de P.C.R., confirmare a justetei tactice preconizate și aplicate de comuniști (în vol. "P.C.R. și masele populare").
11. M. Nedelcu, capitolul Alegerile parlamentare generale din decembrie 1937 și urmările lor asupra evoluției situației interne din România (în vol. "Viața politică din România în prejma instaurării dictaturii regale").
12. Mie Ceaușescu, Legislația muncii în anii 1934-1937 (în vol. "Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864-1944"); Ion Iacoș, Acțiuni ale clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R. pentru faurirea unității sindicale (1933-1937), (în vol. "P.C.R. în viața social-politică a României. 1921-1944").
13. A. Gh. Savu, capitolul Reformele instituționale (din lucrarea "Dictatura regală").

- 15 I. Celin, Modificarea legislației muncii de către dictatura regală. Poziția muncitorilor față de aceste măsuri legislative, (în vol. "Mișcarea muncitorească și legislația muncii...")
- 16 St. Neagoe, Garda de fier în parlamentul României (în vol. "Impotriva fascismului", Editura politică, 1971).
- 17 Al. Gh. Savu, Din lumea eroilor lui Caragiale, "Magazin istoric" nr. 2/1969; L. Dandara, 1930. Dezbateri în parlamentul României, "Magazin istoric" nr. 10/1976.
- 18 L. Dandara, Tribuna Parlamentului - purtătoarea de cuvânt a hotărârii poporului român de a-și apăra independența, suveranitatea și integritatea patriei, în deceniul 4 al secolului nostru. "Anale de istorie" nr. 4 / 1977.
- 19 Nicolae Titulescu, Discursuri (studiu introductiv, texte alese și adnotări, Robert Deutsch) Editura științifică, București, 1967.
- 20 Ion Constantinescu, Din însemnările unui fost reporter parlamentar, (Camera deputaților. 1919-1939, note și memorii), Editura politică, 1973.
- 21 Al. Gh. Savu, capit. "De la decizia regelui la decizia corpului electoral" (în vol. Sistemul partidelor politice din România. 1919-1940), Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.

4. Istoriografia guvernărilor statului român în exercitarea funcțiilor sale interne și externe. (pag. 94 - 125)

- 1 Guvernele României între anii. 1866-1945. Liste de ministri, "Revista Arhivelor", nr. 2/1970; Fazele ministeriale, partidele și alegerile parlamentare din România, documentar, alcătuit de Institutul de studii istorice și social politice.
- 2 Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu, (sub redacția acad. M. Roller), Editura de stat didactică și pedagogică, 1952.
- 3 Bibliografia istorică a României, Editura Academiei R.S.R. Tom I (1944-1969); Tom II (1969-1975), București, 1970, 1975; R. Deutsch, Istoria și știința istorică din România. 1944-1969. Editura științifică, București, 1970.
- 4 Gh. Vasilichi, N. Lupu, Rolul luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 în stăvilirea fascismului țării, "Analele Institutului de istoria P.M.R." nr. 3/1961; Oprea I.M. Aspecte ale politicii antinaționale și antipopulare promovate de burghezia și moșierimea română în perioada crizei economice (1929-1933), "Studii" nr. 1/1963; A. Petric, Din politica antipopulară și antinațională a guvernelor burghezo-moșieresti în perioada crizei economice mondiale: legile de convergență a datoriei agricole, "Analele Univ. Stiinț. Soc. Ist." 16/1960.
- 5 Lupta P.C.R. împotriva fascismului țării, pentru realizarea unității muncitorești și pentru crearea frontului popular antifascist (1924-1938), "Analele Institutului de istoria P.M.R.", nr. 5/1956; Lupta P.C.R. împotriva fascismului țării, pentru crearea frontului popular antifascist (1924-1938), E.S.P.L.R., București, 1958; J. Băndăruț, Din politica antipopulară și antinațională a burgheziei și moșierimii române între anii 1937-1939, "Studii", nr. 2/1954.
- 6 Marșul întregii țări, Problemele de bază ale revoluției. Editura de stat, vol. 1-11, 1944 (ediția I-a 1944).

- 7 Lucrețiu Pătrășcanu, Sub trei dictaturi, Editura politică, București, 1970 (ediția I-a 1944).
- 8 Dr. Ilie Ceaușescu, P.C.R. - stejarul luptelor revoluționare din anii 1920-1933, Editura științifică, 1971.
- 9 Miscarea muncitorească și legislația muncii (coordonatori N. Petreanu, Ilie Ceaușescu), Editura științifică, București, 1972.
- 10 Gh. I. Ioniță, P.C.R. și masele populare (1934-1938), Editura științifică, București, 1971; Pentru front popular antifascist în România, Editura politică, București, 1971.
- 11 Titu Georgescu, Intre două revoluții, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1974.
- 12 Fl. Nedelcu, Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale, Editura "Dacia", Cluj-Napoca, 1973.
- 13 Al. Gh. Savu, Dictatura regală (1938-1940), Editura politică, București, 1971; Sistemul partidelor politice din România. 1919-1940, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
- 14 P.C.R. în viața social-politică a României. 1921-1944, Editura militară, București, 1971; N. Z. Lupu, Carol al II-lea și partidele național-tărănesc și național-liberal "An. Univ. București, Istorie", nr. 2/1970; N. Petreanu, Partidul Comunist Român în viața politică a României în anii 1921-1933. Momente și semnificații, "Anale de istorie" nr. 4/1972.
- 15 Mircea T. Mușat, Momente de mare semnificație istorică ale luptei revoluționare și progresiste din România, "Anale de istorie" nr. 1/1973; Fl. Nedelcu, P.C.R. în viața politică a României (1934-1940), "Anale de istorie", nr. 5/1973; Gh. I. Ioniță, Locul și rolul P.C.R. în opoziția politică din România anilor 1934 - februarie 1938. Linia lui politică-tactică, "Studii. Revistă de istorie", Tom 24, nr. 3/1971, ș.a.
- 16 St. Safta, Aspecte din înarmarea României împotriva U.R.S.S. în perioada crizei economice mondiale. 1929-1933, "Studii" nr. 4/1955; E. Campus, Despre politica externă antinațională a guvernelor burghezo-mosieresti din România în timpul politicii imperialiste de "neinterventie". 1936, "Studii" nr. 3/1952; idem, Despre politica externă a guvernelor reacționare românești în etapa tratatului de la München. 1937-1938, "Studii" nr. 6/1953; J. Benăiter, Anschluss-ul și unele consecințe ale lui asupra politicii externe a României, "Studii și cercetări științifice", Iași, nr. 7/1956, fasc. 2.
- 17 V. A. Varga, Atitudinea guvernului român burghezo-mosieresc față de tratativele anglo-franco-sovietice din anul 1939, "Studii" nr. 4/1960; E. Campus, Poziția României în timpul primei faze a celui de-al II-lea război mondial. Septembrie 1939-aprilie 1940, "Studii și articole de istorie", nr. 2/1957; Tratativele diplomatice în preajma dictaturii de la Viena. Aprilie-august 1940, "Studii și articole de istorie", nr. 3/1957; idem, Criza politică a dictaturii regale. 1940, "Studii și articole de istorie", IV/1962.
- 18 Gh. Matei, V. A. Varga, Situația internațională în ajunul Congresului al V-lea al P.C.R. "Analele Institutului de istorie a partidului", nr. 2/1956.
- 19 Partidul Muncitoresc Român - conducătorul poporului nostru în lupta pentru libertate, pace și victoria socialismului, Editorial, "Analele Institutului de istorie a partidului", nr. 1-2/1961.

- 20 E. Acamu și A. Nedotova, Din lupta P.C.R. împotriva tirării României în războiul antisovietic (septembrie 1939-iunie 1941); "Analele Institutului de istorie a partidului nr. 3/1960; E. Campus, Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale, "Studii. Articole de istorie" nr. 10/1967 ș.a.
- 21 A. Niri, Istoricul unui tratat înrobitor, Editura științifică, București, 1969; Gh. Zaharia, D. Tuțu, Aspecte ale politicii externe a României în anii 1933-1936, "Analele de istorie" nr. 5/1965, rubrica "Discuții"; V. Moisuc, Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei, "Studii" nr. 4/1966.
- 22 I. Popescu-Puțuri (cu colaborarea lui Gh. Zaharia, Gh. Matei, I. Oprea, E. Campus, Al. Gh. Savu, D. Tuțu), România în timpul celui de-al doilea război mondial, "Analele Institutului de studii istorice și social politice" nr. 5/1966, Referat prezentat la Colocviul internațional de la Budapesta, octombrie 1966; Gh. Zaharia, Cu privire la politica externă a României în prima etapă a celui de-al doilea război mondial (ibidem); V. Moisuc, Cu privire la originile și caracterul celui de-al doilea război mondial, "Anale de istorie" nr. 6/1969 ș.a.
- 23 Istoria poporului român (sub red. acad. A. Ōțetea), Editura științifică, București, 1970; Istoria României. Compendiu (sub red. M. Constantinăscu, C. Daicoviciu, St. Pascu), Editura didactică și pedagogică, București, 1971; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, Editura Albatros, București, 1971.
- 24 M. Malița, Diplomația, Școli și instituții, Editura didactică și pedagogică, București, 1970; idem, Teoria și practica negocierilor, Editura politică, București, 1972; E. Glasser, Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale, Editura politică, 1971; V. Căndea, D. C. Giurescu, M. Malița, Pagini din trecutul diplomației românești, Editura politică, București, 1966; Diplomați iluștri (colectiv), Editura politică, București, 1969; Reprezentanțele diplomatice ale României (colectiv); vol. III, 1911-1939, Editura politică, București, 1971.
- 25 Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale. Antologia gândirii social-politice revoluționare și democratice românești (Colectiv de autori, coordonator C. Căzanișteanu), Editura politică, București, 1975; Al. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, Relații internaționale în acte și documente, vol. I (1917-1939), vol. II (1939-1945), Editura didactică și pedagogică, București, 1974, respectiv 1976.
- 26 Studii privind politica externă a României (colectiv, coordonator V. Moisuc), Editura militară București, 1969; Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial, Editura politică, București, 1971.
- 27 E. Campus, Mica Înțelegere, Editura științifică, București, 1968; idem, Înțelegerea Balcanică, Editura Academiei R.S.R. București, 1971.
- 28 Gh. Matei, Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919-1934), Editura Academiei R.S.R., București, 1971.
- 29 V. Moisuc, Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 - mai 1940, Editura Academiei R.S.R., București 1971.

- 30 I.M. Oprea, Nicolae Titulescu, Editura științifică București, N. Titulescu, Documente diplomatice (colectiv, redactor responsabil prof. univ. George Macovescu), Editura politică, București, 1967; N. Titulescu, Discursuri (sub îngrijirea R. Deutsch) Editura științifică, București, 1967.
- 31 I.M. Oprea, O etapă rodnică în istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice. 1928-1936, Editura politică, București, 1967; J. Benditer, I. Ciupercă, Relații româno-germane în perioada 1928-1932, "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol", Iași, Tom VIII/1971; M.N. Popa, M. Florea, Contribuții privind relațiile româno-turce în perioada interbelică (1925-1935), "Anuarul Universității București. Istorie", 2/1973; V. Căndea, C.I. Turcu, România și America Latină, Editura politică, București, 1970.
- 32 P. Gogeanu, Strămtorile Mării Negre de-a lungul istoriei, Editura politică, București, 1966; idem, Dunărea în relațiile internaționale, Editura politică, București, 1970; I. Seftiuc, România și activitatea Comisiei internaționale a strămtorilor. 1924-1936, "Anuarul Institutului de istorie și arheologie" A.D. Xenopol", Iași, Tom IX/1972; R. Deutsch, Conferința de la Montreux; N.Z. Lupu, Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice pentru România. 1932-1933, Editura politică, București, 1973.
- 33 Tr. Bunescu, Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena (august 1940), Editura politică, 1971; A. Simion, Dictatul de la Viena, Editura "Dacia" Cluj-Napoca, 1972; O. Matichescu, Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena, Editura "Dacia" Cluj-Napoca, 1975; A. Simion, Regimul politic din România în perioada sept. 1940-ian. 1941, Editura "Dacia", Cluj-Napoca, 1976.
- 34 T. Georgescu, N. Iorga împotriva hitlerismului, Editura științifică, București, 1966; idem, Intelctuali antifascisti în publicistica românească, Editura științifică, București, 1967; I. Babici, Solidaritate militantă antifascistă, Editura politică, București, 1972; Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu mișcarea muncitorească și democratică din Bulgaria. Antologie de texte (colectiv, responsabil I. Babici), Editura politică, București, 1974; I. Babici, Gh. Ioniță, Tradiții de solidaritate internaționalistă ale P.C.R., Editura politică, București, 1973.
- 35 Gh. Zahăria, Sur la politique extérieure de la Roumanie avant la deuxième guerre mondiale, "Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale" nr. 70/1968.
- 36 V. Loisuc, Pl. Nedelcu, Problemele politicii externe a României reflectate în documentele plenarelor a V-a și a VI-a ale C.C. al P.C.R. (1936, 1939), "Anale de istorie" nr. 6/1971; Gh. Zahăria, France istorice ale mișcării de rezistență în România, "Anale de istorie" nr. 1/1974; Gh. Zahăria, M. Lușat, Lupta pentru independență și unitate statală-permanentă a istoriei poporului român, "Anale de istorie" nr. 1/1975; I. Popescu-Puțuri, Lupta multisechulară a poporului român pentru dobândirea dreptului de libertate socială și națională. P.C.R., continuatorul tradițiilor de luptă pentru suveranitatea și independența poporului român, "Anale de istorie" nr. 3/1975; Gh. Zahăria, România în preajmă și la începutul celui de-al II-lea război mondial, "Anale de istorie", nr. 3/1976.

5. Opinii istoriografice privind dinamica și structura sistemului partidist. (pag. 126-185)

- 1 D. Drăghicescu, Partide politice și clase sociale, București, 1922; Doctrinile partidelor politice, 21 prelegeri organizate de Institutul Social Român (susținute de Dimitrie Gusti, Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, I.Gh.Duca, Alexandru Marghiloman, Mihail Manoilescu, Hans Otto Roth, Șerban Voinea, Ilie Moscovici ș.a.) în "Arhiva pentru știință și reforma socială" 1922-1923; Șt. Zeletin, Burghezia română, originea și rolul ei istoric, 1925 și Neoliberalismul, 1927; Șerban Voinea, Marxism oligarhic, București, 1926; P.P.Negulescu, Partidele politice, București, 1926 ș.a.
- 2 Al.Gh. Șavu, Partidele politice în timpul dictaturii regale, teză de doctorat, 1973, nepublicată; Sistemul partidelor politice din România. 1919-1940, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
- 3 M. Roller, Istoria R.P.R., Manual pentru învățământul mediu, 1952; A. Petric, Din politica antipopulară și antinațională a guvernelor burghezo-moșieresti în perioada crizei economice mondiale; legile de conversiune a datoriei agricole, "Anuarul Universității București, Istorie" nr. 6/1960; I.M. Oprea, Aspecte ale politicii antinaționale și antipopulare promovate de burghezia și moșierimea română în perioada crizei economice (1929-1933), "Studii, Revista de istorie" nr. 1/1963.
- 4 J. Benditer, Din politica antipopulară și antinațională a burgheziei și moșierimii române între anii 1937-1939, "Studii, Revista de istorie" nr. 2/1954.
- 5 Șt. Saftă, Aspecte din înarmarea României burghezo-moșieresti împotriva U.R.S.S. în perioada crizei economice mondiale (1929-1933); Afacerea Skoda, "Studii" nr. 4/1955; Gh. Vasilichi, N. Lupu, Rolul luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 în stăvilirea fascizării țării, "Analele Institutului de istorie a P.M.R.", nr. 3/1961.
- 6 P. Constantinescu-Iași, Organizații de masă legale conduse de P.C.R. în anii 1932-1938, Editura Academiei R.P.R., București 1952; N. Lupu, Din lupta P.C.R. în anul 1932 pentru ieșirea din criză pe cale revoluționară, "Analele Institutului de istorie a P.M.R.", nr. 3/1955; 25 de ani de la Congresul al V-lea al P.C.R. 1931-1956, E.S.P.L.P., București, 1957; T. Georgescu, Liga Muncii - organizație de masă legală condusă de P.C.R. (1933-1934), "Analele Institutului de istorie a P.M.R.", nr. 2/1959.
- 7 Gh. Matei, V.A. Varga, Situația internațională în ajunul Congresului al V-lea al P.C.R., "Analele Institutului de istorie a P.M.R." nr. 2/1958; Titu Georgescu, P.C.R. - conducător al mișcării antirăzboinice din România. Comitetul antirăzboinic (1932-1933), "Analele Institutului de istorie a P.M.R.", nr. 4-5/1958; Șt. Minea, Al. Neamțu, Aspecte privind atitudinea ostilă a militarilor români împotriva fascismului și a pregătirii războiului antisovietic (sept. 1939 - 22 iun. 1941), "Analele Institutului de istorie a P.M.R." nr. 1/1964.
- 8 Lupta P.C.R. în perioada crizei economice din România, E.S.P.L.P., București, 1958; Din istoria luptelor previste ale proletariatului din România, 3 vol., Editura politică, București, 1961, 1962, 1965.

- 9 Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru realizarea unității muncitorești și pentru crearea frontului popular antifascist (1934 - febr.1938), "Analele Institutului de istorie a P.M.R.", nr.5/1956; Lupta P.C.R. împotriva dictaturii regale și legionare fasciste pentru apărarea independenței naționale a României, (febr.1938 - iun.1941), E.S.P.L.P., București 1958; V. Arimia, Folosirea breslelor de către P.C.R. în lupta împotriva dictaturii regale, "Revista Arhivelor" nr.1/1963.
- 10 Robert Deutsch, Istoricii și știința istorică din România (Capit. Istoria contemporană, p.267-339), Editura științifică, București, 1970; Bibliografia istorică a României (Capit. Istoria contemporană, p.261-295; p.206-241), Tom I (1944-1968), Tom IV (1969-1974).
- 11 Lucrețiu Pătrășcanu, Problemele de bază ale României, Ediția a III-a revăzută, Editura de stat, 1946.
- 12 Lucrețiu Pătrășcanu, Sub trei dictaturi, Editura politică, București, 1971.
- 13 M. Roller, În legătură cu mișcarea muncitorească din România, Editura P.C.R., 1945; Alexandru Moghioroș, Episoade din anii eroicelor lupte ilegale ale U.T.C., Editura P.M.R. 1949; 30 de ani de luptă a Partidului pentru socialism, pentru pace, pentru fericirea patriei. 1921-1951, Editura P.M.R. 1951; În ajutorul celor ce studiază istoria P.M.R. Editura politică, ediția I-a, 1956, ediția a II-a, 1960; Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru crearea frontului popular antifascist, E.S.P.L.P., București, 1958.
- 14 Documente din istoria P.C.R. 1917-1944. E.S.P.L.P. editia a II-a, 1953; Documente din istoria P.C.R. 1929-1933, E.S.P.L.P. 1954; Documente din istoria P.C.R. 1934-1937, E.S.P.L.P. 1957; Documente din istoria U.T.C. 1917-1944, Editura tineretului, 1958.
- 15 Rubrica "Evocări" din revista "Analele institutului de istorie."
- 16 Al. Gh. Savu, Dictatura regală, Editura politică, București, 1970.
- 17 Gh. I. Ioniță, P.C.R. și masele populare, Editura științifică, București, 1971.
- 18 Fl. Nedelcu, Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1973.
- 19 Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România. 1864-1944, Editura științifică, 1972; I. Spălățelu, Prin foarfecele cenzurii... Editura politică, București, 1974.
- 20 C. Constantinescu, Critica teoriei "România - țară eminentemente agricolă", Editura Academiei R.S.R., București 1973; M. P. Iovanelli, Industria românească. 1934-1938, Editura Academiei R.S.R. București, 1975; M. A. Lupu și autorii, Istoria economiei naționale a României, Editura didactică și pedagogică, București, 1974.
- 21 N. Iorga, Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost, Editura Minerva, București, 1976; C. C. Giurescu, Amintiri I, Editura sporturilor, București, 1976; C. Argetoianu, Pentru cei de mline. Amintiri din vremea celor de ieri, în "Magazin istoric" 1967-1968 și în volumul "Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani", Editura politică București, 1968; A se vedea și memorialistica apărută în revista "Magazin istoric".

- 22 Titu Georgescu, Organizații de masă legale conduse de I.C.R. 1932-1934, Editura politică, București, 1967; Ilie Ceaușescu, I.C.R. - tiparul luptelor revoluționare din anii 1929-1933, Editura științifică, București, 1971; 1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceforisti și petrolisti, Editura politică, București, 1971; Gh. Ionescu, Partidul Comunist Român și gândirea social-politică din România (1929-1933), "Analele de istorie" nr. 5/1975.
- 23 Petre Pandrea, Eseuri, Editura Minerva, 1971; N.D. Cocea, Jurnal, Editura politică, București, 1970; Tudor Teodorescu-Braniște, Jeara vieții, Editura Eminescu, 1976.
- 24 Aron Petric, Criza dinastică. 1927-1930, "Anale de istorie" nr. 2-3/1968; N.Z. Lupu, Carol al II-lea și partidele național-tărănesc și național-liberal, "Anuarul Universității București, Istorie" nr. 2/1976.
- 25 Nat. Simion, Observații privind compoziția socială a P. Tărănesc (1918-1937), "Anuarul științific al Universității Alexandru I. Cuza, Istorie", fascicolul 1/1973; Gh. Dumitrașcu, Crearea Partidului Radical Tărănesc (nov. 1932) (extras) în "Lucrări științifice ale cadrelor didactice", "Institutul pedagogic de 3 ani Suceava", vol. I, 1970; Gh. Dumitrașcu, Partidul Radical-Tărănesc și concentrarea forțelor democratice în perioada iulie-octombrie 1937, în "Comunicări de geografie și istorie", Institutul pedagogic de 3 ani Constanța, 1972; I. Scurtu, Problema creării unui front democratic în România și activitatea Partidului Național Tărănesc și Partidului Național Liberal în preajma instaurării dictaturii regale (dec. 1937-febr. 1938), în "Memoria Antiquitatis" nr. 3/1971.
- 26 Marcel Ivan, Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932, Editura și tiparul Krafft Drotleiff ș.a. Sibiu; Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, Partidele politice din România. Istoricul și programele lor, Tipografia "Revistei Geniului" București, 1934.
- 27 Acad. V. Malinschi, Profesorul Virgil Madgearu. Contribuții la dezvoltarea gândirii economice, Editura Acad. R.S.R., București, 1975; V. Constantinescu, Sistemul sociologic a lui Dimitrie Drăghicescu, Editura Academiei R.S.R. București, 1976.
- 28 L. Pătrășcanu, Curente și tendințe în filozofia românească, Editura politică, București, 1971 (ediția I-a 1945).
- 29 Gh. I. Ioniță, Demascarea fascismului în scrierile social-politice ale lui Lucretiu Pătrășcanu, "Anale de istorie" nr. 6/1970.
- 30 L. Pătrășcanu, Texte social-politice. 1921-1938, Editura politică, București, 1975.
- 31 Șt. Mugat, Coloana a V-a hitleristă în România, "Anale de istorie" nr. 6/1970; Fl. Nedelcu, Etude concernant le rôle de l'Allemagne hitlérienne dans l'évolution des organisations fascistes de Roumanie dans la période 1933-1937, "Revue Roumaine d'Histoire" nr. 6/1971; Vezi și articolele din "Magazin istoric" și studiile din alte reviste privind asasinarea lui V. Mănciu, Armand Călinescu, I. Gh. Duca, N. Iorga ș.a.
- 32 M. Patu, I. Spălaștelu, Garda de fier, organizație teroristă de tip fascist, Editura politică, București, 1971.
- 33 Impotriva fascismului, Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, București, 4-5 martie 1971, Editura politică, București, 1971.

- 34 Titu Georgescu, Nicolae Iorga împotriva hitlerismului, Editura științifică, București, 1966; T. Georgescu, Intelctuali antifascisti în publicistica românească, Editura științifică, București, 1967.
- 35 D. Micu, "Gândirea" și gândirismul. Momente și sinteze, Editura Minerva, București, 1975.
- 36 Gh. Micle, Răscoala pământului, Editura "Frontul plugarilor", 1945.
- 37 Gh. Ioniță, M. Valea, Gh. Tuțui, Gh. Tudor, Frontul plugarilor (în volumul "Organizații de masă legale și ilegale create, conduse și influențate de P.C.R."), Editura politică, vol. I, 1970; M. Valea Inițierea organizației "Frontul plugarilor" și primii ani de activitate (1933-1935), "Sargetia" nr. 8/1971; Gh. Ioniță "Ce vrem? - Un interesant program de acțiune revoluționară a Frontului Plugarilor", "Anuarul Universității București, Istorie", nr. 2/1972; V. Sudriga, Activitatea Frontului Plugarilor în anii 1935-1936 și oglindirea ei în unele zăre burgheze din București, "Anuarul Universității București, Istorie", nr. 2/1972.
- 38 Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, Frontul Plugarilor, Editura politică 1970.
- 39 Dr. Petru Groza. Texte alese, Editura politică, 1973.
- 40 L. Bányai, Pe făgașul tradițiilor frățești, Editura politică, București, 1971.
- 41 C. Gölner, Muncă și năzuințe comune. Din trecutul populației germane din România, Editura politică, 1972.
- 42 L. Bányai, Uniunea oamenilor muncii maghiari din România împotriva pericolului hitlerist, a horthismului și a fascismului. Ladoszul în timpul dictaturii regale, "Anale de istorie" nr. 5/1970; J. Dészi, Crearea Opziției Partidului Maghiar - embrionul democratic al Uniunii oamenilor muncii maghiari din România și activitatea anti-fascistă a acesteia (1933-1934), "Lucrări științifice", Târgu Mureș, 2/1970; Gh. Bodea, Activitatea opoziției democratice din P. Maghiar în anii premergători constituirii Ladosz-ului (1929-1934), "Anale de istorie" nr. 2/1974.
- 43 Z. Ornea, Tărănismul. Studiu sociologic, Editura politică, București, 1969; Marin Nedelea, Politica principalelor partide burgheze din România și regrupările din rândurile lor între anii 1922-1926, teză de doctorat, 1970, nepublicată; Ion Scurtu, Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea partidului țărănesc (1918-1926), Editura Litera, București, 1975; M. Aușat; I. Ardeleanu, Viața politică în România. 1918-1921, Ediția a II-a completată, Editura politică, București, 1976.
- 44 M. Petrovici, Despre problema caracterului și perspectivei revoluției din România în literatura de partid (Pînă la Congresul al V-lea al P.C.R.), "Analele Institutului de istoria P.M.R." nr. 1/1958; M. Lupu, Problemele strategiei și tacticii partidului în hotărârile Congresului al V-lea al P.C.R., "Analele Institutului de istorie a P.M.R." nr. 1/1956; M. Francisc, V. Furuz, Date noi în legătură cu Congresul al V-lea al P.C.R., "Analele Institutului de istorie a P.M.R." nr. 6/1956; 25 de ani de la Congresul al V-lea al P.C.R. 1931-1956, E.S.P.L.P., București 1957.
- 45 G. Găvril Mihailovici, Miscarea muncitorească din România, Editura politică, București, 1961; Istoria miscării muncitorești, Editura Direcția generală a învățămîntului superior /și/ Institutul de studii romano-sovietic, București, 1959 lito.

- 46 M. Roller, Scrieri istorice și social-politice (între primul și al doilea război mondial) L.S.F.L. București, 1957; Ilie Cristea, articole 1923-1936, Editura politică, 1961; G. Macovescu, Vîrstele timpului, 1971; St. Voicu, Pagini de istorie socială, Editura politică, 1971; Valter Roman, File din trecut, Editura militară, 1971; George Ivașcu, Jurnal ieșcan, Editura Cartea Românească, 1971; Petre Constantinescu-Iași, Pagini de luptă din trecut, Editura politică, 1972; Gr. Preoteasa, Texte social politice, Editura politică, 1974, ș.a.
- 47 N. Popescu, Congresul al V-lea - etapă importantă în dezvoltarea Partidului Comunist Român, "Anale de istorie" nr. 6/1971; Vl. Zaharescu, Cu privire la Congresul al V-lea al P.C.R. "Lupta de clasă" nr. 12/1971; Ce importanță a avut congresul al V-lea pentru activitatea Partidului Comunist Român? (Din volumul "Întrebări și răspunsuri pe teme de istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești din România"), Editura politică, București, 1974; M.C. Stănescu, N. Popescu, Partidul Comunist Român și Congreșele Internaționalei a III-a, "Anale de istorie" nr. 5/1975.
- 48 P.C.R. în viața social politică a României 1921-1944, Editura militară, 1971, Întrebări și răspunsuri pe teme din istoria Partidului Comunist Român și a mișcării muncitorești din România, Editura politică, București, 1974; T. Georgescu, Între două revoluții, Editura "Scrișul Românesc", Craiova, 1975.
- 49 Gh. Ioniță, Activitatea teoretică desfășurată de P.C.R. în perioada interbelică pentru apărarea unității naționale, independenței și suveranității țării, "Anale de istorie", nr. 4/1975; M.C. Stănescu, N. Popescu, Partidul Comunist Român și Congreșele Internaționalei a III-a, "Anale de istorie", nr. 4/1972; Fl. Nedelcu, P.C.R. în viața politică a României (1934-1940), "Anale de istorie" nr. 5/1973; Gh. I. Ioniță, Locul și rolul Partidului Comunist în opoziția politică din România anilor 1934 - februarie 1938. Linia lui politică tactică, "Studii. Revistă de istorie" nr. 3/1971.
- 50 Unitatea de acțiune a clasei muncitoare din România, Editura politică, 1974.
- 51 O. Matichescu, El. Georgescu, 1 Mai în România, Editura politică, București, 1970; O. Matichescu, O tribună de luptă, Editura politică, 1972; I. Lupescu, H. Rabinovici, I. Don, Pe urmele istoriei contemporane, Editura pentru turism, 1973; Reviste progresiste românești interbelice, Editura Minerva, București, 1972.
- 52 Studii privind politica externă a României 1919-1939, Editura militară, București, 1969; Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României, Editura militară, București, 1971; V. Moisuc, Fl. Nedelcu, Problemele politicii externe a României reflectate în documentele plenarelor a V-a și a VI-a ale C.C. al P.C.R. (1936-1939), "Anale de istorie", nr. 6/1971; Ion Popescu-Puțuri, Lupta multiseculară a poporului român pentru apărarea dreptului de libertate socială și națională. P.C.R. continuatorul tradițiilor de luptă pentru suveranitatea și independența poporului român, "Anale de istorie", nr. 3/1975.
- 53 I. Popescu-Puțuri, T. Georgescu, Purtători de flamuri revoluționare, Editura științifică, București, 1974.
- 54 C. Olteanu, Il. Ceaușescu, V. Mocanu, Activitatea Partidului Comunist Român în armată. 1921-1944, Editura militară, București, 1944; Documente privind activitatea P.C.R. în armată 1921-1944, Editura militară, 1974.

- 55 El. Georgescu, T. Georgescu, Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1975; El. Georgescu, Gh. I. Ionitș, Evoluția mișcării revoluționare și democratice a femeilor din România, "Anale de istorie" nr. 4/1975.
- 56 File din istoria U.T.C. (colectiv), Editura politică, București, 1971; Fl. Dragne, C. Petculescu, Calirea revoluționară a tinerețului, obiectiv major al activității P.C.R. (1921-1944), "Anale de istorie" nr. 5/1971; I. Scurtu, Conducerea de către partid a U.T.C. Congresele P.C.R. despre activitatea organizației revoluționare a tinerețului (1921-1969), "Anuarul Universității București. Istorie", nr. 2/1973.
- 57 Gh. I. Ionitș, Pentru Front Popular Antifascist în România, Editura politică, 1971; Gh. I. Ionitș, A. Simion, Clasa muncitoare - forță socială fundamentală a mișcării antifasciste din România, Editura politică, 1974.
- 58 Titu Georgescu, Organizații de masă legale conduse de P.C.R. 1932-1934, Editura politică, 1966; T. Georgescu, M. Ioanid, Presa comunistă editată de P.C.R., Editura științifică, București, 1966; Organizații de masă legale și ilegale conduse și influențate de P.C.R., Editura politică, vol. I, 1970.
- 59 A. Simion, St. Neagoe, Comitetul național antifascist, Editura politică, 1974; Gh. I. Ionitș, Contribuția organizațiilor de masă legale, înființate în anii 1935-1938, conduse sau influențate de P.C.R. la lupta forțelor democratice din România împotriva pericolului fascist, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice ale poporului, a independenței, suveranității și integrității teritoriale a țării, teză de doctorat, "Anuarul Universității București. Istorie", nr. 1/1970; Gh. I. Ionitș, P.C.R. în fruntea mișcării revoluționare democratice, antifasciste 1934-1970, "Anuarul Universității București. Istorie" nr. 2/1971 ș.a.
- 60 Z. Sălkjan, Doftana - bastion al luptei revoluționare duse de militanții comunisti și antifascisti în anii ilegalității, "Anale de istorie" nr. 6/1970; C. Mătișescu, Considerații asupra formelor folosite de P.C.R. pentru apărarea și sprijinirea militanților revoluționari internaționali, "Anale de istorie" nr. 1/1975; Forme de organizare și rezistență ale comunistilor și antifasciștilor din țările aliate, "Anale de istorie" nr. 1/1976; idem, Procesul de lichidare a colaboratorilor comunisti și antifascisti din anul 1936 de la Brașov, "Anale de istorie" nr. 3/1976.
- 61 Il-l'anniversario della liberazione della Romania dal fascismo, "Istoria aluniti, Roma, 1970.
- 62 Gh. Zakaria, Premize istorice ale mișcării de rezistență antifasciste în România, "Anale de istorie" nr. 1/1974; I. Popescu-Puțuri, Raport, Lupta P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare și coaliția tuturor forțelor de stînga, democratice împotriva fascismului, pentru prelucrarea puterii și construirea socialismului, "Anale de istorie" nr. 2/1975; Vezi și bibliografia de la trimiterele 17-19, nr. 32-36, 51, 56-58.
- 63 I. Sabici, Solidaritate militantă antifascistă, Editura politică, 1975; I. Sabici, Gh. I. Ionitș, Tradiții de solidaritate internațională ale P.C.R., Editura politică, 1973.

- 64 Fl. Tănăsescu, P.C.R. - promotor al luptei pentru realizarea unității de acțiune, factor esențial în afirmarea proletariatului în viața social-politică a României în anii 1921-1933; I. Iacoș, Acțiuni ale clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R. pentru făurirea unității sindicale (în volumul "P.C.R. în viața social politică").
- 65 Fl. Dragne, Unele considerații privind activitatea pentru refacerea unității de acțiune a clasei muncitoare din România (1921-1944); Gh. Zbirnă, Rolul P.C.R. în îndrumarea luptei U.T.C. pentru făurirea unității de acțiune a tineretului muncitor; L. Dandara, Considerații cu privire la evoluția luptei pentru F.U.M. oglindită în organele centrale de presă ale partidelor muncitorești din România (1933-1939), (în "Unitatea de acțiune a clasei muncitoare...").
- 66 Fl. Tănăsescu, Colaborarea dintre comunisti, socialisti și social democrați în acțiunile de clasă și antifasciste din România în anii 1933-1938, "Anale de istorie" nr.6/1974.
- 67 Const. Titel Petrescu, Socialismul în România, 1835-6 septembrie 1940, Biblioteca Socialistă, 1944(?).
- 68 Nicolae Deleanu, Scrieri social politice, Studii și antologie întocmite de I. Felea, Editura politică, 1976.